

Pázmány Péter Múvei

PÁZMÁNY PÉTER MŰVEI

KRITIKAI KIADÁS

Sorozatszerkesztő
Hargittay Emil

1. *Felelet (1603)*, s. a. r. HARGITTAY Emil, Bp., 2000. (szövegkiadás)
2. *Tíz bizonyság (1605)*, s. a. r. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Bp., 2001. (szövegkiadás)
3. *Imádságos könyv (1631)*, s. a. r. SZ. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil, Bp., 2001. (szövegkiadás)
4. *Rövid tanúság*, s. a. r., jegyz. BRETZ Annamária, Bp., 2006. (szövegkiadás, jegyzetek, hasonmás)
5. *Tíz bizonyság (1605): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. AJKAY Alinka, közreműk. BÁTHORY Orsolya, VARSÁNYI Orsolya, Bp., 2012. (CD-melléklettel)
6. *Imádságos könyv (1631): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. SZ. BAJÁKI Rita, BOGÁR Judit, Bp., 2013. (CD-melléklettel)
7. *Felelet (1603): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. BÁTHORY Orsolya, HARGITTAY Emil, Bp., 2014. (CD-melléklettel)
8. *Keresztyéni felelet a megdűcsöült szentek tiszteletirül (1607)*, s. a. r., jegyz. AJKAY Alinka, Bp., 2016. (szövegkiadás, jegyzetek, CD-melléklet)
9. *Megrostálás (1609)*, s. a. r., jegyz. BÁTHORY Orsolya, Bp., 2017. (szövegkiadás, jegyzetek, CD-melléklet)
10. *Öt szép levél (1609), Öt levél (1613)*, s. a. r., jegyz. HORVÁTH Csaba Péter, Bp., 2019. (szövegkiadás, jegyzetek)
11. *Posonban lött prédikáció (1610), Pünkösöd után X. vasárnap első prédikáció (1636)*, s. a. r., jegyz. BAJÁKI Rita, M. HORVÁTH Mária, Bp., 2020. (szövegkiadás, jegyzetek)
12. *Calvinus hiszekegy Istene (1609)*, s. a. r., jegyz. AJKAY Alinka, Bp., 2021. (szövegkiadás, jegyzetek)

PÁZMÁNY PÉTER

***AZ NAGY CALVINUS JÁNOSNAK
HISZEKEGY ISTENE,
AZAZ AZ CALVINUS ÉRTELME
SZERÉNT VALÓ IGAZ MAGYARÁZATJA
AZ CREDÓNAK: MELY AZ CALVINUS
TULAJDON KÖNYVEIBŐL HÍVEN
ÉS IGAZÁN EGYBE SZEDETTETETT,
AZ CALVINISTA ATYAFIAKNAK LELKI
ÉPÜLETEKRE ÉS VIGASZTALÁSOKRA***

(1609)

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta
Ajkay Alinka

**Universitas Kiadó
Budapest
2021**

Lektorálta
Báthory Orsolya
Lázár István
Vadai István

A kutatómunkát támogatta az NKFIH/OTKA K 137815 sz. pályázat.

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

A Magyar Tudományos Akadémia Textológiai Munkabizottsága
által elismert kritikai kiadás.

A könyv kiadását támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Az Universitas Kiadó kiadványai megrendelhetők: www.prosperod.hu

1. ELŐSZÓ

Jelen kötet a *Pázmány Péter Művei* kritikai kiadássorozat tizenkettedik darabja, Pázmány hatodik magyar nyelvű nyomtatásban megjelent könyvének szövegét, valamint a vitairathoz kapcsolódó jegyzetapparátust tartalmazza. Az *Az nagy Calvinus Iánosnak hisze egy Istene* című munka Nagyszombatban jelent meg, 1609-ben. Ezt a vitairatot Kálvin alapvető műve, az *Institutio Christianae religionis* ellen írta, a kálvinizmus alaptételei és legfőbb szellemi atyja ellen, érdemi válasza nem számítva.

A kötet szerkezetében, strukturális és technikai megoldásaiban a Pázmány-kritikai kiadás korábbi köteteit követi, négy fő részből áll. Az előszó után a második rész Pázmány *Calvinus*ának főszövegét tartalmazza. A harmadik részbe kerültek a jegyzetek. Elsőként a mű létrejöttének körülményeiről, kiadásairól és utóéletéről, valamint Pázmány szövegszerkesztési technikájáról olvashatunk, majd a fennmaradt példányok leírása következik. Ezt követik a szövegkritikai jegyzetek, amelyben feltüntettük a *Calvinus* szövegének nyilvánvaló sajtóhibáit, amelyeket a főszövegben emendáltunk. A harmadik rész utolsó fejezetébe kerültek a tárgyi jegyzetek.

A negyedik részben találhatók a mutatók. Elsőként a műmutató, amelyet – a kutatást megkönnyítendő – kétféleképpen is közöljük: a főszövegben való előfordulásuk szerint, ahogyan Pázmány idézi vagy rövidíti, majd a szerzők alfabetikus sorrendjében. Ezt követi két rövidítésjegyzék: Pázmány általános, latin rövidítéseinek föloldása, valamint a bevezetőben és jegyzetekben hivatkozott művek és szakirodalom rövidített változatainak teljes könyvészeti leírása. Majd a bibliai könyvek mutatója következik, a mai katolikus *Biblia* beosztását követve. A helynévmutatóban az RMNy gyakorlatát követtük. Végül a személynévmutatót olvashatjuk, amelyben a Pázmány által használt változatoknál átutaltunk a mai hivatalos elnevezésekhez. A szentek, pápák és uralkodók esetében a magyar nevüket használtuk elsősorban, a többiekénél pedig a nemzetiségük szerinti helyesírást követtük.

Az *Az nagy Calvinus Iánosnak hisze egy Istene* szövegének betűhív átírását Takács Tamás végezte el az Országos Széchényi Könyvtár két nem teljes, de egymást kiegészítő példánya alapján. Az átírást Vadai István lektorálta. A szöveg véglegesítéséhez a Gyöngyösi Ferences Könyvtár példányát használtam.

A kötet létrejöttében köszönettel tartozom mindazoknak, akik szakmai tanácsaikkal segítették a könyv szövegének végleges kialakítását. Elsősorban Hargittay Emilnek, aki a *Pázmány Péter Művei* sorozat szerkesztőjeként hosszú évek óta spiritus rectora a szakmai munkának, és a kötet létrejöttének valamennyi fázisában aktív segítségemre volt. Külön köszönettel tartozom a kötet lektorainak, Báthory Orsolyának és Lázár Istvánnak, részletes véleményük igen sok tanulsággal szolgált, hálás vagyok érte. Továbbá Takács Lászlónak, aki a latin szövegek fordításán túl számos észrevétellel segítette munkámat. Köszönettel tartozom Bitskey Istvánnak a kötet megjelenéséhez nyújtott támogatásáért. Valamint további adatokért Kampfmüller Sándornak, Kránitz Mihálynak, Muckenhaupt Erzsébetnek, Szemerkenyi Ágnesnek és Urkom Aleksandernek.

Ajkay Alinka

{[A1r]:}

*AZ NAGI CALVINVS IA-
nosnac hiszec egy Istene*

Az az:

AZ CALVINVS

5

ERTELME SZERENT

VALO IGAZ MAGIARAZATTIA
az *Credonac*: Mely, az Caluinus tulai-
don könyueiböl, hyuen, es igazán
egybe szedetttetet, az Caluinista
Atiafiaknac lelki eppüle-
tekre, es vigaszta-
lasokra.

10

S. T. D. P. P.

15

*Nyomtattatot Nagyszombatba,
M. D. C. I X. esztendeben.*

{[A1v]:}

Z. AGOSTON DOCTOR

Tomo 7. Lib: 3. de Baptis: contra Donat: cap: 14.

5 *Történic giakran, hogy nemelliec az Credonac minden részeit iol tudgiac, es mind azon altal, nem igaz vallasba vadnac az szent haromsagru, es egiéb aghazatokru.*

{A2[r]:}

*AZ NEMETH OR-
szagh Apostolanac, Doctor Luther
Martonnac, az Caluinistakru
valo ityleti.*

10 Az Sacramentariusoc, csac egy agazattiat sem hyszi igazán az kereztieni tudománnac: Es ha külömbet mondonánac sem kel hynni, mert hazudnac. Söt vgian az pokolbeli ördög az, a kit öc Istenelne:

15 *Haec Lutheri verba ex Confessione maiori refert confessio Heluetica, edita Tiguri apud Christophorum Frosch, anno 1545. in Tract: 2. fol: 58. et in tract: 1. fol: 38. Idem de Caluinistis docet Conradus Schlüsselburgius Superintendens Raceburgensis lib: 1. Theolog: Caluinistar: in praefat: et Artic: 28. fol. 63.*

{[A2v]:}

20 *AZ CALVINVS VAL
lasa köuetö Euangelicus Atiafiak-
nac, Istentül zent Lelket, es ke-
gielmet kiuanoc.*

Muelhogi az el reytet kyncsne, es az titkon tartot bölcseséghe, nincs semmi haszna,¹ melto, es illendö dolognac itylem, hogy az Nagy Caluinus Ianos irasiban foglalt melyseghes setetséggel megh körnikeztetet

¹ Eccl: 20. v. 32.

tudomaniokat, minniaian oluassác, es vgian kezekbennis hordozzác: Mert en soha nem iauallottam azoknac az Tanitoknac teczését, kic azt itylic, hogy nem illic az Caluinus titkos tudomanniánac minden ághait az kössegh elöt nyluan hirdetni, es czikkelienként ki feyteghetni, {A3[r]:} holot ezekben netalám

5 sokan meg botrankozhatnánac, es mas vtrulis gondolkodhatnánac. Söt en oly velekedésben vagioc, hogy az Igasság nem szeret reiteket es setetségheet, hanem annal keduesb, mentül nagyob világossághra hozzattic es nyluabban ki magiarásztatic.

- 10 Annakokaert, hyuen es igazán, az Nagy Caluinusnac tulaidon köniueiböl, egybe szedém az ö értelmet es magiarazattiat az Apostoli vallasnac sommaiarul, az credorul, fel iegiezuén az köniunec kareiára, minemü köniuben, es meli helien találtam Caluinusba, az mit elő hozoc, hogy ebböl okoskodhassanac az Caluinista Atiafiac, es megh gon- {[A3v]:}dolhassác nagy lelki niughodalmokra, es üdüösséges vigasztalasokra, minemü lelektül
- 15 vezzereltetet az Caluinista tudomannac első hadnaggia, ki ily mélien be gazolhatot az Isteni tudomannac megh labolasában, es enni soc vy értelmeket kouacsolhatot az egiügiü igassághnac nyulán valo Böttüieböl.

- Engeggie az mennec földnec teremptöie, hogy nem csac néktec Caluinista Tanito atiamfiai (kiknec vigasztalasára irtam leghföképpen ez köniueczkét)
- 20 hanem mind azoknakis, kic Caluinus vtan indultac az Euangeliom értelmében, igaz világossághtokra, es lelki niughodalmotokra legien az en kicsin faratsághom. Amen. Amen.

{[A4r]:}

AZ CREDO-
NAC ELSEO AGHA-
ZATTIA.

5

*HISZEC EGY ISTEN-
ben, Mindenható Atiában, men-
nec es földnec terem-
ptöyében.*

- Hogy Caluinus Iános nagiób szabadsággal forgathassa az Credonac minden cikkkelit, légh először is azt taníttia, hogy noha az régi Doctoroc egienlő ertelemmel valliác, hogy az Credot az Apostoloc szerzettéc, es noha az menyre az emberi emlekezet hátra gondolkodhatic, az üdötül foghua minden-*{[A4v]:}*kor nagy meltosághba volt az Credo az Ecclesiaba, de mindazáltal ő senkiuel azért üstököt nem vonson, ki szerzette légien az Credot: Azért, ha ki tagadgia hogy az Credot az Apostoloc szerzettéc, 15 a mint tagadtác Brentius, Artopaeus, es egiebec,² azoc ellen Caluinus semmit nem perlekedic. *Apostolicum nuncupo, de authore interim minime sollicitus: Apostolis certe magno veterum scriptorum consensu adscribitur: Vndecunque tandem initio fuerit profectum, de authore vel anxie laborare vel cum aliquo digladiari nihil attinet.*³ Hasonlokeppen itylem, hogy nem versenghéne, sem 20 patuarkodnec semmit Caluinus azoc el-*{B[1r]:}*len, kic az Bibliában foglalt köniueket taghadnác Moyses es az Apostoloc írásinac lenni: Mert a mint Caluinus mongia, Hogy ezec az könyuec Moysestül, es az Apostoloktul irattattac, abbol tugiuc, hogy az régi Attiac kézrül kézre vgy attác az ő fioc eleyben. *Certo certius est, omnem simul scripturam non aliter peruenisse* 25 *ad posteros, quam de manu in manum, perpetua annorum serie a patribus tradita.*⁴ Ha azért szabad ketelkedni az Credonac szerzőyrül, noha minnyáian az reghiec, egienlő ertelemmel azt tanitottac hogy az Apostoloc műheliéből

² Vide Serar: Thesi: 57. de Apostolis.

³ Cal: lib: 2. c. 16. n. 18.

⁴ Cal: lib: 1. c. 8. n. 9.

költ, szinte ezenképpen, szabad lészen az szent Irasnac mel-^{[B1v]:}tosagarulis ketelkedni. Söt, miuelhogy az mint Caluinus tanyttia lib: 4 c. 8 num: 8. nem kel egiébnec helt adni az Ecclesiaba, hanem az mi az Prophetak es Apostoloc irasaba vagion, io köuetközessel mondhattiuc, hofi az Caluin: teczése szerént

5 az Credonac vgian nem kel helt adni az Ecclesiába. *Esto hoc firmum axioma, non aliud habendum esse Dei verbum, cui detur in Ecclesia locus, quam quod lege et prophetis, deinde scriptis Apostolicis continetur.*

Touábba az Credonac első agazattiaban, Négy dologhrul tészünc vallást: 1. hogy hiszünc Istenbe, az az bizonioson es minden ketelkedés nélkül be veszüc,

10 ^{B2[r]:} es valliuc az Istent, es az Istentül megh ielentetet dolghokat. 2. hogy csac az egy igaz Istenbe hiszünc. 3. hogy ez az egy Isten, nem csac az teremtet allatoknac Attia, hanem az ő természet szerént valo egygetlen egy fianac, az tellies szent haromsagban masodic személynekis, igaz Attia legien. 4: Hogy ez az egy Isten, *El schadai* az az mindenható Isten, *El Elohim*

15 az az erős Isten legien, kinec hatalmas ereie, az menniet es földet benne valo allatokkal egietembe alkotta.

ELŐSZÖR: Caluinus ezt mind külömben forghattia. Azt yria, hogy az igaz hit, nem egiéb, hanem az Istenec hozzanc valo ^{[B2v]:} io akarattiánac bizonios ismereti. *Iusta fidei definitio nobis constabit, si dicamus, esse Diuinae erga nos*

20 *benevolentiae firmam certamque cognitionem.*⁵ Ha ez az igaz hitnec miuolta, es természeti, köuetközic, hogy valamit az Istenec hozzanc valo io akarattia kiüül vallanac az Calvinistac, azt nem hiszic: Mert, *definitione latius patere non debet definitum*, az mint az Dialecticusoc mongiac, csac az mondathatic igazán hytnec az mihez hozza illic az hitnec definitioia: Es annakokaert ez

25 Isteni természetnec eggiességhe, az ő mindenhatóságat, es hasonlo dolgokat, nem hisznec igaz hittel az Calvinistac, ha igaz Cal-^{B3[r]:}uinus hitnec definitioia, természetnec es miuoltanac kimagiarazása.

MASODSZÖR: Caluinus az ördöghöt Istenné változtatuán, nem egiébet hyszen Istenec lenni, hanem az pokolbeli ördöghöt, a mint az köniünc elein Doctor

30 Lutherböl megh tanuloc, es az Caluinus irasibol szem latomast kinylatkozcic: Mert azt iria eggiüt Caluinus, hogy az Libertinusoc, miuelhogy azt tanyttiac,

⁵ Cal: lib. 3 c. 2 n. 7. et n. 12.

hogy az Isten *Authora*, oka az bűnnec, az Istent ördöghé változtattiac *Deum authorem omnium etiam scelerum faciunt ideoque nullum inter Deum et Diabolum discrimen faciunt, ita reuera Deus* {[B3v]:} *quem nobis fabricant, idolum est Diabolis ipsis deterius.*⁶ Mert az bizonios dologh hogy az Szent

- 5 Iras az Istenrül azt mongia, hogy ő az bünt nem akaria *Psal: 5. v. 5* Giülöli az gonossaghot, *Sap. 14. v 9 Psal: 44. v 8* noha az magha cselekedetibe semmit nem giülöl, *Sap: 11. v. 25.* senkinec pedigh ő nem parancsolia, hogy gonoszt cselekeggiéc *Eccles. 15. v. 22 Hier: 19 v. 5* senkit az gonoszra nem kisyrt *Iacob: 1 v. 13 Eccles: 15. v. 12.*

- 10 Vizsontagh az ördögh nec ezec tulaidon festéki, hogy ő bocsáttia az ember szüueben az arultatást, *Ioa: 13 v. 2.* Eo kisyrti az embereket az gonoszra, *Matt: 4 v. 3 Act: 5. v. 3. I. Corinth. 7. ver. 5.* {[B4r]:} Eo az hazugsagnac, es gylkossághnac Attia, es izgatoia.

- Caluinus pedigh azt tanyttia, hogy az ő Istene, *Authora*, oka es meghszerzőie, minden bűnnec, es gonossághnac, es az ördögh nec minden tulaidonsághit az ő Istenének tulaydonyttia. Mert ezt yria eggiüt: Azon latorsághnac *authora*, oka az Isten, es az ördöghis de az ördögh csac *instrumentoma*, eszközi az Isten nec. *Idem ergo facinus Deo, Satanae, homini assignari non est absurdum. Idem opus ad Deum, Satanam, hominem authorem referimus, Deus agere dicitur, quod Satan ipse (instrumentum quum sit irae eius) pro eius nutu et imperio se inflectit.*⁷ Es is- {[B4v]:} met így yr masut: *Non sinendo tantum, et conniueno, Deus homines permittit labi: sed iusto iudicio sic ordinat, vt in rabiem agantur: minister irae Dei Satan, et quasi carnifex, non dissimulatione, sed mandato Iudicis in nos armatur.*⁸ Holot nem csac az cselekedet nec, 25 de (*facinoris*) az gonossághnac *Authoranac* neuezi az Istent, es annial nagio *Authoranac* az ördögnél, hofi az ördögh, csac eszköz, de az Isten fő oc. Masut azt yria, hogy az Isten cselekszi valamit az gonoszoc cselekesz nec: Az Isten cselekedeti volt, hogy Absolon az ő Attianak agias házat meg förtöztete: Valamit az ördögh, vagy az gonosz ember cse- {[C1r]:} lekeszic,

⁶ *Cal: contra Libert: c. 13. 14.*

⁷ *Cal: lib: 2. c. 4. n. 2.*

⁸ *Cal: Rom: 1 v. 24 et c. 9 v 18 ibique Marlorat.*

- arra az Isten teryti szüuöket, ö akaria, es ö parancsolia, El tekéllet szandekkel azra taszyttia az embert, es egy szoual, Minden veteknec az Istentül vagion ereie, *Eius probationis, cuius Satan, et scelesti latrones ministri fuerunt, Deus author fuit: Quicquid ergo agitant homines, vel Satan, Deus clauum*
- 5 *tenet, et ad exequenda sua iudicia conuertit eorum conatus, et executionem mandat ministris: Absolon incesto coitu patris torum polluit, Deus tamen hoc opus suum esse pronunciat.⁹ certa destinatione Dei flectuntur, impelluntur reprobi: Eius impulsu Satan ipse suas partes agit: A Deo ipso manat efficacia erroris: Deus proij-{{C1v}}cit homines infaedas cupiditates quia iustae suae vindictae praecipuus est author, Satan vero tantum minister.¹⁰*
- 10 Es ismet: Az Isten, vgimond, az ördögh által, az gonoszac akarattiát fel indyttia, es oda tereyti az houa akaria. Az ördögnec az Isten parancsolia hogi az embereket megh vakycsa, es így az ördöghöc csac szolgálnac az dologhba. *Excaecat Deus reprobos, quod ad exequenda suae iudicia per ministerium*
- 15 *irae suae Satanam, et consilia eorum destinat quo visum est, et voluntates excitat, et conatus firmat, et obstinatione pectus eius obfirmandum Sathanae mandat.¹¹* Vegezetre, hogy nyluan megh mutassa Caluinus, hogy nem csac {{C2[r]}} az külső cselekedetnec, de az cselekedetben valo gonossághnakis oka az Isten, azt irtya, hogy mégh annak is *authora*, oka az Isten, a mirül
- 20 az Papistac azt mondgiac, hogy csac az Istennec el szenuedeséből lészen, noha ö azt nem cselekeszi. *Deum omnium eorum authorem esse ostendi, quae isti: censores, volunt otioso tantum eius permissu contingere.¹²* Az pedigh nyluan vagion hogy az Papistac nem mondgiac semmirül egiebrül azt, hogy annac nem oka, hanem csac el szenuedöie az Isten, hanem csac az bünrül: Tehat
- 25 az Caluinus itileti szerént, az bünnekis *authora* az Isten:

⁹ *Cal: lib: 1. c. 18. n. 1.*

¹⁰ *Ibid: n. 2.*

¹¹ *Cal: lib: 2. c. 4. n. 3. et 4.*

¹² *Lib: 1. c. 18. n. 3.*

Ezec fölöt, azt mongia Calui-{{C2v}}nus, hogy az mit az Isten nem akar, es megh tylt, vgian azont akaria es iauailla. *Fieri vult Deus, quod facere vetat, licet non capiamus quomodo idem diuerso modo nolit fieri et velit.*¹³

- De azis bizonios, hofi az Isten az bünt tyltia, es nem akaria: Tehat vgian
- 5 azon bünt akaria, es iaualliais: Mely dologh, az mint az irasbol megh tanuloc, nem az igaz Istenhez, hanem az ördöghöz illic, Mert az igaz Isten, *Non Deus volens iniquitatem*,¹⁴ nem bün akaro Isten, söt ö maghais Caluinus megh vallia, hogy mind io az, valamit az Isten akar es parancsol. *Quicquid Deus vult, eo ipso quod vult, iustum habendum est. Eius enim vo-{{C3r}}luntas, vnica est*
- 10 *iustitiae regula*:¹⁵ kiböl köuetközic azis, hogy minden cselekedet bün nelkül vagion, mielhogy az Caluinus teczése szerént, mind ezeket az Isten akaria es parancsolia. Mind ezekből tehat meltan azt hozhattiuc ki, hofi az Caluinus Istene nem egieb, az pokolbeli ördöghnel, es meltan enekléc neki az Poetac emez verseket.

- 15 1. *Adstruere esse Deum, caussamque hunc esse malorum,
Id Caluine Deum, nil nisi destruere est:*
2. *Tu Caluine Dei, qui suadet crimina, caelum,
Solut habe: istius gaudia nolo Dei. {{C3v}}}*
3. *Abelis caedem: furias Daudis, et ignes,*
- 20 *Perfidiam Iudae, vult Deus: et Deus est?*
4. *Quis stygias metuat Caluino iudice paenas?
Si Deus omne nefas conflatus, et ipse luat:*

Ha azert sommaban akariuc foglalni az Caluinus mondasit, Hat Articulusba foglalhattiuc:

- 25 I. Hogy az Isten akarattia es rendelése volt, hogy az mi első Atianc es mi ö általa az bünben esnénc, *Dei voluntate decidimus. Cal: lib: 3 c. 23 n. 4. Ideo praesciuit Deus lapsurum Adam, quia horribili decreto suo sic ordinauit.*

¹³ *Ibid: n. 3.*

¹⁴ *Psal: 5. v. 5.*

¹⁵ *Cal: lib: 3. c. 23. n. 2. Lib: 1 c. 17. n. 2.*

- Ibid: num: 7. II. Az töb bünökis nem csac az {[C4r]:} Isten enghedelméből, de vgian rendeleséből, es akarattiabol lésznec, es ez az rendelés vgian ketelenyti az gonoszokat, hogy egiebet se cselekedhessenec. Tergiuersatio est, tantum permissu, non etiam voluntate Dei fieri peccata, Nihil enim efficiunt homines*
- 5 *nisi arcano Dei nutu, et quod ipse decreuit, arcana directione constituit. Lib: 1. c. 18 v. 1. Ordinatione et nutu Dei omnia eueniunt, Ex hac ordinatione inijcitur necessitas peccandi reprobis, quam euadere nequeunt. Lib: 3 c. 23 v. 6. 9. III. Az Isten parancsolia az Satannac söt ötet vgian taszyttia arra, hogy hazudgion, minket az bünre vigien, vgy hogy az Satan csac szolgál*
- 10 *es eszköz ebbe, de az {[C4v]:} Isten az kormanios: Quicquid agit Satan, Deus clauum tenet, mittitur a Deo cum certo mandato vt sit spiritus mendax, decernit quid fieri velit, mandat executionem ministris, Sathan minister, Deus author est. Cal: lib: 1. c. 18. n 1. Dei impulsu Satan agit partes suas: A Deo manat efficacia erroris, quo Satan excaecat. Ibid: v. 2: Deus agit, quod Satan*
- 15 *instrumentum irae Dei pro eius nutu ac imperio se flectit, Cal: lib: 2. c. 4 n. 2. spiritus impurus ad Dei nutum respondet, instrumentum magis ipsius in agendo, quam a seipso author Ibid: v. 5. IV. Az Isten ő maghais titkos ereiéluel izgattia, töszyttia, ketelenyti az embert az gonoszra. Certa destinatione Dei flectun-{a[1r]:}tur impelluntur, Cal: lib: 1. c. 18 n 2. Impulsu Dei agit homo,*
- 20 *quod sibi non licet. Ibid: n. 4. Peccandi necessitatem euadere nequeunt, quae ex Dei ordinatione illis inijcitur. Lib: 3. cap: 23. n. 9. necessario obsequuntur diabolo. Lib: 2 c. 4 n. 1. V. Az Isten velünc eggiüt cselekeszi valami gonoszt cselekeszünc, es sokkal inkább cselekeszi mi nallunknál, miuelhogy mi, csac ezközi vagiunc ebben ő neki. Fures et homicidae, instrumenta sunt diuinae*
- 25 *prouidentiae, quibus ipse vtitur. Cal: lib: 1 cap. 17 n. 5: Dei opus fuit incestus Absolonis. Cal: lib: 1 c. 18 n. 1. In vnoquoque facinore specialis Dei actio elucet. Ideo facinus idem, Deo, Sathanae, homini assignatur. Lib: 2 c. {[a1v]:} 4 n. 2. VI. Az Isten egy altalliaba Authora, oka az bünnecc, Deus eorum omnium autor vocatur, quae isti volunt eius tantum permissu contingere Cal:*
- 30 *lib: 1 cap. 18 n. 3. Causae damnationis Deus est author. Cal: lib: 3 c. 23 n. 3. Cuius Sathan et scelesti homines ministri fuere, eius Deus author fuit, illo c. 18. v. 1: Es vgian nemis mondhatta ennel egiebet Caluinus, az imént fel vetet*

fundamentomoc szerént, mert az ki izgattia, toszyttia, ketelenyti az embert, ketseg nélkül ő oka annac az amire ketelenyti, kiualltképpen ha az ember csak *Instrumentum*, csac eszköz az dologhban:

- Ezec pedigh az Isten karomlo articulások, telliességghel el-*{a2[r]:}*
- 5 lenkeznec az zent irassal, a mint nem réghen megh halloc: Nyilua Ieremias Propheta altal,¹⁶ azt mondgia az Isten, hogy ő nem parancsolta söt csac megh sem gondolta hogy parancsolná az gonoszt, Mert az bölcz mondása szerént,¹⁷ Senkinec nem parancsolta az Isten, hogy hamissan cselekedgiec, Es az ördögh mikor hazugságot szol,¹⁸ az önnön tulaidonabol szol vgimond
- 10 Christus Vruc, Es mikor valaki gonoszt cselekeszic, az iras azt mondgia¹⁹ hogy az Istennek ellene áll, es nem köueti az ő izgatását: Az emberi okossaghis azt tanyttia, Hogy az mit az Isten nyulan, valoba, es nagy fenieghe-*{a2v:}* téssel megh tylt, azt nem kiuannia, es arra nem izgathat senkit, hanem ha ellenköző akarattia volna, auagy csac kép mutatasbol tyltaná az mit akar
- 15 hogy cselekedgiünc. Söt ha az Isten akarna hogy vetkezzünc, vgian nemis volnác bünösöc az gonosz cselekedetbe, az mint nem regen meg mutatom tulaidon az Caluinus teczesebölis. Aztis senki egieb az kegietlen Tyrannusnal nem szokta megh büntetni, az mit ő magha rendeleseből, akarattiabol, ketelenyteseből cselekezic valaki: Vegezetre Caluinus ő maghais mas
- 20 helien azt nyluan yria, hogy az bünnek egieb oka nincsen az embernek tulaidon a-*{a3[r]:}*karattianal. *Flagitiorum causa extra humanam voluntatem quaerenda non est.*²⁰ Masuttis dorghallia Lyconidest, ki mikor vetkezik vala, azt szokta vala mondani: *Deus impulsor fuit, credo Deos voluisse Cal: lib: 1 c. 17 n. 3.* Es hogy az Istennek vegezése senkit nem ketelenit az bünre, aztis
- 25 nyluan tanyttia, Mert noha az mint nem reghen halloc, azt yria, hogy Adam az Istennek rendeleseből vetkezéc, de azert vgian azis ő mondasa, hogy ez

¹⁶ *Ierem: 19 v. 5.*

¹⁷ *Eccles: 15 v. 22.*

¹⁸ *Ioan: 8 v. 44.*

¹⁹ *Actor 7 v. 51.*

²⁰ *Cal: lib: 2 c. 4 n. 1.*

az rendelés, nem ketelenitette ötét, hanem ha akarta volna, megh maradhatot volna az ioban. *Potuit igitur Adam stare si vellet, quando non nisi propria voluntate cecidit.*²¹ {[a3v]:}

- 5 Tudom miuel tamogattia Caluinus az ő karomlasit,²² Mert az iras mondgia²³ hogy az Istenec vegezeseből arultatot el Ioseph, es ő maghais Christus Vranc: Masut azt mondgia az Isten,²⁴ hogi ő cselekeszi az gonoszat: Es hogi ő parancsolt Semeinec²⁵ ő indította fel Daidot az gonoszra:²⁶ Vegezetre ő kemenyti megh szüuet az emberne, ő vakyttia megh értelmeke az gonoszoknac:
- 10 De ezekne sokkal külömb értelme vagion az Caluinus magiarazattianal: Mert azt mondgia az iras a mint Tertullianus,²⁷ Z. Agoston²⁸ es egiebekis magia-{{a4r}:}rázzac, hogy az Istenec oly nagy bölcseséghe, es io volta vagion, hogy az mely gonoszt nem akarna hogy cselekedne az ember, aztis io véghre tudgia fordytani, es az mereghbölis oruassaghot tud csinálni:
- 15 Es az mint Z. Agoston szol, *Praescientia Dei, peccatores praenoscit, non facit.*²⁹ Azert az ő veghetetlen bölcseséguel, latuan az Ioseph battiainac, es az Sidoknac, Semeinec, Daidnac gonosz szandekokat es cselekedeteket, mind ezekből iot hoza ki, tudni illic, az Ioseph fel magasztaltatásat, az emberi nemzetne megh szabadulását, Daidnac saniargatását: Es ő magha Ioseph
- 20 igy magiarazza ezt {[a4v]:} az dolghot, ti vgimond³⁰ gonoszt gondóltatoc en rollam, de az Isten ezt iora fordytotta, hogi enghemet fel magasztalna: Mikor azt oluassuc, hogy az Isten cselekeszi az gonoszt, az gonoszon nem

²¹ *Cal: lib: 1 c. 15 n. 8.*

²² *Gen: 45 v. 8.*

²³ *Act: 2 v. 23 c. 4 v. 28.*

²⁴ *Am: 3 v. 6 Isai: 45 v. 7.*

²⁵ *2Reg: 16 v. 10.*

²⁶ *2Reg: 24 v. 1.*

²⁷ *Tertull: 2 contra Marcion: c. 5.*

²⁸ *Augustin: Enchirid: cap. 100. 22. Ciuit: cap: 1.*

²⁹ *Aug: lib: 1 de Orig: Animae c. 7 Tomo 7*

³⁰ *Gen: 50 v. 20.*

- kel az bünt erteni, hanem az gonosz szerencseket, ostorozásokat, csapasokat mellieket az Isten cselekeszic, az mint Magiarazza Z. *Hieronym: Thren: 3 ver: 37: Tertull: 2 contra Marcion ca. 14. Damasc: 4. de Fide c. 20.* Annakokaert, noha az Vr Isten latuan, az Absolon gonosz akarattiat, ez által büntete Daidot,
- 5 de azert ezt az gonosz akaratot nem az Isten ada Absolonnac, sem ő nem indyta az gonoszra, hanem csac {b[1r]:} rea bocsáta: Hogy pedig az Isten mondatic meg kemenyteni, auagy megh vakytani, nem egiebert mondatic ezeket cselekedni, hanem csac azért, hogy az ő malasztiaual eleit vehetné az emberi gonossaghnac, melyre szabad akarattia szerént megien az ember,
- 10 es nem akaria eleit venni, hanem szaiára bocsattia, mint haladatlan szolghat, Es azert mondgia Z. Agoston, *Non obdurat Deus impertiendo malitiam, sed non impertiendo misericordiam*.³¹ Es masut: *Non instigando sed deserendo*,³² Es az irasis, mikor magiarazza, mint kemenyti megh az Isten az embernek szüuet, azt mondgia hogi szaiára bocsattia ötet, *Dimisi eos* {[blv]:} *secundum desideria cordis: Dimisit gentes ingredi vias suas*.³³ Ennec fölötte megh kemenyti az embert,³⁴ mert soc dolghokat cselekeszic, melliekből láttia hogy az gonoszoc alkotmatossághot es okot vészne az ő el tekellat gonossaghokra, Es eképpen az Istennec hoszu türeése, es az ostorozásra valo kesedelmes indulattia, sokaknac okot ad, hogy bátran latorkodgianac, az mint oluassuc,
- 20 *Eccles: 8 v. 11 Iob 24 v. 23 Rom: 2 v. 4.* es az mint az bölcz mondgia,³⁵ az Istennec cselekedeti es teremtet állati mint egy eghér foghoc ollianoc az esztelenec labainac:

- De miuelhogy ezeknek mé-{b2[r]:}lieb magiarazattiat mas helyre halasztuac, Mind ezekből ki teczik hogi Caluinus Istene nem egieb,
- 25 az pokolbeli ördöghnel: Mert igazan es valosaghos képpen ördögh az a ki az embert izgattia es kisyrti az gonoszra, a mint nem regen megh mutatám az Irasbol: Illien pedig az Caluinus Istene, miuelhogy ő izgattia, es ingerli,

³¹ *Aug: Epi: 105.*

³² *Aug: Tomo: 8. in Psal: 77. in illud, Immissiones per Angelos.*

³³ *Psal: 80. n. 13.*

³⁴ *Act: 14. v. 15.*

³⁵ *Sap: 14. v. 11.*

söt vgian taszyttia az embert az bünre: Ennec fölötte, senki nem egieb az hazugsaghnac Attia, hanem csac az ördögh az mint Z. Ianosnál oluassuc.³⁶ Illien pedig az Caluinus Istene, Mert az ő vallása szerent, mikor valaki hazud, azért hazud mert az Isten indyttia erre ötet, {[b2v]:} es ő tölle vagion

5 parancsolattia az ördöghnec hogy hazuggion az mint megh halloc az Caluinus tulaidon szauabol, *Lib: 1. cap: 18. n. 1.*

HARMADSZOR: Miképpen Caluinus az Istent ördögge valtoztatá, azonkeppen, Az mi Atiankat, mostoha Atiáua, söt kegyetlen Tyranussa, es hoherra valtoztatá sok keppen. Mert azt tanyttia az Istenrül, hogy ő

10 vgian ketelenyti az embert mindenre. *Voluntas Dei est rerum necessitas, ideoque necessario futurum quod ille voluerit.*³⁷ Es ez okon, az ember ketelenségéből vétkezik. *Necessario peccat homo, et Diabolo se ad omnem ductum obsequentem ne- {b3[r]:} cessario praebet.*³⁸ Az vetkezésre valo ketelenségheztis el nem kerülhetic, vgimond, miuelhogy az Istennek

15 rendeleseből ketelenyttetnec. *Reprobi euadere nequeunt peccandi necessitatem, praesertim quum ex Dei ordinatione, sibi injiciatur huiusmodi necessitas,*³⁹ es a mint megh halloc Caluinusbol, az Isten akaria s-nemis akaria az bünt, Tyltia es reais iszgat az gonoszsagra: Ennec fölötte, az Caluinus ityleti szerént, ez az Caluinistac Attia, oly törüént adot az ő fiainac, melliet

20 lehetetlen megh tartani. *Legis obedientiam nullibi reperire est: Quod autem impossibile legis obseruationem diximus id est paucis explicandum:*⁴⁰ {[b3v]:} es mind az által, öröc karhozat alat meg parancsolta, hogy ezeket által ne hághiuc: Es hogy nagio b oka lehetne az ő fiainac öröc kinzására, akár mely hertelen, es akaratunc ellen valo gonosz indulatokatis, öröc karhozattal

25 büntet. *Ego ne subire quidem posse dico cupiditatem sine deliberato assensu, nisi ob defectum eorum quae in lege requiruntur: pungit nos animi aliquod desiderium, iam rei tenemur vt legis transgressores: Concupiscentia etiam*

³⁶ Ioan: 8 v. 44.

³⁷ Lib: 3 c. 23 n 8.

³⁸ Lib: 2 c. 4 n. 1.

³⁹ Lib: 3 c. 23 n 9.

⁴⁰ Lib: 2 c. 7 n 4 et 5.

- stimulari, lex vetat, non est igitur, quod vel leuissimas cupiditates iudicio mortis eximamus.*⁴¹ Vegezetre, az Caluinus Istene, az kiket pokolra vét, nem azért rendelte es vegeszte az ő {[b4r]:} karhozattiokat, hogy látta volna gonosz erdemeket, hanem csac egy altalliába, io akarattiából, az ember cselekedetire
- 5 *valo tekyntet nekül, pokolra rendelte az karhozandokat. Irascitur Deus suis creaturis, a quibus nulla ante offensa prouocatus fuit: Nudo arbitrio, citra proprium meritum, in aeternam mortem praedestinantur.*⁴² *Vbicunque vero regnat hoc Dei placitum, nullam in considerationem veniunt opera.*⁴³ Hogy pedig ezt az ő rendeléset, ne lattasséc oknelkül véghez vynni, az mi halálos
- 10 *ellenséghünkét az Satant, fel indyttia ellenünc, es az ő titkos hatalmassagháual, toszyttia az embert az vetekre, melliert osztan {[b4v]:} ötét karhozatra veti: Mert mind ezeket halloc nem réghen hogy tanyttia Caluinus. Söt vgimond Caluinus, noha az Isten ynti az gonoszokat, de az véghre ynti, hogy megh kemenyüllienec, noha vilagot gyüt eleikbe, de azert gyuttia hogy inkább megh*
- 15 *vakullianac, noha oruossághot ád nekic, de a végre adgia, hogy óc megh ne giögiullianac. Vocem ad eos dirigit, sed vt magis obdurescant, lucem accendit sed vt reddantur caeciores, doctrinam profert sed quod magis obstupescant, remedium adhibet, sed ne sanentur.*⁴⁴
- Ezec mind így léuen, nem látom kit neuezhessünc kegietlen Tyrannusnac,
- 20 *Neronac, Busy-{D[1r]:}risnec, Mezentiusnac, ha ez az Caluinus Istene az Atiay neuét erdemli: Mert soha ezec közzül senki efféle dolghokat nem cselekedet az ő ellenséghiuél, a minemüt az Caluinus Istene cselekeszic az ő fiaiuál, az Caluinistakkal: De el nem mulathatom hogy it böuebben elő ne hozzam czikkelienként, es röüideden megh ne rostálliam, mely botránczo*
- 25 *es ketségben esésre viuő dolgoc ezec, melliéket tanyt Caluinus az Istennek vegezesrül es praedestinatioiarul: Azért Caluinusnac errül valo velekedése három Articulusban foglaltatic: I.*⁴⁵ Az Vr Isten öröktül foghua, csac az maga

⁴¹ *Lib: 2 c. 8 n. 58. Idem repetit lib: 3. c. 3. n. 10.*

⁴² *Lib: 2 c. 23 n. 2.*

⁴³ *Lib: 3 c. 22 n. 3.*

⁴⁴ *Cal: lib: 3. c. 24 n. 13*

⁴⁵ *I. Articulus*

- tulaidon io akarattiabol, sem-{{D1v:}} mit nem tekintuén az embernek gonosz, auagy Istenes eletére, nemellieket az karhozatra, nemellieket az boldogságra rendelt, csac az véghre hogy ezec altal az ő Irgalmassághat es Igassághat megh ismertetné. *Non pari conditione creantur omnes, sed in alterutrum finem conditus quisque est, ad vitam vel ad mortem Cal: lib: 3 c. 21 n. 5: Nullo humanae dignitatis respectu electi Iusti ad salutem, et damnationi addictis, incomprehensibili iudicio, vitae aditus praeclusus Ibid: n. 7: Nulla in considerationem veniunt opera in hoc Dei decreto lib: 3. c. 22 n. 3. solum Dei arbitrium reprobat, Aliud non habemus cur reprobat, quam eius voluntatem, Ibid: n. {{D2[r]:}} 11. Deus consilio nutuque suo ita ordinavit vt inter homines nascantur ab vtero certae morti deuoti, qui suo exitio, ipsius nomen glorificent. Cal: lib: 3 c. 23. n. 6. Reprobat non alia de causa, nisi quia illos vult excludere: Praeparatio ad interitum alio non est transferenda quam ad arcanum Dei consilium Cal: lib: 3 c. 23. n. 1. Exitio deuouet quos placet: Nudo eius arbitrio, citra proprium meritum ad aeternam mortem praedestinantur. Ibid: n. 2. In exitium eunt quia Deus sic vult. Ibid: n. 5.* Magha az zent iras mindenüt azt kialtia, hogi az ördögh incselkedeseböl az bün altal iöt az halal ez vilaghra, *Sap: 1 v. 13 Sap: 2 v. 23 Rom: 5. ver. 12.* Es nem csac azt mondgia az zent {{D2v:}} lélec hogy az Isten senkinek halálat es veszedelmét nem akaria, hanem az mi ő rayta all, azt kívánnia hogi minniáian üdüözüllünc. *Tobiae 3 v. 22 Ezech: 18 v. 23 1Timoth: 2 v. 4. 2Petri 3 v. 9.* De ennec fölötte mikor okát adgia, miért veszne el az gonoszoc, azt mondgia, hogy, az önnön hitetlenseghekért, *Oseae 13 v. 9 Rom: 9 v. 32 cap: 11 v. 20:* Söt Caluinus ő maghais azt mondgia, hogy nem az Istentül vagion, hanem az mi saiát büneinktül hogy el karhozunc, *A nostra culpa, non a Deo est perditio nostra, Homini tantum suum exitium adscribendum apparet, Cal: lib: 2. c. 1. n. 10. II.*⁴⁶ Azt mondgia Caluinus, hogy minec {{D3[r]:}} vtánna immár valakit egy altalliaba, cselekedetyre valo tekyntet nekül pokolra rendelt az Isten, az vtan, vgian ő magha az Isten authora, hogy okot aggianac az veszedelemre, es azert esne soc külömb külömb fele vetkekbe az gonoszac, hogy az Isten véghez vihesse az ő el tekéllet szandekat, es őket

⁴⁶ 2. Artic.

- pokolra vethesse, es az mint nem reghen meg halloc, vgian izgattia, ingerli, toszyttia öket az bünre, *Causae damnationis Deum esse authorem, centies verum esse confiteor Cal: lib: 3. cap. 23 n. 3. Defectionis reproborum causa alia non potest adduci, quam reprobatio. Ibid: n. 4. Quos in exitium creavit,*
- 5 *vt irae suae organa forent et {[D3v]:} seueritatis exempla, vt in finem suum perueniant excaecat eos et obstupefacit Cal: lib: 3. c. 24. n. 12. Ideo reprobi in malitiam cordis addicuntur, quia iudicio Dei suscitati sunt, ad gloriam eius sua damnatione illustrandam Cal: lib: 3 c. 24. n. 14. Ezt azert noha igaz, de nem kel az kössegh előtt mondani, vgimond Caluin: Es ismet: Dei*
- 10 *ordinatione injicitur reprobis peccandi necessitas, Cal: lib: 3 c. 23 n. 9. Azert noha az bölcz azt mondgia⁴⁷ hogy senki azt ne vitassa hogy ötet az Isten eytette el, mert nem szükseghesec neki az gonoszac, De az Caluinus ityleti szerént azt mondhattiác az {[D4r]:} gonoszoc, hogy az Isten eyti meg öket, mert szükseghesec neki, hogy ő bennec meg mutassa Igazsagat: III.⁴⁸*
- 15 *Azt mondgia Caluinus, hogy ez az Istennec vegezese, telliességhel vgy el vészi az mi szabad akaratumkat, hogy nincs semmikeppen az mi tehetséghünkben hogy üdüözüllünc, vagy el veszünc, hanem keketelen üdüözülne nemelliec, es nemelliec el karhoznac: Immutabili consilio Deus constituit quos saluet, quos exitio deuoueat, Cal: lib: 3. c. 21 n. 7. Non*
- 20 *permittente, sed volente Deo pereunt impij, Voluntas autem Dei est rerum necessitas, atque ideo necessario futura sunt quae Deus voluit. Ibid: c. 23 n. 8.⁴⁹ Es it nagy czi- {[D4v]:} ganiul Z. Agostont⁵⁰ forgattia Caluinus, mintha ötet köuetné, magha az ő tölle elő hozot helien, Z. Agoston csac azt mondgia, hogi nem allot az ember nec akarattian, hogy az Istentül teremtetné, hanem*
- 25 *csac az Istennec io kedué, es az ő akarattiabol vagion hogy szükségh volt valaminec lenni: Az Caluinus mondasából pedig illien argumentot formalhatunc: Valamit az Isten akar, annac keketelen meg kel lenni: Az Isten pedig mindeneket akar valamik ez világhon törtennec, Tehat mindenec*

⁴⁷ *Eccles: 15 v. 12.*

⁴⁸ *3. Artic:*

⁴⁹ *Contra. Num: 30. v. 14. Deut: 30 v. 19. Iosu: 24 v. 15. Eccles: 31. v. 10.*

⁵⁰ *Aug: 6 de Genes: ad lit: c. 15. Tom: 3.*

- ketelenseghből *necessario* törtennec: Ebből halhacza mi köuetközic: Ha az Isten csac az ö io {d[1r]:} keduéből pokolra rendelt téghedet, es az ö rendelése ketelenségghel kötelez az el veszésre, mind egy tehát akar mint rendellied eletedet, Haszontalan tehat minden io igiekezeted, mert el nem
- 5 kerülheted az veszedelmet: Ne tusakodgial az Istennel, ne igiekezzel fel bontani rendelést, vesd neki az te kiuansaghidnac az szablat, mert akár meggis, de csac azt cselekeszed az mit el nem kerülhettél. Efféle, es ennél iszoniub gondolatokis ütköznec mingiárt szüueben annac, az ki az Caluinus velekedést hiszi, a mint ö magha sem tagadgia Caluinus,⁵¹ noha szitkozodic,
- 10 es haggia s-parancsolia, hogy ez féle gondola-{{d1v:}}tokat ki rekeszen ember szüueből: De ighen nehez hogy az szemes ember fel nyssa szemét nappal, es ne lászson: Mert az Caluinus vallasa szerent nem csac megh feythetetlen, de telliesseghhel ketséghben esesre viuö argumentom amaz, az melliet az tudatlanoc minden nap szaiokba forgatnac, Tudni illic ez: Auagi
- 15 en az Istentül az bodogsághra valasztattam cselekedetemre valo tekyntet nekül, es igy semmit nem árt akar iol, akar gonoszul élliec, mert vgian üduözülöc: Az vagi az karhozatra rendeltettem, es igis akar mint igiekezzem az iamborságra, el kel vesznem: miuelhogy fel nem bonthatom az Isten-{{d2[r]:}}nec rendelést: Azért bekét hagioc egieb gondolatnac, es keduem
- 20 szerént élec, mert mind egy az haszna akar meggiec, holot az Caluinus vallasa szerent, *In hoc decreto nulla in considerationem veniunt opera*: Es ez az argumentom egy esze fordult Baratsnac annyra megh teuelitette vala elemeiet, hogy az mint Z. Agoston yria,⁵² ez miat vghrék ki az szerzetből es az ö okadására viszá tére. Es nem ketelkedem benne, hogy mostis sokan
- 25 az Caluinus Iscolaiabol, ezert az argumentomert, *Desperantes tradunt se impudicitijs*,⁵³ ketseghben esuén, minden gonoszságra haniat homloc mennec: Igiekezc Caluinus {{d2v:}} hogy ezt az botrankoztato argumentomot megh feycse, es azt feleli,⁵⁴ hogy az karhozandoc nem iol mondgia, hogy heaba

⁵¹ *Cal: lib: 3 c. 23. n. 12.*

⁵² *Augu: de bono perseuer: c. 15.*

⁵³ *Ephes: 4. v. 19.*

⁵⁴ *Cal: lib: 3. c. 23 n. 12.*

- igiekezne az io életre, mert ha karhozandoc vgimond, vgian nemis igiekezne az io életre: De ezzel Caluinus nagjok ketségben esésre viszi az embereket, Mert ha vgian nemis igiekezhette az karhozandoc az iora, hanem kételen el kel vesznie, melto tehát hogy ingien neis gondolkodgianac
- 5 az io eletrül. Az valasztottakról pedig azt mondja Caluinus, hogy ezeknek igiekezni kel az iora, es ne heniélienec, hanem fel ebreszéc maghokat: De ezis csac kakogas, Mert {d3[r]:} ha mindenekbe ketelenyttetic az Istentül, mint ebreszti tehát ő maghat? Ha az valasztásban semmit nem nézet az Isten az cselekedetre, mi szükség ebben faradni? Es ha igaz az mit Caluinus tanyt,
- 10 hogy az valasztottac akar mit cselekedgienec sem tulaidonyttia az Isten azt bűnec. *Fidelium peccata venialia sunt, non quia mortem non mereantur, sed quia non imputantur*,⁵⁵ mi szükség az valasztottaknac az gonosztul futni? Es ha minden io cselekedetec halalra valo bűnőc, miért faraggiunc sokat ezekbe: Haia, Huia, Vzmi, kopori ahol mit kaphacz etc.
- 15 De nem vgy kel az igaz ke-{{d3v}}reziénne errül gondolkodni, hanem imygien: Az Isten, az egész emberi nemzetet az veghre teremtté, hogy, ha ő szabad akarattíual az Istentül el nem szakadot volna, es ő ellene pártot nem ütöt volna, enghedetlenseghéuel, az öröc bodoghságba reszésse tenne mideneket, miuelhogy ő zentfelséghe, nem akaria senkinec veszedelmet, az mi
- 20 ő rayta all benne: De miuelhogy látta hogy az ő parancsolattia ellen,⁵⁶ az első ember, es ő benne az ő maradéka, szanszandekkel az bűnben esic, es ezért melto az öröc karhozatra es haraghra, az ő veghetetlen Irgalmassága abbol az rut saarbol, nemellieket {{d4r}} ki valaszta hogi dücsösséghe edénie lennéne, es az ő malasztíual Istenes életben foglaluan maghokat, es az vy
- 25 törüenyben ő tölle rendelt zentséghec által megh vyttatuan, az bodoghságban iutnánac: Nemellieket pedig, auagy vgian azon első vétekert, az karhozatban hagia, vgimint azokat az giermekcséket, kic az eredendő bűnben meg hálnac, Az vagy az ő haladatlansaghokért, es soc gonossaghokért, melliekel akarattioc szerent megh bantiac az Vr Istent, az pokolnac kynniara rende:
- 30 Annakokaert, holot az Vr Isten az Adamban valo esetünkért minniáian

⁵⁵ *Cal: lib: 3 c. 4 v. 28.*

⁵⁶ *Ita Aug: epist: 105 circa medium explicans. Isa: 7.*

- bennünket az karho-{{d4v}}zatra vethetet volna, nem az mi cselekedetünk­ből indyttatec arra hogy nemellieket maghanac akarna valasztani, hanem csak az ő io voltabol, De azert, az kit maghánac valaszta, nem vgi valaszta, hogy akar mit cselekednékis vgian az bodoghságban vinne, hanem azt
- 5 akará, hogy az ő tölle adatot malasztal, szent es iambor élete által menne az bodoghsagban, (ha kiseded koraban az kereztssegh vtan mingiart megh nem halna) es azert adná neki az ő országhat,⁵⁷ mert taplálta, ruhazta, megh latogadta ötet, es az mint Z. Peter mondgia,⁵⁸ az ő valasztasat bizoniossa tötte az io erkölcsöc által, a-{{e[1r]}}zon az vton iáruan, melliet az Isten megh
- 10 keszytet az öueinec: Azonkeppen az kiket karhozatra rendele, nem egiebért rendelé arra, hanem az önnön vetkekért, Mert az mint nem réghen mondam, Oseas Propheta, es Z. Pal Apostol azt mondgiac, hogi mi vagiunc okai az mi veszedelmünkne, es az mi gonossagunkért karhoztat minket az Isten.
- Es ebből immar küniü az Caluinus ketséghben eytő argumentomat megh
- 15 feytenünc, melliet ighen szépen megh feyte egy oruos Doctor egy fő Vrnac, az kit az az Argumentom el teuelytet vala, Mert mikor betegségében az Doctort hytta volna, hogy{{elv}}megh oruoslaná, Azt felelé az oruos neki Heaba hittal enghem ide, mert ha el iöt az te orad meg kel halnod, nem segithetlec, Ha pedig el nem iöt az te hatarod, nállam nekülis megh giogiulsz: Es ackor
- 20 vöue eszebe maghat az fő ember: Azonkeppen mondhatnoc, hogi haszontalan az szántás vetés, haszontalan az mi életünket testi eledellel taplálni, mert ha az Isten el vegeszte hogy soc buza legien, es hogy éhel megh ne halliunc, ha szynte semmit nem vetünc, es nem eszünkis, az Isten vegezése fel nem bomlic: Azert mind ezekre s mind az Caluinus tudomaniabol elő hozot
- 25 ketséghben eytő bizoni-{{e2[r]}}sághra egy altalliában ez az felelet: Ha az Isten öröc életre rendelt teghed, bizonios eszközöc által akarta hogy ez az ő vegezése be telliesedgiec, mely eszközöc az te tehetsegedben vadnac, es annac okaért, ha azokkal az ezközőkkel akársz élni, bizonnial üdüözülsz, mikeppen az io esztendökbe, elégh buzat ád az Isten, de vgy ha szantani vetni akársz, ha pedig
- 30 egybe kucsolod kezedet az vetéskor, buza nekül maradcz: Azonképpen,

⁵⁷ Matt: 25. v. 35.

⁵⁸ 2.Pet: 1 v. 10. Ephes: 2 v. 10.

Ha az Istentül karhozatra rendeltettél az te büneidért, mellicke szabad akaratom szerént heuersz egy altalliaban el karhozol ha azokból az bünökből ki nem térsz, a mint {[e2v]:} ki terhetnél: Es ez az felélet, telliességgel meg niugottia es csendeszyti az embernek lelket, es az sem eyti ketséghben az ki

5 bünben vagion, azt sem térsz reste az ki megh igazult, hanem mind eggiket, s mind masikat tanyttia, hagi szorgalmatoson, felelemmel es retteghéssel forgodgianac az üdüösséghnec dolghaiban: Es mikor az ütközc szüueben, hogy ha ő az valasztottac vagi az karhozandoc közzül valo legiene: Mingiart eszében iut a mit az Isten parancsola,⁵⁹ Tudni illic, hogy az mi fellül haladgia

10 értelmedet, azt te ne visgáld, hanem abba forgasd elmédet az mit parancsolt néked az Isten, es el hidgied, hagi{e3[r]:}ő hiu minden ighyretiben: Es ezen meg niugoduán nem visgállia az Istennec titkait, hanem azon serénkedic hogy az ő választását bizoiossa tégie az Istenes elet által.

Es mind ezekből nylyan ki teczic, nem csac az, a mit Caluinus ő magha

15 mond⁶⁰ hogy szüuökebe ütközc az embereknek, mihent az ő tanytásat halliac, tudni illic, hogy az Isten, nem csac nem szerelmes Atia, de söt inkab hasonlo az kegietlen Tyrannushoz, a ki csac io akarattiából ityli halara az embereket, holot az igaz feiedelem, senkire az halalnac sententiaiat ki nem aggia, a kirül nem bizoios hogy meg erdem- {[e3v]:}lette gonossagáual: De azt is

20 köuetközc, hogy az Caluinus Istene, külömb az Apostoloc es Euangelistac Isteneél: Mert az Caluinus Istene,⁶¹ lehetetlen dolghokat parancsolt az ő szolgálhainac: Az Apostoloc Istene pedig, küniü es az Istennec malasztiaual el hordozható törüent szerzet az mint oluassuc, *I.Ioan: 5 v. 5. Deut: 30. v. 11. Matth: 11. v. 30. Philip: 4. v. 13* Az Caluinus Istene⁶² Izgattia, taszyttia,

25 ketelenyiti az embert az bünre, es ő oka, authora minden vndoksagnac: Az Apostoloc Istene, tyltia, giülöli, nem akaria az bünöket: Az Caluinus Istene⁶³ csac io kedueből rendeli az embereket az öröc kar- {[e4r]:}hozatra,

⁵⁹ *Eccles: 3. v. 22.*

⁶⁰ *Cal: lib: 3 c. 23 n. 2.*

⁶¹ I.

⁶² II.

⁶³ III.

es hogy az ő rendelését veghez vihesse, az ördöghöt izgattia, es neki parancsolia hogy megh csallia az embereket. Az Apostoloc Istene senkinec veszedelmét nem kiuánnia, senkinec nem parancsolia hogy gonosz cselekedgiec: Vegezetre az mint nem regen mondam, az Caluinus Istene⁶⁴

- 5 az pokolbeli ördög, Az Apostoloc Istene pedig az ördöghöc karhoztató Istene: Azért méltó problema lehet melliet az Caluinista Praedikatoroc az ő Synattiokba megh disputallianac, Mellic legien türhetöb, az két gonosz között, Azé hogy ollian Istent higgien valaki, minemüt Caluinus hit: Auagy in-^{[e4v:]}káb az, hogy vgian Istent se higgien? En bizoni azt itylem hogy
- 10 nem csac az kerezteni ertelemtül, de vgian az közönseghes okossaghtulis megh fosztatot, valaki érti és tuggia az Caluinista vallásnac feo gökerit, es mind az altal Caluinista marad:

- NEGIEDSZER: Caluinus az Atia Istent nem hiszi hogy igaz Attia légien az Fiu Istennec: Mert azt yria, hogy az Fiu, nem vötte az Atiátul az Isteny természetet,
- 15 hanem ő maghátul részes ebben. *Quomodo creator qui omnibus dat esse, non erit ex seipso, sed essentiam aliunde mutuabitur? nam quisquis essentiatum a patre filium dicit, a seipso negat esse.*⁶⁵ *Filium ergo bene, et* ^{e5[r:]}*proprie a se esse asserimus.*⁶⁶ Ez ha így vagion, köuetközic, hogy az Atia Isten nem igaz Attia az fiu Istennec: Mert az semmiképpen Atia nem lehet, valaki az ő fianac hasonlo természetet nem ad, az maga természetihez: Miképpen fiu sem lehet, a ki az ő Attiátul nem vészi természetit, es allattiat:
- 20

- Annak fölötte, azt iria Caluinus, hogy bolondul mondgiaç az Papistac, hogy az Atia nem csac öröktül fogua szülte, de mostis szüli az ő fiat. *Quid attinet disputare an semper generet pater? quando stulte fingitur continuus*
- 25 *actus generandi.*⁶⁷ Ez ha bolondsagh, nyluan köuetközic, hogy az Atia ^{[e5v:]}Isten, soha nem szülte az ő fiat. Mert ez az Isteni szemelielnec szülese, nem *Actio transiens*, nem maghán kiuül valo cselekedeti az Istennec, mellet az Isten csac az külső allatoknac változtatasaual szokot cselekedni, hanem

⁶⁴ IV.

⁶⁵ *Lib: 1 c. 13 n. 23.*

⁶⁶ *Ibid: n. 19.*

⁶⁷ *Lib: 1 c. 13 n. 29.*

Actio ad intra, et Immanens, az Istenben marad: Es miuehogy az Isten el valtozhatatlan, köuetközic, hogy valami most az Istenbe nincsen, az elöt sem volt soha ö benne, Es ez okon ha most az ö fianac nemzese ö benne nincsen, soha sem volt az elöttis ö benne.

- 5 EOTÖDSZÖR: Az Istennek mindenhatóságául, azt tanyttia Caluinus, hogy az Isten azt {e6r:} nem cselekedheti hogy az Christus teste eppenséggel, egy kis ostiacskában lehessen, maga Christus Vranc azt mondgia szent Mathenac 19. reszeben, *vers*: 24. hogy noha az emberekül az lehetetlen, hogy egy nagy Teuét, egy kis tö fokon által vonnianac, de az Isten eztis megh
- 10 cselekedheti: Abbais megh határozza Caluinus az Istennek mindenható ereiét, hogi lehetétlennec ityli, hogy azon egy test, egyszersmind töb helien lehessen. *Talem Christi praesentiam statuere oportet in Coena, quae nec mensuram illi auferat, nec pluribus locis simul distrahat, haec enim humanae naturae veritati repugnant, Et cur inquis non fa-{e6v:}ciat Deus, vt caro eadem,*
- 15 *diuersa loca occupet? Insane quid a Dei potentia postulas, vt carnem faciat simul esse, et non esse carnem?*⁶⁸

- Vegezetre azt mondgya, hogy az Istennek hatalma, mely ez világhi dolghoc foliasánac hatarihoz nem kötöztetet, hanem az természet fölöttis szokotlanul cselekeszic valamit, mely hatalmat, az Papistac *Absoluta potentianac*
- 20 *neuezne*, csac álom, es csalárd gondolat. *Neque commentum ingerimus absolutae potentiae, quod sicut profanum est, ita merito detestabile nobis esse debet.*⁶⁹ Annakokaert, miuehogy az természet szabot törüenie fölöt vagion, hogy az ember az vyzen iárion, {E[1r:]} hogy az tűzben megh ne éghien, hogy az száraz bot egy eyel meg viragozzec, hogy az víz mint egy kö fal vgy
- 25 megh állion es alá ne follion, hogy az Vás az Vyz hátan vszon, hogy az száz esztendös maghtalan azzonac fia legien, hogy az veszö kigioua, az ember kö baluánna, az kö Vyzze az Vyz Vérre, vagy Borra valtozzec: Ezeket, es ezekhez hasonlo dolgokhat az Isten megh nem cselekethetic, ha Caluinusnac hiszünc, noha az sz: iras bizonyásághunc hogy mind ezeket megh cselekette az Isten:

⁶⁸ *Lib: 4. c. 17. n. 19.*

⁶⁹ *Cal: lib: 3. c. 23 n. 2. Lib: 1. c. 17. n. 2.*

AGHAZAT.

Hogy ha azért az Caluinus magiarazattia szerént ezt az első agazatot *paraphrastice* nyluab er-^{[E1v]:}telemnec okaert, ki akarnoc mondani, így kellene ezt fordítani

- Hiszecz az pokolbeli ördöghben, minden ocsman vetkeknec alkotoiaban,
5 kegietlen mostoha atiaban, erőtlen nem istenben.

{E2[r]:}

MASODIC A-
GHAZATTIA AZ
CREDONAC.

ES IESVS CHRISTVS-

5

ban ő egy fiaban mi Vrunkba⁷⁰

EBben az Aghazatban, három dologhrul tészünc vallást. Először arrul, az mit világh kezdetitül foghua az hiuec tekelltesen vallotac, Tudni illic, hogy üdüözytöt, az az Iesust adna az Isten az emberi nemzetnec valtsaghára, mely üdüözytöt megh ighyrt vala az Isten, mingiárt az teremptsbe mikor
10 azt foghadá, hogy az Azzony állat maghua megh rontaná, az kigionac feiét: Es az vtán Abra-^{E2v}hamnac azt foghada, hogy az ő maghuába meg aldatnánac minden nemzetségeg.

Maszodszor arrul tészünc vallást, a mit az irot törüenybe nyluabban hit az Isten nepe, Tudni illic, hogy ez az Iesus, Messias legien, auagy
15 Christus, az az, megh kenetet az Papi feiedelemségre, az királi meltoságra, az prophetalásra, auagy az Igasságnac tanítására, mert vgianis ezeket az három rendbeli szemelieket szoktác vala az törüenybe megh kenni.

Harmadszor az vy törüénibe nyluan ki ielentetet igassághrul tészünc vallást, Tudni illic, hogy ez az Christus, eggietlen egy fia, ^{E3[r]:} az az nem foghadot, hanem természet szerént valo fia, az Istennek: Es ötet, nem csac azért
20 mongiuc Vrunknac, mert Istenséghe szerent, ő teremtet minket, de azértis hogy drága kyncsen váltot megh minket az rabsághbol, es az ördöghnec, bünnek, torkabol.

Errül pedigh az mi Vrunkrul, azt valliuc Eutyches eretnec ellen, hogy ő
25 benne, két természet vagion, Isteni es emberi természet, vgy hogy, eggic az masikká nem váltoszot. Mind az altal Nestorius ellen, aztis tanyttiuc, hogy noha két természet vagion ő benne, de azért nem kéttö az Christus, hanem

⁷⁰ Ezt az Aghazatot az Caluinistac hamissan igy fordytia: Es Iesusban Christusban, ő fiaban: mi egy vrunkban.

csac {[E3v]:}egy, miuelhogy csac egy Isteni személy vagion ő benne, az mely személyrül, mind az ket természetnec tulaidonsági igazan mondatnac, noha eggic természetrül az masic természetnec tulaidonsági nem mondhatnac:

- Caluinus minec vtánna az Atia Istent vgy megh rutyta, az mint megh
 5 halloc, az Fiut sem tiszteli külömben es ittis az keresztien hitnec, szinte gókerére vetette kezét, es azt akaria ki szagatni:

- ELŐSZÖR: Senki azt Caluinussal el nem hitetheti, hogy az Christus, igaz Iesus legien, Mert az Angial *Matth: 1. ver: 21.* azt mongia Bodogh Azzoninac, {[E4r]:} hogy azért neueztetec Iesusnac az mi Vranc, mert ő megh szabadittia
 10 az ő nepet minden bünöktül. Caluinus pedigh azt mongia hogy Christus Vranc által, anniéra megh nem menekettünc az büntöl, hogy az Christus népe, akarattia ellen valo indulatiban, söt, vgian minden cselekedetiben, szüntelen vetkezc: halhacza Caluinust. *Nos pro peccato habemus, aliqua omnino cupiditate titillari, etiamsi opus, vel consensus ad apprehensionem*
 15 *non accedat: Docemus itaque in Sanctis, donec mortali corpore exuantur, semper esse peccatum.*⁷¹ Es ismet. *Mutilum, et vitiosum est, quicquid bonorum operum, etiam ab optimis pro- {[E4v]:}dit.*⁷² *Item: omnia hominum opera si sua dignitate censeantur, nil nisi inquinamenta sunt, et sordes, et quae Iustitia vulgo habetur, est apud Deum mera iniquitas, quae integritas censetur, pollutio.*⁷³ Es ismet, *Quicquid ab homine procedit, in peccatum imputatur.*⁷⁴ Es vegezetre: *Nullum vnquam exit opus a sanctis quod non mereatur opprobrium, quod damnabile non sit.*⁷⁵ Szép kis szabadságh am ez az büntül, hogy soha az ember semmit nem cselekedhetic olliat, az kibe nem vetkeznéc, es öröc karhozatot nem erdemlene.

- 25 Touabba aztis hyrdeti Caluinus, hogy az mi üdüöztönc, nem törli le, es el sem vészi az ő nepé- {[F1r]:}nec bünét, megh nem tiszttytia s-megh

⁷¹ *Cal: lib. 3. c. 3. n. 10.*

⁷² *Cal: Mat: 5. v. 12.*

⁷³ *Lib: 3 c. 12. n. 4. et lib: 2. c. 3. in titulo.*

⁷⁴ *Lib: 2. c. 1. n. 9.*

⁷⁵ *Lib: 3. c. 14. n. 9 et 11.*

- sem szenteli az ő hyueit, hanem csak reaioc foghia⁷⁶ hogy megh tisztultac, es megh igazultac az kic rakuác fekélliel, es minden gonossággal, csak el földözi Christus Vruc az ő palastiáual az ő nepenec vétet, szemekre nem veti, azzal megh nem orcázza őket, hanem nekic tulaidonyttia, es reaioc
- 5 ruhazza az ő tulaidon igassaghat: de azért, szinte mint az ki csak bé földi, es el reiti rut sebeit, az bé földéssel megh nem tiztyttia fekélit, Vgy Christus Vruc sem szabadyttia megh az bünös embereket. Halhacza Caluinust. *Nos per Christi intercessionem iustificat Deus, {[F1v]:} non approbatione propriae iustitiae, sed imputatione iustitiae, vt pro iustis censeamur in Christo, qui in nobis non sumus.*⁷⁷ Es ismet: *Homo non est in seipso iustus, sed imputatione cum illo communicatur Christi iustitia: Nugamentum est nos per fidem, spiritum Dei participare quo iusti simus, non ergo est in nobis Iustitia nostra, sed in Christo, quam imputatione consequimur sub Christi praetiosa puritate delitescetes.*⁷⁸ Es vgian azt mongia, hogy az eredendő bün, mely
- 15 által az Istennec haraghiában estünc, soha megh nem szünic bennünc, es az kereztiségh által sem tiztyttatic ki belöüllünc. *Peruersitas originalis peccati, nunquam in nobis cessat.*⁷⁹ *Fal-{F2[r]:}sum est per Baptismum solui nos et eximi ab originali peccato,*⁸⁰ Magha az iras nyluan mongia hogy az Isten megh tiztyttia es meg szenteli azokat az kiket keduebe foghad, mint megh
- 20 teczic, *Ephes: 5. v. 26. Colos: 1. v. 22. etc.* es iollehet mygh ez giarlo testben elünc giakran megh botlunc es vetkezünc, de mikor ismet Istenhez térünc, akkor ismet megh tisztittatunc: Mikor azert azt mongia az iras, hogy be földi az Isten az bünt, miuelhogy az Istennec szemei elöt nincs semmi be földözue vgymond szent Pal, *Hebr: 4. v. 13.* es ő az bünöst igaznac nem itylheti *Prou:*
- 25 *17. ver. 15.* vgy kel azt erteni, hogy telliességgel el {[F2v]:} rontia, es le törli,

⁷⁶ *Imputat.*

⁷⁷ *Cal. Lib. 3. c. 11. n. 3.*

⁷⁸ *Ibid: n. 23.*

⁷⁹ *Cal: lib: 2. c. 1 n. 8.*

⁸⁰ *Cal: lib: 4 c. 15 n. 10.*

mert ha megh maradna, el nem földöztethetné az Istennek syni es szemei előtt, es vgian nemis lehetséges az, hogy a mi az emberbe vagion, neki ne tulaidonyttasséc:

- MASODSZOR. Nem fér Caluinus feiébe, hogy az mi Vruc, Christus legien,
- 5 az az Messias, megh kenetet Kiraly kinec orszaghánac véghe nincsen: ő legien amaz igaz Propheta,⁸¹ kiben az Isteni bölcsességhnec, minden kyncse bőségesen tündöklie es az kin az bölcseséghnec, es gözhetetlen erősséghnec lelke, megh nyughot: Hogy ő legien amaz Papi feiedelem,⁸² ki az Melchisedec rendin öröke valo {F3[r]:} papsághra fel szenteltet. Eze (mondoc) nem
- 10 férnec az Caluinus feieben: Mert oly kiralinac mongia Caluinus Christus Vrukat, kinec egesz ezer esztendeigh, sem Ecclesiaia, sem niaya, sem országha nem volt, hanem mindeneken az Antichristus vralkodot. *Ab annis mille collapsa fuere omnia.*⁸³ Es ismet: *Pura verbi praedicatio, aliquot saeculis euanuit. Item: Saeculis aliquot profundis tenebris submersa fuere*
- 15 *omnia.*⁸⁴ Ennec fölötte, az ő orszaglasáru, azt iria Caluinus,⁸⁵ hogy ez csac egy ideigh tart, es osztán megh foztatic tölle, Mert minec vtanna eggiüt nagy esztelenül azt mondotta volna Cal-{{F3v}:}uinus, hogy Christus Vruc az ő meg testesülésében, Istenséghe szeréntis hatalmat vöt az Atiátul, hogy biráia lenne az eleueneknec es holtaknac, böcsültetné mint szinte az Atia etc. *Nec*
- 20 *Deitatis singulare fuit, nec humanitatis, sed vtriusque simul, quod potestatem accepit a patre dimittendi peccata, praefectum esse Iudicem viuorum et mortuorum, quod ostium sit, Pastor bonus, vitis vera: Nam neque de natura Diuina, neque de humana simpliciter dicuntur, quae ad Mediatoris officium spectant, huiusmodi enim praerogatiuas Dei filius, ante mundum conditum non eodem modo habebat.*⁸⁶ Ezt azért minec vtánna mondotta volna Caluinus, azt {{F4r}:} veti vtánna, hogy eze mind ideigh valo ayandekoc

⁸¹ *Isa: 11 v. 2*

⁸² *Psal: 109*

⁸³ *Caluin: de scand: sub finem fol: 873.*

⁸⁴ *Lib: 4 c. 1 v. 11.*

⁸⁵ *Praefat: Instit:*

⁸⁶ *Cal: lib: 2. c. 14. n. 3.*

- Christusba, es csac addégh vralkodic Christus, mygh az ityletre el iö, az vtán meg fosztatic efféle meltosaghtul, es csac azzal eléghszic meg az mit birt az meg testesüles elöt, világh kezdetitül fogua. *Peracto Iudicio, Regnum tunc Patri reddet, ita vt tunc, et nomen ipsum, et coronam gloriae, et quicquid*
- 5 *a Patre accepit, Patri subijciat: Quorsum enim data est ei potestas, nisi vt Pater per ipsum nos gubernet? Hoc vero temporale est, donec praesenti diuinitatis aspectu fruamur: Regnabit ergo Christus donec prodierit mundi Iudex, Vbi autem Deum videbimus, tunc perfunctus {[F4v]:} mediatoris officio, desinet Patris esse legatus, et ea gloria contentus erit qua potiebatur*
- 10 *ante mundum conditum.*⁸⁷ Es azzal feiezi be, hogy az Christus kiralsághánac vtolso cselekedeti az itilet leszen, *Vltimum Iudicium, proprie censerit potest extremus regni eius actus.*⁸⁸
- Nem tagagia Caluinus hogy Propheta nem volna Christus Vruc, de azt mondgia,⁸⁹ hogy tudatlan volt, es meg csalatkozot soc dolghokban.
- 15 *Communis Christo cum Angelis ignoratio tribuitur,* vgymond eggiüt: Masut ismet, kétszer, haromszor is bolond az, vgymond, a ki szégienli meg vallani tudatlanságot, holot ö maghais az Istenec fia, mi {G[1r]:} errettünc tudatlanná löt. *Ter quater[q]ue insanus ille foret, qui se grauatim ignorantiae subijceret, quam ne ipse quidem Dei filius nostri causa subire renuit.*⁹⁰
- 20 Vgian előys szamlállia Calunius az Christus tudatlanságit, es csac nem Iscolaban viszi, az lapyczka alá. Nem ismerte meg vgimond Christus Vruc hogy füghefa volt az, mellien giümölcsöt keres vala, oly üdöbe, melyben, a mint Szent Marc iria,⁹¹ nem vala ideie az füghenec. *Nihil absurdi est, si dicamus secundum hominem, speciem arboris fuisse illi incognitam.*⁹²
- 25 Es ebböl az Christus Vrucban almodozot tudatlanságbol, azt iria Caluinus hogy soc {[G1v]:} keptelen dolgoc szarmaztac: Mert az Nathanael nec adot

⁸⁷ *Loco citato.*

⁸⁸ *Lib: 2. c. 15. n. 5.*

⁸⁹ *Cal: Matt: 24 v. 36*

⁹⁰ *Matt. 24. v. 36. Marlora: Ibid:*

⁹¹ *Marc: 11 v. 13.*

⁹² *Cal: Matt: 21. v. 19. Marlor: ibid:*

- feleleti üdüözitöknec *parum videtur apposita*,⁹³ nem laczic heliesnec lenni: Mikor azzal bizonyittia, hofi ö nem az Beelzebub hatalmaual üzi ki az ördögöt, Mert minden országh, mely megh hasonlic ö magában el puszttytatic, azt iria Caluinus, *parum solida est haec refutatio*,⁹⁴ keues erősséghe vagion
- 5 ennec az bizonisághnac. Az Safarnac hasonlatosságot, peldáuul elő hozza eggiüt Christus Vranc: Caluinus azt iria errül, *Dura videtur et longe petita similitudo*,⁹⁵ Ighen darabos, es meszünnen vöt hasonlatosság ez. Midön pedig azt mongia üdüözitönc, {G2[r]:} hogy az ki Igaszaghot cselekeszic az vilagossághra iö. *Improprie et absurde videtur dici*,⁹⁶ nem tulaidonul,
- 10 hanem éktelenül teczic szollani. Masut azzal bizonyittia Christus Vranc hogy ö az bünt megh bocsathattia, Mert az gutta ütöt, ina szakat embert, szeméc lattára meg giogyttia, *De* (vgimond Caluinus) *parum solide videtur ratiocinari*,⁹⁷ keues erősséghe vagion ennec az Christus okoskodásánac. Hala Istennec, hogy Caluinus ielen nem volt mikor üdüözitönc tanytot, mert
- 15 nylua nem csudalkozot volna az ö bölcseségen mint az templomba, tizenkét esztendös korában,⁹⁸ es az vtánnis⁹⁹ csudalkoz-{{G2v}:}nac vala az töb iamboroc, hanem megh guggolta volna ötet, hofi sem az Grammaticat nem tuggia, sem az Lossius Dialecticaiat nem forghatta, es annakokaert nem tud iol argumentalni.
- 20 Vegezetere minec vtanna Caluinus azt vgian fundamentomul vetette volna, hogy neha Christus Vranc erőtlen bizonisagokkal tamoghatta az ö mondasit, es csac velekedesekkel akarta erőssyteni tanytásat, az vtan neki aal Caluinus, es erőssen ostorozza Christus Vrankat, hogy fél hazugsaghokat mond, hogy illetlen, nem tulaidon ertelembe szol. *Refutat calumniam*
- 25 *Christus, videtur, tamen parum solida refutatio, {G3[r]:} sed memoria*

⁹³ *Cal: Harmon. Ioan: 1. v. 48. Marlor: ibid:*

⁹⁴ *Matth: 12 v. 25. Marlor: Ibid:*

⁹⁵ *Luc: 16. v. 1. Marl: ib:*

⁹⁶ *Cal: Ioan: 3. v. 21. Marl: ibi:*

⁹⁷ *Cal: Mat: 9. v. 5. Marlor: ibi:*

⁹⁸ *Luc: 2. v. 47.*

⁹⁹ *Matth: 7. v. 28.*

- tenendum, vulgo receptis prouerbijis ita vsum Christum, vt tantum essent probabiles coniecturae, non solide probarent.*¹⁰⁰ Es ismet: *Hyperbolicum est quod Christus dicit, Impropria est locutio quod ieiunij mercedem promittit.*¹⁰¹ Viszontagh: *Absurdum videtur quod Christus ait, Impropria est locutio.*¹⁰²
- 5 Masut pediglen ennihanyszor modgia, hogy *Improprie loquitur Christus* vgymint *Matth: 12 v. 5 c. 15 v. 19 c: 20 v. 26.* Annac vtanna azt iria, hogy az Christus szaua nem illic egybe es ighen darabos, *Videtur non quadrare partitio Christi, sed Christus ad vulgi captum accomodat sermonem.*¹⁰³ Masut pedig: *Non quadrat similitudo cribrandi.*¹⁰⁴ {[G3v]:} Es ismet:
- 10 *superuacua est illatio.*¹⁰⁵ Vegezetre: *Durior est haec Christi Metaphora, Cal: Marci 9 v. 49.* Es hogy vgian mindenképpen gialazotassá tegie Caluin: az mi üdüözitönc Euangeliomat, azt yria, hogy Christus ez földön leuen, nem göythetet egiebeket tanytuánul az emberec söpreiénel, meli dolog vgimond az Euangeliomnac dücsösségghet telliességghel sem miue teszi, *Christus*
- 15 *discipulos sibi non nisi ex faece populi et quisquilijs colligere potuit, quod Euangelij gloriam valde obscurat, imo destruit,*¹⁰⁶ Bizoni sem Lucianus, sem Mahomet nem szolhatna ennél gialazatosban az Euangeliomrul: De hazud Caluinus {[G4r]:} hogy Christus *Non potuit* nem szedhetet volna az vilaghi bölcsekbe fel, de nem akarta az emberi bölcseseggh által, hanem az Isteni
- 20 hatalom által, az giarlo edéniec által megh hodoltatni ez világhot, hogy ne dicsekedhetné az test, hanem éppen minden dücsösséggh az világhnac megh tereleben, csac az Istennec adatnec:

¹⁰⁰ *Cal: Mat: 12 v. 25.*

¹⁰¹ *Matth: 6 v. 16.*

¹⁰² *Matth: 12 v. 33.*

¹⁰³ *Matt: 22 v. 21.*

¹⁰⁴ *Luc: 23. v. 31.*

¹⁰⁵ *Matth: 7 v. 12.*

¹⁰⁶ *Cal: Luc: 7 v. 29.*

- Az Christus Vranc Papi meltosághat, helien haggia Caluinus, de vgy hogy az Melchisedech rendin valo papsághnac¹⁰⁷ tizti szerént, keniérrel, es borral, soha ne aldozot legien, a mint megh teczic Caluinusbol.¹⁰⁸ Az keresztfán valo Véres aldozattiárul pedig, {[G4v]:} azt tanyttia, hogy haszontalan
- 5 löt volna az Christus aldozattia, es testi halála, ha az karhozottac kynniat az ő lelke megh nem kostolta volna. *Nihil actum erat, si corporea tantum morte defunctus fuisset Christus, aliud maius pretium fuit, quod diros in anima cruciatus damnati ac perditionis hominis pertulit.*¹⁰⁹ Es mind az altal, errül az aldozatrul azt mondgia, hogy Christus semmit nem nyert Istentül
- 10 az ő halaláual, mert nem volt ő benne oly meltoságh, melliel az ő attiatul valamit nyerhetet volna. *Equidem fateor, si quis simpliciter et per se Christum opponere vellet iudicio Dei, non fore merito locum, quia non reperitur in homine* {H[1r]:} *dignitas, quae possit promereri Deum.*¹¹⁰
- Vegezetre, noha így rend szerént az Messias tisztitül mind megh fosztia
- 15 Christus Vrankat Caluinus, de egy altalliába nem meri taghádni, hogy ő legien az Sidoknac megh ighyrt Messias, hanem alattomba megh ássa az alliát az keresztien Igasságnac, es mind fel forghattia azokat az bizonisághokat melliekből meg bizoniodic, hogy Christus legien az igaz Messias, a mint megh mutattia soc nyluan valo szép peldakkal Doct: Aegidius Hunnius
- 20 egy illien könyuében. *Caluinus Iudaizans, hoc est, Iudaicae glossae, et corruptelae, quibus Calui- {[H1v]:} nus illustria scripturae loca de Trinitate, Christi diuinitate, detestandum in modum corrumpere non exhorruit,* es ő vtanna Schlüsselburgius lib: 2. *Theolog: Caluin: Art: 6. fol: 38. et sequentibus.* Feuardent: *in Epist: ad Philemonem.* Reginaldus lib: 3. *Caluino*
- 25 *Turcis. c. 3. fol: 398. et fol: 948. et sequentibus.* kiknec irasibol vilagoson ki teczic, hogy Caluinus csac nem minden bizonysághot ki akar az hiuec kezéből tekerni, melliekcel az Christus meltosághat erőssytec, es oltalmazzac az teuelygöc ellen.

¹⁰⁷ *Psal: 109 v. 4. Hebr: 5. v. 6.*

¹⁰⁸ *Lib: 4 c. 18. v. 2.*

¹⁰⁹ *Cal: lib: 2. c. 16. n. 10.*

¹¹⁰ *Cal: lib: 2. c. 17 n. 1.*

- HARMODSZOR. Hogy Christus az Atia Istennek természet szerint való fia, es ez okon, az egy Isteni természetben részes lé-{{H2[r]:}}gien, nem alyttia Caluinus, az mint soc ielensegekből ki teczic: Mert először, megh halloc nem réghen Caluinustul, hogy az fiu, nem vötte az Atiátul az Isteni természetet,
- 5 kiből nyluan köuetközic, hogy nem lehet fia az Atianac, a mint csac imént megh bizonytoc. Es iollehet az Nicaeabeli zent göleközetnek vallasában az vagion, hogy az Istennek fia, világossághtul származot világosságh, de Caluinus vgian azt tanyttia, hogy maghatul való világosságh az Christus, *Christus autem lux est, ex seipsa, et per se refulgens*.¹¹¹
- 10 Masodszor, Caluinus az mi üdüöztönkbe, két személt vall {{H2v}:}} lenni, Nestorius karhozot Eretnekkal egietembe, Mert azt tanyttia, hogy külömb az közbe iaronac személie az öröktül fogua való Ighytül. *Sermo est a patre ante secula genitus, nondum enim de mediatoris persona nobis sermo est*.¹¹² Ha nem szollasz az közbe iaronac szemeliérül, mikor az Ighyrül
- 15 szollász, köuetközic nyluan, hogy az közbe iaro Christusnac, más személie volt az Ighynek szemelie kiuül, es két személi volt Christusba: De hogy nyluabban ezt ki feiezné Caluinus, vtánna veti, hogy az Ighe, fel vötte nem csac az emberi természetet, de az közbe iaronac személyétis. *Christus filius {{H3[r]:}} Dei vocatur, non tantum quatenus ante saecula genitus fuit sermo,*
- 20 *sed quia mediatoris suscepit personam*.¹¹³ Es magiarázuan Z. Mathenac 27. reszit: v. 46. *in fine: Hac lege suscepit Christus personam Mediatoris:* Es vgian ezenképpen szol, 2. *Instit c. 15. n. 5.*
- Harmodszor, szinte vgy taghaggia Christus Vrunkban, az két természetet, minden tulaidonsághiuál éppen megh maradni, mint szinte Eutyches Eretnek:
- 25 Mert azt mongia, hogy az meg testesüles által, az emberi természetnek tulaidonsághi, az Isteni természetnek tulaidonyttatnac, es az emberi természetnek tulaidonsághi, viszontagh az Isteni {{H3v}:}} természetnek: *Quae in humana eius natura peracta sunt, ad diuinitatem non sine ratione*

¹¹¹ Cal: Ioan: 1. v. 9. Marlor:

¹¹² Cal. lib. 1. c. 13. n. 23.

¹¹³ Cal: ibid: n. 24.

*transferuntur, et humanitatis proprietates cum altera natura communicantur.*¹¹⁴
Es ismet masut. *Quod vnus naturae proprium est in Christo, ad alteram transferitur.*¹¹⁵

- Negiedszer, azt tanyttia, hogy nem egienlő Isten az ő attiaual Christus
- 5 Vruc, hanem kisseb ő nallánal. Mert azt merte yrnia, hogy nem csac az Christus emberseghéhez illic az, hogy szolgal az ő Attiánac, hogy nem tudot mindeneket, öregghedet bölcseseghében etc. hanem ezec, az közbe iáro szemeliétis illic. *Quod seruus patris vocatur, quod* {[H4r]:} *narretur creuisse sapientia, nescire diem vltimum, etc. haec non humanae tantum*
- 10 *suae naturae seorsim adscribit, sed in seipsum recipit quasi Mediatoris personae conueniant et propter duplicis naturae vnionem alteri datur quod erat alterius.*¹¹⁶ Es ismet. *Nec deitatis singulare, nec humanitatis fuit, sed vtriusque simul, quod potestatem a patre acceperit remittendi peccata, suscitare mortuos, praefectum esse iudicem, quod sit lux mundi, pastor ouium,*
- 15 *quae ante mundum conditum non habuit eodem modo Dei filius: Quae igitur ad mediatoris officium spectant, neque de natura diuina, neque de humana simpliciter dicuntur.*¹¹⁷ Es innet ki teczic, mit fagghátot Caluin: masut, mikor {[H4v]:} azt yria, hogy az Isten nec neue, nagyob meltosággal mondatic az Atiárul, hogy sem az fiurul: *Quamuis Dei nomen filio quoque sit commune,*
- 20 *tamen κατ' ἐξοχήν Patri ascribitur,*¹¹⁸ es okat ennec azt aggia, mert felsőb gradicszon, es nagyob renden vagion az Atia, mert méggh az közbe iaronakis Istene: *Neque absurdum est, propter gradum, et ordinem, Deum peculiariter vocari, qui Deus est etiam Mediatoris.*¹¹⁹ Ha az közbe iaronac Istene az Atia, es az Caluinus tanitása szerént, az mit az közbe iaronac tulaidonytunc, nem
- 25 csac emberséghe, de Istenséghe szeréntis hozza illic Christus Vrunkhöz, ketségghnelkül Istensé- {[I1r]:} ge szeréntis Istene vagion Christusnac, es így

¹¹⁴ Cal: lib: 2. c. 14 n. 2.

¹¹⁵ Cal: Ioan: 3 v. 13.

¹¹⁶ Cal: lib: 2. c. 14. n. 2.

¹¹⁷ Ibid: n. 3.

¹¹⁸ Cal: lib: 1. c. 13. n. 23.

¹¹⁹ Cal: lib: 1. c. 13. n. 24.

- kisseb Isten leszen az más Istennel. Es ehez hasonlo dolghot yr masuttis, mikor azt mondgia, hogy az itylet vtán, nem lészen az Isten feie Christusnac, mert akkor vgymond, ő mágha az Christus Istenséghe, ő maghátul fogh tündöklenni, meli most homálios földéllel be vonatot. *Tunc desinet caput Christi esse Deus, quia Christi ipsius Deitas, ex seipsa fulgebit, quum adhuc velo quodam sit obiecta.*¹²⁰ Niomorult Istenség az, melliet az homáli be vonhat hogi ne tündökölhesséc. Aztis megh erthettiüc künnien, mit akárt légien Caluinus masut, mikor azt kiuánnia, hogy el temet-{{I1v:}}tetnec amaz szo, melliel az réghi szent gölekezetec az Atiánac, es fiunac egienlő természetit ielentettéc,¹²¹ tudni illic az ὁμοούσιον, kaput akart azt hiszem nytni, az mostani Arianusoknac, csac hogy nem merte ő magha belé vághni az feyszet, oly szemptelenül, mint Seruetus, vagy Blandrata.

- Vegezetre, magiarazuan amaz mondásat Christus Vrunknac. Az en Atiám, nagyob en nallamnal, gialázza az régi szent Atiákat, hogy ezt csac az Christus embersegherül magiaraztac: *Patres orthodoxi dicebant hoc ad naturam humanam debere referri: sed nec recta, nec consentanea, fuit patrum solutio,*¹²² kiket ha mel-{{I2[r]:}}tan gialáz Caluinus, ki ki mind eszébe veheti, mi köuetközzéc belölle.

- Es ez vgian szokása Caluinusnac, hogy valamely ieles fő bizonyságokat talál az Írásba, melliekkal az Arianusoc ellen az Christus Istenséghet megh bizonythatnoc, azokat hol egy képpen, hol mas képpen, erőtlenné igyekezic tenni. Annakokaert, magiarazuan szent Ianosnac amaz mondásat. Harmán vadnac menniéghbe, kic bizonisághot téznec, az Atia, az Fiu, es az szentlélec, es ezec az harmac, egy: Azt iria Caluinus hogy nem kel ezt az Isteni természetbe valo eggiességrül magiarazni. *Hoc ad essen-{{I2v:}}tiam non refertur, sed ad consensum potius.*¹²³ Azonképpen Hunnius, es az kikrül ez elöt emlekézem az Doctoroc, soc hasonlo példákkal megh mutattiac ezt, az Caluinus irasibol.

¹²⁰ Cal. lib: 2. c. 14. n. 3. in fine.

¹²¹ Cal: lib: 1. c. 13 n. 6.

¹²² Cal: Ioan: 14 v. 28.

¹²³ Cal: 1. Ioan 5. v. 7. Marlor. ibid:

- Marloratus, az Caluinus, Musculus, es egieb Caluinista Doctoroc irasibol magiarázuan Z. Ianosnac tizedic részset, azt iria, hogy noha az réghi Z. Atiac az Christus Istenseghérül magiarázzac amaz mondast, En es az en Atiam eggiec vagiunc, de nem kell arrul erteni, hanem csak azt mondgia üdüöztönc,
- 5 hogy az ő akarattia nem különböz az Atiánac akarattiatul: *Christus hic non de vnitate substantiae disputat, {I3[r]:} sed de consensu cum patre, quanquam veteres hunc locum, ad Diuinam Christi substantiam aduersus haereticos referebant,*¹²⁴ es így eggienként erőtlenné téski azokat az bizonisaghokat, mellickek az Arianusoc teueligéset megh kellene hamisytani: Es egy
- 10 altalliaba ki teczic, hogy semmi io velekedése nem volt Caluinusnac az zent haromsághrul hanem vgian fölötteb haitot Sabelliushoz, Mert az Caluinistac közönseghes vallasokbol azt yria Marloratus, hogy az Isteni természetben valo személi, nem egiéb, hanem oly tulaidonságh, mellic elmenkel gondolunc, *Personarum nomine intelligimus discretas in Deo propri-{{I3v:}}etates, quae*
- 15 *se mentibus nostris conspiciendas offerunt.*¹²⁵ Nylua ha nem egiéb az személy, hanem csak az emberi ertelem szerént különbözö tulaidonságh, anni személy lészen az Isteni természetben, az meni tulaidonsaghot el valaszthat, egy mastul az mi ertelmünc, az Istenben, es így, az Mindenhatosagh, különb személy lészen az Bölcseséghnel, Auagy ha ezec az tulaidonsaghoc nem allatnac
- 20 különbözö személt (a mint nemis allatnac) az Atia Fiu, zent lelec sem leszen különbözö személy, hanem az mint Sabellius mondotta, es az Caluinista *Personanac definitioiabol* köuetközic, csak különbözö tulai-{{I4r:}}donsagi lészne az egy Isteni természetec.

- VTOLSZOR: Vrunknac neuezzüc Christust ebben az aghazatban. De a mint
- 25 az első aghazatba megh mondám; kegietlen Tyranussa változtatá ötet Caluinus, Es oly keues böcsülletre meltonac iytili, hogi mikor az Iesus neuét halliuc, nem ityli, hogy babonaság nélkül, terdünket meg haithassuc, meli dologghal megh mutattia,¹²⁶ hogy anniéra sem böcsüllü ő az Iesus neuét, meniére

¹²⁴ *Marlor: ex Musc: Cal: Ioan: 10 v. 29.*

¹²⁵ *Marlor: Ioan: 1. v. 1.*

¹²⁶ *Marci 9. v. 38.*

az ördögh, Mert az ördögh az Iesus neuére, ki mégien vala az emberekből:¹²⁷
Caluinus pedig, csac süueghét sem emelyti, csac terdét sem hayta megh,
ennec az neünc emlekezetire:

- {[I4v];}Mind ezekből küniü eszünkben vennünc, hogy az Caluinus ertelme
5 szerént, így kellesséc fordítani ezt az masodic aghazatot: Es Nem IESVSBA,
NEM CHRISTVSBAN, Ö NEM FIABA, NEM VRVNKBA: Es vgian vilagoson megh
erthettiüc az elő hozot dolgokbol, hogy Caluinusnac más Christussa vagion
az Apostoloktul hyrdetet Christusnal, Mert az Apostoloc Christussa Egienlő
10 Isten az Atiáual, tellies minden bölcseségghel, örökke valo kiralisággal byr,
az ő vére hullasáual eleghet töt az emberi nemzetnec, büneiért, két természetben
csac egy személy: etc. Az Caluinus Christusaban {K[1r];} pedig ebbe semmi
nem találtatic, az mint megh halloc az Caluinus mondasibol.

- Vegezetre aztis eszünkben vehettiüc hogy miképpen az Lutheristac
15 meltán neuezéc *Atheusnac*, Isten taghadonac Caluinust,¹²⁸ miuelhogy oly
szörniü képpen el változtattia, söt, az ő velekedése szerént teließséggel el
rontia az Isteni természetnec böcsülletes meltosaghat, Azonképpen ennec
az masodic, harmadic, es negedic aghazatnac fel bontasaért, meltán, es
igazan neuezhettiüc Caluinust Antichristusnac, holot az mi ő rayta aal benne,
20 tellességgel megh gialazza, es v-{[K1v];}gian az földre tapodgia Christus
Vrunkat, mind természetiben, mind tisztiben, tudomaniában, es egieb
hiuatalliában:

¹²⁷ *Calu: Ad Philip: 2. v 10. Marlor:*

¹²⁸ *Schlüsselburg: vide infra. Artic: 5.*

{K2[r]:}

HARMADIC A-
GHAZATTIA AZ
CREDONAC.

*Ki foghantatéc szent Lelktül, szü-
letéc szüz Mariatul.*

5

EBben az Agazatban, két dologhrul teszünce vallást. Először arrul, hogy az Istenec fia, Bodogh azzoninac mehében foghantatot, de azért ez az foghantatás, nem ollian volt mint az töb emberec foghantatása.¹²⁹ Mert az töb emberec firfiu maghubol, es az szüléknec testi gönörüseghekkel foghantatnac vgymond az szent iras,¹³⁰ es annak oka-{{K2v}:}ert, az ő fiokis, bünben foghantatic,¹³¹ es természet szerént valo születesekből, atoknac fiai léznec.¹³² De az Christus foghantatása, az zent lélec ereieiből löt, ki minden szentséghecnec, es tisztasághecnec kut feie: Az felséges Isten ereiénece arniéka pedig, meg környezuen az szüzet, megh oltalmazta ötet minden langhiátul

15

az testi gönörüseghhecnec, Annakokaért, azis az ki az szüznec mehében foghantatéc, szentnec neuztetec. Masodszor, arrul tészünce vallást, hogy az mi Vrucnec, nem tettetes, es csac szem fyni vesztö testbe iöt ez világhra, hanem, valósághecnec testben, es azért mondhattiuc hogy az {{K3[r]:} tisztasághecnec szüz Mariatul születet.

20

Ezeknec értelmebennis, csuda mint eszeskedic Caluinus.

ELŐSZÖR azért, azt tanyttia, hogy azoc az melliecnec az Christus emberi természetibe löttec, nem mondathatnac tulaidon ertelemben az Istenrül. *Quae in humana eius natura peracta sunt, ad Diuinitatem improprie transferuntur*,¹³³ kiből az köuetközic, az mint Beza nylian tanyttia,¹³⁴ hogy *Synechdochica*

¹²⁹ *Iob 14. v. 4.*

¹³⁰ *Sap: 7. v. 2.*

¹³¹ *Psal: 50. v. 7.*

¹³² *Ephes: 2. v. 3.*

¹³³ *Cal: lib: 2. c. 14. n. 2.*

¹³⁴ *Beza Ioan: 3 v. 13.*

- locutio*, tulajdon értelemben nem igaz, mikor azt mondgiuc, hogy az Istennek fia foghantatot, születet, megholt, hanem, a mi csak egy részlet illeti Christusnac, tudni illic az emberi ter-{{K3v}}mészetet, *per synechdochem* az Istennek tulajdonyttatic: De ez tudatlansagból származot eretneksegh. Mert noha
- 5 Christus Vrucn csak az emberi természet szerint foghantatot, és születtetet, de azért *per communicationem idiomatum*, azt mondhattiuc az szolasnac minden tulajdonsága szerint, hogy az Isten foghantatot, Mert Christus Vrunknac noha két természeti vagion, de személie csak egy vagion, tudni illic az fiu Isten személie, és annakokaert, noha az eggic természetnek tulajdonsághit, az masic természetről nem mondhattiuc, és azért nem mondhattiuc hogy az Istenség foghantatot, de mind {{K4r}} az által, azon egy személynek tulajdonythattiuc mind az két természetnek tulajdonsághit: Miképpen (hogy paraszt például élliec) ha azon egy ember, io szabo, io doctor, és io énekes volna, noha azt nem mondhatnoc, hogy az szabo Mestersegh Enekesség legien, de azért, azon
- 10 egy személyről, tulajdon és igaz értelemben mondhatnoc, hogy ez az szabo, io énekes, és io doctor: Ha pedig *synechdoche* esnéc beszédünkbe, mikor azt mondgiuc, hofi az Istennek fia születet szüz Mariatul, Ennec az mondasnac oly értelme volna hogy az emberi természet születtetet szüz Mariatul, mely mondás, iol nem {{K4v}} eshetne semmi formán, Mert, nem az emberi
- 15 természet ő maghán, hanem, ez az ember az Christus születtetet, a ki igaz Isten, és annakokaert, szüz Maria igazan mondati Istennek Annianac:

- MASODSZOR: nem csak azt tanyttiac sokan az Caluinistác közzül (a mint *Genebrardus yria lib:3. de Trinitate*) hogy az mi üdüözitönc, annybol az töb emberec moggiara foghantatot teste szerent, hogy nem mingiárt, egy szem pil-
- 25 lantásba epyttetet fel az ő szent teste, hanem lassan lassan, üdö iartáual.¹³⁵ De Caluinus vgian azt mondgia az Christus lelkerül, hogy mint az töb gier-{{L1r}}mekec, vgy Christus Vrunkis, időuel okoskodot mint mi szoktunc okoskodni, *Vna cum aetate creuerunt in Christo animi dotes, Anima ipsius subiecta fuit ignorantiae, et sicut corpore adolescere, ita secundum animam nostra*
- 30 *causa proficere voluit.*¹³⁶ Es annyra tudatlan volt az Caluinus ityleti szerint

¹³⁵ Vide Canisium lib: 3. Marial: c. vltimo.

¹³⁶ Lucae 2. v. 40. Marlor: ibi.

- Christus Vruc, hogy mikor az Iordanban megh keresztelkedec, akkor ismere
megh bizonioson, mi legien az ő hiuatallia, Mert az mint ő yria. *In Baptismo
redditus est Christus certior suae vocationis.*¹³⁷ Ezec azért, nyluan valo
esztelenséghec. Mert egy az hogy az szent lelec, az kinec mindenható ereiéből
- 5 fogan-{{L1v}}tatéc Christus Vruc, nem szükolködöt üdö nélkül az Christus
testénec formalására, es annakokaért, az mint az hatodic közönséghecs szent
göleközet mondgia, Azon egy szem pillantásba lön az foghantatás, es az testnec,
leleknec, szemeli szerént valo eggiesülése az Ighyuel, a mint ennec az hit
aghazattianac foliasabolis ki teczic. Mert ha igazán mondgiuc, hogy az Istennec
- 10 fia foghantatec, szükséghecs tehát hogy mingiart az foghantatásba Istennec fia
löt legien:¹³⁸ Holot azért mind addygh sem lehetet Istennec fia, myg az Fiu
Istennel személy szerént nem eggiesült, köuetközic nyluán, hogy az {{L2r}}
foghantatásnac első szem pillantasaba, mingiart eggiesült az Isteni személi,
az emberi természetel, mert az emberi természetbe, es nem valami egiéb
- 15 természetbe öltözec az fiu Isten, es így, valami az emberi természethez
szükséges volt azon foghantatásba fel kellet annac talaltatni:
- A mi pedig az mi Vruc lelkénec allapattiát illeti, ketsegnekül mingiart
foghantatasánac oráian, be telliessyttetet minden ertelemmel, es bölcsességgel,
es azért mondgia szent Pal,¹³⁹ hogy mihent ez világhra iöue, az meg testesüles
- 20 által, ottan az ő Attiánac kedues aldozatul be mutatá maghat: Es az ighen
csufos {{L2v}} dologh Caluinusban, hogy taghadni nem meri,¹⁴⁰ hogy
az kereztienec kisded, es vyonan születet, vagy az Annioc mehében megh
holt giermeki, az Isteni esmeretbe részesec legienec, es csac Christus Vrukat
akaria megh fosztani kicsin koraban az okossaghtul:
- 25 Az Istennec szent Anniát pedig csac annyera sem tiszteli Caluinus,
mint az Törököc, Mert Mahomet, megh vallia¹⁴¹ hogy szenteb azzoni nem
volt Marianal, mely soha semmi gonoszt nem cselekedet: De Caluinus soc

¹³⁷ *In cap: 3. Matth: v. 16. et Marlor ibi:*

¹³⁸ *Ita Aug: Epi: 3. ad Volus: Damas: Gregor: apud Canis: 3. Marial: c. 22.*

¹³⁹ *Hebr: 10. v. 5.*

¹⁴⁰ *Cal: lib: 4 c. 16 n. 19.*

¹⁴¹ *Azoar: 75 in fine.*

helien azt mondja, hogy Bodogh azzonis vétkezet eletemben mint szinte az töb emberek: *Videtur {L3[r]:} Virgo maligne restringere Dei potentiam: Nec magnopere laborandum est vt eam purgemus ab omni vitio.*¹⁴² Es masut ismet. *Non dubium quin his verbis carpatur Mariae importunitas, et certe,*

5 *praepostere cursum doctrinae Christi abrumpere tentabat.*¹⁴³ Magha szent Agoston azt kiuánnia töllunc,¹⁴⁴ hogy mikor az bünrül szollunc, emlekezetet se tegiunc Bodogh Azzonirul.

Az Bodog Azzoni születesérülis, csac szintén vgy gondolkodic Caluinus, mint az közönséghes szülésrül, es azért mondja, hogy az Vr Isten alkalmas

- 10 *üdöt várt, mince előtte Aegyptomba futhatna Maria, hogy a-{L3v:}zonközbe beteg agiambul fel giogiulna: Quot dies intercesserint a discessu Magorum, vsque dum in Aegyptum fugerent, nescitur: probabile est, Dominum Mariae pepercisse, donec ex puerperio conualuerit, vt iter facere possit.*¹⁴⁵ Es igy Caluinus megh Vyttia az Iouinianus eretnekséghe, kit vgimond Z. Agoston¹⁴⁶
- 15 azért karhoztattac az hiuec, mert azt mondotta, hogy Bodogh Azzoni, az szüléskor el vesztette az ő szüzesseghénec epséghe, Maga vgymond azon szent Doctor, *si vel per Christum nascentem corrumperetur Mariae integritas, falso illum de virgine natum tota confiteretur Ecclesia,*¹⁴⁷ ha vgimond, az ő szüléséuel szüzes-*{L4r:}*seghénec épséghe fel bontakoznec, nem igazán
- 20 mondaná az Aniaszentegiház, hogi szüztül születetet: De Caluinus nem tulaidonyt annit Bodog Azzoninac, az menyit az Törökös tulaidonytanac az Mahomet anniánac Eminánac, kirul azt hiszie, hogy faratsagh nélkül hordozta, faidalom, es törödes nélkül szülte az hamis prophetat.¹⁴⁸ Eztis azért az aghazatot ha az Caluinus ertelme szerent akariuc mondani, imigien

¹⁴² *Cal: Luc: 1. v. 34. Marl: ibi:*

¹⁴³ *Cal: Mat: 12. v. 48.*

¹⁴⁴ *Aug: Tomo 7. de nat: et gratia c. 36.*

¹⁴⁵ *Cal: Mat: 2. v. 13. Marl: ibi: Alij apud Caluino Turcis li: 3 c. 13. fol: 530.*

¹⁴⁶ *Aug: Tomo 6. haeres: 82.*

¹⁴⁷ *Aug: Tomo 3 Enchirid: c. 34. Alij apud Cani: 2. Marial. c. 9.*

¹⁴⁸ *Vide Illyric: Centur: 7. c. 15. col: 604.*

AGHAZAT.

kelletic ez vtán mondani, NEM AZ ISTEN FIA HANEM MAS SZEMELI FOGHANTATOT
ZENT LELEKTÜL, MEGH FOSZTATOT BÖLCSESEGHETÜL, SZÜLETET BÜNÖS, NEM SZÜZ
MARIATVL:

{[L4v]:}

NEGIEDIC A-
GHAZATTIA AZ
CREDONAC.

5

*Kynzatec Pontius Pilatusnac alata,
megh feszyttetec, megh hala,
es el temettetec.*

- EZ keués szoban, Négy dologhrul tészünc vallást: Először, hogy Pontius Pilatus alat löt az mi Vrucn halála, az az, mikor az ideghen nemzet vralkodnéc az Sidokon, es be telliesedet volna az Iacob prophetiaia, ki azt mondotta vala,¹⁴⁹
- 10 hogi az Messias el iöueteléigh, el nem vetetnéc az birodalomnac palczáia {M[1r]:} az Sidoktul: Masodszor, hogy az mi Vrucn mi erettünc, az kereztfán, nagy kynnal, nagy gialazattal hala megh, mert sem saniarub, sem gialazatosb halál nem volt akkor, az megh feszytésnel, melyre csac az czegéres latrokat itylic vala. Harmadszor: hogy az ő halála, igaz aldozat volt, meli ki tisztította
- 15 az emberi nemzetet az ő büneiből, es megh engesztelte az ő szent Attiat mi nekünc, es az ő halaláual nyere mi nekünc minden lelki aldomasokat, vgy hogy valoghatas nekül mindeneknec, valakic az ő parancsolatinac engednec,¹⁵⁰ öröc üdüösséghe nec oka lön, halaláual. Negiedszer azt valliuc, hogy az {[M1v]:} halál vtán, el temettetet, vgimint igazan es valoba megh holt ember, es mind azon
- 20 altal akkoris az Istennec fia el nem vált az testül, hanem eggiesült velle személy szerént, mert ha el vált volna az testül, nem mondhatnoc hogy az Istennec fia el temettetet, miképpen ha az lelektül el szakadot volna, nem mondhatnoc hogi az ő lelke poklokra alá szállot:

- Caluinus ittis az ő szokot moggia szerént, haboz, es nagiokat botlic.
- 25 ELŐSZÖR, noha az szent Iras szantalanszor mondgia,¹⁵¹ hogy Christus Vrucn mind ez vila-{M2[r]:}ghert holt megh: De az Caluinistac közönséghe sen azt tanyttiac hogi csac az valasztottakért holt megh Christus, a mint böuön megh

¹⁴⁹ Gen: 49.

¹⁵⁰ Hebr: 5. v. 9.

¹⁵¹ 1.Ioan: 2. v. 2. Rom: 11. v. 15. 2.Corinth: 5. vers: 19. 1.Timoth: 2. vers: 6.

- bizonyttaa Schlüsselburg: *Lib: 1. Theol: Caluin: Art: 6 fol: 25 lib: 2 art: 6 fol: 4. Coccius To: 1. lib: 8 art: 7. fol: 1079.* Meli tudomaninac fundamentomat Caluinusbol vöüec, mert ő azt tanyttia, hogy az kiket Christus megh váltot, azoknac az ő vétkec *non imputantur*,¹⁵² nem tulaidonyttatnac veteknec:
- 5 Miuelhogy pedig az Caluinus ityleti szerént, csac az valasztottac azoc, az kiknec vétkec, bünül nem tulaidonyttatnac, *In fidem non illuminantur, nec eiusdem regenerationis participes sunt*, {[M2v]:} *nisi qui praeordinati sunt ad salutem*.¹⁵³ köuetközic, hogy csac az valasztottakert holt megh az mi üdüözitönc: Egiebüttis nem csac azt tanyttia nyluan Caluinus, hogy csac
- 10 az valasztottaknac adatic az igaz Hit, es azokban az kic el vesznec soha igaz hit nem volt, *Electos suos Deus signat in Iustificatione, Reprobos a notitia sui nominis, et sanctificatione excludit*.¹⁵⁴ De ennec fölötte aztis nyluán tanyttia, hogi az Isten nem akaria hogi minniáian üdüözüllienec, es ez okon, nem bizot mindeneket Christusra. *Si omnes vellet saluos, custodem eis praeficeret*
- 15 *filium*.¹⁵⁵
- MASODSZOR noha az tellies szent iras, az Christus halalá-*{M3[r]:}*nac, es vére hullasánac tulaidonyttia az mi valtsaghunkat.¹⁵⁶ De Caluinus, *lib: 2. c. 16 v. 10* a mint ez előttis, az masodic aghazatnac, masodic cikkeliében elő hozám, azt yria, hogy az Christus testi halála semmit nem cselekedhetet
- 20 volna, az az semmit nem használt volna, ha az ő lelké megh nem kostolta volna az karhozattac kynniat: Eo maghais Caluinus az ő temerdec mondasanac ektelenseghet masut eszében vöue, es azt yria, hogy eleget töt Christus Vruc az ő veréuel az Istennec ityeltinec, *si hic effectus est fusi sanguinis, vt non imputentur peccata, sequitur, eo pretio satisfactum esse*
- 25 *iudicio Dei*.¹⁵⁷ {[M3v]:}

¹⁵² *Cal: lib: 2. c. 17. n. 5.*

¹⁵³ *Cal: lib: 3. c. 2. n. 11.*

¹⁵⁴ *Cal. lib: 3 c. 21 n. 7.*

¹⁵⁵ *Cal: lib: 3 c. 22 n. 10*

¹⁵⁶ *Hebr: 9. v. 12. 1Pet: 1. v. 19. 1.Ioan: 1. v. 7. Ephes: 1. v. 7.*

¹⁵⁷ *Cal: lib: 1. c. 17 n. 4.*

HARMADSZOR: Az Iras azt mondgia,¹⁵⁸ hogy az mi Vruc bőséghes valtságghot adot mi erettünc, es hogy drágha kyncsen megh váltuan minket, az ados leuelet, nyluán es batran, nagy göződelmesen el szaggatha:

- Caluin: pedig azt vitattia¹⁵⁹ hogi az Istennec igaz itileti szerént, semmit nem
 5 erdemlet Christus, mert az emberbe nincs anni meltoságh, hogy az Istentül valamit erdemlene, az mint az masodic Aghazatnac magiarazattiaban, az Caluinus tulaidon szouaibul megh mutatam. Mely mondásba, mas rendbeli ket nagy vetketis eyt Caluinus: Eggiket hogy Christusrul vgy szol, mintha csac {[M4r]:} pusztá ember volna, es nem volna eleghséges meltoságha
 10 az Isteni személytül arra, hogy valamit erdemlene: Masodikat azt, hogi szent Agostonnal akaria az ő teczését bizonytani, noha szent Agoston csac azt mondgia,¹⁶⁰ hogy Christus önnön maghanac nem erdemlette az Isteni személliel való eggiesülest: Soha pedig szent Agoston azt nem almodta hogy Christus Vruc, mi nekünc nem erdemlette volna eleghségesen
 15 az bodoghsaghot.

- NEGIEDSZER noha az Iras azt mondgia hogi Christus Vruc az ő testenec dücsöségghet, es az ő neuénec fel magasztaltatásat, halaláual nyerte, *Philip: 2 vers: 9* {[M4v]:} *Hebr: 2 v. 9 Psal: 109. v. 7 Psal: 44. v. 8.* De Caluinus mind az által azt vitattia, hogy vakmerő bolondságh azt itylni hogi Christus maghánac
 20 valamit erdemlet volna. *Quaerere An sibi meruerit* (Christus) *non minus stulta est curiositas, quam temeraria definitio, vbi hoc idem asserunt. Rationem* (enim) *Sui non habuit* (Christus).¹⁶¹ Es miképpen az emberec erdemérül szoluan Caluinus, azt yrta vala, hogy mikor az Iras azt mondgia, hogy az embernek io cselekedetiért adatic az bodoghságh. *Ordinem consequentiae, non causam*
 25 *indicat*,¹⁶² csac azt ielénti, hogy az io cselekedet vtán adatic az bodoghságh, noha nem az {N[1r]:} io cselekedetért. Azonképpen az Christus erdemerüls azt

¹⁵⁸ *1.Pet: 1. v. 19. Colos: 2. v. 14.*

¹⁵⁹ *Cal: lib: 2. c. 17. n. 1.*

¹⁶⁰ *Aug: Tomo 7. de Praedest: Sanct: c. 15 et de bono Perseu: c. 24.*

¹⁶¹ *Cal: lib: 2. c. 17 n. 6. Et ad Ephe: 2 v. 9 ibique Marlör:*

¹⁶² *Cal: lib: 3. c. 18. n. 1.*

yria az előhozot helieken,¹⁶³ hogy mikor azt mondgia az Iras, hogy az Christus halaláert adot valamit az Isten, *Consequentiam sonat, non Causam*, es igy, egy csapással el rontia minden erdemét Christus Vrunknac: mint szinte vgian ezen felelettel az Christus taghiainac az hiueknec erdemét, semmiué tötte vala az ö

5 esztelen velekedése szerént:

EOTÖDSZÖR: Az Christus halalánac hasznát, csudalatos képpen megh gialázza, meg vekonyttia, es csac nem heaban valoua teszi Caluinus: Mert ha igaz a mit az Philosophusoc ta-{[N1v]:}nytnac, hogy *Res ex effectu cognoscitur*, minden fánac io volta, az ö giümölcsen teczic megh,
 10 ketsegnékül, ha az Christus halalánac giümölcze férghes, es csac egy *Ens rationis*, nem valóságos hanem csac meg gondolt giümölcz, Nylua az mi üdüözytönc halalánac, keués böcsülleti es meltoságba lehet: Az Caluinus vallása szerént pedig, az Christus halalánac giümölcse az az, a mi megh igazulásunc, es bününc bocsanattia, nem csac férghes giümölcs, de vgian csac
 15 egy *Ens rationis*: Mert, az Christus halaláert adatot igazulas (ha Caluinusnac hiszünc) oly, hoga az bünt el nem veszi, hanem az embert {N2[r]:} szinte ollian fertelmes bünben haggia, mint az elöt, es minden cselekedetiben vetkessé teszi, a mint az Caluinus tulaidon mondásiual megh bizonytoc az masodic aghazatnac első punctiaban. Es miuelhogy nem egiéb az mi megh igazulásunc,
 20 hanem csac az Christus szentseghénec *imputatioia*, reanc foghasá, es nem valóságosképpen, hanem csac, gondolattal valo reánc kenése (a mint az elő hozot helien megh értöc, Caluinusbol) ketséghe nekül, nem egiéb ez az igazulas, hanem *Ens rationis*, gondolatnac hiuságos alkotmannia, es szinte anni, mintha en vgy gondolkodnam valamely faytalan személy-{[N2v]:}rül, mintha
 25 iambor volna, mely gondolkodas, csac egy *Ens rationis*sal gazdaghtana meg az feslet erkölcsü szemelt. Azonkeppen ezis az *Imputatio* semmi egiéb nem lehet, hanem csac egy *Ens rationis* holot az emberbe semmi viytást nem szerez, hanem az elebbi büneit mind benne hadgia.

HATÖDSZÖR: az Caluinus ityleti szerént, Christus Vrunac az ö
 30 szenuedésekor, soc illetlen, modnekül valo, söt vgian vétkes dolgokatis cselekedet: Mert mikor az kertben könyörghe, az kysirteteknec szelei köszöt

¹⁶³ *Cal: lib: 2. c. 17 n. 6. Et Ephes: 2 v. 9.*

- habozot tétoua, különböző kiüansághual: Az ö kiüansághiban, nem fynlic az csendesz mertekle-^{N3[r]:}tességh, mert az mi ö rayta állot, nem akarta az közbeiaronac tiztit viselni: Az hertelenséghböl ki fittientet kiüansághot, megh ostorozza ö magha, megh szabolazza es visza czafoluán, maghát megh
- 5 iobbittia. Miképpen lehessen pedig az, hogy oly indulatoc legienec ö benne, mellieket megh kel szablázni, es még se vetkezzéc, Ezt vgimond Caluinus, mi nem tudhattiuc. *Non fuit haec meditata Christi oratio, sed vis et impetus doloris subitam ei vocem extorsit, cui statim addita fuit correctio: Eadem vehementia praesentem caelestis decreti memoriam illi abstulit, vt non reputaret se hac lege missum esse humani generis redem-^{[N3v]:}ptorem:*¹⁶⁴
- 10 *Christus metu percussus inter violentos tentationum fluctus, alternis votis quasi vacillauit, sed mox sibi fraenum inijcit, votum subito elapsum castigat, ac reuocat: Ab ipsis carceribus affectum suum cohibet, seque ipsum mature cogit in ordinem, seipsum corrigit: Sic affectum suum cogit in ordinem quasi*
- 15 *modum excesserit: certe in primo voto, non apparet placida moderatio quia Mediatoris officio defungi, quantum in se est, renuit ac detrectat: Quatenus ad Dei tribunal totius mundi peccatis oneratus se sistebat, necesse illi fuit profundam mortis abijssum exhorrescere: Veritus est a morte absorberi: Quis enim metus fuit qui guttas sanguineas Christo expressit? Si ^{[N4r]:}*
- 20 *cui hoc contingat mortis timore, pusillo et muliebri animo esse dicemus: Ergo qui Christum negant precatum esse, vt eum Pater a mortis gurgite eriperet, mollitiem illi affingunt vel plebeo homine indignam: si quis excipiat, primum illum motum, (quem fraenari antequam longius excurreret oportuit) non fuisse temperatum, vt decebat: Respondemus non posse perspicere,*
- 25 *affectuum feruorem, cum temperie qualis in Christo fuit.*¹⁶⁵ Es azzal feiezi be,¹⁶⁶ hogy ha csac az testi halaltul valo felelem miat, vérrel veritékezet volna Christus szemérmetes puhaságh, es félelem löt volna ö benne, es az gaz embereknélis giarlob löt volna, miuelhogy még ^{[N4v]:} az latrokis, gyakran felemelem nélkül mennec az halalra. *Timebat Christus ne malis*

¹⁶⁴ Cal: Mat: 26. v. 39.

¹⁶⁵ Marlor: ibi:

¹⁶⁶ Ibid: et lib: 2. c. 16 n. 13.

- obrutus succumberet, vel morte absorberetur: Refugiebat mortem quia in illa cernebat maledictionem Dei.*¹⁶⁷ Es masut: *In suis angustijs se quodammodo alienatum a patre sensit.*¹⁶⁸ Es ismet: *Votum quod moestitia expresserat, mox corrigit, seipsum retraxit: Sed videtur hoc parum decere filium Dei, quod*
5 *votum illi in considerate effluit, cui statim renunciandum est: Fatemur certe hanc esse crucis stultitiam, quae scandalo est superbis.*¹⁶⁹ Ezekből az mi üdüözytönc szep dicsiretiböl, csuda meli böcsülletes conclusioc köuötköz nec. Elöször hogy Christus Vruc vétézet {O[1r]:} az ö kyn szenuedesében, mert ha megh kellett *Castigalni, Corrigalni, Cohibealni, fraenalni, reuocalni,*
10 *ostorozni, iobbytani, tartoztatni, szablázni, visza czafolni, az ö kiuansághat ketség h nekül, vetkes es illetlen kiuanságh volt az ö kiuanságha, miuelhogy ebben nem fynlic czendesz mertekletességh: Masodszor, az bün nem egiéb, hanem az Isten parancsolattia ellen valo kiuánsag, es cselekedet.*¹⁷⁰ Christus Vruc pedig (az Caluinus teczése szerént) nem akarta az Isten nec parancsolattia szerént az közbe iaronac tisztit, es hiuatalliat hordozni, söt ha el kerülhetette volna örömet meg nem holt volna, *Libenter* {[Olv]:} *se a morte subduxisset, si modo licitum fuisset.*¹⁷¹ Tehat szinte mintha Abraham az ö fiat nem akarta volna meg ölni, az Isten nec parancsolattia vtan, nagiot vétkezet volna, azonképpen vetkezet Christus Vrucis, mikor az parancsolt hiuatalba,
20 *nem akart el iárni: Harmadszor az Caluinus vallása szerént, nem csac az el tekéllet szandec, de csac az első, es akaratunc ellen valo indulatunkis vétec. Nam, concupiscentia etiam stimulari lex vetat,*¹⁷² es az mint masut mondgia. *Illud ipsum pro peccato habemus, quod aliqua omnino cupiditate contra legem Dei homo titilletur.*¹⁷³ bün vgimond csac azis, hogy az ember
25 valami in-{O2[r]:}dulatokkal csiklandosztatic az Isten törüenie ellen: Ha

¹⁶⁷ *Ad Heb: 5. v. 7. Marl: ibi:*

¹⁶⁸ *Matt: 27. v. 46.*

¹⁶⁹ *Cal: Marlor: Ioan: 12. v. 27.*

¹⁷⁰ *Aug: 22. contra Fau: c. 27. Tomo 6.*

¹⁷¹ *Cal: Mat: 26 v. 46.*

¹⁷² *Cal: lib: 2. c. 8 n. 58.*

¹⁷³ *Lib: 3. c. 3. n. 10.*

- azert Christus Vrunbba voltac efféle indulatoc, ketséghekül vetekis volt ő benne, Es miuelhogy az bünöc mind egy arant öröc karhozatot erdemel nec, az mint Caluinus tanyttia, *Non est quod vel leuissimas cupiditates mortis iudicio eximamus*:¹⁷⁴ Es eztelensegh nec ityli,¹⁷⁵ ha ki azt az mit bün nec
- 5 ityl, taghadná halálos vetek nec lenni: köuötközic tehát, hogy az mi Vrun c, az ő kynszenuedese kor, öröc karhozatot erdemlet: Mely szép tudomanybol, künnien megh bizonytaná Caluinus, hofi nem igazat mondot Z. Pal,¹⁷⁶ Isaias,¹⁷⁷ szent Peter,¹⁷⁸ szent Ianos,¹⁷⁹ {[O2v]:} mikor az mi fő papunkat, vetec es bün nekül valo szent nec neuezi. Nylua ha az ő töruenibeli papnac, macula, es testi
- 10 vétek nekül kellet lenni,¹⁸⁰ söt az aldozatra rendelt baraniokbais, azt kiuánta az Isten, hogy *Immaculati*, Maculanekül, egy szynüc legienec,¹⁸¹ sokkal inkább illet maculanekül lenni annac, az ki ez világh bün et el vötte:¹⁸² De io hogy Caluinus ielen nem volt, mikor azt kerde Christus Vrun c ki feddené megh öt et az vetekrül, mert nylua soc dologhokba megh feddette volna ötöt. Negiedszer,
- 15 ha igaz a mit Caluinus tanyt, es vgian fundamentoma az ő vallásanac, tudni illyc, hogy valaki {[O3[r]:} azon fél, hogy el kárhozic, nem igaz hiue az Isten nec: *Vere fidelis non est, nisi qui solida persuasione Deum sibi propitium esse persuasus, Diuinae erga se beneuolentiae promissionibus fretus, indubitatum salutis expectationem PRAESVMIT*:¹⁸³ Es ismet: *Vbi minima fidei gutta*
- 20 *mentibus nostris instillata est, faciem Dei placidam, serenam, nobisque propitiam contemplari incipimus ita certo intuitu, vt sciamus nos minime*

¹⁷⁴ *Cal: lib: 2 c. 8. n. 58.*

¹⁷⁵ *Ibid: n. 59.*

¹⁷⁶ *Hebr: 7. v. 26.*

¹⁷⁷ *Isa: 53 v. 9.*

¹⁷⁸ *1.Petr: 2. v. 22.*

¹⁷⁹ *1.Ioan: 3. v. 5.*

¹⁸⁰ *Leuit: 21. v. 17.*

¹⁸¹ *Leui: 1 v. 10. c. 3. v. 1. 6. etc.*

¹⁸² *Ioan: 8. v. 46.*

¹⁸³ *Cal: lib: 3. c. 2. n. 16.*

hallucinari.¹⁸⁴ Ha mondok igazak mind ezek, ketségnekül, köüetközic, hogy Christus Vrunk nem volt igazan hiue az Istennek, miuelhogy ő retteghet öröc karhózzatul, es nem csac az testi haláltul. Tudom hogy {[O3v]:} Caluinus ugián azon helien azt mondgia, hogy Christus Vrunk ezekben nem vétkezet:

- 5 De ez ötet megh nem menti Mert szinte azt cselekeszi, mintha en azt mondanam, hogy amaz ember, vttiaban megh leste az ő artatlan felebaráttiat, megh fosztotta, megh verte, megh sebesytette, holt számba hatta: Es vtanna vetném, hogy en nem mondom, hofi toluay es kerékre melto legien, az az ember: Caluinus az bünös emberec indulatit, es cselekedetit tulaidonyttia
- 10 Christus Vrunknac, de azért nem akaria ötet bünösnecec neuezni, hanem azt mondgia, hogy megh erthetetlen dolog az, mint férrien egy-{{O4r:}}ben, hogy mertekletlen, es szabolazásra melto indulati voltac az mi Vrunknac, de méghis nem volt vétke, Es hogy félt az karhózzatul, de azért, *Illaes a et incolumis mansit fides eius*,¹⁸⁵ az ő hiti éppen es sérelemnekül meg maratod,
- 15 noha az Caluinus ityleti szerent nem egiéb az igaz hit, hanem az Istennek hozzácnc valo kegielmérül, es üdüösseghünkrül, bizonios es felelemnekül valo bizakodas, az mint az első aghazatnak magiarazattiából, es Caluinusnac nem réghen elő hozot mondasiból ki teczic.

- Ennek fölötte, vgian ezen kyn szenuedésbe, töb vetkeketis töt Christus
- 20 Vrunk, az Caluinus {[O4v]:} teczése szerént: Mert mikor az ő Attiá-hoz fel kiálta az keresztfán, es azt monda, En Istenem, En Istenem, vallion-s miért hattál el enghemet? Akkor mint egy nyluan valo bünös, az Istennek széki eleiben vitetet volt Christus, es oly kisyrtyet ütközöt az ő szüüében, mintha az Isten ő rea haragudnéc, es karhózzatra vettetnéc: Az ketségben eséssel
- 25 viaskodot az Istennek ő tölle ideghenséghet szüueben foglalta, es ketségben esésnec szauat szalasztotta szaiabol: *Vt pro nobis satisfaceret Christus, reum ad tribunal Dei sisti oportuit: species tentationis Christo obiecta est, quasi Deo aduerso iam esset exi-{{P1r:}}tio deuotus: omnia irati et punientis Dei signa expertus, cum desperatione luctatus est: Dei alienationem mente concepit: Sed absurdum videtur Christo desperationis vocem elapsam esse? At nihil obstat*
- 30

¹⁸⁴ *Ibid: n 19. Similia lib: 3. c. 13. n. 5. etc.*

¹⁸⁵ *Cal: Mat: 27. v. 39.*

- quo minus Dei alienationem mente conceperit Christus, fixa manente fide: Hac lege suscepit Christus mediatoris personam, Ideo non mirum certamen illi fuisse cum mortis doloribus, quasi Deo irato in labyrinthum malorum proiectus foret.*¹⁸⁶ Masut vgian azon dologhrul szoluán, es magiarazuan, mely
- 5 nagy lelki haboruban volt Christus, azt yria, hogy Nyncs nagjob pokol, mintha azt érzi valaki, hogy az Istentül el hagiátot el ideghenytet, es mint-{{P1v}}:}}ha veszedelmére szandékozot volna megh nem halghattia ötet az Isten: Erre iutot vala igie Christusnac: hogy ketelenyttetéc az nyaualiatul megh szoryttatuán fel kialtani, En Atiam, miért hattál el enghemet? *Nulla fingi potest magis*
- 10 *formidabilis abyssus, quam sentire te a Deo derelictum, et alienatum, et cum inuocaueris non exaudiri, perinde ac si in suam perniciem ipse conspirasset, Eo Christum videmus fuisse deiectum: vt coactus fuerit vrgente angustia exclamare, Deus meus: etc.*¹⁸⁷ Es erőssen szidgia osztan Caluinus azokat, kic azt mondgiac hogy nagy gialazattal illeti Caluin: az mi Vrunkat: mikor az ő
- 15 lelke üdüösse-{{P2r}}:}}gherül ketessé téski. *Hic nebulones quidam clamant, me atrocem Christo facere iniuriam, quia minime consentaneum fuerit eum de animae salute timere.*¹⁸⁸ Ebbölis az kellemés ördögi tudománybol mind azoc az dologoc köuötköznec, melliekrül csac im éléb emlekezém: Es noha ittis mind ezec vtan azt veti Caluinus,¹⁸⁹ hogy vgian meg maradot Christusban az Hit,
- 20 de az mint imént mondam, az ő vallása szerént, az helién nem maradhat, es csac anni mintha valakirül éléb azt mondanád hogy kilencz giermec annia, es az vtan el akarnád hytetni, hofi meg maradot szüzesseghében.

- HETEDSZER: azt tanyttia {{P2v}}:}} Caluinus, hogy az Christus keresztiben, semmi egieb nem laczi, az testi giarlosaghnal: Es annakokaért, semmit
- 25 abba nem talal az mi hytünc, miuel maghát bisztassa, es otalmazza, söt vgian azt yria hogy az Christus halála ketségbe esésnec peldaia, *In Christi morte spectaculum desperationis plenum apparuit, quod etiam viriles*

¹⁸⁶ Cal: Mat: 27. v. 46. Marl: ibi:

¹⁸⁷ Cal: lib: 2. c. 16. n. 11.

¹⁸⁸ Cal: ibid: n. 12.

¹⁸⁹ Cal: Mat: 27. v. 46.

- animos posset frangere.*¹⁹⁰ Es masuttis így karomkodic az Istentelen ember, *In spectaculo Christi in cruce pendentis, NIHIL aliud, quam extremae desperationis materia erat.*¹⁹¹ *Et certe cum in eius cruce tantum appareat carnis infirmitas, donec ad resurrectionem ventum fuerit, non reperit in*
- 5 *ea fides nostra, quo se erigat vel {P3[r]:} sustentet.*¹⁹² Nylua szent Palnac külömb száia yzi vala,¹⁹³ miuehogy nem talált egiebet az miben dicsekedné, es öruendezne, az Christus keresztinel: Mert noha vgimond,¹⁹⁴ az megh feszyttetet Christus, botrankozás az Sidoknal, bolondságh az poghanioknál de mi nállunc Istenec ereie, es bölcseséghe:
- 10 NIOLCZADSZOR, azt tanyttia Caluinus, hogy Christus Vruc, az ő kyn szenuedésekor, az mi szemeliünket viseluén, bünös volt, es minden atkot erdemlet, es azért neueszi ötet Z Pal atoknac: *Apostolus Christum, execrationem, et maledictionem vocat, significans, omnium maledictionem {[P3v]:} in ipso fuisse inclusam.*¹⁹⁵ *Quod personam nostram susceperat, ideo*
- 15 *peccator erat, et maledictionis reus, non tam in se quam in nobis.*¹⁹⁶ Kiböl az köuetközic, hogy miképpen az hiuec igazaknac neuezetnec, noha nincz ő bennec az Igasságh, hanem Christusba, es az ő Igasságha tulaidonyttatic, *Imputaltatic* az hiueknec, kic nem ő maghokba hanem az Christusban igazac, miképpen halloc az masodic aghazatban hogy magiarázza Caluinus
- 20 az hiueknec meg igazulását, szinte azonképpen, az Caluinus ertelme szerint, CHRISTVS Vrukatis minden gonosz töüönél gonoszabnac kel mondani, miuehogy az I-*{[P4r]:}*sten ő rea rakta, es *Imputalta* minden gonosz töüöknec latorsághokat: *Christus reatu peccatorum nos absoluit, quum ea sibi imputari voluerit, ac si sua essent.*¹⁹⁷ Mert ha Helleborust iszykis Caluinus nem

¹⁹⁰ *Cal: Mat: 27. v. 57.*

¹⁹¹ *Caluin: et Marl: Ioan: 4. v. 1.*

¹⁹² *Cal: Mat: 16 v. 21. Et Marlorat: ibid:*

¹⁹³ *Gal: 6. v. 14.*

¹⁹⁴ *I.Cor: 1. v. 23.*

¹⁹⁵ *Cal: Gal: 3 v 13 Marlorat: Non abludit.*

¹⁹⁶ *Cal: lib: 2 c. 16 n. 10.*

¹⁹⁷ *Cal: lib: 4. c. 17 n. 2.*

- adhattia okát, miért mondathassunc mi Igazaknac az Christus igassaghátul, mikor ezekünc *Imputaltatic*, es hasonloképpen, ne mondhasa Caluinus Christus Vrunkat minden gonosztöüönel gonoszobnac, miuelhogy az Isten neki tulaidonyttia *Imputallia*, az emberi nemzetnec minden gonoszsághat:
- 5 De mind tudatlansagból szarmaznac effele bolond velekedések az Caluinus ertelmében, mert {[P4v]:} egy az hogy az *Imputatio* senkit sem iouá, sem gonoszá nem téssen ha ő maghában az emberben nincz iamborságh, vagy latorság: Mas az, hogy az Isten a ki mindeneket vgi lát az mint vannac, es oly ityletet téssen felölök az minemüec ő maghoc, senkinec azt nem *Imputallia*
- 10 az mi ő benne nincsen: Ennec fölötte mikor az Iras azt mondgia, hogy Christus mi erettünc bünné, atokká leot, Azt bünön nem egiebet kel érteni, hanem, bünért valo aldozatot, miképpen Oseas prophetanalis oluassuc,¹⁹⁸ hogy az Papok az bünt észik, azaz az bünert valo aldozatokat: Mikor az iras {[Q1r]:} az mondgia, hogy Christus az ő testén hordozza az mi büneinket,
- 15 az bünnel erdemlet ostorokrul szol, mert szokot dologh az mindeneknél, hogy *causa pro effectu ponitur* mikeppen szoktuc mondani, Ez nec io keze, auagy io nyelue vagion, az az, szep írása, es ékesen szollása: Vegezetre, mikor az iras azt mondgia,¹⁹⁹ hagi átkozot az ki fügh az fan, es hagi atokka lön mi erettünc Christus,²⁰⁰ csac azt ielenti, hogy az mi Vrun mi erettünc
- 20 az atkozattaknac rendelt halált sem vtálta, noha ő atkozot nem volt. De nem gondol Caluinus azzal, hogy igazan es az Christus böcsülletyre ércse az irast, hanem azon me-{{Q1v}:}sterkedic, miképpen gialazhassa es kissebithesse ötet mindenekbe, es azért yria masut nem egyszer, vgimint: *In cap: 27. Matth: v. 46 Lib: 2. Instit: cap: 16. n. 12.* hogy Christus Vrun, *Reus ad Dei tribunal*
- 25 *stetit:* mint nyluan valo vetekbe kapot bünös ember, vgy állot az Isten nec itylő széki előtt: Ittis azért nem csac ki teczic, hagi az Caluinistakért sockal külömb Christus holt megh hagi sem az töb iamborokért, de azis vilagoson megh bizonyttatic, hogy ha az Caluinus ertelme szerent kell ezt az aghazatot mondani, ez vtan igy kellessec mondani: KI HASZONTALANVL KINZATEC PONTIVS

¹⁹⁸ *Oseae 4. v. 8.*

¹⁹⁹ *Deut: 2. v. vlt:*

²⁰⁰ *Gal: 3. v. 13.*

AGHAZAT.

PILATUS ALAT, MEGH {Q2[r]:} FESZYTTEC KETSEGBEN ESVEN, ES AZ Ö ATTIA ELLEN SZÜGÖLODVAN HERTELEN ES MERTEKLETLEN INDVLATIBOL MEGH HALA AKARATTIA ELLEN, ES AZ Ö HALALAVAL SEMMIT EGIEBET *ketségben esesnec peldaianal* nem *hagia* mi nekünc:

{[Q2v]:}

EÖTÖDIC A-
GHAZATTIA AZ
CREDONAC.

*Szalla poklokra, harmad napon hal-
lottaiból fel tamada.*

5

- AZ Christus alázatos halálának emlékezeti vtán, az ő dücsössegherül teszünc itt emlékezetet, tudni illic, hoga az poklon, es az halálon hatalma vagion ő neki: Ez pedigh az Agházat két részt foglal maghabán: Elsöt, az pokolra valo szállast: Masodikat az fel tamadást: Mikor pedigh azt valliuc,
- 10 hoga az Istennec fia poklokra szállot, ket {Q3[r]:} dolghot vallunc: Eggiket azt hoga az Christus lelke, az Ighynec személyetül el nem vált az halal által, Mert ha el vált volna, az ő lelke az Ighytül, mikeppen az testül el vált vala, nem igazán mondatné az Istennec fia poklokra szállani. Masikat azt hiszük, hoga mygh az mi Vranc teste, mely az koporsóban tétetet vala,
- 15 vesztégh niuguec, az ő lelke alá szálla poklokra, ahol az reghi szent Atiac lelki foghságban valának,²⁰¹ miuehogy senki az mi üdüöztönk halála elöt, az menniei bodoghságban benem vitetet, az mint nyluan tanyttia szent pal Apostol *ad Heb: 9. v. 8. cap: 10. v. 20. c. 11.* {[Q3v]:} v. 39. Annakokaért mondgia vala Iacob Patriarcha²⁰² hoga pokolra alá szál az ő fiahoz az kirül azt véli vala
- 20 hoga nem koporsóban, hanem az vadac giamraban temettetet vala.²⁰³ Nem azért szálla pedigh poklokra, hoga ő az töb foghliokkal egietembe rabságban lenne, mert csac ő egiedül volt az halottac közt szabados,²⁰⁴ es lehetetlen volt, hoga az pokol ötet megh tartoztatná,²⁰⁵ miuehoga az bünnecc solgia volt azis az foghság hanem az végre ment oda,²⁰⁶ hoga az pokloc tömlöcz tartoiat

²⁰¹ *Aug: 20. ciuit: c. 15.*

²⁰² *Gen: 37. v. 35.*

²⁰³ *Ex Aug: 12. de Genes: ad liter: c. 33.*

²⁰⁴ *Psal: 87. v. 5.*

²⁰⁵ *Actor: 2. v. 31.*

²⁰⁶ *Eccles: 24 v. 45.*

- az ördöghöt megh kötözne, *Matth: 12. v 19. Apocal: 20. v. 2.* Hogy az szent Atiakat ki szabadytana az tömlöczből, {[Q4r]:} az mint oluassuc *Zachar: 9. v. 11. Coloss: 2. v. 15.* es noha Caluinus²⁰⁷ az Babyloniai foghsaghrul magiarazza az Zacharias mondásat. De szent Mathe²⁰⁸ es szent Ianos,²⁰⁹ nylyan mondgiac,
- 5 hogi Zacharias, Christus Vrunkrül, es az ő gözödelmes kiralysaghárul beszél, Es azért mondgia szent Thadaeus Apostol Eusebiusnal, hogy Christus Vrunc egiedül szállot poklokra, de sokad magháual iöt visza. *Ad inferos solus quidem descendit, multa vero turba comitatus ad patrem ascendit, sepemque illam ante nunquam diruptam, scidit.*²¹⁰ Vegezetre, nem csac az szent Atiákat
- 10 mingiart bodogghá téue ielen letéuel, es be tellie- {[Q4v]:} syte az mit Ighire az kereztfán,²¹¹ hogy azon nap az bodoghsághban vinné ő magháual az megh feszyttetet embert. De az karhozottaknakis az ő hitetlenségheket szemekre hánia, az mint szent Peter yria,²¹² es Caluinusis megh vallia.²¹³

- Vgian ezen aghazatnac másodic részében, azt valliuc, hogy ő maghá,
- 15 tulaidon ereiéuel fel tamada Christus Vrunc az mint oluassuc *Ioan. 2. v. 19. c. 10. v. 18.* harmad napra támadot fel, hogy az ő igaz halála nylyuábban meg ismertetnec, mert ha mingiárt fel támadat volna, alythattác volna nemelliec, hogy nem holt volt megh teliességgel:

- {R[1r]:} Ittis Caluinus réghi szokásat megh tartia, es mint egy fele állat
- 20 banic az giömberrel ha eleiben vizic, vgy öys turkállia, tapodgia, vndokytia eztis az aghazatot.

- ELŐSZÖR: azt yria Caluinus, hogy ezt az aghazatot, a menyre az poklokra valo szállásrul emlekezic, nem elein mingiárt, hanem nagi üdüel az Credonac szerszése vtan adtac hozza, es lassan lassan vétetet be az Ecclesiaba,
- 25 de az hiueknec közönséghe ertelme volt ez vgymond, miuelhogy minniáian

²⁰⁷ *Cal: lib: 2. c. 16. n. 9.*

²⁰⁸ *Matt. 21. v. 5.*

²⁰⁹ *Ioan: 12. v. 15.*

²¹⁰ *Euseb: 1. hist. c. vlt.*

²¹¹ *Lucae 23. v. 43.*

²¹² *1. Petri 3. v. 19.*

²¹³ *Cal. lib. 2. c. 16. n. 9.*

- az régihi Atiác, emlekeznec irasokban az mi Vrunknac poklokra valo szallasárul. *Conijcere licet, {[R1v]:} post aliquantum temporis insertam particulam hanc, non protinus, sed sensim Ecclesijs insueuisse: Extra controuersiam est, ex communi piorum omnium sensu fuisse desumptam,*
- 5 *quando nemo est patrum qui non in suis scriptis descensum Christi ad inferos commemoret:*²¹⁴ Ezzel ágyat akar vetni Caluinus,²¹⁵ hogy osztán nagyob szabadsággal fel forgathasson mindeneket, az mint az első aghazatnac első cikkeliében, más hasonló dolghokrul szoluán, megh bizonytam: Mert vgianis, az kinél az Ecclesianac, es az szent Atiáknac hitele nem böcsülletes,
- 10 künnien megh erthettiuc mit tulajdonicson annac, az mit az Ecclesiaual, es paterekkal bizonyt ő maghais. {R2[r]:}

- MASODSZOR magiarazuán Caluinus mi legien ez az poklokra valo szállas, legh először el ronta az Brentius velekedéset, ki azt itylte, hogy az pokol itt, nem egiebet iegiez hanem az koporsot, es mikor azt mondgiuc, hogi
- 15 Christus poklokra szállot, anni mintha azt mondanoc, hogy el temettetet. Ezt azért Caluinus méltán karhoztattia:²¹⁶ Mert egy az hogy az Credo, röuid *Compendiumia* es summáia az hitnec, melybe legh röuidebben előnkben akartác adni az Apostoloc az hitnec fő aghait, es ez okon, nem hihetséghes, hogy azon egy dolghot kétszer akartac volna az Credoban helyheztetni: Más
- 20 az {[R2v]:} (vgimond Caluinus) hogy nagy gondolatlanságh löt volna, ha azt az mit nyluan egyszer ki ielentettec vala, homálíos szoual ielentenénec az vtan masodszoris az Credoba: Es mind ezeknél nyluabban megh ronthatiuc azzal az Brentius velekedéset, hogy ha az koporsoban valo tétel, es az poklokra valo szállas mind egy, nem igazán mondanoc, hogi ő magha szállot poklokra, mert
- 25 az koporsoban, nem magha méné az ő teste, hanem Ioséptül vitetéc, es ő tölle temettétec elis.

Ennec vtanna Caluinus az magha ertelmét magiarazuan, két dolghot tanit: Eggiket azt, hogy csac álom, es aghnö beszéd azt {R3[r]:} mondani, az mit az reghi fő Doctoroc tanytottac, tudni illic, hogy az föld giomrában *Limbus*

²¹⁴ *Cal: lib: 2. c. 16. n. 8.*

²¹⁵ *Ruffinus Chrysost: et Cyrill: in Expos: Symb: habent hunc articulum.*

²¹⁶ *Cal: lib: 2 c. 16 n. 8.*

- volt, ahol az szent Atiác lelkei voltac, az Vrunc halála előtt, es hogy ezekhez ment ala Christus Vrunc. *Posteritas locum putauit esse subterraneum, cui affixit nomen Limbi, sed haec fabula tametsi magnos authores habeat, nihil tamen quam fabula est: Concludere in carcere mortuorum animas, puerile*
- 5 *est, Christi autem animam eo descendere, vt illas manu mitteret, quid opus fuit?*²¹⁷ Ihon laddé menyit tulaidonit Caluinus az reghi doctoroknac kiknec egienlő vallasából halloc imént, hogy az keresztienséghe nec közönséghe s ertelmét {[R3v]:} megh visgála, Mert ittis bizonios dologh, hogy minniáian az réghi szent Doctoroc,²¹⁸ egienlő ertelemmel, es alhatatoson vallottac,
- 10 hogy Christus ala szállot az föld giomrában, es onnan szabadította meg az szent Atiakat. Es azért mondgia szent Pal, hogy Christus Vrunc az földnec also részeyre szállot,²¹⁹ melliet ezen szent Pal masut *abijssusnac* melységhe s helynec neuez,²²⁰ ő magha pedig Christus Vrunc az föld szüüénec, az az, az föld közöpinec, hyia,²²¹ mely ertelemmel neuezi Z. Daudis az tenghernec
- 15 melységhe t, tengher szüüenec:²²² Holot azért az Christus teste, mely az koporsoban tétetec, nem az föld giom- {[R4r]:}rában, hanem az föld szynen volt, mint iol tuggiac az kic az Vrunc koporsoiat szemekkel láttac, es az irasis csac az Christus lelkerül mondgia,²²³ hogi az poklokra szállot, mikor az ő teste niughodnec az koporsoban, ketsegnékül nem *fabula*, hanem
- 20 az szent Irasban foglaltatot Igassagh az, hogy az mi Vrunc az ő fogliainac megh szabadulására, alá szálla poklokra, ahol az szent Atiac tartatnac vala, kic az dücsöséghe bben nem mehettec Christus nekül: Ezt pedig Caluinus ő magha sem tagadhattia, Mert az mint megh mutatom az vtolso aghazatban, azt hyszi Caluinus, hogy most sincsenec az bodoghsághe bban az {[R4v]:}

²¹⁷ *Cal: lib: 2. c. 16 n. 9.*

²¹⁸ *Cyrrill: Catech: 4. Tertull: 2 Carmin: con: Mar: c. 4 Amb: et Hier: ad Eph: 4 Aug: Epi: 57. initio Et Epist: 99.*

²¹⁹ *Ephes: 4. v. 9.*

²²⁰ *Rom: 10. v. 7.*

²²¹ *Matt: 12. v. 40.*

²²² *Psal: 45. v. 3.*

²²³ *Actor: 2. v. 28.*

hiuec lelkei, sőt az réghi szent Atiac lelkeirül azt yria, hogy az halhatatlan dücsösségre nem vitettec, hanem csac közelb iarultac ehez. *Propius ad coelestis vitae fruitionem accesserunt, immortalitatis tamen gloria, ad diem vltimum differetur.*²²⁴

- 5 Masodikat azt hyrdeti Caluin: hogy noha az poklokra valo szállásrul az Credoban, az mi Vruc halála, es temetése vtán tészünc vallást, de azért, eleb volt az halálnal, ez az poklokra valo szállas, Es ez nem egiéb, vgimond Caluinus, hanem az, hogy az Christus lelke, az kereztfán, az kárhozot, es el veszet embereknek kegietlen kynniat viselte, {S[1r]:} es azt itylte,
- 10 hogy az Istentül el vettetet, es el idegenyttetet volna: Mert ő, kezes léuen erettünc, valaminemü kynt erdemletet az gonosz emberc, mind azokat lelkében viselte csac hogi nem örökke, hanem egy ideigh tartot ő raita az karhozottac kynnia: Es ha ezt az kynt nem szenuedte volna, Christus semmit nem hasznalt volna, vgimond nekünc az ő testi halála. *De descensu*
- 15 *ad inferos, certior expositio quaerenda est: Nihil actum erat, si corporea tantum morte defunctus fuisset Christus, aliud maius et excellentius pretium fuit, quod, diros in anima cruciatus, damnati ac perditionis hominis pertulerit: In locum scelera-{{S1v}}torum sponsor, adeoque instar rei submissus, qui dependeret omnes quae ab illis expetendae erant, paenas, vno hoc excepto,*
- 20 *quod doloribus mortis non poterat detineri.*²²⁵ Es ismet: *Diros et horribiles cruciatus perpessus, cum se ad tribunal Dei reum stare cognosceret.*²²⁶ *Cum aeternae mortis horrore quasi consertis manibus luctatus,*²²⁷ *a Deo se derelictum et alienatum sensit.*²²⁸ Kegielmes Isten, s-ki hihetné ha szeméuel nem latná, hogy illien karomlo embernek tanítása vtán indulhatna valamely
- 25 eszes ember? Ha Christus Vruc az karhozottac kynniat hordozta, tehat testében, lelkében giötörtetet az ördögöktül, ketségghben eset, karomlotta {{S2r}} az Istent megh dühült haraggal, es vgian ördögghé, vagy az ördögnek

²²⁴ Cal: Luc: 16. v. 22.

²²⁵ Cal: lib: 2. c. 16. n. 10 His per omnia similia docet Brent: Homil: 54 et 65. in Lucam.

²²⁶ Caluinus Ibid: n. 12.

²²⁷ Ibid: n. 10.

²²⁸ Ibid: n. 11.

- Angialáua változot egy ideigh: mert ezec, es ezekhez hasonloc az karhozottac kynniai: Es ki hallotta vala Caluinus elöt, hogy az poklon, ketségben esést kellien érteni? Vagione az szent Irásban csac egy bötü, melyből ezt az magiarazatot, csac tettetes szynnelis tamogathatnac az Caluinistac?
- 5 Es mint lehetséghe, hogy Christus, auagy ketelkedet volna az ő Attiánac hozzáia valo io akarattiaban, auagy azt itylte volna hogy el vettetet es el ideghenittet az ő attiatul, holot iol tutta, hogy ő légien az Atiánac szerelmes fia, {[S2v]:} kiben be telliesedet az Isten nec akarattia? Hiszem tutta Christus Vrucn hogy ő az Isten nec természet szerént valo fia, es hogy sem vetekbe,
- 10 sem Isten nec haragiában nem eshetic? Nylua az ki eszes ember, azt soha nem ityli valonac, az mit tudua tud hogi lehetetlen dologh; es attul semmit nem retthegh, az mirül bizonios hogy semmikeppen nem történhetic: Es ez világhon soha nem volt magha feledetteb ember Christus Vrucnánál, ha azt itylte az mit Caluinus karomlo irasial ő szent felsegere foghot:
- 15 Ezeket mikor irom vala, iuta eszembe a mit egy Lutherista Superintendens irasiban oluastam {S3[r]:} reghenten, tudni illic, *Athei Caluinistae infernum negant*,²²⁹ hogy az Caluinistac tagadgiac az poklot: Es gondolkodni kezdém rolla, ha ezt valaha ielenghette volna Caluinus, mert Lutherbe, nem most oluastam vala, hogy ő nem tuggia micsoda az pokol, mert hogy az lelkec egy
- 20 helyen be rekeztetuen kinosztassanac az mint az praedicatoroc költic, azt ő nem merné mondani, es az lelkeket sem ityli pokolba kynlodni, *Quid sit infernus ante nouissimum diem, non admodum sum certus, nam quod certus locus sit vbi damnatorum animae inclusae torqueantur, quemadmodum fingunt concionatores, non ausim affirmare*.²³⁰ Es masut: *Animae* {[S3v]:} *non egrediuntur ex corporibus in cruciatum et poenam inferni, sed paratum eis cubiculum in quo dormiant in pace*.²³¹ Mikor azert gondolkodnám felölle, ha Caluinusra rea raghadotte ezis az Luther hitetlenséghe, vgy teczéc, hogy bizonios ielenséghyt találam ennec az teuelyésnec az Caluinus irasibannis: Mert az réghi igaz keresztenec, az tellies szent irasnac egienlö

²²⁹ *Schlüssel: li: 1 Theol: Cal: art: 7 fol: 145.*

²³⁰ *Luth: To: 4. Witt: Lat: in c. 2. Iona folio 554. Edit: Anni 1552.*

²³¹ *In cap: 25. Genes: Edit: Nor: apud Ioan: Mont. Fol. 254.*

- foliása szerint, azt hyttec mindenkor, hogy az pokol, melliet az Vr Isten, az ördöghöknek, es az hamis embereknek öröc kinniokra keszytet, az föld giomrában, bizonios hely legien, melybe az gonoszoc igaz es valóságos tüzzel götret-^{[S4r]:}nec, kinoztatnac, es valóságos képpen eghettetnec: Mert
- 5 hogy az föld alatt valo hely legien az pokol, nyluan tanyttia szent Agoston:²³² söt minniaian az töb hiuekis, mert miképpen Tertullianus mongia. *Nobis infernus creditur in fossa terrae, in alto vastitatis, in ipsis visceribus eius abstrusa profunditas: Gehenna est ignis arcani, subterraneus thesaurus:*²³³ Es vgianis azért neuztetik *Infernus* az az alatt valo helynek az pokol,²³⁴
- 10 *Inferi* vgimond Z. Agoston, *eo quod infra sunt apellantur*,²³⁵ söt Isaias prophetais ezert mondgia szoluan az Babyloniai királyról *Infernus* *SVBTER conturbatus est. Detracta est ad inferos su-*^{[S4v]:}*perbia tua proiectus es de sepulchro tuo,*²³⁶ alatt valo helynek neuezi az poklot, az houa alá vonatott az az pogany király, kyt vgian koporsoiában sem vittec vala be: szent Palis
- 15 magiarázuan az mi Vrunknac pokolra valo szállását, azt iria hogy az földnek also részeire szállot ala: Hogy pedig tüzzel kinoztassanac ot az gonoszoc, szépen tanyttia Z. Agoston²³⁷ es azért mondgia az pokol tüzet el olthatatlannac, mert sem ő el nem aluszic, sem az benne eghöket megh nem emészti: Es ezen szent Agoston masut nem csac tüztül de vndoc férghektül mondgia²³⁸ hogy
- 20 kinoztátnac az gonoszoc teste, es ezt bizonyttia *{T[1r]:}* amaz szent Irasbol. *Vindicta carnis impij, ignis et vermis.*²³⁹ Ha pedig kerded mikeppen kinozza az Tüz az lelkeket azt mondgia szent Agoston hogy *Miris, sed veris modis*

²³² Aug: Epi: 99. et 2. Retrac: c. 24.

²³³ Tert: lib: de ani. cap. 55. n. 600. Et Apolog: c. 47.

²³⁴ Ephes: 4. v. 9.

²³⁵ Aug: 12. de Genes: ad lit: c. 34.

²³⁶ Isa. 14. v. 9. 11. 19. Hier: ibi:

²³⁷ Aug: Ser. 181 de Tempor: in fine

²³⁸ Aug. 21. Ciuit: c. 9.

²³⁹ Eccles: 7. v. 19.

*cruciantur.*²⁴⁰ Az szent írásis ezer helien mondgia, hogy az tűzbe götrödnec az gonoszoc, *Iob. 20. v. 26. Psal: 10. v. 6. Psal: 139. v. 11. Luc: 16 v. 24. Matt: 13 v. 50. Matth: 25 v. 41.*

- Ezekbe Caluinus semmit nem hiszen. Ezt először abbol vészem eszembe,
- 5 hogy mikor az mi Vrunknac poklokra valo szallasáruł kezd szollani,²⁴¹ fundamentomul azt veti, hogy az írásba az pokolnac neue, giakran vétetic csac az temető syrert, es mind ő {[T1v]:} s-mind az ő köuetőy, vagi az koporsorul es syrrül, vagy az lelki götrelemrül magiarázzac giakran azokat az szent iras mondasit, melliekben az poklokrul emlekezet vagion, es ezzel azt nyeric,
- 10 hogy az szent irasbol az poklot senki megh ne bizonythassa, miuelhogy mind azokra az bizonisághokra mellieket az pokolnac bizonitasára elő hozhatunc, könnyien azt felelné Caluinus, hogy az Sido szo *Schöl*, auagy az pokol, csac koporsot, es lelki götrelmet iegiez azokon az heliekén: Touab mégien Caluinus,²⁴² es megh akaruán magiarazni Christusnac pokolra valo szallásat, azt mondgia, hogy az pok-{T2[r]:}lokon, nem egiebet kel érteni,
- 15 hanem azokat az lelki kynokat, mellieket érzet, mikor az keresztfan azt itylte, hogy az ő Attiatul el hagiatot, es el ideghenytetet, szinte mintha az Isten az ő veszedelmére fel fegyuerkezet volna, es igi az karhozottac kynnaiat viselte lelkében, Mert meg akaruan bizonytani hogy Christus poklokra szállot, legh előszöris *Definiattia*, megh mongia mi legien az pokol, *Nulla fingi potest magis formidabilis abijssus, quam sentire te a Deo derelictum, et alienatum et quum inuocaueris non exaudiri, perinde ac si in tuam perniciem ipse conspirasset. Eo Christum videmus fuisse deiectum.*²⁴³ Azért {[T2v]:} szynte mint az reghi origenistac,²⁴⁴ vgy Caluinus az poklot nem egiébnec
- 25 veli az gonoszoc lelki ismeretinec götrelménel. Ha pedig ez az pokolnac Definitioia, köuetközic, hogy az Caluinus ityleti szerént, nem egiéb az pokol, hanem az emberi velekedésből tamadot lelki götrelem, mert az Caluinus

²⁴⁰ *Aug: 21. Ciuit: c. 10.*

²⁴¹ *Cal: lib: 2. c. 16 n. 8.*

²⁴² *Ibid: n. 10 11.*

²⁴³ *Cal: loco citato n. 11*

²⁴⁴ *Hierony: Epist: 59. ad Avitum*

- teczése szerent Christus Vrunckatis azért mondgiuc hogy poklokra szállot mert az ő lelkében, kegyetlen szoronghatásokat érzet: Es mind ezekből illienképpen okoskodhatunc: Azt itylni es azt érezni, hogy az Istentül el haggiattattunc, csac az mi elménknec gondolattiába vagion. De az Caluinus ityleti sze-{{T3r}}:
- 5 rént, efféle itylet es velekedes az pokol, mert vgianis azért mondati Christus poklokra szállani, hogy illien velekedése volt ő neki. Tehat az Caluinus ityleti szerént, az pokol, csac az mi elménknec gondolattia: Es mielhogy a mi csac az emberec velekedésében vagion, annac ez világ részei közt nincsen bizonios helie, es *Situssa*, köuetközic, hogi az Caluinus teczése szerent, az pokolnac
- 10 nincz bizonios helie ez vilaghon:
- Auagy imyg okoskodhatunc nyuabban az Caluinustul vetet fundamentamokbol: Azoc az kinoc mellieket Christus Vrunck lelekben érzét, nem egiebec vol-{{T3v}}:}tac hanem az pokol: Tehat az Caluinus vallasa szerént, az pokol csac az lelekenec ityletiből, es velekedesekből származot szomorusagh lészen.
- 15 Innen vagion hogy masut, minden kerülő beszéd nekül azt yria hogy az pokol mi bennünc vagion *In nobis infernum semper reperimus*.²⁴⁵
- Masuttis, nem homalison ielengheti Caluinus, hogy ő nem hyheti, hogy vgian valoba legien az pokolnac tüze, mert magiarázuán keresztelő szent Ianosnac amaz mondasat, hogy CHRISTVS Vrunck, az buzat be takaria
- 20 maioriában, az polyuát pedig, el olthatatlan tüzzel meg egheti, azt mondgia, hogy {{T4r}}:} nem kel az tűzön, tüzet érteni, mert vgimond, *Metaphorica est locutio*: Hasanloképpen, mikor az Christus vtolso sententiaiat magiarazza, melyben az öröc tűzre veti az gonoszokat, ittis azt mondgia, hogy az tűzön, nem kel tüzet érteni: *Superuacuum est subtilius cum Sophistis inquirere de*
- 25 *ignis huius materia et forma, Ignis enim nomen, Metaphorice, sumitur*.²⁴⁶
- Mely mondasokbol, nyluan köuetközic, hogy Caluinus nem hytte hogy amaz pokol vgian valóságos képpen legien, melliet az szent Iras hyrdet, es az réghi szent Doctoroc hyttenec, tudni illic, az melybe, tűz által kinoztassanac az gonoszoc, hanem {{T4v}}:} vy poklot formalt az önön
- 30 feiénc gondolattiából, az az, Egy *Ens rationist*, melytül nem szükséggh hogy

²⁴⁵ *Cal. Matt: 3 v 12. Marl: ibid.*

²⁴⁶ *Matt: 25. v. 41. Marl: or:*

senki féllien, mert ha ollian pokol nincsen az minemüt az Iras előnkbe adot, nicz az Caluinus gondolattiánac es almánac anni ereie, hogy most vyonnan, más poklot faraghasson.

- Touabba azzalis ketessé téshi Caluinus maghat, hogy az pokolt nem hiszi,
- 5 Mert azt tanyttia, hogy bolondságh azt kérdeni hon vannac az lelkec itylet napia előtt, es az itylet előtt nem kinoztatnac vgimond, hanem csac kötue tartatnac hogy itylet napian az kinokra vettessenec. *De loco animarum ante iudicium, in-{V[1r]:}epta et inutilis est quaestio, stultum et temerarium est de rebus incognitis inquirere: Reprobi vincti catenis tenentur, donec ad supplicium trahantur.*²⁴⁷ Es vgian azt yria masut, hogy giermeki gondolat azt itylni, hogy az halottac lelke foghsághra vettesséc: *Concludere in carcere mortuorum animas puerile est.*²⁴⁸ Nem hiszi tehat Caluinus azt az poklot meliben itylet előtt kinoztatic vala az dobzodo gazdag, es annak okaert, nem hiszi azt az poklot melliet az szent Iras előnkbe ád, hanem hogy
- 15 az purgatoriomat el ronthassa, az Lymbust ki giomlálá, hogy az Lymbust el temethesse, az pokoltis vegre meg tagadgia Caluinus: Az Au-{[V1v]:}gustana Confession valo Atiafiakis, soc esztelenséghe tanytnac az mi Vrunknac poklokra valo szallasárul, Mert az *Liber Concordiae* azt mondgia, hogy ő közöttöc nagy versengés vagion, Mikor es mi modon ment légien Christus
- 20 pokolba, az az, Halala előtté vagy az vtan? csac lélec szerenté auagy mind testetül? csac emberi természetibeie auagi Istenseghebeis? etc. Es midön azt mondottac volna, hogy ezeket senki ez földén meg nem tudhattia, hanem az más világhra kel hadni, Azzal feiezic be, hogy ez dologhban azt kel tartani az mit Luther 1533. esztendőben, Thorgaban tanytot, tudni illic, {V2[r]:} hogy
- 25 az egész személy, Isten es ember temetése vtán szállot pokolra, *Credimus totam personam, Deum et hominem post sepulturam ad inferos descendisse:* Mely dologhba nylyan meg ielentic hogi esze fordultac az Concordistac: Mert egy felöl azt mondgiac, hogy nem tudhattiuc mikor löt az pokolra valo szállas, Vruncc halála előtté, vagy az vtán, Mas felöl azt yriac az mit az Credo tárt,
- 30 hogy halála vtán szállot poklokra: Annac fölötte hamissan tanyttiuc, hogi

²⁴⁷ *Cal: 3. Instit: c. 25. n. 6.*

²⁴⁸ *Lib: 2. c. 16 n. 9.*

- éppen az Isteni személi szállot pokolra, mert ez sohóá nem mehet, miuelhogy mindenüt ielen vagion, Mas az hogy Christus Vrunc, emberi természete szerént {[V2v]:} igazán megh holt vala, az ő lelkenec testetül valo el valása altal, es ily, halála oraiatul foghua, fel tamadasáigh, nem volt éppen az emberi
- 5** természet, es ez okon, Christus Vrunc tellies emberséghe szerént nem szalhatot pokolra, holot akkor az emberi természet éppen nem volt, Vegezetre nem csac azt tanyttia az iras, hagi az Christus teste az koporsoban niughodot mind az fel tamadásig, de aztis nyluan mondgia, hagi Christus Vrunknac Z. lelke volt az mely ala szállot az poklokra, es azert mondgia Christus Vrunc,
- 10** hogy az ő Attia nem haggia pokolba az ő lelket, az ő testit sem hadgia megh rothad-{V3[r]:}ni, *Act: 2. v. 26. 31. Psal: 15. v. 8* mely mondasbol bizonyttia Z. Agoston²⁴⁹ hogy az Christus lelke szállot ala poklokra, es vgian ezent ielenti Z. Peteris, *1.Petri 3. n. 19.* De haggiunc bekét most az Concordistaknac, hanem tériünc Caluinushoz:
- 15** Megh teczic azert mind ezekből hogy az Caluinus hiti es ertelme szerént, ily kell eztis az aghazatot fordytani, POKOLRA NEM SZALLA, MIVELHOGY AZ POKOL nem egiéb az emberi gondolatnal, hanem azt ityluén hogy az Istentül el hagiatot, es el ideghenült, az Lator kar-hozottac kynniát szenuedte lelkében:

²⁴⁹ Aug: *Epistola 57. ad Dardan 99. ad Euodium.*

[V3v]:}

HATODIC A-
GHAZATTIA AZ
CREDONAC.

5

*Méne menyéghben, üle az Atia
mindenhato Istenec iobiara.*

- ITtis két dologrul tészünc vallast: Először, hogy az mi Christusunc, nem másutl vitetéc, hanem magha hatalmáual, es Isteni ereiéuel méne menyéghben, es az mint szent Pal mondgia,²⁵⁰ az eghec folybe méne, fellieb magasztaltatéc az egheknélis. Fel menetelinec moggiárul szoluan szent Pal, azt mondgia,²⁵¹
- 10 hogy *penetrauít*, nem szaggatta megh az {[V4r]:} egheket, hanem szakadás nélkül altal hatotta:
- Masodszor, hogy az mi üdüöžitönc, Isteni természete szerént egienlő léuen az Atiáual, emberi természete szerentis (mely természetüül szollottac az eléb magiarázot aghazatokis) annyra fel magasztaltatot, hogy méltan az Atia
- 15 Istenec iobian mondatic ülni: Mely mondásban, két *Metaphora* vagion, tudni illic az ülésben, es az Atiánac iobiában, Mert CHRISTVS Vranc sem ül mindenkor vesztégh, es az Atia Istenec sincz iob keze:²⁵² De miuelhogy az kiraliokatis székbén szoktác ültetni, mikor az kiraly tisztre valasztiac, es az birá- {[V4v]:} kis vesztégh ülnec, mikor törüént szolgaltatnac. Annakokaért mondatic Christus
- 20 Vranc vesztégh ülni, hogy az ő Vralkodása es birodalma meg ielentessec:²⁵³ Azonkeppen miuelhogy az kiket megh akarunc böcsülleni, iob kéz felöl ültettiüc, mint am Salamon az ő Anniat,²⁵⁴ annakokaért mondatic Christus Vrankis az ő Attianac iobián ülni,²⁵⁵ az az a mint szent Pal magiarazza,²⁵⁶

²⁵⁰ *Ephes: 4. v. 10. Hebr: 7. v. 26.*

²⁵¹ *Hebr: 4. v. 24.*

²⁵² *Apocal: 2. v. 1. Actor: 7. v. 56.*

²⁵³ *Matt: 25. v. 31.*

²⁵⁴ *3.Reg: 2. v. 19.*

²⁵⁵ *Psal: 44. v. 10.*

²⁵⁶ *Ephes: 1. v. 21.*

- minden feiedelemséghe, hatalom, erő, es vralkodas fölöt, mind ez világhi, s-mind az más világhi neuec fölöt, fel magasztaltatua lenni: Mikor azért Christus Vrunkat az Atia Istennec iobián mongiuc ülni, annit téssen mint-
 {X[1r]:}ha azt mondanoc,²⁵⁷ hogy az mi üduöztönc emberséghe szeréntis,
 5 az Isteni természet vtán, első es legh böcsülletesb helt foghlalt, es mindeneket felliül halladot, tisztességhes meltóságghal, es az mint masut mondgia az iras,²⁵⁸ Christus Vrunc az Isteni hatalomnac iobian ül, az az, hatalmassággha, es ereie oly nagy, hoga emberséghe szerentis, az Isteni természetül megh válua, minden hatalmat megh halladna: Es azért mondgia szent Pal²⁵⁹ hogy az eghec
 10 folybe ment, hogy mindeneket be töltene az ő ereiéuel, es hatalmassagháual, az az hogy mindenüé el hatna az ő ereie.

Ittis nem io niomon setal Caluinus batianc: {[X1v]:}

- ELŐSZÖR az Caluinus tanytuany, az Parisban löt disputatioban *Anno 1566. in scripto, dato 18. Iulij Arctic: 26.* azt mondac, hogy az Christus teste nem
 15 ment az éghbe vgy, hogy éppen maradot volna az égh azhol be ment, hanem megh kellett ennec szakadni: Ezt az ő mesterektül Caluinustul tanultac: Mert öys nem csac azt tanyttia a mint éléb megh értöc, hogy sérelem nekül az szüs meheből sem születthetet Christus Vrunc, de ennec fölötte, aztis tagadgia, hogy az megh dücsöült testnec oly tulaidonsággha légien, hogy szakadás nekül
 20 által meheben egiéb allatokon, es ez okon ostorozza {X2[r]:} azokat az kic azt mondgiac, hoga az Tanytuaniokhoz CHRISTVS Vrunc ayto nylasnekül ment: *Minime verum est quod Papistae asserunt Christi corpus penetrasse per ianuas clausas*,²⁶⁰ es osztán, nagy temérdec hazugságghot okád mi reanc, hogy mi az meg dücsöült testet, telliességgel hasonloua tészüc az lelekhez,
 25 es azt mondgiuc, hoga mindenüt ielen legien az ő *Immensitassaua*l, kibe Caluinus igazat nem mond, mert mi semmit effelet nem tanytunc.

²⁵⁷ *Ita Aug: lib: de fide et Symb: c: 7.*

²⁵⁸ *Matt: 26. v. 64. Marci 14 v. 62.*

²⁵⁹ *Ephes: 4. v. 10.*

²⁶⁰ *Cal: Ioan: 20. v. 19. Marl: ibi:*

- MASODSZOR: noha Caluinus az *Vbiquistakat* kic az Christus testét ez egész világhra el akariac terieszteni, giakran üstöközi, es megh pofázza, de mind {[X2v]:} az által, néha öis hozzaioc vonson; es azt tanyttia, hogy az Istennec iobia, mindenüt ielen vagion, es ez okon esztelenül cselekesznc a kic
- 5 azzal akariác bizonytani, hogy Christus csac az éghben legien, Mert az ő attíanac iobian ül: *Hoc non ideo dicitur, vt Dei dexteram coelo inclusam existimemus: Perperam igitur faciunt qui ex sessione ad dexteram Dei conantur probare, Christum non nisi in coelo esse: Hoc potius significat, quod cum Dei dextera coelum et terram impleat, consequi necessario, vt*
- 10 *regnum CHRISTI et virtus vbique diffundatur.*²⁶¹ Ezec az Caluinus mondási, fundamentomi az vbiquistaknac. Masuttis {[X3[r]:} imygien beszél. *Locum aliquem imaginari non conuenit, cum Metaphorice dextera, secundam a Deo potestatem significet, non ergo receptus est Christus in coelos, vt beatam quietem procul a nobis colat, sed vt mundo praesideat.*²⁶² Ha bizonios helien
- 15 nincsen, söt ha tauul nincz töllünc az ő emberi természete szerént, ielen vagion tehát mindenüt vgian azon emberi természete szerént, az melyhez illic hogy az Istennec *Vicariussa*, hely tartoia legien, az mint magha az alhatatlan ember, masut azt yria, hogi Christus az eghec fölöt vagion: *Cum dicitur Christus in coelo esse, non sic accipi debet, quasi resideat inter sphaeras,*
- 20 *sed illic coelum, signifi- {[X3v]:}cat locum sphaeris omnibus superiorem.*²⁶³
- HARMADSZOR, az mint ez előttis mondam,²⁶⁴ azt tanyttia Caluinus, hogy ez az mi Vrunknac meltosággha, es az Attíanac iobian valo ülése, csac üdö szerént valo, es az itylet vtán, le vettetic, az kyrali székből, véghe lészen byrodalmánac. *Dicitur ad patris dexteram sedere; Hoc vero temporale est,*
- 25 *donec praesenti Diuinitatis aspectu fruamur: Regnabit ergo Christus, donec prodierit mundi Iudex,*²⁶⁵ es az mint mondam, ezeket mind azzal feiezi be,²⁶⁶

²⁶¹ Calu: *Ad Ephes: 1. vers: 20. Marlör: ibid.*

²⁶² Cal: *Mar: 16. v. 19.*

²⁶³ Caluin: *ad Ephes: 4. v. 10. Marl: ibi:*

²⁶⁴ Lasd az masodic aghazatban.

²⁶⁵ Cal: *lib: 2. c. 14 n. 3.*

²⁶⁶ Lib: *2. c. 15. n. 5.*

hogy az vtolso itylet lészen az Christus kiralysaghánac vtolso cselekedeti: De nyluan szent {[X4r]:} Pal nem azt hyrdeti, hogy az Atianac iobian valo üles csac ideigh valo dologh légien, hanem azt mondgia, *In sempiternum sedet in dextera Dei*²⁶⁷ hogy örökke az Atiánac iobián ül Christus: Es ha csac ideyg valo

- 5 az Atiánac iobiára ualo üles miuelhogy az Caluinus ityleti szerentis, *sedere ad dexteram Dei est summum imperium obtinere: coeli et terrae dominium obtinere, plenumque rerum omnium arbitrium*,²⁶⁸ az Atiánac iobiára valo ülés, annyt téssen mintha azt mondanoc, hoga Christus az eghekneec es földneec Vra, es ő neki mindeneken hatalma vagion, Ha mondoc ez igi vagion, es mind
- 10 az által, csac {[X4v]:} ideigh valo ez az Atiánac iobian valo üles, köuetközic hoga az Itylet vtán nem illic ez az meltoságh Christushoz, es annakokaert vgian nem leszen Isten:

- NEGIEDSZER, azt tanyttia Caluinus, hoga Christusnac az ő Attia iobián valo ülése, annyt téssen, mintha azt mondanoc, hoga Christus az ő Attianac
- 15 *Vicariussa* hely tartoia. *Sedet Christus ad patris dexteram, quia eius Vicarius est, Cal: Matth. 26. v. 64 cap: 22. v. 44. Marci 16. v. 19.* kiből nyluán köuetközic hoga Caluinus nem hyszi ielen lenni mindenüt az Atia Istent, mert az ki mindenüt ielen vagion, nem kel annac *Vicarius*, hanem csac azoc {Y[1r]:} szoktac *Vicariust* rendelni, az kie ő magoc oly forman ielen nincsenec,
- 20 az mint az *Vicarius* ielen vagion: kie teczic ezekből, hoga az Calui: hiti szerent eztis az aghazatot igy kel fordytani, NEM MENT BIZONIOS HELYRE MENNIEGHBEN, HANEM EGI IDEIGH AZ ISTENNEC VICARIVSSA LÖT, DE VEGHRE EZT AZ BÖCSÜLLETES tisttetis le vonszác rolla.

²⁶⁷ *Hebr: 10. v. 12. Ephes: 1. v. 21.*

²⁶⁸ *Cal: Act: 2. v. 34. Ad Rom: 8. v. 34.*

{[Y1v]:}

HETEDIC A-
GHAZATTIA AZ
CREDONAC.

*Onnan leszen el iöuendö itylni eleue-
neket es holtakat.*

5

HYszuc es valliuc, hogy az mi Christusunc, az ki mierettünc szolgál
abrazatban iöue az világhra, es erettünc halált szenuede, az világh véghin,
nagi finiességghben es dücsösségghben el iö viszontagh,²⁶⁹ es akkor nyluan
megh láttiac minden nemzetségheç hogy az mely hatalmat ielent az Atiánac
10 iobián valo ülése, azzal ö mindeneken v-{Y2[r]:}ralkodic.²⁷⁰ Mert az ö emberi
termeszetiben megh ityl, mindeneket es melto iutalommal meghis fizet
mindeneknec érdemec szerént.²⁷¹ Es akkor osztón minden nielü megh vallia,
hogy az mi Christusunc, az ö Attiánac dücsösseghében vagion.²⁷² Azért
mondatic pedigh eleueneket es holtakat itylni,²⁷³ mert mind iokat s-mind
15 gonoszokat megh ityl,²⁷⁴ es mind azokat az kic réghen meg holtac vala, mind
azokat az kiket az itylet napia eleuenen talál, megh ityli, az mint szent Pal
ielenti,²⁷⁵ mert az az nap, szinte mint az Noe ideiében tamadot vyzözön,
veletlenül kapia az embereket.²⁷⁶ {[Y2v]:}

Caluinus ittis nem mesze iár az ö Attiátul Luther Martontul. Mert legh
20 ELÖSZÖR mikeppen Luther azt nyluan tanyta, hogy Christus ez vilaghot megh
nem ityli, es ha megh itylné, egieb nem volna, az megh dühült ördöghnel:
Si Christus specie irati Iudicis appareat, qui exigit rationem transactae

²⁶⁹ Matt: 26. v. 64.

²⁷⁰ Hebr: 2. v. 8.

²⁷¹ Ioan: 5. v. 27. *Dedit potestatem ei iudicium facere quia filius hominis est.*

²⁷² Philipp: 2. v. 11.

²⁷³ Actor: 10. v. 42. 2.Tim: 4 v. 1.

²⁷⁴ Aug: Enchiri: c. 55

²⁷⁵ 1.Thess: 4 v. 15. 17.

²⁷⁶ Matt: 24. v. 38.

*vitae, certo sciamus eum furiosum esse diabolum.*²⁷⁷ Azonképpen Caluinus, azt nyľuan yria, hogy az mi bűneinket soha az ityletre nem viszi az Isten, es bár semmit ne féľliűnc az itylettűľ. *Neque timendum est, vt in Dei iudicium veniant amplius peccata nostra, a quibus tam preciosa mercede nos absoluit*

- 5 *filius Dei, ne {Y3[r]:} qua amplius in nobis resideat immundities.*²⁷⁸ Az gonosz téűő, azt akarná hogy se byro, se tömlőcz ne volna, Luther es Caluinus sem örömost halliác, hogy pokolis vagion, es ityletis lészén.

- MASODSZOR hamis, es személi valogható biroua teszi Caluinus Christus Vrunkat, mert azt tanyttia, hogy noha minniaiunkban megh marad az bűn,
10 es minden cselekedetűnkben vétkezűnc, es az vetkec mind egy aránt halált erdemlenec, de mind az által, nemelliekbe el földi, meg nem pironghattia, nem karhoztattia ezt az gonossághot, Nemelliekbe pedigh vgian azon vétkec, karhozatra vét, es megh {[Y3v]:} bűntet. *Nos peccata fidelium venialia esse pronunciamus, non quia, non mortem mereantur, sed quia non imputantur.*²⁷⁹
15 Ha ez nem személy valoghatás az birobán, nem tudom mi legien az személy valoghatás.

- HARMADSZOR: Az mint nem reghenis mondam,²⁸⁰ azt tanyttia Caluinus, hogy Christus kiralysaghánac vtolsó cselekedeti az itylet lészén, es az vtán nem vralkodic: Magha az Nicoenum Concilium, az Angiallal,²⁸¹ es Daniel prophetáual²⁸² egietembe, azt vallia. *Cuius regni non erit finis*, hogy az ő királi meltosaghánac, es orszagánac vége nem lészén: De hogy ne latasséc oknelkül {[Y4r]:} esztelenkedni Caluinus, hozza elő maga otalmara szent Pal Apostolt,²⁸³ ahol azt mondgia, hagi az világh véghyn az ő Attiánac adgia az országhot, es mindeneket birodalma alá vetuén, ő magais Christus, az ő
25 Attiánac hatalma alat lészén. Holot Z. Pal, nem azt tanyttia az mit Caluinus ityl,

²⁷⁷ Luth: Tomo 5. lat: Witteb: An: 1554 in c. 5. ad Gal: fol: 403. a

²⁷⁸ Cal: Mat: 27. v. 26. Marl: ibi:

²⁷⁹ Cal: lib: 3. c. 4. n. 28.

²⁸⁰ Lasd az hatodic agazatnac harmadic czickeliét.

²⁸¹ Luc: 1 v. 33

²⁸² Daniel: 7 v. 14. 27. Micheae 4 v. 7. Apocal: 11 v. 15. Isa: 9. v. 7

²⁸³ I.Cor: 15. v. 24. 28.

tudni illic, hagi az Christus orszagha es birodalma csac üdö szerént valo legien, hanem azt mondgia, hogy noha most mégh soc kemény niaku emberec, nem akarnac megh hodolni az Isten nec, hanem ö ellene tusakodnac: De az ityletkor osztan, Christus Vrunc, mind ez vilaghi hatalmassaghoknac es biro-{{Y4v:}}

5 dalmoknac niakat szakasztia, mind pedig az Satant az ö thagiaiual egietembe le tapodgia, es akkor nyluábban mindenec elöt ki nylatkozic az Isten nec hatalmassagha: Eo maghais pedig Christus Vrunc, minthogy mostis emberi természete szerént, az Isten nec birokában vagion, akkoris ezt az ö *subiectioiat* Isteni birodalom alat valo létet, ki nylatkoztattia.

10 NEGIEDSZER: Noha az Angial azt mondgia, hogy vgy iö az ityletre Christus Vrunc, az mint fel ment menieghbe, es az Euangelistac nyluan tanyttiac, hogy az seb heliec megh maradtac az ö szent testén, es Z: Ago-{{Z[1r:]}} stonnal egietembe, *Tract: 121. in Ioan: et Sermon. 547. de Tempore* az reghi főfö Doctoroc, azt tanyttottác, hogy mostis azon seb helieit megh tartia, 15 es az itylet napián az haladatlanoknac meg mutattia Christus Vrunc, de ezt Caluinus csac beszédnec ityli. *Stultum et anile delirium fuit, plagis adhuc confossum imaginari, cum adueniet mundi Iudex*:²⁸⁴ Ittis azért küniü megh érteni mint kellien ezt az aghazatot mondani az Caluinus ertelme szerént, tudni illic, illien formán, ONNAN EL IÖ (DE NEM ITYLN) AZ SZEMÉLY valoghato 20 biro, hogy megh fosztasséc orszaghatul.

²⁸⁴ *Cal: Luc: 24. v. 39.*

{[Z1v]:}

NIOLCZADIC
AGHAZATTIA
AZ CREDONAC.

Hiszec szent Lelekbe.

- 5 AZ szent haromsághnac harmadic szemeliérül, az szent lelec Istenrül tészünc itt vallást, tudni illic, hogy az Atiátul, es Fiutul származot, es noha személy szerént különböz, de természetben egy Isten az Atiáual, es Fiuual: Es hiszuc aztis, az mint az Nicaeabeli szent göleközet mondgia, az tellies szent Irasnac egienlő tanitasabol, tudni illic, hogy ő tanytotta, igaz-{Z2[r]:}gatta,
- 10 vezerlette, az prophetakat es Apostolokat, hogy tanytasokban, es irasokban az hamissághnac szeletül el ne ragadtatnánac.

Ezeket az mi Harpyanc Caluinus be mocskollia az ő vndoc értelmiuel, es magiarazatyual.

- ELŐSZÖR az szent lelekrül azt tanyttia Caluinus, hogy nem egiéb, hanem
- 15 az Istenec természetéhez illendő hatalmasságh. *Spiritus sanctus est essentialis Dei virtus.*²⁸⁵ Mely mondásba, telliességhel az Sabellius eretnekséget tanyttia, es az szent haromságnac eggic személiet tagadgia: Mert valami az Istenbe *essentiale* auagy az Isteni természetec tel-{[Z2v]:}lies voltához tartozic, az, egienlöképpen köz mind az három személynec, miuelhogy
- 20 az Isteni természet telliességgel egienlöképpen vagyon mindenec személyben, es ha különben volna, nem lehetne egy Isten: Köuetközic tehat, hogy *Virtus essentialis*, az természethez tartazando hatalmas erő, nem lehet különböző személi es nemis szarmaszhatic más személytül.

- MASODSZOR Caluinus azt tanyttia, hogy az szent lélec nem vötte az Atiátul,
- 25 es Fiutul az Isteni természetet, hanem ő maghatul vagion ez ő benne. *Horrendum est dicere quod pater filium et spiritum sanctum formando, suam {[Z3[r]:]} in eos deitatem transfudit. Quomodo creator qui omnibus dat esse, non erit ex seipso, sed essentiam aliunde mutuabitur?*²⁸⁶ Magha az Nicaeabeli

²⁸⁵ Cal. lib. 1. c. 13. n. 22.

²⁸⁶ Cal. lib. 1. c. 13. n. 23.

Concilium, sőt ő maga Christus Vranc, azt mondgia,²⁸⁷ hogy az Atiátul származic az szent lelec, az az, mint szent Agoston magiarázza,²⁸⁸ az Isteni természetet ő tölle vészi. Es vgian nemis különbözhetne az Atiatul es Fiutul, ha az Isteni természetet ő töllöc nem venné.

- 5 HARMADSZOR vgian meg vallia Caluinus, hogy nem kel nekünc az szent lelekben hynnünc. Mert azt yria, hogy csac egiedül Christus az, a kiben nekünc hinnünc kellien, *Solus Chri-{{Z3v}}:}stus nobis propositus est ad quem se tota fides nostra applicet et in quo conquiescat.*²⁸⁹

- NEGIEDSZER, Miuelhogy az szent lelec Istennec tisztí az, hogy az prophetakat
10 Apostolokat, Euangelistakat igazgassa, es az mint az Nicaeabeli göleközetnec vallása, sőt az szent Peter tanítása tartia,²⁹⁰ ő szollot ezec altal: Caluinus ebbeis gáncsot talál, es mikeppen halloc az masodic aghazatba, hogy Christus Vrankat meg szolla az ő beszédiben, azonképpen gialázza az Euangelistakba az szent lelket, azt tanytuan, hogy giakran botlottac, nem iol, nem heliesen bizonyyttiac
15 mondasokat: Halhacza mit mond {{Z4r}}:} szent Materul. *Matthaeus abusus videtur testimonio prophetae in alium sensum.*²⁹¹ Es ismet, *videtur parum apposite citari, imo in alium sensum torqueri hoc vaticinium.*²⁹² Masut pediglen: *Quomodo nomen Hieremiae obrepserit, me nescire fateor, certe errore positum est nomen Hieremiae, Alter etiam locus, nisi dextre accomodetur in alienum sensum male detortus videri possit.*²⁹³
20

EOTÖDSZÖR az szent lelec Istennec cselekedetit sem haggia helyén Caluinus, mert azt tanyttia, hogy valakit egyszer megh vilagosít az szent lelec, soha az igaz hitből az ki nem eshetic. *Vt nunquam extinguatur Spiritus sanctus, ita fidem quam semel insculpsit {{Z4v}}:} piorum cordibus, euanescere et*

²⁸⁷ Ioan: 15. v. 26.

²⁸⁸ Aug: Tractat: 99. in Ioan:

²⁸⁹ Cal: Rom: 1. v. 3. Marl: ibi:

²⁹⁰ 2.Pet: 1. v. 21.

²⁹¹ Cal: Mat: 4. v. 13.

²⁹² Matth: 8. v. 17.

²⁹³ Cal: Matt: 27. v. 9

*perire impossibile est. Quibus semel infixi Dei veritas, nunquam effluit.*²⁹⁴

Es ismet: *Quos inseruit semel Christus in suum corpus, eorum neminem perire sinit.*²⁹⁵ Es masut: *Electorum fides extra periculum defectionis est.*²⁹⁶

- Mely mondásból, köetközic hogy az ki egiszer hyt az Istenbe, akár menit
- 5 paraznalkoggiec, reszegeskedgiec, *etc.* de soha az Istenec haragiába nem esic, mert mindenkor föl öltözue léssen az igaz hitbe, mely által ő neki *Imputaltatic* az Christus igassága: Ennec fölötte, azt meri Caluinus mondani, hogy az hitelenséghe nec melyseghébe eséc szent Peter mikor Christust megh tagha-*{Aa[1r]:}*da. *In summum cumulum infidelitatis erupit.*²⁹⁷ Ha azert akkor
- 10 hitelenségheben esét szent Peter, köetközic az Caluinus ityleti szerént, hogy soha az elöt nem volt ő neki igaz hyti, mégh akkoris mikor ötet Christus bodoghnac monda, mert, nem az test es ver ielentette vala, néki az Christus titkait, hanem az Atia Isten: Azonképpen, noha szent Lukacz azt yria,²⁹⁸ hogi Simon Magus hyt vala Christusba, de miuelhogy az vtán el eséc, az Caluinus
- 15 valássa szerént, vgian nem hyt ő soha Christusba, mint szinte azokis az kikirül szent Pal azt mondgia,²⁹⁹ hogi az hitnec haioiat el rontottac. Az az, ha Caluinus iga-*{[Aalv]:}*zat mondot, nem találta az targiot Christus Vranc, szent Lukacz, es szent Pal Apostol: De örömost ertenem Caluinustul, mikor ő égi giermeket megh keresztelt, es az vtán sokkaigh örögh korabbanis az ő nyiaiabban legeltette ötet, az ki nyluan vallást töt hogy ő Caluinista, ha az vtán Papistaua leszen (a mint giakran láttiuc hogy történic) vallion azt mondanaé Caluinus, hogy mikor az ő nyaiában volt, akkor nem volt igaz hyti? Ha ezt mondgia, tehát az töb Caluinistakrulis ezent mondhattia, ha pedigh igaz hytbe volt az mygh Caluinust halgatta es az vtan el teueliedet (az mint Caluin:
- 25 ityli) *{Aa2[r]:}* miuelhogy papistáua löt, nem igaz tehát hogy az igaz hitet el nem vesztheti az ember: Ittis értiuc mint kellien ezt az aghazatot mondani

²⁹⁴ *Cal: Mat: 13. v. 20.*

²⁹⁵ *Cal: lib: 3. c. 22. n. 7.*

²⁹⁶ *Lib: 3. c. 24. n. 6.*

²⁹⁷ *Cal: Mat: 26. v. 74*

²⁹⁸ *Actor: 8. v. 12.*

²⁹⁹ *1.Tim: 1. v. 19. Cap: 4. v. 1*

AGHAZAT.

az Caluinus magiarazattia szerent, így tudni illic: HISZEC oly szent lelket mely nem különböző személy az Atiátul, hanem az ő természetinec ereie, es az Atiátul sem származic, ő benne sem kel hynni, minthogy az Apostolokat sem iol tanytotta, es az hiueket sem iol igazgattyá.

{[Aa2v];}

KYLENCZE-
DIC AGHAZATTIA
AZ CREDONAC.

5

*Közönségheş Aniaszentegyhazat,
szenteknec eggiességheţ:*

ARrul téşzünc ebben az Aghazatban vallást, hogy az Istenneć ez földön
bizonios gyüleközety légien, mely azért neueztetec szentnec, hogy csak ebben
talalhatni megh, az igaz széntségheţ: Közönségheşnec azért mondatic, mert
nem határozatatic csak egy nemzetségheţ mint az Synagoga, hanem, minden
10 nemzetből, valaki az igaz-*{Aa3[r];}*ságheţul ném fut, valoghatásnekül be
uészen, Es minden üdőben valoknac közönségheş, Mert mineć vtánna egşyer
fondáltatot, soha megh nem széünc es ki nem giomláttatic mind az aratásygh:

Ennec pedigh az gyülekezet thagiainac, miuełhogy egy feieć vagion
az Christus,³⁰⁰ es öć minniaian azon egy testnec thagai,³⁰¹ köuetközic
15 hogy miképpen az mi testünkneć thagai egy másnac szolgálnac, egymas
terhéţ hordozzac, es faidalmat saynálliac.³⁰² Azonképpen, valakic ennec
az belső testnec thagai, az igaz hit által egy mashoz kötöztetteć egymast
seghytic, az ő kö-*{[Aa3v];}*niörgesećnec, es egiéb io cselekedetecneć haszna
egymásra háromlic, vgy hogy, miképpen elein az hiueć el aduán ioszágokat,
20 közönségesen élneć vala, azonképpen az szentec, minniáian, az Istentül nekic
adot aiandekoknac hasznaiba reszesec mostis, es akár mely hiu emberis azt
mondhattia az mit szent Daudić *Particeps ego sum omnium timentium te.*³⁰³
Részec vagioc en vgymond, azokkal, az kic téged félneć, az az, minden
iauokba nékemis részem vagion, mint osztály atiafinac: Mely oly nyľuan
25 valo igasságh, hogy Caluinus ő magha sem tagadhata hanem azt ira. *Electi*

³⁰⁰ *Ephes: 1. v 23. Coloss: 1. v. 18.*

³⁰¹ *Rom: 12. v. 5. 1.Cor: 10 v 17.*

³⁰² *Ephes: 4. v. 2. 1.Cor: 12. v 12 et 15*

³⁰³ *Psal: 118. v. 63.*

*Dei omnes, sic in Christo connexi, vt {[Aa4r]:} quemadmodum ab vno capite pendent, sic in vnum corpus coalescunt, ea inter se compage cohaerentes, qua eiusdem corporis membra.*³⁰⁴

- 5 Ezeketis Caluinus mind fel forghattia: Mert iollehet nem tagadgia azt, hogy Christusnac ez földön nyaia, es gyüleközeti vagion: De ez mellet azt tanyttia, hogy az Ecclesiaban, az igaz es tiszta tudomány, telliességhel el omlot, es le törletet vala, söt ő maghais az Ecclesia el rontatot volt, es mint egy tisztátalan személi az bordéliiban, vgy az Aniaszentegyházis, szántalan lelki parzanasagokkal megh förtöztet vala: Annakokaert (vgimond)
- 10 ennehány száz esztendeigh, {[Aa4v]:} csac szyne sem tecset ki az Ecclesianac, hanem telliességgel el szaggattatot, el hániatot volt, es egy igaz pasztora sem talalkozot.

- Ezec mind Caluinus szauai, *His inuentis conatus est Satan Christi coenam inquinare, ne eius puritas in Ecclesia retineretur, signum extulit, quo non*
- 15 *modo obscuraretur, et peruerteretur, sed poenitus oblitterata et abolita euanesceret:*³⁰⁵ Es ismet. *Ab annis mille collapsa fuere omnia:*³⁰⁶ Es masut: *Lib: 4. c. 1. n. 11. pura verbi praedicatio aliquot saeculis euanuit.* Mert az mit mondgia, *contra Sadoletum fol: 114. opuscul: Collector: an Gallasio: sublata solius fidei iustificantis cognitione, et Religio abolita, et Ecclesia destructa*
- 20 *{Bb[1r]:} est:* Es vgian ottan *fol: 128. Innumeris superstitionibus prostituta erat Ecclesia, et foedissimo adulterij genere inquinata:* Es vgian azt meri mondani. *Anteactis saeculis, nulla verae Ecclesiae facies extitit.*³⁰⁷ Es mas könyueben. *De vera Eccles: Reformandae Ratio. sub initium fol: 751. opuscul. Ita saeculis aliquot lacerata et dissipata fuit Ecclesia vt destituta fuerit veris pastoribus:*
- 25 Ezeket mind Caluinus tanyttia, es igy telliességgel el rontia az Christus Ecclesiaiat. Mert ennec oly tulaidonsághat adgia Z. Pal,³⁰⁸ hogy soha világh vegezetygh igaz tanyto pasztoroc, es Doctoroc nekül nem lészen: Christus

³⁰⁴ Cal: lib: 4 c. 1. n. 2.

³⁰⁵ Cal: lib: 4 c. 18. v. 1.

³⁰⁶ Cal: lib: de Scandalis sub finem fol: 873. opus a Galasio collector.

³⁰⁷ Cal: praefat: Instit: sub finem.

³⁰⁸ Ephes: 4. v. 12.

Vrunkis oly ielét ad-{{Bb1v}}:gia,³⁰⁹ hogy soha az pokol ereie nem csac ki nem giomlalthattia, de le sem niomhattia, miuelhogy az szent Pal mondasa szerent³¹⁰ az Ecclesia, igassághnac oszlopa, es gözhetetlen erősséghe, es ő benne marad világh veghéigh az igassághnac lelke,³¹¹ mely minden igassághra vezérli ötet,³¹²

5 es soha az Isten Ighyie ő benne meg nem fogiatkozik.³¹³

Touabba, az Aniaszentegyháznac szentséghe el rontia, midön azt tanyttia, hogy az emberec minden cselekedetekben halálos bünt cselekesz nec, es hogy az ő bűnekből soha ki nem tisztulnac, hanem csac be kötöztet nec, hogy ne lásséc rutsághoc. {{Bb2r}} Haszontalanna teszi az ő oktatását, es Aniai daikalkodását, mikor azt tanyttia, hogy *Inuisibilis* megh ismerhetetlen az Ecclesia, Mert mi haszna az Anianac melliet az ő fia megh nem ismer. Es soc egieb teuelyghesselis megh rutittia Caluinus az Aniaszentegyházról való articulust mellickeel vgian egész köniueketis betölthetnec.

15 Az szentec eggiesseghérül pedigh, semmit nem tart Caluinus: Es annak-okaert megh nem enghedi hogy az bodoghsághban vralkodo szentec, az ő szarándoc taghiarul gondolkodgianac, es szorgalmatoskodgianac: Ez vilaghonis hogi egy tagh, részes {{Bb2v}} lehessen az másinnac io cselekedetiben, es saniarusághinac giümölcsében, semmi vton nem kedueli Caluinus, az ő Attiafiaiuál egietembe, a mint köniü volna megh mutatni: *Ex locis.*

20 *De satisfactione. De Indulgentijs: De Purgatorio:* De miuelhogy ezec tudua vadnac mindenec előtt, nem szükség szot szaporytani ez dologhrul.

Ittis azért ha Caluinusnac fület haytunc, így kel ez vtán mondani ezt az aghazatot, HISZEM HOGY ENNIHANI SZAZ ESZTENDEIGH Aniaszentegyház sem volt, es hogy en nec az ő szentséghe ocsmáni vétéc tanítása teuelighés,

25 söt lathatatlan {{Bb3r}} léuen, Aniai daikalodása sem lehet mi hozzánk. Es az melyben kiki mind maghánac.

³⁰⁹ *Matt: 16. v. 18.*

³¹⁰ *1.Tim: 3. v. 15.*

³¹¹ *Ioan: 14. v. 16.*

³¹² *Cap: 16. v. 13.*

³¹³ *Isa: 59. v. 21.*

{[Bb3v]:}

TIZEDIC A-
GHAZATTIA AZ
CREDONAC.

Bünöknec bocsanattiat.

- 5 ITt azt hyszuc, es valliuc, hogy az Istennec veghetetlen kegielmességhe az ő szent fiának érdeme által, kész minden bünöket megh bocsátani, es vgian meghis bocsát minden bünöket ha az ember igazán, es tellies szüuel ő hozzáia terül: Annakokaért, akár minemü vndoc vétkekben eset légienis az ember, de soha az Istennec irgalmasságba felöl ketseghben ne esséc, hanem {[Bb4r]:}
- 10 bizonioson el higgie, hogy az Isten megh bocsattia az ő büneit, ha igazán megh tér az ő Istenéhez, mert igaz foghadása tartia azt, hogy valameli orában megh tér az bünös ember, poenitentiat tart, az Istennec parancsolatihoz szabia maghát, otton megh bocsáttatic az ő büne: Mert ő nem akaria az bünösöc veszedelmet, hanem megh tereset.³¹⁴
- 15 Ittis Caluin: sokképpen megh ütközie.
- ELÖSZÖR: Mert ő azt ityli, hogi az emberec bünei soha meg nem bocsattatnac az Istentül, vgi hogi telliesseggel el rontatnéc az bün, es ebből ki tisztulna az ember, hanem söt inkab azt tanyt-{[Bb4v]:}tia (az mint az masodic aghazatban mondam) *a*³¹⁵ hogy az ember minden cselekedetibe vétkezie, es bünben esic: Annac fölötte, aztis hyrdeti, hogy az Isten, nem törli le az embernek bünét, hanem csac be palastollia az Chritus szentseghéuel, el reyti, es el földözi mint az masodic aghazatba, Caluinusnac tulaidon szauaibol megh halloc. Es vgian azt meri mondani. *Non iustificatur homo quia reipsa talis sit, sed imputatione*.³¹⁶ es az mint masut szol. *Pro iustis censemur, qui in nobis non sumus*.³¹⁷ Mely éktelen tudománnial, legh először az Istent karomlia, mintha valami az ő szeme előtt el reitue volna, auagy {Cc[1r]:} az Isten az hamissat

³¹⁴ *Ezech: 18. v. 21. c. 33. v. 12.*

³¹⁵ *a Ita Cal: lib: 1. c. 1. n. 2. Lib: 2. c. 1. n. 9. et c. 3. Titul: lib: 3. c. 12. n. 4 et c. 14. n. 9. 11.*

³¹⁶ *Cal: Rom: 3. v. 25.*

³¹⁷ *Lib: 3 Instit: c. 11 n. 3.*

- hamisnac nem itylne, es azt ionac itylne az ki tellies minden ocsmanisággal, magha szent Pal azt yria,³¹⁸ hogy az Istennec ityleti igasságh szerent vagion: Ennec fölötte gialazza ezzel az Christus halálánac érdemet, minthá nem Christus volna az bárani, mely az világh bűnet el vészi,³¹⁹ auagy az ő vére ki
- 5 nem tisztította volna az hiueket minden bűnöktől.³²⁰ Es vgian lehetetlen dologh az, hogy az kiben az Isten láttia az bűnt, azt ne giülöllié, es büntelenne ityllié. Mert az Isten giülöllyi az bűnt, es az bűnben heuerő embert,³²¹ Es miuehogy az setétségh eggiüt nem lehet az vilagosság-{{Cc1v}}gal,³²² az sem lehet, hogy karhozatra melto vetkekben légien az ember, es az Isten előtt Ighazis
- 10 legien: Vegezetre ebből az Caluinus velekedéséből, szem latomást köuetközic, nem csac az mit Beza mond, *Nos per fidem, perfecta CHRISTI, omnibusque numeris absoluta Iustitia induimur*:³²³ hogy az mi igassághunc tekélletes, es minden reszeiben éppenséghes, az az, hogy immar mi bennünc semmi fogiatkozás nem marad: De azis köuetközic az mit Luther nyluan tanyta, tudni
- 15 illic, hogy minniáian egiaránt valo szentséghben, es igassaghban vagiunc, egy aránt vagiunc keduesec az Istennel. *Pares sumus in ho-{{Cc2[r]}}nore et dignitate sancto Paulo et Petro, Dei parae Virgini ac Diuis omnibus*.³²⁴ Söt iol köuetközic, hogi minniáian szinte ollian szentec vagiunc, es ollian keduesec Isten előtt, mint önnön magha Christus, miuehogy vgian azon az mi
- 20 szentséghunc es igassághunc mely önnön maghában Christusban vagion. Nem csac eze köuetközne azért ebből az modnelkül valo velekedésből de az bűnnec bocsanattiais, telliességgel fel bontatic es semmiué tétetic, mert ha csac be földztetic, nylua megh nem bocsáttatic: De az szent Iras nem így szol az dologhoz, hanem azt mondgia, hogy mikor az Isten megh
- 25 bo-{{Cc2v}}csáttia bűnünket, meg tisztit minket. *Ad Titum 2. v. 14. Heb: 9.*

³¹⁸ *Rom: 2. v. 2.*

³¹⁹ *Ioan: 1. v. 29.*

³²⁰ *1. Ioan: 1. v. 9.*

³²¹ *Sap: 14. v. 9.*

³²² *2. Cor: 6. v. 14.*

³²³ *Beza in Confess: c. 4. artic: 11 fol: 62.*

³²⁴ *Luth: Tomo 5. lat: Witemb: an: 1554 per Lufft: In 1. Pet: 1 fol: 442.*

- v. 13. le törli bűneinket. *Act: 3. v. 19 Isa: 44 v. 22.* el rontia gonosságinkat. *Rom: 6 v. 6.* megh öli az Istennel valo ellenkezést *Ephes: 2 v. 10.* Es azert mondgia Arani száiu szent Ianos,³²⁵ hogy oly külömbség, vagion ez világhi biro közt, es az Isten közt, hogy mikor az biro meg szabadyttia az gonosz
- 5 embert, nem tisztyttia megh az ő lelket, de az Isten, szent lelket önt szűuebe az bűnös embernek. *Rom: 5 v. 5. Ephes: 1. v. 13.* Es a mint szent Peter szol, *2.Pet: 1. v. 4.* oly aiandékot ad mely által, az Isteni természetnek tiztasaghában részesec lészünc. Azzalis el ron-*{Cc3[r]}tia* Caluinus ezt az aghazatot, mert azt tanyttia, hogy vgian nem vetkezhetic most az ember, *Nostra libertas est, Non posse peccare, Cal: lib: 2. c. 3. n. 13.* es ezt vgy tanyttia Caluinus,
- 10 mintha szent Agostonbol venne ezt, magha Z. Agoston nem azt mondgia az ő tölle elő hozot helien, *De Correp: et grat: c. 11. et 12.* hanem csac azt yria, hogy az bodoghsághba nem vetkezhetic az ember, *Nouissima erit faelicitas, non posse, deserere:*
- 15 MASODSZOR: Az bűnnec bocsanattianac moggiarul, azt tanyttia Caluinus, hofi csac egiedül az hit által adatic az bocsánat nekünc, vgy hogy, minden *{[Cc3v]} egieb io igiekezet es io keszüles ki rekesztesséc innen. Vnicum recuperandae salutis subsidium restat in fide,*³²⁶ Es az Ephesombeliekhez yrt leuelet magiarázuan, imigen szol. *Sola fide salutem consequimur, liberum ergo arbitrium, bonae intentiones, et praeparationes fictitiae conticescant. Ex parte hominis solum recipiendi salutis modum, Apostolus in fide constituit alia media reijcit.*³²⁷ Es vegezetre. *Bonum Iustitiae sola fide possidetur:*³²⁸ Es igy Caluinus semmi poenitentiat, semmi töredelmes lelket, semmi Isteni szeretetet, semmi Irgalmassághot, semmi Isteni felelmet nem kyuán
- 25 az bűnnec bocsanattiához, magha szent Iacob *{[Cc4r]} nyluan mondgia*³²⁹ hogy csac az hit által nem igazul az ember, szent Palis azt yria szent Iacabbal

³²⁵ *Chris: hom: 30. in 1: ad Cor.*

³²⁶ *Cal: lib: 3. cap. 11 n. 1. et lib: 4 c. 17. n. 13.*

³²⁷ *Ephes: 2. v. 8. 9. 10 et saepe alibi.*

³²⁸ *Cal: lib: 3. c. 14. n. 17.*

³²⁹ *Iacob 2. v. 24.*

- eggiüt,³³⁰ hogy holt, es haszontalan az hit csac ő magha. Az bölcsis azt yria,³³¹ hogy az kiben Isteni félelem nincsen, az megh nem igazulhat, söt ő magha üdüözitönkis az poenitentia tartas nekül azt mondgia,³³² hogy minniaian el veszünc: Noha azért az hit által bocsáttatic meg az mi vetkünc, de az eleuen
- 5 hit által, mely az szeretettel munkálkodic,³³³ es megh magiarazza Eusebius minemü ertellemmel mondgiac az szent Doctoroc, hogy egiedül az Hit által vduözülünc, tudni illic ollial hogy az hittel ki ne rekeszéc {[Cc4v]:} az hithez illendő io erkölcsöt: *Ebion legis Mosaicae obseruatione opus esse ait, perinde ac si fide SOLA in Christum et vitae ratione quae cum illa cohaeret*
- 10 *neutiquam salui esse possumus*.³³⁴ Mert vgianis az hiszen igazán az Istenbe, vgimond Irenaeus, azki az ő akarattiát cselekeszi: *Credere Deo est facere eius voluntatem*.³³⁵ Es az mint szent Gergely mondgia. *Vera fides est quum hoc quod verbis dicit moribus non contradicit*.³³⁶ Az vgimond az igaz Hit, melliel nem ellenkezie az embernek magha viselése, es félszegh hitnek kel itylni
- 15 mikor az ember szaiáual valliá az Istent, es erkölcséuel megh tagadgia.³³⁷ Noha azért az bűnnec bocsanat-{Dd[1r]:}tia, ingien, az mi érdemünk nekül, csac tisztan Christus Vrunkért adatic az mint vallotta mindenkor es valliais az Romai göleközet, es szépen megh magyarazza az Trindentomi giölöközet³³⁸ de azért vgian azt kiuannia az Vr Isten, hogy az ő tölle adatot seghytő
- 20 malasztal, miys hozza keszicsüc magunkat, Isteni félelem, poenitentia tartas, alamisnálkodas es szeretet által az ő aiandekánac el vetelére Mert ha csac az hithez tamaszkodunc, es életünket megh nem iobyttiuc, soha bizoni bününc bocsanattiát nem nyeriuc.

³³⁰ *1. Cor: 13. v. 2. Iacob: 2. v. 17. 26.*

³³¹ *Eccles 1. v. 28.*

³³² *Lucae 3. v. 3. 5.*

³³³ *Gal: 5. v. 6.*

³³⁴ *Euseb: 3. Hist: c. 1.*

³³⁵ *Iren: lib: 4 c. 14. n. 6.*

³³⁶ *Greg: homil: 29. in Euang:*

³³⁷ *Ad Tit: 1. v. 16.*

³³⁸ *Conc: Trident: Sess: 6. c. 7. 8. 9*

- HARMADSZOR, Caluinus azt ityli hogy minden embernek {[Dd1v]:} el kel azt maga felöl hynni, hogi az ő büneit az Isten megh bocsatotta, vgy hogy, minden felelem nekül, bizonios légien abba, hogy ő neki, in *Indiuiduo* személy szerént, megh bocsáttatot légien büne. *Fides* (vgimond) *est diuinae erga nos beneuolentiae certa notitia*.³³⁹ Es ismet. *Vere fidelis non est, nisi qui solida persuasione Deum sibi propitium, beneuolumque patrem esse persuasus est*.³⁴⁰ Es vgian azon sok egiéb heliekennis tanyttia, kiből ki teczic, hogy az Caluinus ityleti szerént, en nec az aghazatnac oly ertelme vagion, mintha azt vullanoc ebbe, hogy. En hizem hogy az en büneim megh bocsattattac.
- 10 {Dd2[r]:} De ezec mind csac bolgataghsághoc: Mert ebben az aghazatban, sem en rollam személy szerent sem te rollad, sem másrul, harmadrul nincz emlekezet, hanem csac közönséghezen azt valliuc ebben, hogy minden bünöknek bocsanattia adatic az Istentül: Mely vallas tételt, nem vgi kel erteni, hogy egy altalliába az embernek minden *cooperatioia* Istennel
- 15 valo munkalodása nekül adasséc az bocsánat, mert így az hit nekül, es az kereztsegekülis megh kellene bocsattatni az bünöknek: Annac okaért, vgy kel ezt az Aghazatot érteni, hogy mindeneknek büne bocsanattia adatic, de vgy {[Dd2v]:} ha az Istentül, az bünnek bocsanattiára rendelt ezközöket meg nem veti az az, ha igaz szeretettel, Isteni felelemmel, es illendő poenitentiával
- 20 hozza készül, mert az mint az irasbol megh halloc, ezec, es töb hasanlo keszülevec szükséghesec az meghigazulashoz: Immár azert, azt bizonios hyttel hyszüc, hogy az Isten minden bünt megh bocsát, ha tellies szüuel ő hozza tér az ember, es igaz poenitentiát tart, De az mi giarlo gienghesegünkre, es tudatlansaghunkra nézuen, vgian félhetünc, es felnünkis kel azon, hogy ne
- 25 talám nem vgy viselliuc maghunkat, az mint kiuantatnec az Isten ighyretinec el {Dd3[r]:} vetelére, es ez okon, nem az Istennec ighyretibe, nem az hitnec aghazatyba ütközünc meg, hanem csac az mi giarlosaghunc rettegthet minket, mert ha szinte az mi szüünkbe mi nem latunkis fogiatkozást,³⁴¹ de ezzel nem

³³⁹ *Cal. lib. 3. c. 2. n. 7. et 12.*

³⁴⁰ *Ibid: n 16. 19. 40*

³⁴¹ *1. Cor: 4. v. 4. Iob 9 v. 21*

igazythattiuc magunkat, hanem szent Dauiddal, azon köniöröghetünc,³⁴² hogy az mi titkos fogiatkozásinktul, mencesen megh minket az Isten: Az Bölcsis arra int,³⁴³ hogy az megh bocsátot bünrül se legiünc batorsághosoc, hanem az mint szent Pal,³⁴⁴ es szent Peter parancsolliac,³⁴⁵ félelembe rettegésbe

5 iárunc az mi üdüösségühünc dolghaiban, mely felelem, nem csac haszontalan, de v-{{Dd3v}}:gian tilalmasis volna, ha ebben az hit aghazattiaban azt hinnem en, hogy az en büneim megh bocsattattac, Mert nem szabad azon félni hogy megh ne légien, az mit keresztin hittel hiszünc hogy megh vagion.

- Esztis azért az aghazatot így kel mondani az Caluinus glossáia szerint:
- 10 HISZEM HOGY AZ embernek bünei megh nem bocsattatnac soha, hanem az pusztá hit által reanc foghia az Isten, hogy bününc megh bocsáttatic.

³⁴² *Psal: 18. v. 14.*

³⁴³ *Eccles: 5. v. 5.*

³⁴⁴ *Philip: 2. v. 12.*

³⁴⁵ *1.Petri 1. v. 17.*

{[Dd4r];}

TIZENEGGIE-
DIC ES XII. AGHA-
ZATTIA AZ CRE-
DONAC.

5

*Testnec fel tamadasat, Es az öröc
életet Amen.*

10 HIszuc es valliuc, hogy ez az rothadando test, minec vtánna az halált
megh kostollia, vyszontagh az Isten nec minden hato erie által megh vyul,
es az halhatatlan lelekkel egybe foglaltatuán, megh eleuenedic: Es ha
az Isten nec rendelése, es parancsolattia szerént viselte ez földön maghat,
az dücsösség-h-{[Dd4v];}nec öröc életére vitetic. Es ezzel vigasztalliuc ez
vilaghi haborusaghoc közt maghunkat, hogy az röuid munkanac, öröc élet
iutalma.

15 Caluinus ezekbe sem hyt semmit. Vgianis miképpen hihetné ezt mi velünc
eggiüt, holot azt önnön magha nyluán hyrdeti, hogy mi semmit igazan nem
hiszönc, es hogy semmibe ö nem eggiezhet mi velünc baluaniozasnekül. *Satan
in papatu adulterauit quaecunque Deus in salutem nostram destinauerat*.³⁴⁶
Es masut: *Papistae idololatriam habent crassiorem quam fuerit sub Ieroboam,
vixque vllum cum ipsis conuentum possumus habere, in quo non aperta
idololatria* {Ee[1r];} *nos polluamus*.³⁴⁷ Mely mondással bizonisághot téssen
20 magharul, hogy ö semmit abban nem hiszen, valamit mi az Credoban vallunc
es hiszunc, Mert az ö ityleti szerént ezec mind baluaniozasoc.

25 Ennec fölötte az mint az első Aghazatba mondám,³⁴⁸ Caluinus azt yria,
hogy az igaz hittel ö csac azt hiszi, hogy az Isten Irgalmas kegielmes ö neki:
Tehát nem igaz hittel hiszi Caluinus hogy az test fel támad: Azonkeppen
az Caluinus ityleti szerént, nincz ot igaz hit, valahon io cselekedetec nincsenec,
Fides a bonis operibus separari non potest, et bona opera non nisi ex fide

³⁴⁶ Cal: lib: 4. c. 1. n. 1.

³⁴⁷ Lib: 4. c. 2. n. 9.

³⁴⁸ Initio artic: 1.

- procedunt*.³⁴⁹ Es ismet azt yria hogy az io cseleke-{{Ee1v}}det bizoniságha annac, hogy az Isten lakic bennünc, *Opera bona testimonia sunt Dei in nobis habitantis ac regnantis*.³⁵⁰ De aztis az Caluinus saiát vallasából megh mondam, az masodic aghazatban, hogy Caluinusnac, es az ő köuetőynec, minden
- 5 cselekedetec bün, es karhozatot erdemel, *Nihil in nobis inuenit Deus, praeter faetidas sordes*,³⁵¹ vgimond Caluinus. Köuetközic tehat, hogy Caluinusba, (vgian ezent kel érteni az Caluinistakrulis) soha sem volt igaz hit, es ez okon, nem hitte ezt az Aghazatotis: Vegezetre Caluinus magharul, es az ő praedicatorirul, azt nyluan yria, hogy valami Christusban, es az {{Ee2[r}}:}} ő
- 10 tudomaniaban vagion, azt öc mind el rontiac az ő el teueliedet elmeikkel. *Vitioso nostro sensu quicquid in Christo eiusque doctrina est, peruertimus, multa falsa arripimus quae Euangelij contemptum pariunt*.³⁵² Es ezekből az negy közönseghes bizonsaghokbol nyluan meg tanulliuc hogy Caluin: az ő köuetőyuel egietembe, csak egy aghazattiat sem hiszi az Credonac.
- 15 Rész szerentis, noha nyluan egy altalliaba nem merte taghadni az testnec fel tamadásat, de alattomba, es titkon, mind ő, es mind az ő tanytuánia Beza, taghadta az fel tamadast: Mert magiarázuan szent Pal Apostolnac az Corinthus beliekhez yrt leuelet, {{Ee2v}}:}} Ahol szent Pál azt mondgia: *Omnes quidem resurgemus sed non omnes immutabimur*.³⁵³ Mindniáian fel támadunc, de nem
- 20 valtozunc el mindniáian, azt yriac ök hogy nem így kel annac az bötünc lenni, hanem így kel oluasni, *non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur*.³⁵⁴ Nem aluszunc el minniáian, de minnyaian el valtosztatunc, es azt vitattia Caluin: ebből, hogy nem halunc meg minniaian, hanem nemelliec halalnekül valtoznac el: Ebből nyluan köuetközic, hogy nem támad fel az egész emberi
- 25 test, es így, nem igaz az mit az Credoba vallunc. Mert az mely test megh nem hal, az felsem tamadhat, miuelhogy az fel tama-{{Ee3[r}}:}}dás, az halalnac el

³⁴⁹ *Cal: Mat: 22. v. 11.*

³⁵⁰ *Cal: lib: 3. c. 14. n. 18.*

³⁵¹ *Cal: Mat: 22. v. 11.*

³⁵² *Cal: Ioan: 6. v. 41.*

³⁵³ *1.Cor: 15. v. 51.*

³⁵⁴ *Vide Staplet in Antidot: huius capit:*

- dölése vtan köuötközc, es ahol nincz halál, ot fel tamadás sem lehet: De nem igazán oluassa Caluinus az szent Pal mondasanac bötüiet, Mert noha némeli görögh Bibliaban bötü szerent igy oluástatic az szent Pal mondasa: *non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur*: De az mint Beza ö Maghais megh
- 5 vallia, magiarázuan ezt az heliet, soc Görögh Bibliabannis vgy talaltatic az szent pal mondasa, mint az Deakokba: Es az réghi szent Doctoroc, vgmint szent Agoston *quaest. 3. ad Dulcitium: Hieronymus Tom: 3. Epistol: ad Minerium et Alexandrum, Ambros: I. Corint: 15.* vgian {[Ee3v]:} vgi oluassac ezt az szent Pal mondásat, mint az Deac Bibliaba oluassuc; Es külömben sem
- 10 oluashattiuc: Mert az nyluan valo dologh az mit szent Pal masut tanyt,³⁵⁵ hogy minden ember nec egyszer megh kel halni, es annac okaert az halalnac álmat megh kel kostolnunc: De Caluinus kész taghadni mind az halalt, s-mind az fel tamadást, csac az Aniaszentegihaznac bizoniságh teteléuel megh erőssyttet bötüiet az irasnac fel forgathassa.
- 15 Ennec fölötte azt tanyttia Caluinus hogy az Isten az gonoszok lelket el rontia, meg emeszti, söt az egész emberi nemzetet semmiué téshi. *Indignatio Dei in {[Ee4r]:} reprobos, attactu suo, omnia deuorat et absorbet: Conteruntur reprobi onere manus Dei, solo aspectu cunctos mortales dissipat, in nihilum redigit Deus.*³⁵⁶ Ha ez igy vagion, nylua az fel tamadásrul nem, szükséggh
- 20 gondolkodnunc, miuelhogy ha semmiué lészen az emberi nemzet, es az mi lelkünc el rontatic mint az oktalan allatoké nincz helie az fel tamadásrul valo gondolkodásnac: Es ezekből ki teczic, mi veghre mondá Caluinus, hogy az megh holt szentec lelke, csac arniekoc, es all orczac. *Vmbrae et larua*,³⁵⁷ talám azt akarta mondani az mit eggüüt Luther monda,³⁵⁸ tudni
- 25 illic, hogy az lel- {[Ee4v]:} kec halhatatlansaghárul valo tudomány, az Papa kamora székin toiot velekedés.

³⁵⁵ *Hebr: 9. v. 27.*

³⁵⁶ *Cal. lib: 3. c. 25. n. 12.*

³⁵⁷ *Cal: lib: 3. c. 20 v. 24 27.*

³⁵⁸ *Ita Luther: in Assert: Artic: 27. Tom: 2. lat: Wittemb: anno 1546. fol: 109.*

Az örök eletrül valo aghazatban sem szemesb Caluinus, mint az többibe, Ittis üti véti az igassághot, es az ő vakmerő merezséghe vtán induluan, soc keppen megh marczongia.

- ELŐSZÖR azt yria, hogy itylet nap előtt az bodoghsághban nem reszesülne
- 5 az szentec lelkei, hanem ökis csac váriac, es remenlic az dücsösséghe, es csac Itylet napián lészen üdüösséghe: *Tenendum est, immortalitatis gloriam, vsque ad diem vltimum differri.*³⁵⁹ Es masut, *neque enim nunc tantum expectanda nobis est salus, sed {Ff[1r]:} vbi vita defuncti quiescemus.*³⁶⁰ Vegezetre: *Non ita pronuntiat Deus animas a morte superstites, quasi iam praesenti*
- 10 *gloria, et sua beatitudine fruuntur: Sed earum spem, in vltimum vsque diem suspendit.*³⁶¹ Es masut, *differetur ad diem Christi plena Dei visio.*³⁶² Söt vgian azt meri yrnia hogy nem szabad arrul csac tudakozniys minemü allapatba legienec az lelkec halálunc vtán. *De intermedio animarum statu curiosius inquirere, nec fas est, neque expedit. Torquent se multi, quem locum occupent,*
- 15 *et an coelesti gloria iam fruuntur necne: Atqui stultum et temerarium est de rebus altius inquirere.*³⁶³ Isten nem tudom houa tegie azt az hitet, mellibe nem {[Ff1v]:} szabad tudakozni az mas világon valo allapatrul: Magha hogy az önneon saiat ityleti szerentis karhoztassec az alhatatlan ember, mas helieken nyluan tanyttia, hogy az halál vtán, mingiart az dücsösségben
- 20 vitetnec az hiuec mint szinte az Christus mellet fel feszytetet ember kinec azt foghadá üdüözytönc, hogy ma velle lészen az paradicsomiba, es mikeppen az Lazar lelkeis mingiárt az dücsösségben vitetec. *Quisquis vera fide custodiam animae suae moriens Christo committit, non extrahetur in longum tempus vt suspensus langueat, sed eius voto, eadem qua erga latronem*

³⁵⁹ Cal: Lucae 16. v. 22.

³⁶⁰ Matth: 25 v. 1.

³⁶¹ Matt: 22. v. 23.

³⁶² 1.Cor: 13 v. 12.

³⁶³ Cal. lib. 3. c. 25. v. 6.

*vsus est benignitate, CHRISTVS occurrit.*³⁶⁴ Es {Ff2[r]:} ismet masut: *Anima Lazarri ab Angelis in beatam vitam defertur: Veteres patres in coelestis vitae haereditatem, mortui recepti sunt.*³⁶⁵

- MASODSZOR: Az öröc bodoghsághban vralkodo szenteket, nem hyszi
- 5 Caluinus menyországhban lenny, mert noha Christus Vranc azt mondgia, hogy azert bodoghoc az lelki szeghyniec mert öuec az menyorszagh, es hogy az hiuec iutalma, es kyncse az éghben legien, de Caluinus azt miondgia hogy nem kel arrul tudakoznunc hon legien az hiuec bodoghságánac helie, söt vgian azt yria hogy nincsen sohult heliec az meg holt szenteknec. *De loco paradisi, curio-{{Ff2v}}se et argute disputandum non est.*³⁶⁶ Es masut, *defuncti in beatam quietem se recipiunt, nec vero certum locum imaginari necesse est.*³⁶⁷ Nylua ha sohult nincsenec az szentec, es csac almodoznac az kic ezeknec bizonios helt tulaidonitnac, köuetközic hogy vgian nincsenec, hanem semmiue löttec halaloc vtan, mert igaz a mit szent Agoston eggiüt tanyt. *Quod nusquam est non est*, Az mi sohult nincsen, az vgian telliességgel nincsen.
- 10
- 15

- HARMADSZOR: Ha szinte meg maradnac, es semmiué nem lésznekis az szentec, de az Caluinista bodoghsághnac oly természeti vagion, hogy abban el rontatic az Isteni es Atiafiuy sze-{{Ff3[r}}retet vgy hogy
- 20 szeretet nekül vadmec itylet napigh az szentec. Mert ha ő bennec megh maradna az szeretet, felő volna, hogy imatkoznánac az vitezkedő hiuekert. *Quid absurdi si dicamus, charitatis perpetuitatem quam praedicat Apostolus, post diem extremum fore nihil pertinere ad tempus intermedium.*³⁶⁸ *Nullum nobis cum sanctis mortuis reliquit Deus commercium.*³⁶⁹ Magha az alhatatlan
- 25 ember ő magha sem tagadgia, hogy az megh holt szentec szereteti, mely közönséghezen szükséghe az szenteknec eggiesseghére, anniera ki teried,

³⁶⁴ Cal: Lucae 23. v: 43.

³⁶⁵ Cal: Luc: 16. v. 22.

³⁶⁶ Cal: Lucae 23. v. 43.

³⁶⁷ Lucae 16. v. 22.

³⁶⁸ Cal: 1.Cor: 13. v. 8. Marl: ibi:

³⁶⁹ Cal: lib: 3. c. 20 n. 24

hogy az vitezkedő hiuekért közönseghesen, imadkoznac mostis. *Eorum charitas in {[Ff3v]:} Communione corporis Christi continetur, in hunc modum pro nobis orare concedam.*³⁷⁰

- NEGIEDSZER. Azt alyttia Caluinus, hogy nem csac köteleztetünc ezzel az hit
- 5 agazattiáual bizonnial hynni hofi az Isten öröc életet keszytet az ő hiueinec, es ebben beis viszen mindeneket valakic az ő törüenie es akarattia szerént rendelic eleteket, es véghygh megh maradnac az ioban, De annac fölötte hogy ki ki mind tartozic maghárul azt el hinni, hogy ő az öröc bodoghságban vitetic, vgy annyera, hogy szinte mely bizonnial hiszüc az töb aghazátokat,
- 10 oly bizonnial kel aztis el hinnünc maghunk- {[Ff4r]:}rul, hogy meniországhban vitetünc: Azert mondgia Caluinus, hogy nincz annac hyti, valaki minden ketseghnekül nem hyszi, hogy ő üdüözül, *Vere fidelis non est, nisi qui solida persuasione Deum sibi beneuolum patrem esse persuasus, indubitatum salutis expectationem praesumit.*³⁷¹ masut azt mondgia, hogy szinte vgy kel
- 15 hinni hogy el nem veszhetünc, az mint hyszüc hogy Christus el nem vesztheti az bodoghsaghot, *secure nobis spondemus vitam aeternam, nec regnum coelorum potest magis nobis excidere quam ipsi Christo, et peccatis nostris non posse nos damnari.*³⁷²

- Magha szinte mint az tizedic aghazatba mondám, hogy {[Ff4v]:} nem
- 20 arrul teszünc vallást, hogy néked, vagy nékem megh bocsattattac büneinc, hanem csac arrul, hogy az Isten mind nékem, s-mind néked, s-mind egiebeknec, kesz megh bocsatni büneinket, es méghis bocsáttia, ha igazan ki terünc büneinkből, Azonkeppen ittis, csac arrul teszünc vallást, hofi az Isten öröc dücsösségghet keszytet az ő hiueinec, melliet mind nékem,
- 25 s-mind néked meg ád, ha az Istenes eletbe véghigh megh maradunc: De mind az altal, senki az ő üdüösseghénec megh nieresében bizonios külömben nem lehet, hanemha az Isten vyonnan megh ielénti ezt ő neki, az mint szépen mondgia {Gg[1r]:} szent Agoston *de vita aeterna nemo potest esse securus,*

³⁷⁰ Cal: lib: 3 c. 20 n. 24

³⁷¹ De alijs non esse nos certos, ait Cal: Phil: 1. v. 6. Cal: lib: 3. c. 2. n. 16.

³⁷² Cal: lib: 4. c. 17. n. 2.

- nisi consummata fuerit ista vita, quae tentatio est super terram.*³⁷³ Es ismet: *Quis donum perseuerantiae acceperit, quamdiu hanc vitam ducit incertum est.*³⁷⁴ Es ez nyluan ki teczic nem csac abbol, hogy az iras mindenüt arra int hogy felelemmel, retteghéssel forgodgiunc az üdüösseghnec keresésében,
- 5 es megh lássa az ki all, hogy el ne esséc, De abbolis megh bizoniodic, hogy az mint szent Agoston mondgia,³⁷⁵ az hyt aghazatyba, nem szabad *fortet*, Talámot, mondani, es hitetlen volna, valaki az mi Vranc halálat, fel tamadásat, egy *talámmal* hynnéie, mert mingiárt ke-{{Gg1v}};tessé, es bizontalanná tenne azt az mit *talámmal* hinne. De szent Pál Apostol az ő
- 10 mágha üdüösseghérül szoluan, azt yria³⁷⁶ hogy ne tálam ezt el veszti, Mert immigien szol, En vgimond az ostorozással megh kekytem az en testemet, es szolgatba tartom, hogy ne tálam midön másnac praedicálloc, en mágham el karhozzam; Nyluan megh teczic tehát, hogy szent Pál, nem oly bizonnial hitte az ő üdüösseghet mely bizonnial hitte hogy Christus meg holt vala ő
- 15 erette, mert ha ezt egienlöképpen hitte volna, szinte mint nem mondhatta volna hitetlensegh nekül, hogy ne talam Christus meg nem holt, {{Gg2[r]}} azonképpen azt sem mondhatta volna, hogy ne talam ő el karhozic.
- OTODSZÖR, az bodogsághnac megh nieresében, azt mondgia Caluinus, hogy csac egiedül az Hit az mi eszközünc: Es miuelhogy az mint ez elöt megh
- 20 halloc, azt tanyttia, hogy az ember nec minden cselekedeti, öröc karhozatra melto vlatatosságh, io köuetközes szerént azt veti vtánna, hogy az öröc bodogsághnac megh nieresére haszontalonoc, artalmasoc, es iutalom, nekül valoc az io cselekedetec: *Bonum iustitiae sola fide possidetur.*³⁷⁷ *Vnicum recuperandae salutis subsidium in fide est.*³⁷⁸ Magha {{Gg2v}}; az iras mindenüt azt kiáltia, hofi az ki meni országban akar menni, az Istennec törüenie szerént iáron, mert csac azokat üduoziti az Christus halála, az kic ő

³⁷³ Aug: Tomo 7. De bono perseuer: c. 22.

³⁷⁴ Ibid: c. 1.

³⁷⁵ Aug: 8 de Trin: c. 5.

³⁷⁶ 1.Cor: 9. v. 27.

³⁷⁷ Cal: lib: 3. c. 14. n. 14

³⁷⁸ Lib: 3. c. 11. n. 1.

- neki szauát fogadgiac: Es aual edesghet minket az Istenis az iora hogy nagy iutalma vagion mennyeghben az mi kicsin cselekedetünknek: Söt ö maghais Caluinus azt yria, hogy az Isten az bodoghsághnac napi pynzet, azoknak adgia, az kic az ö törüeniebe el iarnac, es megh fiszeti az io cselekedetnek
- 5 érdemet, az mas vilaghonis az Vr Isten: *Mercedem vitae aeternae Deus legis suae obseruatoribus promittit*.³⁷⁹ Es ismet, *coelorum haereditatem non alijs Deus {Gg3[r]:}promittit, nisi qui bonis operibus ad palmam supernae vocationis contendunt*.³⁸⁰ Vegezetre ezt yria masut *Praeposteri homines, promissiones Dei tam angustis finibus includunt, vt mercedem piorum, ad*
- 10 *praesentem vitam restringant*.³⁸¹ Ha azért igaz a mit Caluinus tanyt, tudni illic, hofi az kiket Isten meniországhban akar vinni az io cselekedetec által viszi be őket az dücsösséghnac birodalmaba, *quos Deus aeternae vitae haereditati destinauit, eos per bona opera inducit in eius possessionem*.³⁸² Es azis igaz az mit mindgiárt vtánna vét, hogy az Caluinistakba csac egy io
- 15 cselekedet sincsen, hanem minden cselekedetekbe, megh bantiac az {[Gg3v]:} Istent. *Aspersa sunt sordibus perpetuo bona opera nostra, quibus merito Deus offendatur ac succenseat*,³⁸³ Ha mondoc igaz ez az ket mondása Caluinusnac, nyluan köuetközic, hogy senki az Caluinistac közzül meniországhban nem megien, ha megh nem tért, Mert az mit Caluinus mond, az telliességhesen
- 20 lehetetlen dologh, tudni illic, hogy az Isten az Caluinistac cselekedetit ha szinte telliesekis, minden ocsmanságghal, de szinte oly keduesen fogadgia, mintha fölötte tisztác volnanac: Ez mondoc lehetetlen dologh, mert az Isten az vndokot, szépnec nem itylheti, es az gonossághot nem keduelheti semmikep-{{Gg4r}:}pen az mint az szent irasba meg ielentette.

³⁷⁹ Cal: Mat: 19. v. 17.

³⁸⁰ Matt: 25. v. 34.

³⁸¹ Cal: Mat: 22. v. 23. Et 3. Inst: c. 15. n. 4.

³⁸² Cal: lib: 3. c. 14. n. 21.

³⁸³ Lib: 3. c. 14. n. 4.

AGHAZAT.

Ki teccie ezekből, hogy az Caluinus ityleti szerént, így kel ezeket az aghazatokatis mondani. HISZEM HOGY az emberek semmiué lesznek, es mind fel nem tamadnac: Hiszem hogi az bodoghságban senki nem mégien ityletigh, es bizonyos heliec nincs az bodoghoknac, es hogy csac az egy pusztá

5 hit által kel az bodoghságban menni:

{[Gg4v]:}

AZ ROMAI EC-
CLESIA SEMMI RE-
SZEBE FEL NEM BON-
TIA AZ CREDOT.

- 5 MInap egy patuarkodo Caluinista irására akadéc,³⁸⁴ ki mégh az bika alattis boriut keres, es azt akaria, hogy vert vigien veretlent, az az, öc leuen bünösöc, az mi artatlansaghunkat akaria az maghoc büziben es büneben keuerni. Mert noha tuggia mind Isten, es mind az egész vilagh, hogy nem mi, hanem Caluinus ellenkezic, az Apostoli Credoual, de méghis reanc akaria foghni,
- 10 hogy mi va-{Hh[1r]:}giunc az fele hit nekül valo emberec, es ezt az vadolast oly mondnekül valo ielensegekből bizonyttia, hogy meltan ketelkedhetünc tragarkodike, auagy vgian giomorból szollion. Melto es illendö volna csac fülünc mellöl bocsátani efféle nyluan valo hazughságokat. De hogy senki az mi io lelki ismeretből valo halgatasinkat gonoszra ne magiarazza, ottan felelliünc
- 15 meg ennekis az Helleborus nekül szükölködö Atiafinac, de röüideden, es csac azokat az ellen vetésnec nylait tompycsuc megh, melliec az derec czélt nézic, hogi soc ideghen dolgokat egybe ne zagiualliunc, mint öc szoktac cse-{[Hh1v]:}lekedni, kic akar mit, akar honis elő hoznac.
- Elöször azert azt mondgia, hogy az első es masodic aghazatot fel bontiuc,
- 20 mert az Isten es Christus kiuül, szent Petert, szent Palt hiyuc segithségkül: kakon pillis, tar variu: Ha mi azzal fel bontiuc az hit aghazattiat, hogy az bodog szenteket keriuc hogy Istentül merienec valamit nekünc, Christus által, sokkal inkább fel bontiac az Caluinistac, söt fel bontotta ö maghais szent Pal, ki az ö leueleiben, sokszor kéri az vitezkedö, bünös embereket, hogy köniöröghienec
- 25 ö erette: Miuelhogy azért (igaz lelki ismerettel mondom) mi e-{Hh2[r]:}giebet semmit az megh dücsöüült szentektül nem kerünc, hanem csac azt, az mit az elő hiuektül szoktunc kérni,³⁸⁵ tudni illic, hogy köniöröghienec erettünc, es az Christus érdeme által, nierienec kiuántunc iot ö felseghétül, ezzel semmi okon fel nem bontatic az hitnec első, es masodic aghazattia.

³⁸⁴ *Francisci Gomari Leidensis cont: Enchirid: Costeri.*

³⁸⁵ *Ita Aug: 20. contra Faust: c. 22.*

Az Harmadic aghazat ellen vetkezne (vgimond) az Papistac, mert azt tanyttiac, hogy bodogh azzoni bün nekül foghantatot mint Christus Vruc.

Ittis hazuda Gomar, mert az Romai Ecclesia soha azt nem vegezte egy altalliába, hagi Bodogh azonni bün nekül foghan-{{Hh2v}}tatot
 5 legien, hanem csac velekedésbe haggia azt az dolghot: Azon kiүүл, ha szinten bünnekül foghantatot volnais, nagy külömbség volna az Christus, es az Bodogh azzoni foghantatása közt, Mert Bodogh azzoni Atiatul Aniatul foghantatot mint mi, es az ö foghantatasánac ereieböl, vgian bünbenis kellet volna foghantatni, ha az Christus érdeme által, eleit nem vötte es megh nem szentelte volna ötet az Vr Isten, annakokaert, ha bün nekül foghantatot volnais
 10 Bodogh azzoni, de azért vgian részes löt volna az CHRISTVS valtsaghaban, mert az Christus érdeme által szabadyttatot meg {{Hh3[r]}} attul az eredendő büntül, melybe az természet szerent valo születes által, reszesne kel vala nekys lenni.

15 Az Negiedic aghazatba, tagadgiac (vgymond Gomar) az Papistac Christus Vrunknac lelki kyn szenuedéset, miuelhogi azt tanyttiac, hogy mihent foghantatéc, lata az Istenne szynet, es az ö lelke megh düchöyttetec.

Vgy vagion, hogy azt az lelki szenuedest melliet Caluinus álmod, az az,
 20 az ketségghben esést, az öröc karhozattul valo feelmet etc. tagadgiac Christus Vrunkba: De ez mellet, valliuc azt, hogy az ö lelke, nagy szo-{{Hh3v}} moruságban, es götrelembe volt az halállal valo viaskodásban, es méltan azt mondhatta Christus Vruc. *Repleta est malis anima mea*,³⁸⁶ tellies keserüségghel az en lelkem: Noha azért bodog volt mingiart foghantatásakor
 25 az mi Vruc lelke, mikeppen üdueszitönc ö magha bizonyághot tön errül mikor azt monda ez földön iártában, hogy ö immar akkor menyországban vala.³⁸⁷ Mind azon által, az mely Isteni erő öszue köté az Isteni személt, az emberi természettel, azon Isten öszue szerkeszteté az Christus lelkebe az Istenne szynelatását, az szomoru banattal.

³⁸⁶ Psal: 87. v. 4.

³⁸⁷ Ioa: 3. v. 13. c: 12 v. 16 c. 14. v. 3. c. 17. v. 24.

Az Eotödíc aghazatban (vgi-{{Hh4r}}mond) az Papistac paradicsomot faraghnac az pokolbol, mert azt hiszie, hogy Christus pokolra szállot, es mind az által, paradicsomba volt, az mint ő magha monda, az keresztfan az latornac.

5 Panaszolkoggial iol Vram az Apostolokra kie azt tanyttottac hogy Christus Vranc poklokra szállot, es szökiel szembe szent Pállal, ki azt yria, hogy az földnec also reszeire szallot: Az pokol pedig paradicsomma nem valtozot, ha szinte azon nap mellien Christus meg hala, az Istenec szinelatasáual megh dücsöyteis, az iámbor latort.

10 Az Hatodic aghazat ellen vét-{{Hh4v}}nec (vgymond) mert azt tanyttiac hogy csac test szerént méne mennieghbe Christus Vranc, miuelhogy az ő lelke ot volt az előttis. Az hetedic ellen pedig azt tanyttiac (vgymond) hogy mostis az Oltári szentségghben ielen vagion Christus, es ily nem göszic ötet várni az ityletre, hanem minden nap az Miseben ala hozzac mennieghből.

15 De ezec csac garazdalkodo nialaskodásoc: Testestül lelkestül méne mennieghbe Christus mert noha az előttis látta az Istenec szinet az Christus lelke, de azért nem volt az éghben, mint mikor Gabriel Angial Bodogh azzonnial beszélghete, nem vala {{Ii1r}} mennieghben ackor, noha látta az Istenec szinet: Az miseben le nem vonatic mennieghből Christus Vranc, 20 hanem menyországban ielen vagyon es az oltaronnis ielen vagion, de nem vgy mint az itylet napian, tudnia illic, finies es láthato szinnel, hanem az keniérnec es bornac szine alat el reytetue.

Az Nyolczadic Aghazatba semmit nem találá Gomarus az min akadozhatna.

Az Kilenczedikbe, arrul orczac megh mérghes beszédiuel, hogy az Romay 25 Ecclesiat Igaz, közönséges, göleközetnec mondgiuc.

De ha lo bör nem volna, meltan megh kellene pyrulni orcza-{{Ii1v}} iánac, mikor ezt kakogia, Mert szent Pál³⁸⁸ ő maghais az Romai Ecclesiat közönségghes, es ez világra ki teriedet Ecclesianac neuezi, de az Geneuai förtő mellet büzhöt bakokat, semmi böcsülletes emlekezettel nem neuézi: Keszekis 30 vagiunc pedig Isten segytseghéből feietekre rakni, hogy az ti esze veszet Nyaiatoc, nem Ecclesia, hanem Synagoga, es vt felen budoso göleközet.

³⁸⁸ *Roman: 1. v. 8.*

Az töb articulosoiban, csac azt forgattia, es azzal terhel minket, hogy az bunnec bocsanattiát az szentec erdeménec tulaidonyttiuc, Az öröc életet magunc erdeménec, Es nem hiszuc hogy az mi bününc meg bocsat-{[i2[r]:]}tasséc es az öröc üduösségre iussunc, hanem ketelkedünc

5 üduösseghünkrül:

De ezis vakmerö, orczatlan tudatlansagbol tamadat, Calumnia, Mert valaki csac küszöbrül köszöntötteis, az mi vallasunkat iol tuggia, hogy csac az egy Christus erdeménec tulaidonyttiuc mi az bunnec bocsanattiát, es azt mondgiuc az Tridentomi göleközettel. *Non remittuntur peccata nisi gratis,*

10 *Diuina Misericordia, propter Christum.*³⁸⁹ Ingien, csac egiedül Christusért bocsáttatic megh az mi bününc. Az szentec azert köniörghésec által seghytne minket Isten elöt,³⁹⁰ Myijs minec vtanna immar in-{[i2v]:}gien megh igazyttattunc, es az öröc bodoghsághnac örökösi löttünc, giümölcsözünc az öröc eletre, es miuelhogy az Isten fel fogadta,³⁹¹ hogy nem lészen
15 haszontalan az mi munkanc, iutalmátis adgia az mi cselekedetünknecc melliec az ö malasztíanac segítseghéböl szarmaznac, es öregbedic az mi coronanc.

Az mit pedig az üduösséghrül valo bizonitalansághrül forghat, azzal sem megien mesze Gomarus, mert immar be arkoloc vttiát az iambornac, az tizenkettödic aghazatnac magariazattiaban.

³⁸⁹ *Trid: sess: 6. cap: 9.*

³⁹⁰ *Idem: Theolog: omnes cum S. Thom: 12. Q. 114. artic: 5. 6.*

³⁹¹ *1.Cor: 15 v. 58.*

{Ii3[r]:}

EZ IRASNAC
BEFEIEZESE, MELI-
BEN MEGH BIZONYTTATIC
hogy Caluinus nem Euange-
licus, hanem nyluan valo
eretnec volt.

5

AZ Caluinista vallásnac egieb rendbeli tanitoinac irasirul, vgian szanszandékkal nem akartam semmi emlekezetet tenni az mostani Irasomba, noha sokkal több, es szörniüb dolgokat talalhattam volna azoknac köniueiben,
10 de eléghnec itylem, az Caluinismus feiénc, es kezdöienec éktelen velekedésit elő szamlálni, mert ha illy szauaros az kut fő, {Ii3v:} megh itylhettiüc mi nemü légien az ő belölle ki folio pataknac vndokságba.

De veszem eszembe hogy három képpen felelhetne mind ezekre egy Caluinista ember: Először azt mondhatna, hogy mind ezeket csac mi foghtuc
15 Caluinusra es mi yrtuc az ő neuere, noha ő neki eszébe sem iuttottac ez fele dolghoc.

Erre en azt mondom, hogy az ki feiünc fölöt all, az Isten, az tudgia, hogy semmit ezekbe ő rea nem foghtunc, hanem csac azt az mit én magham, ket szememmel, az Caluinus tulaidon, saiat köniueiben oluastam, azt iegzettem fel,
20 Es hogy kiki mind {Ii4r:} megh tapasztalhatná igasságomat, fel yrtam, mely helien, es meli köniueben yrta ezeket Caluinus, es nagio bizonasaghul, rövid szoual, es somma szerént deakulis fel iedzettem az Caluinus mondásat: Es az ki nem hyszi hogi ezek igy legienek, mennien egy Caluinista Praedicatorhoz, kérie elő az Caluinus köniueit, es forgassa rea ő magha, es eszébe vészi az en
25 igassághomat, es az Caluinus karomlo nyeluének vakmerőséghe.

Masodszor azt mondhatná valaki hogy ő az Caluinus köniueiben különbet oluasot azoknal az miket en elő hozoc az ő irasibol. {Ii4v:}

Erre azt felelem, hogy enis oluastam különbetis Caluinusba, mert mind heuet hideghet fut azon egy száial Caluinus, es hogi *proprio Iudicio subuersus*³⁹² az maga ityleti szeréntis teueligönc lattasséc, szántalanszor

³⁹² *Ad Titum 3. v. 11.*

- ellenkezic ő maghaualis Caluinus, a mint nehult vgian peldaiatis adám ez dolognac: Es iollehet talám nemely mondasit Caluinusnac io ertelemreis sotulhatnoc, ha feiünket azon akornoc törni, De az elő szamlalt tudomanioc közzül, sok vagion ollian, hogy semmi szinnel megh nem menthettiuc az Isteni
- 5** karomlastul: Es az mit be boronahatnankis valami erőltetet magiarazattal, azis oly {Kk[1r]:} ektelenül esic, hogy az keresztien ember füle mihent hallia, mingiárt megh ütközc benne, es annakokaert azokat sem melto az karomlo mondasoc közzül ki szakasztani.
- Harmadszor azt mondhatná valaki hogy ő Caluinussal nem gondol, ezekben
- 10** ötet nem halgattia hanem az szent irashoz tartia magat: Ennec en azt mondom, hogy okoson cselekeszic Caluinustul el szakaduan, mind az által, nem elég ez hozza, hanem eztis az ket dolghot megh gondollia: Először mit kellien az okos embernek itylni arrul az egész Sectárul, es vallásrul, melynec fő prophetáia, Attia, es gia-{Kk1v:}rapitoia, ily szörniu, karomlo, Istentelen, velekedesekre
- 15** iutot, melliekben ötet köuetic az Caluinista Praedicatoroc, noha nem meric mind ki fakasztani az kössegh előtt. Es ha szinte ötet ezekbe nem köuetikis, de azért soc egieb dolgokban köuetic, es böcsüllic, magha hihetetlen dologh az, hogy az szent lelec az által, az vtalatas száy altal akarta volna az hiueket az igassághra vinni, mely enni soc karomlásokat tanyta az hit aghazattia
- 20** ellen: Es akár kys megh gondolhattia, mentül künniebben el vétette Caluinus az igassághnac vttiat az töb dolghokban, holot ily nyluan teuelyget az keresztien val-{Kk2[r]:}lásnac első elementomaba. Masodszor aztis megh gondollia az okos ember, hogy Caluinusis mindenkor azt kialtotta, hogy ő az szent iras kiүүл nem mégien, az mellet áll es hal csac nem minden szauába az szent
- 25** írást forgattia, de méghis az Aniaszentegyháznac, es az réghi szent Atiaknac ertelmét, es magiarazattiát félre téuen, az maga feiéne magiarazattia vtán induluán, ily nagy képtelen es éktelen hitelensegheket faragha. Azért magha felölis, vgy gondolkodhatic az okos ember, hogy ő sem szemesb Caluinusnal az szent irasba, es annakokaért, öis szinte vgy el teueliedhetic, es megh csalat-
- 30** {[Kk2v]:}kozhatic az írásnac ertelmében, mint szinte Caluinus hogy ha el szakaduán az réghi szent Doctoroc ertelmetül, csac az magha eszeskedésibe akar vuszni: Mert azt en bizonnial megh tapasztaltam, hogy soc dologban

Caluinus nem szanszandékból vetkezet, hanem tudatlansághból, es fellieb akaruán heazni, hogy sem az festekkel fel érne, oly tudatlansághokat mondot, hogy magha sem tudta giakran mit beszéllet.

- De ezeket ebbe hagyuan, ki teczic az elő számlalt dolghokból,
5 hogy Caluinus nem erdemli az Euangelicus neuet, hanem igazán, es méltan ityltetet Eret-{{Kk3[r]:}}neknek, az Aniaszentegyhaztul.

- Ighen dicsekednec az Lutherista es Caluinista Vraim az Euangelicus neuben, miuelhogy vy az neuh, mikeppen az ő hitec sem reghi, De azt akar kiys eszébe veheti, hogy nem férhet mind az ket parthoz ez az neuh: Mert
10 ha mind az Caluinistac s-mind az Lutheristac Euangelicusoc, azt kérdem, ha vgian azon Euangeliomrul neuztetneké, Euangelicusoknak, auagy különböző, es ellenközö Euangeliomrul raghadot reaioc ez az neuh? Vgian azon Euangeliomtul így nem neuztetnec, Mert az Luther Euangelioma azt tanyttia, {{Kk3v}:} hogy az Christus teste ielen vagion természeti szerent az Vr vacsoraiaban: Az Caluinus Euangeliomia azt tanyttia, hogy ielen nincsen: Mert mindenic part azt mondgia, hogy ő azt hiszi az mit az Euangeliom tanyt ez dologhrul, köuetközic tehat, hogy ha Euangelicusnac neuztetnec, két ellenközö Euangeliomtul kel így neuztetniec, mely két Euangeliomnac eggike tagadgia az mit az masic tanyt, Es annakokaért nem az Christus
15 Euangeliomatul, neuztetnec Euangelicusoknak hanem az Satanetul: Azert bar mind az ket fel ne neuezne maghat Euangelicusnac, hanem eggiket Epistolicusoknak neueznéc:

- {{Kk4r}:}Rész szerentis, hogy Caluinus nem volt Euangelicus, abból ki tezzic, Mert sem tudomaniat, sem magha viseletet, nem szabdta
25 az Euangeliomhosz: Mert hol vagion az Euangeliomba hogy az Isten akaria az gonoszt, oka annac, Toszittya, izgattia, ketelenyti arra az Embert? Mellic Euangeliomba oluasta Caluinus hogi az hiuec io cselekedeti mind halalos bünöc? Hogy az Isten törueni lehetetlenec? Hogy Christus vétkezet, ketseghben esessnec szauát mondotta, tudatlan volt etc? Ezeket es ezekeshz hasonló soc
30 kabasaghokat mellieket ez köniuben elő számlalanc, nylua az Euangeliomból {{Kk4v}:} nem tanulta Caluinus: Tehat vallása szerent nem volt Euangelicus: Erkölcse pedig annyra eset az Euangeliomhoz illendö io erkölcstül menyre az pokol meniországhtul: Mert az magha ityleti szeréntis, minden erkölcse es magha viselése csac vndokságh, es karhozatra melto vétec. Azon kiүүл,

- oly szemptelen hazugsághokkal karomlia az hiueket, hogy az ördögh sem gondolhatot volna nagiobbakat, vgimint mikor azt mondgia³⁹³ hogi az papistac hity, három dologhban all, tudni illic, hogy Isten sincsen, Az Euangeliomis csac költöt hazugságh az öröc bodoghsághrul valo tanusaghis {Ll[1r]:} csac
- 5 beszéd: Es mikor masut azt kiáltia³⁹⁴ hogy az papistac Litaniaiokba, hymnusiba, prosaiba, csac emlekezet sincz Christusrul; Es töb effele szamlalhatatlan hazugsághokkal terhel minket, mintha vgian az Euangeliom giümölcsze volna az hazugsag: Ha azért sem tudomanniaba, sem magha viselesébe, Euangelicus nem volt Caluinus, nem latom mikeppen neuezhessüc
- 10 ötöt külömben Euangelicusnac, hanem ha *per Antiphrasim* vissza értuén, mikeppen az hadát *bellumnac* hiiac az Deakoc *eo quod minime bellum sit, Lucum a lucendo eo quod minime luceat*, azonkeppen Euangelicusnac mondhattiuc ötöt, {[Ll1v]:} mert az Euangeliomtul telliességgel el szakadot tudomaniaba, es erkölcsébe.
- 15 Es iollehet az Caluinus vtan indult kösséghrül, es böcsülletes fő rendekrül it semmit nem szolloc, mert az ő dolghoc sokkal külömb az Caluinusenal, de ő magharul Caluinusrul, es az ő vtánna indult soc gaz predikatorokrul azt nyluán, es bátran merem mondani, hogy az Eretnec neuét szinte vgy megh erdemli, mint az szep leany az rosa koszorut:
- 20 Elöször azzal bizonyitom, mert Eretnec az valaki el szakad az tiszta es igaz Isteni tudomanitul: De Caluinus ettül el sza-{Ll2[r]:}kadot, mert azt yria ő magha hogy Vranc halala vtan közel öt szasz esztendeigh tisztan meg maradot az Ecclesiaban az igaz tudomany. *In veteri Ecclesia, quingentis circiter annis florebat religio, et syncerior doctrina vigeat.*³⁹⁵ Es ismet, szoluan az réghi
- 25 szent Atiakrul: *Extra controuersiam erat nihil a principio, vsque ad illam aetatem mutatum fuisse in doctrina.*³⁹⁶ Hogy pedig Caluinus külömbözzön söt ellenkézzec azokkal az tudomanniokkal, melliet Vranc születése vtán, egesz öt szasz esztendeigh vallot az Aniaszentegihaz, es az szent Doctoroknac

³⁹³ Cal: lib: 4 c. 7. n. 27

³⁹⁴ Lib: 3 cap: 20. n. 21.

³⁹⁵ Ita Calui: lib: 1. c. 11. n. 13.

³⁹⁶ Lib: 4 c. 2 n. 3.

böcsülletes tanácsa, nap fyninel vilagosb, es ő magha {[L12v]:} sem tagadgia, söt vgian nyluan meghis vallia Caluinus,³⁹⁷ mikor azt hyrdeti hogy az reghiec minniaian el teueliedtec valakiknec irási kezünkben vagion.

- Masodszor ha Angial volnais az ki külömbet hyrdetne annál az mit
- 5 hyrdettec az Apostoloc meltan Atoknac es Eretneknek itilnőc az nagy szent Palnac vallasabol:³⁹⁸ De Caluinus az Euangeliom ellen, az Isten ellen tanyttia hogy akaria az Isten az bünt, oka az bünnc, izgattia, ketelenyti az embert az bünre, Azonkeppen ellenközic az Isten ighyeuel hogy az embernek minden cselekedeti bün legien: hogi Christus az Isteni természetet az {[L13[r]:} ő attiatul
- 10 nem vötte, hogy tudatlan, magha feledet, az Isten akarattiáual tusakodo, üdüössegherül ketes, Isten ellen szugolodo legien: Es az töb elő szamlalt karomlasi Caluinusnac szemtül szembe viaskodnac az Istentül megh ielentetet igassaggal: Tehat Caluinus Eretnek ember volt, minden ok vetetlen.

- Harmadszor, valaki az közönséghe Aniaszentegyházat el haggia,
- 15 az nyluan valo Ertenec, Mert az mint Caluinus yria, *Authoritatem Ecclesiae spernere, vel monita respuere, vel consilijs refragari, vel castigationes ludere, nemini impune licet, multo minus ab ea deficere, aut eius rumpere vnitatem*, {[L13v]:} *Tanti enim Ecclesiae suae communionem facit Deus, vt pro transfuga et desertore Religionis habeat, quicunque se ab ea alienauerit*:³⁹⁹
- 20 De Caluinus, söt az ő vtanna indult tanitokis, el hadtac az Aniaszentegyházat: Mert az igaz Aniaszentegyhaznac, soc külömböző thagjai vadnac, melliec egy ertelemnec, egy hitnec es szeretetnec köteléuel egybe foghlaltatnac az mint szent Pal soc helien tanyttia:⁴⁰⁰ Caluinus pedigh mikor el szakada mi töllünc, söt megh mostis az Caluinus porázan futo praedicatoroc, (illendő
- 25 tiztesség adasséc egieb rendeknec) egy ertelem, es egy vallásnac köteleuel nem volt egybe {[L14r]:} foghlalua az töb taghokkal: Tehat nem lehetnec igaz tagiai az Aniaszentegyháznac: Hogy pedigh Caluinus (es azont ercsed Lutherrölis) nem volt egy ertelemben es egy vallásban az töb tagokkal mikor

³⁹⁷ Cal: lib: 3. c. 5. n. 3. 8. et 10 etc.

³⁹⁸ Gal: 1. v. 9

³⁹⁹ Cal: lib: 4 c. 1. n. 10.

⁴⁰⁰ 1.Cor: 12. v. 12. 27.

- el szakattac töllunc, nylyan valo dologh, miuelhogy az vtán kereset társokat maghánac, kikkel az hitben eggiezne, mi vtan el szakadot mi töllunc, es annakokaert, az szakadas vtan minec előtte tarsat találna egiedül volt. Azonkeppen mostis az Caluinista tanytoc nincsenec egibe kötözue az egienlő
- 5 ertelemnec, es egy vallásnac köteleuel, es ez okon, senki nincz ő közzüllec az igaz A-{{Ll4v}};niaszentegyhazban: Mert ha azt mondgiac hogy eggieznec valamely taghokkal az hitbe, mutasson akar mely Caluinista Praedicator valakit ennekem az kiuel eggiez mindenben, es az kinec iteletit es teczését, kesz mindenben köuetni: Soha bizoni sem Bezarul, sem Caluinusrul, sem
- 10 Vitakerusrul, azt nem mondgia, csac egy Caluinista praedicatoris hogi valamelliekkal eggiez mindenben es kesz az ő teczessehez szabni ertelmet minden dologhban. Talam azt mondod hogy te az Apostolokkal eggiesz es ő véllec köteleztettél egybe az igassaghnac eggiessegheuel: De vary egy keueset: Nem szollunc {{Mm[1r]}} most az meg dücsöüült taghiairul
- 15 az Ecclesianac, hanem azt kerdgiüc, ha vagione Christusnac ez földén igaz Ecclesiaia? Es ha vagion, köuetközic hogy az Ecclesiában valo hiuec, egi tagoc es eggieznec az igaz tudomaniban egienlő ertellemel, Annakokaert azt kerdem te töllöd kycsoda az ez vilaghon az kiuel te vgy eggiez hogy mindenben megh állasz az ő teczésen? Ha senki illient nem mutathacz, megh
- 20 vallod hogy az Christus niaiában nem vagy, mert ennec oly tulaidonságba vagion, hogy az egy igaz vallas, es szeretet által egibe vannac kötösztetue az ő thagiai: {{Mm1v}};

- Negiedszer: szabad nékemis szinte vgi beszéllemem Caluinussal, az mint szent Agoston szolla Iulianussal:⁴⁰¹ Caluinus az Papista hiten volt, es abba
- 25 születet vyonnan az keresztségh által: Auagy azért tiszta iegiesse volt az Istennec az Ecclesia melybe Caluinus születet, es igy, Eretnec volt Caluinus hogy el szakadot ettül az Istennec kedues iegiesétül: Auagy parázna volt es hitit megh szeghte az ő iegiesénec az Ecclesia melybe Caluinus születet, es igy, zab giermec volt, mert paraznáatul fattiu születic:

⁴⁰¹ August: 3. cont: Iulian: c. 17.

Hozhatnoc elő töb bizonisághitis ennec az dologhnac, es valameny Aghazattia vagyon {Mm2[r]:} az Credonac, anni bizonisággha vagion az Caluinus Eretnekseghenec: De ezekkel most megh eléghszem:

- 5 Nyssa megh az Atia mindenható Vr Isten az ő szent fianac érdeme által, es az szeplötelen szüz Marianac esedezése által az Caluinus vtán indult Atiafiaknac szeméket, es az ő szent lelkéuel megh vilaghsitudan szüuöket, ismertesse megh véllec az igassághot. AMEN.

{[Mm2v]:}

AZ CALVINVS
MAGIARAZATTIA
szerént mint kellien mon-
dani az Credot.

- 5** I. Hiszec az Pokolbeli ördögben, minden ocsmáni vetkeknec alkotoiában, kegyetlen mostoha Atiában, Erötlen, nem Istenben.
II. Es nem Iesusban, Christusban, ő nem fiaban nem Vrunkbán:
III. Nem az Isten fia, hanem más személy foghantatéc szent Lelektül, megh fosztatéc bölcseseghétül, születéc bünös, nem szüz Mariatul. {[Mm3[r]:]}
- 10** IV. Ki haszontalanul kynzatec Pontius Pilatus alatt, megh feszyttetéc, ketségben esuén, es az ő Attia ellen szugoloduán hertelen es mertekletlen indulatiból, megh hala akarattia ellen, es az ő haláláual, semmit egiebet ketségben esésnec peldaiánál nem hagia mi nekünc:
V. Pokolra nem szálla, miuehogy az pokol, nem egiéb az emberi gondolatnál, hanem azt ityluén, hogy az Istentül el hagiatot, es el ideghenült, az lator karhoozottac kynniát szenuedte lelkében:
VI. Nem ment bizonyos helyre menyéghben, hanem egy ideigh az Istennec Vicariussa {[Mm3v]:} löt, de véghre ezt az böcsülletes tisztetis le vonszác ő rolla:
- 20** VII. Onnan el iö, de nem ytylni, az személi valoghato biro, hogy megh fosztassec orszaghatul.
VIII. Hiszec oly zent Lelket, mely nem különbözö személi az Atiatul, hanem az ő természetinec ereie, Es az Atiatul sem származic; Eo benne sem kel hinni, miuehogy az Apostolokat sem iol tanytotta, es az hiueket sem iol igazgatta:
- 25** IX. Hiszem hogy enniháni száz esztendeigh Aniazentegyház sem volt, Es hogy ennec az zentséghe ocsmáni vétec, tanitása teuelighés, söt lathatatlan {[Mm4[r]:]} léuen, Aniai daikalkodása sem lehet mi hozzác: es az melyben kiki mind maghánac.
- 30** X. Hiszem hogy az embernec bünei, megh nem bocsáttatnac soha, hanem az pusztá hit által, reanc foghia az Isten, hogy bünnünc megh bocsáttatic:
XI. Hiszem hogy az emberec semmiue léseenec, es mind fel nem tamadnac.

XII. Hiszem hogi az bodoghságban senki ném megien ityletigh, es bizonios heliec nincz az bodoghoknac, es hogy csac az egy pusztá hit által kel az bodoghsagban menni:

- Hogy így kellien az Caluinus teczése szerént mondani az Cre-^{[Mm4v]} dot, eleghseghesen megh teczic az felliül elő hozot dolghokbol, es annac okaert, nem szükség eh böueb beszéddel erőssyteni.*
- 5

{Nn[1r]:}

AZ NAGY CAL-
VINVS KÖVETŐ TANYTOK-
nac igaz *Definitioia*, es tulai-
don festékkal valo ki
iegizése:

5

*Mely az Caluinus saiat köniueiből
egybe szedetet, es az Caluinista
predicatoroc dicsyretire, most
vyonnan ki Nyomtattatot.*

- 10 AZ Caluinista tanyto az, A⁴⁰² Az ki minden latorsaghoknac, es gonossaghnac eleuen peldáia: B:⁴⁰³ kinec hiti, es vallasa oly hihetetlen, hogy ez vilagbon semmi sem lehet annal hihetetlenb: C:⁴⁰⁴ Az ki nem csac ő maghaban Christusban sem- {[Nn1v]:} mi böcsülletre melto felségphet nem ismér, de söt, valami Christusban es az ő tudomaniaban vagion, mind hamisra forgattia,
- 15 az ő el teueliedet ertelmeuel: D:⁴⁰⁵ Es annakokaert, csuda hogy őket saarral es genéial be nem tapasztiac az gyermekec es aszoni nepec: E:⁴⁰⁶ Vegezetre, ollic az Caluinista predicatoroc, az kic meltan mondhattiac, hogy ök latrabbac az előttöc valoknal, es vtannoc, megh maghoknalis latrabbac születne:

⁴⁰² A

⁴⁰³ Genus. B

⁴⁰⁴ C *Differentia*.

⁴⁰⁵ D *Proprietas*.

⁴⁰⁶ E

5

10

15

20

⁴⁰⁸ *Quinque praedicamenta, in quibus continentur adaequate praedicatorum Calvini:*

409 B

410 C

Calvinus⁴¹¹ lib: de scandalis ci-{{Nn3r}}tato, folio 858. *Mirantur Pastores, et queruntur, contemptui se esse apud plebem: Ego autem potius miror vulgi patientiam, quod non eos luto, et stercoribus mulieres et pueri operiant.*

- 5 Calvinus⁴¹² libr: de scandalis citato, folio 864. *Quid ergo dicemus, nisi veterem illam poetae querimoniam, in Nostrum quoque saeculum vere competere, Aetas parentum peior auis, tulit nos nequiores mox daturos progeniem vitiosiore.*

Eghésegh az beretuálás vtán Calvinista Predicatoroc.

Soli Deo honor, et gloria.

⁴¹¹ D

⁴¹² E

{[Nn3v]:}

Az nyomtatásban eset fogiatko-
zasoknak megh igazytása:

- Miuelhogy magham ielen nem lehettem az Nyomtato mellet, estec nemely fogiatkozasoc, mellieket legh előszöris megh kel igazytani: Es miuelhogy első*
5 *fogiatkozasis az volt, hogy az leuelec szaamat fel nem iegizette minden leueel eleire, az leueel szamokat ebben az igazyto tablaban fel nem iegiezhettem: De minthogy az Nyomtatasnac mesterseghe szerent, minden Arcus Pappyrossat az Abecenec bötüüel rend szerent megh iegieznec minden leuelnec az veghin, vgy hogy az első Arcusnac leueleire, A vagion iegiezue, az masic arcusra B: es*
10 *igy rend szerent minden arcusnac, az az minden negyed leueelnec különbözö ieie vagion, ketelenyttetem ezec az bötüc szerent iegiezni az igazito Tablat.*
{[Nn4r]:}

- A. iij. col: 2 vers: 18 világosságossaghtokra: Iriiad világossághtokra:*
B. iij. col: 1 vers: 5 Istené: Iriiad Istenné.
15 *Ibid: ver: 15 azt Istent. Iriiad az Istent*
B. 4 col: 2 ver: 4 ordinare Iriiad ordinat
a. ij. col: 2 vers: 5 akaria Iriiad akar.
F. ij. col: 2 v: 7 HARMODSZOR Iriiad MASODSZOR.
F. iij. col: 2 ver: 3 vöt Atiátul. Iriiad vöt az Atiátul.
20 *F. 4 col: 1. v. 15 gubernat, Iriiad gubernet.*
Ibid: col: 2 ver: 13 ad Margin: Luc: 2 v. 40 Iriiad: Matt: 24 v. 36
G. iij. col: 1 ver: vlt: ad Marg: Lucae 23 v 12 Iriiad. v. 31 Es mingiart vtanna az mas colum: Matt: 7 v. 21. Iriiad. v. 12.
N. col: 2 v. 1 Res effectu, Iriiad, Res ex effectu Ibid: v: 15 giümölcse:
25 *Iriiad, giümölcz.*
O. 4 col: 1. ver: 11 üdüösseghekrül Iriiad, üdüösseghünkrül.
Q. 4 col: 1 ver. 6 ad Marg: Matth. 12 v. 5 Iriiad, Matt. 21 v. 5
S. 4 col: 1 v. 6 mint miképpen, Iriiad, mert miképpen
{[Nn4v]:} *T. 3. col: 2 vers. vlt: ad margin: ezt kel yrnia. Cal. Matt: 3 v 12*
30 *Marlor: ibid.*
V. ij. col: 1 vers: 16 személi sohousa Iriiad, személi szallot pokolra, mert ez sohousá

- X. iij col: 1 v. 14 az mint maga dele, az mint*
X 4 col: 1 v. 8 ad Marg: art. 2 Iiriad, Act: 2
Z 4 col: 1 v. 6 ad marg: Iiriad, Cal: Matt: 27. v: 9
Bb. col: 2 ver: 5 ad Margin. 1Timot: 1 Iiriad, 1Timot: 3
5 *Cc col: 1 ver. 8 ad marg: 1Ioan. 1 Iiriad, Ioan: 1*
Ff col: 2 ver: 2 vala Iiriad, valo
Ff iij. col: 1 v. 9 fere, nihil, Iiriad, fore nihil.
Ff 4 col: 1 v. 9 masut mondgia: Iiriad, masut azt mondgia.
Ii. col: 1 v 5 ielen vagion de nem Iiriad, ielen vagion, es az oltaronnis ielen
10 *vagion, de nem*
Ii iij. col: 1 ver. 15 Caluinus feiénec: Iiriad, Caluinismus feiénec.
Ii 4 col: 2 v. 5 submersus, Iiriad, subuersus.
Ll. iij. col: 2. v. 3. defertor. Iiriad, desertor.

3. JEGYZETEK

3.1. A mű létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete

Az *Az nagy Calvinus Iánosnak hisz ec egy Istene*¹ című irat Nagyszombatban jelent meg, 1609-ben. Pázmány ekkor már viszonylag rutinos hitvitázónak számított, hiszen a korábbi években írt már általános vagy egyetemes, minden eltévelyedés és eretnység elleni művet (*Tíz bizonyosság*;² valamint az *Imádságos könyv*³ függelékeként megjelent *Rövid tanúság*⁴), és a század első évtizedében kezdte megfogalmazni és kiadni egyes protestáns szerzők bizonyos műveire adott válaszait is (*Felelet*⁵ – Magyar István ellen, *Keresztyéni felelet*⁶ – Gyarmati Bíró Miklós ellen; *Öt szép levél*,⁷ *Megrostálás*⁸ – Alvinczi Péter ellen, ugyanebben az 1609-es évben).

A Kálvin és tanítása elleni vitairat is ezek közé a művek közé sorolható, amely egy meghatározott mű, Kálvin alapvető műve, az *Institutio religionis Christianae* ellen íródott. A hitágazat tételeinek és a *Credónak* a témáját Pázmány már érintette a *Tíz bizonyosság* hatodik fejezetében („Hatodik része. Hogy az vy tvdomaniok, a kereztiensegnak agazatit, szentseghit, es feo fundamentomit fel bontiak”), de abban a művében még nem fejtette ki részletesen és nem is alkalmazta Kálvin tanítására. A *Tíz bizonyosságban* a két nagy felekezetalapító reformer közül kritikája elsősorban Luther életére és munkásságára irányult és az általa megfogalmazott tanítást igyekezett cáfolni. Néhány évvel később viszont már világosan látszódott, hogy katolikus szempontból veszélyesebb a református, kálvini irányzat, hiszen a genfi prédikátor tanítása jóval jelentősebb számú követőre talált a korabeli Magyarországon és Erdélyben, mint a lutheranizmus.

¹ *Az nagy Calvinus Iánosnak hisz ec egy Istene Az az: Az Calvinus ertelme szerent valo igaz magiarazattia az Credonac: Mely, az Caluinus tulaidon könyueiből, hyuen, es igazán egybe szedettet, az Caluinista Atiafiaknac lelki eppületekre, es vigasztalasokra. S. T. D. P. P. Nyomtatott Nagyszombatba, M. D. C. IX. esztendeben. (RMNy 1983, 984.)*

² PÁZMÁNY 1605/2001, PÁZMÁNY 1605/2012.

³ PÁZMÁNY 1631/2001, PÁZMÁNY 1631/2013.

⁴ PÁZMÁNY 1606/2006.

⁵ PÁZMÁNY 1603/2000, PÁZMÁNY 1603/2014.

⁶ PÁZMÁNY 1607/2016.

⁷ PÁZMÁNY 1609/1613/2019.

⁸ PÁZMÁNY 1609/2017.

Pázmánynak az 1609-es évben három vitairata is megjelent. A *Calvinus* mellett ekkor láttak napvilágot az Alvinczi Péter ellen írott polemikus írásai (*Egy keresztyén Prédikátornak a kassai tanítóhoz íratott öt szép levél; Alvinczi Péternek sok tévovázó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztyeni szelidséggel való megrostálása*). A jelen kiadásban vizsgált irat időrendben feltételezhetően a két Alvinczi-elleni mű között jelent meg. Heltai János szerint Alvinczi és Pázmány vitáinak gyökere a kassai vallási viszonyokban keresendő.⁹ Nevezetesen abban, hogy Pázmány prédikatori pályája is Kassán indult, s a várost Alvinczi kassai főprédikatori kinevezése (1606. február) előtt négy évvel hagyta el. 1601 februárjától mintegy másfél évet töltött itt a felső-magyarországi főkapitány gyóntatójaként.¹⁰

A vitairatok kronológiai sorrendjének megállapítása bonyolult kérdés. Annyi bizonyosan állítható, hogy a *Megrostálás* jelent meg legkésőbb, mivel azt Pázmány válaszképpen írta Alvinczinek az *Öt szép levél* kapcsán megjelent bírálatára. Arra azonban nincs pontos adatunk, hogy az *Öt szép levél* vagy a *Calvinus* jelent-e meg korábban, az Alvinczi-ellenes irat elsőbbségét csupán feltételezni lehet. Az azonban tény, hogy 1609 őszére már mindkét mű megjelent nyomtatásban.¹¹

Az *Öt szép levél*ről azt írja Alvinczi szeptember 30-án (Heltai János szerint szeptember 29-én¹²) Mágochy Ferenc felső-magyarországi főkapitánynak, hogy a napokban nyomtatják Debrecenben az erre a műre írott válaszát.¹³ Mint az közismert, Alvinczi válaszirata – amelyben Pázmány első két levélre válaszolt – elveszett, mindössze Pázmány erre válaszoló *Megrostálásából* lehet a tartalmára következtetni. Alvinczi ugyanebben a levélben Mágochynak fölveti, hogy együttesen kellene fellépniük „ez Isten ellen keresztyén vallásunkat káromló gonosz ember ellen, a ki minemű káromló könyvet irt [...]”. Nagyságod bölcs ítéléte rajta; bizony vármegyénként kellene elhordozni

⁹ HELTAI 1989, 240.

¹⁰ ÖRY 1976; BITSKEY 1986, 48.

¹¹ VÖ. PÁZMÁNY 1609/2017, 91, 93–94; PÁZMÁNY 1609/1613/2019, 266.

¹² HELTAI 1989, 142.

¹³ Idézi FRANKL 1868, 92.

és a gyűlés előtt valamit végezni.”¹⁴ Ezek szerint föltehetően azt fontolgatták, hogy Pázmány vitairatát fölosztják egymás vagy a vármegyék között a protestáns hittársak és majd közösen válaszolnak, ki-ki a saját részére, amelyet kapott, mégpedig azért, hogy a novemberi országgyűlésen együtt léphessenek föl ellene. (Hasonló eljárást fognak majd követni a négy évvel későbbi, 1613-as *Kalauz* megjelenésekor, amelyet szintén föl akartak osztani egymás között, hogy válaszolni tudjanak rá, ez az elképzelés azonban végül – egy kivétellel¹⁵ – nem valósult meg.) A II. Mátyás által november 11-ére összehívott diétán az *Az nagi Calvinvs Ianosnac hiszec egy Istene* című polémia ellen szólaltak fel a protestáns rendek, tehát feltételezhetően erre az iratra akartak részletesen válaszolni.¹⁶ Emiatt feltételezhetjük azt is, hogy ez a vitairat később jelent meg, mint az *Öt szép levél* (viszont korábban, mint Alvinczi erre írott válasza), s oly mértékben háborította fel a rendeket, hogy az általános felzúdulás elsodorta Alvinczi egyéni sérelmét, immár közös feladatként szorgalmazták Pázmány felelősségre vonását. A diéta december eleji ülései már-már botrányba fulladtak, a Pázmányt védő papokat állítólag ki akarták dobni az ülésteremből, és tömeges küldöttség vonult Thurzó György nádor elé, hogy büntesse meg Pázmányt.¹⁷ A nádor szerette volna elkerülni az összetűzést, ám a rendek ismételt nyomására az országgyűlés színe elé idézte Pázmányt. Pázmánynak az idézésre írt válaszlevele fennmaradt. Ebben megírta a nádornak, hogy nem jelenik meg, mert a hitről való viták az egyházi törvényszék elé tartoznak, ezért ő csak a püspöke vagy a pápai nuncius előtt igazolja magát, ha szükséges.¹⁸

¹⁴ Uo.; PÁZMÁNY 1609/2017, 94.

¹⁵ KECSKEMÉTI C. János, *Pazmany Peter Kalavzzanak tizen harmadik könyvére való felelet*, Bártfa, 1622. Vö. HARGITTAY 2019, 90, 140.

¹⁶ HELTAI 1989, 276.

¹⁷ FRAKNÓI 1876, 57–63; ANGYAL 1898, 35.

¹⁸ „In primis igitur, dictorum factorumque meorum rationem dare non subterfugio, in id enim omni studio, ab ineunte aetate incubui, ut Deo inprimis me, meaue probarem, nec ulli justae querelae ansam darem, ac praesertim in iis quae scripsi, publicique juris feci, nihil nisi testibus idoneis comprobatum adferrem. Verum illud Illustrissimae Domini Vngariae revocandum in memoriam duxi, controversiam de rebus fidei, deque erroribus circa fidem, et an jure meritoque hic ille error sugilletur, non forum judicesque saeculares, sed Judicium Ecclesiasticum concernere, cum non Ecclesiasticis solum decretis, humanisque sanctionibus, verum etiam Divina lege, ad Ecclesiasticum tribunal hujusmodi dijudicatio

Ez a válasz még inkább elmergesíthette volna az ügyet, ám a nádornak sikerült rábírnia a protestáns urakat, hogy hagyjanak fel szándékukkal. Thurzó azzal érvelt, hogy ha beidéznék Pázmányt, akkor Kálvin szövegeiből vett idézetekkel támasztaná alá a mondandóját, ezért jobb, ha a vele való vitatkozást elkerülik.¹⁹ Mindez arra enged következtetni, hogy a nádor attól tartott, a protestáns urak nem ismerik olyan jól Kálvin műveit, mint Pázmány. Visszakozásuk azt valószínűsíti, hogy nem ismerték eléggé sem az *Institutio*, sem a többi Kálvin-mű szövegét, ellenkező esetben ugyanis, talán nem ijedtek volna meg ettől a lehetőségtől.²⁰ Feltehetően a rendek tagjai csak a hitvallások, káték szövegeit ismerték, hiszen magyar nyelven majd csak tizenöt év múlva, 1624-ben lesz olvasható az *Institutio*, Szenci Molnár Albert fordításában.²¹ A teológiai tartalma miatt egyáltalán nem könnyű latin szöveggel pedig, néhány tudóst leszámítva, valószínűleg nem foglalkoztak, hiszen nem is az ő feladatuk volt érdemi feleletet adni rá.

Pázmánynak ez a műve azért is keltett megütközést a kortársakban, mert korábbi műveihez képest szokatlan tartalmi, szerkezeti, kommunikációs megoldást választott. Pázmány idézési technikájáról elmondható, hogy a *Tíz bizonyság* és a *Rövid tanúság* esetében – amelyekben általánosságban foglalja össze a protestánsok tévelygéseit és a korábbi eretnkségeket – rendkívül széles spektrumát mutatja be az idézett műveknek. Végig az egész műben pontosan hivatkozik nemcsak az általa auktoritásnak tartott kortárs katolikus vagy ókeresztény szerzők műveire, hanem a lutheránus és kálvinista prédikátorok írásaira is. Az egyes szövegek és vitapartnerek ellen írott művek esetében többnyire szorosan követi a bírálendő mű struktúráját, átveszi a tartalmi sorrendet, a szókészletet, argumentációt – érthető módon, mivel

rejiciatur. Quamobrem, cum omnia quae salva conscientia fieri a me possint, quantum in me est, paratus sim facere, libenter coram Ordinario loci, aut si ita videbitur, coram Apostolico Nuncio comparebo, factique mei rationem sufficientem Deo adjuvante dabo.” PPÖL I., 38.

¹⁹ FRAKNÓI 1886, 53.

²⁰ Kálvin recepciótörténetéről legújabban: OLÁH 2020.

²¹ *Kereszteni Religiora es igaz hitre valo tanitas. Mellyet Deakul irt Calvinus Janos. Es osztan Franciaí, Angliaí, Belgiaí, Olasz, Német, Czeh és egyéb nyelvekre fordítottanak: Mostan pedig az Magyar nemzetnek Isteni Igassagban való épületire Magyar nyelvre fordított [...] Hasznos és bövséges Registromockal egyetemben.* Hanoviában, 1624. (RMNy 1983, 1308.)

erre válaszol –, ám sok esetben lerövidíti, összevonja a hosszabb fejezeteket, vagy kihagyja a számára érdektelen részeket. Feltehetően ez az oka Pázmány gyors munkatempójának, hiszen az erre vonatkozó adatok alapján egyértelmű, hogy akár néhány hónap alatt is képes volt megírni és megjelentetni egy-egy polemikus írást, mivel „mindössze” a vitapartnertől átvett gondolatmenetre kellett ráfűznie a saját véleményét, nem kellett teljesen új tematikát kigondolnia és megfogalmaznia. A Gyarmati Bíró Miklós ellen írott *Keresztényi feleletben* is ezt az írói módszert látjuk alkalmazni, minthogy azonban Pázmány magasan Gyarmati fölött állt mind retorikai, mind teológiai és filozófiai szempontból, könnyedén bizonyította szillogizmusainak – és ezáltal érvelésének – hibáit. Az Alvinczi Péter ellen írott munkáinak hangnemét fűti talán a leginkább személyes indulat, aminek oka feltételezett ismeretségük lehetett (nem lehetetlen ugyanis, hogy a nagyjából azonos időszakra eső váradi iskolai éveik alatt találkoztak egymással és megismerkedhettek, noha erre konkrét bizonyítékunk nincs²²). Kétségtelen, hogy valamennyi polemikus műve közül ezek a legkegyetlenebbül szatirikus hangvételű írásai. A fenti ismertetett szerkezeti vázától az *Öt szép levél* esetében tér el, amely mű önmagában álló stiláris unikum. Ezzel szemben a *Megrostálásban* alkalmazza korábban is követett gyakorlatát, tehát a maga válaszában híven követi Alvinczi írásának struktúráját.

A Kálvin *Institutiója* ellen írott könyve ismételten nem illeszkedik az általa követett gyakorlathoz, s az említett műveknél jóval nagyobb (politikai) hatást váltott ki. Nyilvánvalóan tisztában kellett lennie írása jelentőségével, vagyis azzal, hogy ha a református felekezet alapító, legnagyobb mértékben tisztelt első emberének főművét támadja és ebben a formában, az milyen felháborodást fog kiváltani a református felekezet tagjai körében. A mű megjelenését valóban nagy felháborodás követte, azonban mégsem vállalta senki a vitakészségéről ebben az időben már feltehetőleg elhíresült Pázmánnyal való polémiát.

Ennek a polemikus szövegnek a megfogalmazásakor új narrációs, szerkezeti megoldást alkalmazott Pázmány. Nem a megtámadott, cáfolni kívánt mű struktúrája mentén haladt – hiszen ebben az esetben többkötetes munkát

²² HARGITTAY 2019, 102.

kellett volna megírnia –, hanem hatásosabbnak, figyelemfelkeltőbbnek tartotta, hogy a tanítót és a tanítást is egyszerre célba vevő szöveget hozott létre azzal, hogy a mű középpontjába a *Credót* állította. A kereszténység egyik legfontosabb imaszövege a hitvallás, a *Credo*, amelynek az elmondásával a hívő kinyilvánítja az adott felekezethez való tartozását. Az ennek a szövegére épülő vitairatát Pázmány tizenhat részre osztotta. Ebből az első tizenegyben veszi végig a *Credo* ágazatait, azaz az apostoli hitvallás tizenkét részét, állítását, és ennek megfelelően egy-egy ágazat magyarázatáról szól az adott fejezet (az utolsó kettőt összevontan, egy részben tárgyalja). Az első ágazat eszerint a *Hiszekegy* első mondata: „Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, Mennynek és Földnek teremtményében.” Pázmány a *Credónak* nem a nicea-konstantinápolyi zsinaton megfogalmazott hosszabb szövegváltozatát használja, hanem a rövidebb *Apostoli hitvallást*. Mindkét hitvallás mai értelemben háromosztatú, azaz három nagyobb hitágazatban (= articulus fidei) vallja meg a Szentháromság három személyébe vetett hitet. A *Credónak* a protestáns tanítás ellenében való kiforgatása nem Pázmány találmánya. Hasonló eljárással találkozhatunk például egy Münsterben, 1607-ben megjelent nyomtatványban is. A *Credo Calvinisequarum* című disputációs tézisfüzetet a helyi jezsuita kollégium rektora, Bernard Dörhoff adta ki, s amely a *Credo* első három ágazatának „kálvini” parafrázisát, valamint a poétai osztály diákjainak epigrammáit tartalmazza.²³ Talán ez a kis füzet adta az ötletet Pázmánynak, hogy a *Credo* ágazataira építse a mondanivalóját, illetve hogy a retorika eszközeivel visszajára fordítsa Kálvin *Credóját*.

Az *Az nagi Calvinvs Ianosnac hiszec egy Istene* című vitairatról a szakirodalomban általánosan elterjedt az a vélemény, hogy Pázmány a szövegkörnyezetből kiragadott idézetekkel elferdíti Kálvin eredeti mondanivalóját.²⁴ Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezt a közkeletű vélekedést felül kell vizsgálni, nagyon könnyen tévútra viheti ugyanis a felületes szemlélet, ha csupán azt veszi tekintetbe, hogy a pázmányi idézetek Kálvin mondatainak mely szavaiból állnak össze és nem ügyel a szöveg

²³ Bővebben lásd BÁTHORY 2020.

²⁴ SIK 1939, 113–114; *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, 1964, 132; JÁNOSSY 1977, 101; PÁZMÁNY 1983, 1082. Korábban magam is így láttam: AJKAY 2018, 267–269.

jelentésének egészére. A végkövetkeztetésünk ugyanis, hogy általánosságban kijelenthető: Pázmány nem fordít el Kálvin eredeti állításait, hanem tartalmilag pontosan idézi, a műve végén közölt, legvégső torz *Credót* leszámítva, idézeteiben nincs logikai anomália. Ezt a megállapításunkat a következőkben és kiváltképpen a tárgyi jegyzetekben mutatjuk be. (Az már természetesen egy másik kérdés, hogy az idézetek közötti érvelésben hogyan magyarázza Kálvin mondatait, ám ez már interpretáció, nem pedig az idézési technika része.) Pázmány művének szinte minden lapján idézi a kálvini *Institutio* valamelyik részét, azaz javarészt végig hivatkozásokból áll, amelyek tipográfiai is elkülönülnek a többi szövegtől, dőlt betűvel vannak szedve. Pázmány igen nagy számú olyan idézetet használ, amelyben szó szerint veszi át Kálvin szövegét. Ezeken túl még a pontos idézetek kategóriájába sorolhatók azok a szövegátvételek, amelyekben Kálvin eredeti mondatait rövidítve, az általa lényeges jelentésmódosulást nem okozó szavakat elhagyja, és csak a mondat tömör lényegére ügyelve idéz. Ebben ragadható meg talán leginkább Pázmány idézési technikájának sajátossága a kálvini szövegek esetében: elsősorban rövidít, mintha a hosszan kifejtett állítások kivonatát készítené el, csak a lényegét foglalva össze. Ez a jellemzés még azokra az esetekre is érvényes, amelyeknél első látásra úgy tűnik, hogy Pázmány meglehetősen távoli szavakból rakja össze az általa alkotott mondatot, ha azonban a végeredményt összevetjük a hosszabban megfogalmazott eredetivel, a legtöbb esetben azt tapasztaljuk, hogy a mondat tömörítésével, rövidítésével nem változott meg az állítás valódi tartalma. Pázmány a hosszabb gondolatmenet rövidítését már korábban is alkalmazta, ám azt a hivatkozási módszert, hogy az eredeti szövegkörnyezetéből kiragadjon nemcsak mondatokat, hanem olykor mindössze néhány szót, és ezáltal alkosson idézetet, először ebben a műben alkalmazza, ám még ezzel az idézési technikával sem formálja át jelentősen – néhány esettől eltekintve – Kálvin eredeti szövegét. Nem egy esetben megfigyelhetjük, hogy akár féloldali-oldali szövegből rak össze szavanként néhány mondatot. Mivel Kálvin számos kérdésben mást állít, mint a korabeli katolikus teológusok, Pázmánynak tulajdonképpen nincs szüksége a kálvini szöveg megváltoztatására, torzítására. Az *Institutio* korabeli kiadásait vizsgálva egyértelmű, hogy melyek azok a mondatok, amelyek katolikus részről felháborodást váltottak ki, amelyek a katolikus állásponttal ellenkező nézetet

fejtenek ki, a különböző Kálvin-szövegeket tartalmazó (*Institutio*, különböző kommentárok stb.) kötetekben ugyanis ezek a szövegrészek sok esetben alá vannak húzva, és ezek az aláhúzások nyilvánvalóan megmutatják, hogy a szerző hol tér el a megszokottól, a korabeli olvasók mit tartottak figyelemre méltónak.²⁵ Pázmány is többnyire ezeket a szöveghelyeket idézi. Tulajdonképpen egyetlen olyan jellemzője van Pázmány idézési módszerének, amely esetében tetten érhető a torzítás vagy a torzító szándék, amely miatt Pázmány eljárása esetleg kifogásolható, ez pedig az, hogy a Kálvin műveiből vett idézetek esetében rendszerint elhagyja az eredeti mondanivalót alátámasztó bibliai példákat, hivatkozásokat, amivel azt a benyomást kelti, mintha Kálvin tanítása csak a saját kútfőjéből eredne és nem a *Bibliára* támaszkodnék. Saját szövegében ugyanakkor sűrűn hivatkozik a *Szentírára*, mintha a *Biblia* csak az ő, a katolikus fél álláspontját igazolná.²⁶

Pázmányról az idézeteken túl elmondható az is, hogy a forrásait is pontosan hivatkozza. A margón vagy a főszövegben minden esetben megadja az idézett szöveg forráshelyét, az esetlegesen előforduló tévesztések oka feltehetően a nyomdász figyelmetlensége. Olyan idézettel is találkozunk, amelyben a Kálvintól vett idézet első fele az *Institutio* egyik, a másik fele pedig egy másik szakaszából származik. Ilyen esetekben a margón mindkét szövegrész pontos helyét megadja.

A kutatás ezt a művét tartja Pázmány leginkább támadó hangvételű írásának. Ennek oka nyilvánvalóan a *Credo* eltorzítása, ami az egyes fejezetek, ágazatok végén található pázmányi konklúzióban csúcsosodik ki, a *Hiszekegy* kiforgatásában a kálvini tanok bírálata, értelmezése után.

A *Kalauz* 1613-as kiadásába természetesen beépítette ezt a művét is, ám ebben az apologetikus szintézisben már sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett a tudományosságra. A teológiai érvelésen nem változtatott, a hangnemen azonban finomított: a *Credo* torzított változatát, amelyet az eredeti műben

²⁵ Például az általam használt alábbi *Harmonia*-példányban (CALVIN 1555): https://books.google.hu/books?id=qWhxyCBKBS8C&printsec=frontcover&dq=Calvin+Harmonia+ex+evangelistis&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKewjF__XawsPmAhu0i8MKHQfYCF0Q6AEINTAB#v=onepage&q=Calvin%20Harmonia%20ex%20evangelistis&f=false (Utolsó letöltés: 2021. június 2.)

²⁶ JÁNOSSY 1977, 97.

3.1. A mű létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete

minden fejezet, ágazat végén leír, sőt az egész mű végén kiemelten megismételi, a *Kalauz* mindhárom kiadásának esetében elhagyja, és helyette gazdag apparátussal alátámasztva kifejti, hogy a kálvinistákról mi a véleménye a lutheránusoknak és a katolikusoknak, valamint összefoglalja a három kálvinista, protestáns hitvallást.²⁷

Mindezek alapján egyértelmű, hogy az 1609-es első változatban még sokkal inkább a figyelemfelkeltésre helyezte a hangsúlyt, ha úgy tetszik, egy általa szellemesnek tartott ötlet vezérelte, ami megtetszett neki feltehetőleg a német jezsuita iskolai kiadványból. Erre a provokatív, erősen támadó írásra sokkal többen és jobban felfigyeltek, mintha tételesen, az *Institutio* eredeti szövegét követve, akár ugyanúgy négy könyvben írva kritizálta volna Kálvin nézeteit. Jelen esetben egy meglehetősen durva retorikai elemre, a visszájára fordított *Hiszkegyre* építi föl a szövegét, ehhez igazítja az idézeteket, erre keres magyarázatokat az *Institutio* és a bibliai kommentárok szövegeiben.

Erre a támadásra érdemi, írásos válasz nem érkezett, nem is készülhetett a kálvinisták részéről, ám – mint említettük – akkora volt a felháborodás, hogy még a világi főurak is elégtételt követeltek. Az *Institutio* védelmében, s így Pázmány 1609-es Kálvin fő munkáját támadó vitairatára érdemben majd csak 1624-ben érkezik református oldalról „válasz”, ami Szenci Molnár Albert *Institutio*-fordítása lesz. Arra, hogy Szenci fordítása legfőképpen a *Kalauzra* adott válasz, már Jánossy Imre, Szabó András, Vásárhelyi Judit és Viskolcz Noémi is felhívták a figyelmet.²⁸ Mindezt legékesebben a címlapok (különösen az *Institutio* címlapszövege) és Szenci Molnár ajánló levele bizonyítja. Ebben Szenci Molnár kifejti, hogy azért kezdett bele a munkába, mert „az Antichristusnac Béresi, az kic lelki esmeretec ellen az igazsagnac rágalalmazásával, utálatos hazugságockal; szörnyű gyunyolodásokból forralt könyveckel keresnec Ersekséget, püspökséget, és praepostságot, kapdosnac ki ez Calvinus Institutiojából és egyeb írásiból némelly czonkitott mondásokat, az mellyekből iszonyu káronkodásokat koholnac”.²⁹ Mindezek alapján megkockáztathatjuk

²⁷ A *Kalauz* három kiadásába való beépüléséről, valamint a *Calvinus* szillogizmusairól lásd: HARGITTAY 2019, 91–94.

²⁸ JÁNOSSY 1977, 101; SZABÓ 2009, 33; P. VÁSÁRHELYI 2009, 8; VISKOLCZ 2005, 77–79.

²⁹ *Kereszteni Religiora es igaz hitre valo tanitas*, 1624, a3r–a3v.

azt az állítást, hogy Pázmány műve a protestáns hitvitázókat és prédikátorokat arra készíthette, hogy a saját szerzőik munkáit alaposabban megismerjék, valamint arra ösztönözte őket, hogy nézeteiket, teológiai tanításukat magyarul is pontosabban fogalmazzák meg. A polémia azonban 1624-ben sem ért véget. Szenci Molnár Albert fordítása ugyanis eljutott Pázmányhoz, aki 1626-ban erre való válaszként is adta ki *A Sz. Írásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék* című művét.³⁰

Jelen kötet a mű hatodik kiadása.³¹

*

A szöveg átírása során a kritikai kiadás már meglévő köteteihez igazodtunk. Mind a magyar, mind a latin részek betűhív átírásban készültek, a szöveg valamennyi sajátosságát megőrizve. A kis- és nagybetűket megtartottuk, még következtelen alkalmazás esetében is, ugyanígy a ma szokatlan központozást is. A magyar és latin szövegek átírása során csak a mai magyar ábécé betűit használtuk, átírva az eredeti szöveg helyenként speciális karakterű betűit. Az eredeti szöveg oldalszámokat nem tartalmaz, ívjelzést sem alkalmaztak minden folión, így a meglévő ívjelzéseket kapcsos zárójelben közöltük, kiegészítve szögletes zárójelben a recto és verso oldal szokásos jelölésével, pl.: {M3[r]}. A hiányzó ívjelzésű oldalak esetében a teljes ív- és oldaljelölés

³⁰ PÁZMÁNY 1626. Az ajánló levélben írja: „Sem hitelesbet, sem tudománnyal és díszes elmével bővelkedőbbet nem ismérek vezérid-közzül *Calvinus* Jánosnál. Azért ennek írásából akarom fő-képpen bélyegezni vallásodat: kivált-képpen pedig a keresztyéni oktatásról írt könyvet hozom elő, mivel ezt minap magyarrá-is fordították, úgy hallom”. (PPÖM V, 351–352.)

³¹ 1. *Az nagi Calvinvs Ianosnac hiszec egi Istene*, 1609; 2. PÁZMÁNY 1613; 3. PÁZMÁNY 1623; 4. PÁZMÁNY 1637; 5. PPÖM II., 1895. Petrik Géza a bibliográfiájában említ egy 1726-os kiadványt, amely Csíksomlyón jelent meg. (PETRIK I, 375.) A kötet címlapján: *Calvinus János istene. Az-az demonstratio. Melly-által meg-műtattatik, hogy mind ő maga, s'-mind követői igaz Bálványimádók.* Nézd-meg boldog emlékezetű Cardinal Pázmány Péter e Societate Jesu Esztergami Erseknek Kalauz nevű Könyvét; mellyben a' Cálvinus János írásból előhozott czitatziokat, itten feltalálod. [Csíksomlyó, 1726.] (8-r, 92 l. és 2 lev.) Egyetlen, ma Csíksomlyón őrzött példányról vannak információink, amelyet itt is megköszönünk Muckenhaupt Erzsébetnek. Ennek alapján megállapítható, hogy ez egy *Kalauz*-kivonat és átirat, nem szövegkiadás, ezért nem került bele a felsorolásba.

a szögletes zárójelen belül kapcsos zárójelbe került: {[M3v]:}. Szögletes zárójelbe [] a saját kiegészítéseink, megjegyzéseink kerültek. Az eredeti margiális jegyzetek ebben a kötetben is az oldalak alján, lapalji jegyzetként olvashatók, folyamatos számozással. A custosokat nem közöltük.

A tárgyi jegyzetek gerincét az *Institutio* – illetve a főszövegben előforduló összes további szerző, összes további művére történő hivatkozás – szöveggel való aprólékos összevetés alkotja. Ebben a kötetben igen nagy számú latin idézet található, az *Institutio* szövegének magyar fordítását Buzogány Dezső 2014-ben kiadott műfordításából idézem, s ezt minden esetben föltüntettem a jegyzetekben. E műfordítás kapcsán meg kell jegyezni, hogy olykor nem tökéletesen szöveghű, hanem inkább értelmező, illetve magyarázó. A fordításban megnyilvánuló szabadságra csak abban a néhány esetben tettem utalást, amelynél az *Institutio* fordítása nem segít Pázmány locus-értelmezésében. Viszont a többi idézetnél, mivel nem tisztem a műfordítás recenzeálása, ezeket nem jelöltem, a szintén idézett latin szöveggel összevetve minden esetben látható. A számos további latin szöveg magyarra fordításában Takács László működött közre. A vitairatban előforduló idézeteknek nagyjából a nyolcvan százalékát teszik ki a Kálvin főművéből vett citátumok. Ezeknek a szövegösszevetéseit azzal a technikával készítettem el, hogy először természetesen a Pázmány által idézett szöveget olvashatjuk, ennek az oldal- és sorszáma szerepel a jegyzet elején, majd ezután kisebb betűmérettel Kálvin eredeti szövege az *Institutió*-ból. Ebben félkövér szedéssel emeltem ki azokat a szakaszokat, amelyeket idéz Pázmány. Ezáltal jól látható, hogy mekkora szövegből rövidít esetleg, és az is, hogy mi volt az eredeti szövegösszefüggés. Végül a latin szövegek fordítása következik. Azokban az esetekben, amelyekben Pázmány szó szerint idézi Kálvin szövegét, csak esetlegesen egy-egy szót vagy tagmondatot hagy ki, nem írtam le külön a pázmányi szöveg fordítását, hanem a műfordítást idéztem szögletes [] zárójelbe téve a Pázmány által nem idézett, ám az eredetiben meglévő szavakat, tagmondatokat. Azoknál a szövegeknél is elvégeztem a félkövérrel való kiemelés, amely esetekben nem az *Institutió*-ból idéz Pázmány, ezeknél annyi a változtatás, hogy az eredeti szöveg nincs kisebb betűmérettel szedve és minden esetben megadom az általam használt példány oldalszámát.

3. JEGYZETEK

Az *Institutio* esetében megállapítható, hogy Pázmány az 1559-es átdolgozás utáni kiadást használta, ennek a beosztását követi, mint az ókori szerzők esetében, ennél is könyv-, fejezet- és szakaszszámot adtam meg.

3.2. A kiadás ismert példányai

Az *Az nagy Calvinus Iánosnak hisz ec egy Istene* 1609-es nagyszombati első kiadásából (RMNy 1983, 984) ma hét példányt ismerünk. A köteteket autopsziával vizsgáltuk át, kiadásunk betűhív átírása az OSzK két példánya, és az átírás ellenőrzése a Gyöngyösi Ferences Könyvtár példánya alapján készült. Pázmány a kötet legvégén, az errata-jegyzékben leírja, hogy nem tudott jelen lenni a könyvnyomtató mellett, amikor készült a könyv, ezért nincsenek levélszámok benne, és az ívjelzések is meglehetősen következtelenek. Mindezek miatt ennek a kötetnek az esetében az oldalak helyes sorrendjének, valamint a hiányosságok megállapításának a legmegbízhatóbb módszere az őrszavak ellenőrzése.

A kötet terjedelme: A–C, a–b, D, d, e⁶, E–Z, Aa–Nn = [162] fol. – 4⁰ – Orn. A kötet negyedrért formátumú.

1. Budapest: *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye* – Jelzet: RM I 8r 771. A kötetet a 19–20. század folyamán átkötötték papírkötésbe. A belső borítón possessor-bejegyzés: „Insertus Bibliothecae V. Conventus Szegediensis. 1774.” A kötetből hiányzik az a[1r–v], a2[r–v], a3[r–v], a[4r–v] és az [Nn4r–v] lap. Az Mm4[v] oldal kezdőszavának 3. betűje ebben a példányban eltér a többiétől, ez azt mutatja, hogy a nyomda korrigálta nyomtatás közben a szöveget.

2. Budapest: *Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár és Régi Nyomtatványok Tára* – Jelzet: RMK I. 415. A kötetet a 17. században átkötötték pergamenkötésbe. A címlapon possessor-bejegyzés: „Conventus Gyöngyösiensis”. Az átkötés során a szöveg elé és után 3–3 lapot hozzákötöttek, a legelső szennylapon: „Ex libris Gregorii Sepsi qui Per Egregium Dominum Franciscum Kaldy [...] donatus. Anno Domini 1610. 27. Febr.” A szöveg utáni első oldalra *Carmina de Calvino* címmel egy tizenhat soros magyar nyelvű verset írt valaki, erről bővebben lásd TAKÁCS 2006. A kötetből hiányzik az e[1r–v], e2[r–v] lap, valamint az e5[r–v] és az [e6 r–v] lap. Az [e4 verso] oldal után egy üres lap van kötve, ennek a verso oldalán: „No az jól segítő Isten mindenben megh felel az Istenteleneknek. [...] be dughja szajatok. Isten szaua-ira nem tud edgic sem felelni. Az hitetlen caromlo nepek.” A jelen kötetben

kiadott szöveg e példány átírásával készült. A hiányokat az OSzK második példányából pótoltuk.

3. Budapest: *Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár és Régi Nyomtatványok Tára* – Jelzet: RMK I. 415. A kötetet a 19–20. század folyamán átkötötték papír-bőr kötésbe. A címlapon possessor-bejegyzés: „Conventus Szakolczyensis”. A címlap után hiányzik az első tizenöt levél: A2[r-v], A3[r-v], [A4r-v], B[1r-v], B2[r-v], B3[r-v], [B4r-v], C[1r-v], C2[r-v], C3[r-v], [C4r-v], a[1r-v], a2[r-v], a3[r-v], [a4r-v]. Továbbá hiányzik a d2[r-v] és a d3[r-v] lap, majd a kötet végéről ismét tizenkét levél: Ee[1r-v], Ee2[r-v], Ee3[r-v], [Ee4r-v], Ff[1r-v], Ff2[r-v], Ff3[r-v], [Ff4r-v], Gg[1r-v], Gg2[r-v], Gg3[r-v], [Gg4r-v]; végül további hét levél: Mm[1r-v], Mm2[r-v], Mm3[r-v], Mm4[r-v], Nn[1r-v], Nn2[r-v] és [Nn4r-v]. A kötetben számos helyen találhatunk aláhúzásokat és *Nota!* megjegyzéseket.

4. Debrecen: *Református Kollégium Nagykönyvtára* – Jelzet: RMK 321. Az RMNy szerint teljes példány, ám a tüzetes átvizsgálás során kiderült, hogy hiányzik belőle 3 levél: Dd2[r-v], Dd3[r-v], [Dd4r-v]. A címlap alján olvasható: „R P Riuulino”.³² A kötetet a 18. században egy kapcsos, vaknyomós, díszes bőrkötéses kolligátumba kötötték át, négy másik Pázmány-művel együtt (1 *Megrostálás*, 2 *Calvinus*, 3 *Csepregi mesterség*, 4 *Calvinista Predikátorok Tüköre*, 5 *Csepregi szégyenvallás*). Az átkötés során körbevágták, emiatt az élőfejekből és a marginális megjegyzésekből néhol egy-egy rész hiányzik.

5. Gyöngyös: *Ferences Könyvtár* – Jelzet: RMK I. 415. [30]. Teljes példány. A kötetet a 17. század során vaknyomósos bőrkötésbe átkötötték, a lapszéleket pirosra festették. A kötés során a lapok tetejét levágták, ezért az élőfejek több helyen sérültek. A címlapon possessor-bejegyzés olvasható: „pro conventu Gyöngyösiensis”.

6. Kassa: *Štátna vedecká knižnica, Košice* – Jelzet: RMK 35. A kötetet talán a 18. században átkötötték pergamenkötésbe, valamint az egész könyvben a jobb felső és bal alsó sarkokat gömbölyűre vágták. Hiányzik a címlap, valamint az utána lévő három levél: A2[r-v], A3[r-v], [A4r-v], és a kötet végéről öt levél: Hh[1r-v], [Hh4r-v], Mm2[r-v], Mm3[r-v], Mm4[r-v].

³² Vö. PÁZMÁNY 1609/2017, 114; PÁZMÁNY 1609/1613/2019, 275.

3.2. A kiadás ismert példányai

A szennylapon possessor-bejegyzés: „Ex libris Steinbruckeri No 114 4”. Az Ee2[recto] oldalon marginális megjegyzés olvasható: „NB hoc Catholici non faciunt: nolunt enim inniti suae prudentiae in rebus fidei, sed captivum intellectumque in obsequiis fidei.”

7. Nagyenyed: *Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár* – Jelzet: Hung. 86. Eredeti bőrkötésben, a kötés belső tábláján: „Tóbis Jenő tulajdona 1901. III. 16.” Hiányzik a címlap és az utána lévő két levél: A3[r-v], [A4r-v]. A [b4r-v] lap ki van tépve, továbbá az E[1r-v], a [G4r-v], a K[1r-v], az [L4r-v], az [R4r-v], az Ff3[r-v]. Az utolsó lap a Gg3[r-v], a kötetben ezután következő huszonnégy levél hiányzik ([Gg4r-v]–[Nn4r-v]).

3.3. Szövegkritikai jegyzetek

Pázmány a munkája végére hibaigazító jegyzéket csatolt, ebben 30 helyen javította az elkészült nyomdai szedést. A nyomtatásban esett fogyatkozásokról elmondta, hogy azért keletkeztek, mivel ő maga nem lehetett ott a nyomdász mellett személyesen, nem tudta felügyelni a nyomtatást. Legfőbb hibának a levélszámozás elmaradását tartja, ehhez jön még az a néhány konkrét hiba, amit észrevett és javított. A kötet sajtó alá rendezése során – az *ultima manus* elvét követvén – ezeket a főszövegben javítottuk Pázmány akarata szerint. Ebben a jegyzékben felsoroljuk a nyilvánvaló sajtóhibákat, amelyeket a tárgyi jegyzetekben külön nem magyaráztunk.

- 17:7 indította jav. ebből: indotta
- 17:28. jegyzet *Enchirid* jav. ebből: *Euchind*
- 37:107. jegyzet *Hebr* jav. ebből: *Haebr*
- 57:2 *pendentis* jav. ebből: *prudentis*
- 64:16 *maius* jav. ebből: *mauis*
- 67:244. jegyzet *ad Avitum* jav. ebből: *Anitum*
- 82:9 *nemzetséghe* jav. ebből: *nem zetséghe*
- 97:2 *donum* jav. ebből: *dodonum*
- 111:30 Hiszem jav. ebből: Hissem
- 114:408. jegyzet *Caluini* jav. ebből: *Caluin:*

3.4. Tárgyi jegyzetek

- 7:13 *S. T. D. P. P.* – *Sacrae Theologiae Doctor Petrus Pázmány* – Pázmány nevének és címének rövidítése
- 8:1 *Z. AGOSTON DOCTOR* – Hippói Szent Ágoston (Aurelius Augustinus; 354–430) püspök, egyháztanító, a legjelentősebb latin egyházatya, Pázmány egyik leggyakrabban idézett ókeresztény forrása. Anyja Szent Mónika volt. Hosszú vívódás után 386 nyarán véglegesen döntött: lemondott rétorika tanári állásáról, hogy szerzetesként az isteni bölcseségnek szentelje magát. 387 húsvétjának (április 25.) éjjelén keresztelte meg Szent Ambrus, Milánó (Mediolanum) püspöke. 388-ban Ágoston visszatért Africa provinciába, ahol Tagastéban apai örökségéből hozzákezdett új életformájának megteremtéséhez. 391-ben Hippóban pappá, 395-ben püspökké szentelték. Akkor halt meg, amikor pogány vandálok ostromolni kezdték püspöki székvárosát. Székesegyházában temették el. A katolikus egyház tanításának alakulásában szinte valamennyi területen meghatározó jelentősége volt.
- 8:2 Tomo 7. Lib: 3. de Baptis: contra Donat: cap: 14. – Pázmány itt szent Ágoston *De baptismo contra Donatistas libri septem* (A keresztségről a donatisták ellen) című művére hivatkozik. Pázmány a 16. század első felében megjelent Erasmus-féle életműkiadásra utal, ennek a hetedik kötetében található a mű (AUGUSTINUS 1528). Pázmány Szent Ágoston szövegét („Fieri enim potest ut homo integrum habeat Sacramentum, et perversam fidem: sicut fieri potest ut integra teneat verba Symboli, et tamen non recte credat, sive de ipsa Trinitate, sive de resurrectione, vel aliquid aliud.”) némiképp parafrázálva, értelmezve fordítja: „Történic giakran, hogy nemelliec az Credonac minden részeit iol tudgiac, es mind azon altal, nem igaz vallasba vадnac az szent haromsagrul, es egiéb aghazatokrul.” – A donatisták a Diocletianus-féle üldözés után 303–305-ben keletkezett észak-afrikai újrakeresztelő, vagyonközösséget hirdető eretnekmozgalom tagjai. Vezetőjük Donatus (315–355 k.) volt, a katolikus keresztséget tagadták, illetve azt állították, hogy a szentség kiszolgáltatójának lelkiismeretétől függ. Az egyház szent voltának biztosítékát abban látták, hogy állandó üldöztetésnek van kitéve, sokuknál a vértanúság hangoztatása öncél lett,

s a vértanúság látszataért olykor az öngyilkosságot is vállalták. Eszményképük az Afrikából származó Cirenei Simon volt, akire rákényszerítették Jézus keresztjét, s így csak az afrikai egyházat tartották az igaz hit örököjének. Nézeteik szerint, a katólikus egyház megszűnt Krisztus valódi egyháza lenni, mivel a tagjai bűnösök. A mozgalom a 4. század utolsó évtizedeiben érte el a legnagyobb elterjedését. Szellemi téren elsősorban Optatus numídiái püspök és Szent Ágoston küzdöttek ellenük.

8:3 *Credonac* – Credo [in unum Deum], azaz „Hiszek [az egy Istenben]”. *Credo* az apostoli és nicea-konstantinápolyi hitvallás latin fordításának kezdő szava.

8:6–8 *AZ NEMETH ORszagh Apostolanac Doctor Luther Martonnac* – Martin Luther (Luther Márton; 1483–1546) a reformáció német vezéralakja, a protestantizmus róla elnevezett irányzatának alapítója. A „Németország apostola”-kifejezés ironikus utalás Lutherre, mivel az egyház Szent Bonifácot (Bonifatius Wynfrith; 672 k.–754) tarja Germánia megtérítőjének.

8:8 *Caluinistakrul* – A kálvinisták, Kálvin által alapított protestáns irányzat követői, a mai reformátusok. Jean Calvin (Kálvin János; 1509–1564) a svájci reformáció vezéralakja. Genfben hozta létre a saját egyházát, a reformáció róla elnevezett irányzatának alapítója.

8:10 *Sacramentariusoc* – reformátusok; Luther által alkalmazott gúnynév azokra, akik tagadják Krisztus valóságos jelenlétét az Úrvacsorában

8:13–15 *Haec Lutheri verba ex Confessione maiori refert confessio Heluetica, edita Tiguri apud Christophorum Frosch, anno 1545. in Tract: 2. fol: 58. et in tract: 1. fol: 38.* – Ezek Luther szavai a nagyobb Hitvallásról, mondja a helvét hitvallás; megjelent Zürichben Christophorus Froschnál, 1545-ben. – Pázmány a *Kalauzban* azt írja, hogy „Helveciában, két nevezetes *Confessiót* írtak a *Calvangelicusok*: Egyiket, mikor Ezer öt-száz negyven-ötben írnának, *Luther* halála-előt esztendővel; és ezt, *Tigurina Confessio*-nak neve-alat, *Tigur*-ban nyomtatá-ki *Frosch Kristóf* [...]. Más *Helveciai Confessio* vagyon, melyet 1566. esztendőben szerzének; és a’ mint fel vagyon jegyezve a’ Könyv-elein, a’ Fel-földi *Calvinisták Debreczem*-ben, 1567. Esztendőben, bé-vévék, és Nevek alája-írásával meg-erössíték ezt a’ kellemes *Confessiót*.” (PÁZMÁNY 1637/2000, 519–520.) Valójában három *Confessióról* van szó, ugyanis helvét Hitvallásként két olyan művet tart

számon a református vallás, amelyből az elsőt (*Confessio Helvetica prior*) a bázeli gyűlésen 1536-ban fogadták el a Zwingli tanításait követő svájci kantonok, a másodikat (*Confessio Helvetica posterior*) pedig – amelyben Zwingli és Kálvin tanait foglalta egységbe a korábbi is megfogalmazó Heinrich Bullinger – 1566-ban fogadta el a birodalmi gyűlés. Magyarországon ezt vette át a debreceni zsinat 1567. február 24-én. Az a könyv viszont, amelyre Pázmány főntebb utal, az 1545-ben Zürichben megjelent kötet. Ezt *Tiguri Confessió*ként szokta még emlegetni, és szintén Heinrich Bullinger írta, a címe *Orthodoxa Tigurinae Ecclesiae ministrorum Confessio cum responsione ad Doctoris Martini Lutheri calumnias* (A zürichi egyház szolgálóinak ortodox hitvallása a Luther Márton doktor rágalmaira adott felelettel együtt). Ezt adta ki Christoph Froschauer (16. sz.) zürichi nyomdász. – Ulrich Zwingli (1484–1531) svájci reformátor, a református egyház egyik alapítója. Eredetileg katolikus pap volt mint Zürich plébánosa, de már a kezdetektől reformatori elveket képviselt. Legelső beszédében kijelentette, hogy ő a *Szentírást* fogja prédikálni. Hatására a reformáció eszméi nemcsak Zürichben, de a német határokhoz közelebb eső többi német ajkú kantonban is, ezenkívül Bernben is elterjedtek. Zwinglit később eretnekké nyilvánították. Reformatori tana jórészt megegyezett a németországi reformátorokéval. Az 1531. október 11-ei ütközetben Zwingli elesett, holttestét máglyán égették el, hamvait szét-szórták. Halálát követően Bullinger folytatta munkáját. – Heinrich Bullinger (1504–1575) svájci német reformátor, egyházszervező, református egyháztörténet-író és hitvitázó, Zwingli követője, majd annak halála után a reformáció svájci ágának szellemi örököse. Kiterjedt levelezése hozzájárult a református vallás Európa-szerte bekövetkezett meggyökerezéséhez. Részt vett a reformáció belső vitáiban, valamint fontos szerepet játszott a református hitvallás kidolgozásában.

8:15–17 *Idem de Caluinistis docet Conradus Schlüsselburgius Superintendens Raceburgensis lib: 1. Theolog: Caluinistar: in praefat: et Artic: 28. fol. 63.* – Ugyanezt tanítja a kálvinistákról Konrad Schlüsselburg, ratzeburgi evangélikus szuperintendens. – Konrad Schlüsselburg (1543–1619) német lutheránus teológus, író. Előadásaival hozzájárult a Luther személye körüli legendák kialakulásához. Összefoglaló fő munkája (*Theologiae*

calvinistarum libri tres, SCHLÜSSELBURG 1592) a Pázmány vitairataiban egyik leggyakrabban idézett mű, mivel ebben a munkában Schlüssellburg bírálta a kálvinistákat, ezt pedig Pázmány – illetőleg a többi katolikus polemikus szerző – kihasználta a protestantizmus megosztottságának szemléltetésére. Schlüssellburg szerint az ortodox lutheránusokon kívül mindenki eretnek.

9:11 fel iegiezuén az kõniunec kareiára – Pázmány hivatkozási technikája ebben a művében némileg eltér a korábbi gyakorlatától, az esetek döntő többségében ugyanis pontosan idézi a főszövegben a Kálvin műveiből származó idézetet, még tipográfiailag is elkülönítve, ezeket dőlt betűvel szedeti, majd marginális jegyzetben – „a könyv karéjára” – kiírja az idézett szöveg pontos helyét. A korábbi vitairatoknál is találni erre példát, bár jellemzőbbek a tartalmi összefoglalások, a latin szövegek esetében is többnyire magyar nyelven.

9:16 megh labolasában – meglábalásában, megtaposásában

10:1–3 AZ CREDONAC ELSEO AGHAZATTIA – Ezt a vitairatot Pázmány tizenöt részre osztotta. Ebből az első tizenkettőt nevezi a hagyományos elnevezés szerint a *Credo* ágazatainak, azaz az *Apostoli hitvallás* tizenkét részének magyarázatáról szól az adott fejezet. Az első ágazat tehát a *Hiszekegy* első mondata: „Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, Mennynek és Földnek teremőjében.” Pázmány nem a nicea-konstantinápolyi hosszabb változatot használja, hanem az Apostoli rövidebbet. Mindkét hitvallás mai értelemben háromosztatú, azaz három hitágazatban (= *articuli fidei*) vallja meg a Szentháromság három személyébe vetett hitet.

10:10 Apostoloc – Jézus a tanítványok közül kiválasztott tizenkettőt és apostolnak (= gr. küldöttnek) nevezte őket. A tizenkettes szám Izrael tizenkét törzsére utal. A tizenkét apostol: Simon (Péter), András, idősebb Jakab, János, Fülöp, Bertalan, Tamás, Máté, ifjabb Jakab, Júdás Tádé, Zelóta Simon, Iskarióti Júdás.

10:13 senkiuel azert üstököt nem vonson – senkivel nem kap hajba, nem veszik össze

10:15 Brentius – Johannes Brenz (1499–1570) Württemberg lutheránus reformátora, teológus, hitszónok. Heidelbergben ismerkedett meg Luther eszméivel. Legismertebb tanítása az „ubiquitas” volt, amely Krisztus testi

értelemben vett mindenütt jelenvalóságát hangsúlyozza. A magyarországi protestánsok közül is többekre nagy hatást gyakorolt, például egy ideig Méliusz Péterre is. Összegyűjtött művei 8 kötetben jelentek meg (Tübingen 1576–1590).

10:15 Artopaeus – Peter Becker (Petrus Artopoeus; 1491–1563) német lutheránus teológus, klasszika-filológus, hebraista.

10:16–19 *Apostolicum nuncupo, de authore interim minime sollicitus: Apostolis certe magno veterum scriptorum consensu adscribitur: Vndecunque tandem initio fuerit profectum, de authore vel anxie laborare vel cum aliquo digladiari nihil attinet.* – **Apostolicum autem nuncupo, de auctore interim minime sollicitus. Apostolis certe magno veterum scriptorum consensu adscribitur:** sive quod ab illis in commune conscriptum ac editum existimabant, sive quod compendium istud ex doctrina per eorum manus tradita, bona fide collectum tali elogio confirmandum censuerunt. Neque vero mihi dubium est, quin a prima statim ecclesiae origine, adeoque ab ipso Apostolorum saeculo, instar publicae et omnium calculis receptae confessionis obtinuerit, **undecunque tandem initio fuerit profectum.** Nec ab uno aliquo privatim fuisse conscriptum verisimile est, quum ab ultima usque memoria sacrosanctae inter pios omnes auctoritatis fuisse constet. Quod unice curandum est, id extra controversiam positum habemus, totam in eo fidei nostrae historiam succincte distinctoque ordine recenseri: nihil autem contineri, quod solidis Scripturae testimoniis non sit consignatum. Quo intellecto, **de auctore vel anxie laborare, vel cum aliquo digladiari, nihil attinet:** nisi cui forte non sufficiat certam habere Spiritus sancti veritatem, ut non simul intelligat aut cuius ore enuntiata, aut cuius manu descripta fuerit. Az idézet pontos helyét megadja Pázmány (*Cal: lib: 2. c. 16. n. 18.*), szó szerint idézi Kálvint, a szöveget azonban jelentősen lerövidíti. Az általa így összerakott mondat jelentése: „Apostolinak nevezem, bár egyáltalán nem foglalkoztattott a szerzőség kérdése. A régi írók nagy egyetértéssel az apostoloknak tulajdonítják, függetlenül attól, hogy végül is honnan származott. Nem látuk értelmét, hogy aggodalmasan kutassunk szerzője után, vagy másokkal vitázzunk ezen.” Noha látszólag jelentős mennyiségű szöveget kihagy, Pázmány nem változtat Kálvin mondanivalóján a rövidítéssel. Az eredeti gondolatmenet: „Apostolinak nevezem, bár egyáltalán nem foglalkoztattott a szerzőség kérdése. A régi írók nagy egyetértéssel az apostoloknak tulajdonítják, vagy azért, mert úgy vélik, hogy az apostolok írták közösen,

és ők szerkesztették egybe, vagy azért, mert úgy ítélik meg, hogy az apostolok hátrahagyott tanításából nagy hűséggel állították össze azt a kivonatot, amelyet aztán ezzel a névvel láttak jónak megerősíteni. Azt sem kétlem, hogy mindjárt az egyház megalakulásakor, mégpedig az apostolok idejében született, közös megfontolásból, mintegy nyilvános és mindenki által bevett és elfogadott hitvallásként, függetlenül attól, hogy végül is honnan származott. Nagyon valószínű, hogy nem egyetlen személy írta, mert emberemlékezet óta a legszentebb tekintélye volt minden hívő számára. Mi egyedül azzal törődtünk, ami minden vitán felül áll: hogy tudniillik röviden és rendszerezetten megtalálható benne mindaz, amit hitünkről tudnunk kell, és semmi olyat nem tartalmaz, amit ne lehetne erős szentírási bizonyítékokkal igazolni. Ezzel a belátással élve, nem láttuk értelmét, hogy aggodalmasan kutassunk a szerzője után, vagy másokkal vitázzunk ezen. Azok szoktak így tenni, akiknek nem elég a Szentlélek szilárd igazsága, csak ha ugyanakkor arról is tudomást szereznek, hogy kinek az ajka jelentette ki, vagy kinek a keze vetette azt papírra.” (KÁLVIN 2014, I., 397–398.)

10:21 Moyses – Mózes (Kr. e. 13. sz.) Izrael legnagyobb prófétája. Általa szabadította meg Isten a választott népet, a zsidóságot az egyiptomi fogságból, kinyilatkoztatta a Törvényt és megkötötte a szövetséget. Alakja köré számtalan mítosz és legenda szövődött. Az *Ószövetség* legfőbb könyveinek csoportja a *Pentateuchus* vagy *Tóra* (Törvénykönyv), amely Mózes öt könyvét (*Teremtés*, *Kivonulás*, *Léviták*, *Számok könyve* és *Második Törvénykönyv*) jelenti.

10:24–26 *Certo certius est, omnem simul scripturam non aliter pervenisse ad posteros, quam de manu in manum, perpetua annorum serie a patribus tradita.* – Verum, ut de omnibus simul loquar, **certo certius est ipsorum scripta non aliter pervenisse ad posteros quam de manu in manum**, ut ita loquar, **perpetua annorum serie a patribus tradita**, qui partim loquentes audierant, partim recenti memoria discebant ab auditoribus, fuisse ita loquutos. Pázmány pontosan adja meg a lelőhelyet (lib. 1. c. 8. n. 9.), szó szerint idézi Kálvint, ám tartalmilag tömörít, kihagy bizonyos általa nem fontosnak tartott részeket: „egészen biztos, hogy az atyák írásai kézről kézre adva az évek folyamatos során át jutottak el az utódokhoz.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Összefoglalva,

- mindegyikről elmondható: egészen biztos, hogy az atyák írásai kézzől kézre adva jutottak el az utódokhoz, akik részben hallották még a prófétákat beszélni, részben azoknak a friss emlékeiből tanulták meg, akik még hallgatták őket.” (KÁLVIN 2014, I., 68.)
- 10:2. jegyzet *Serar: Thesi: 57. de Apostolis.* – Pázmány itt Nicolaus Serarius, *De duodecim sanctis domini nostri Jesu Christi apostolis disputatio, in centum assertiones tributa* című művére hivatkozik, amely Würzburgban jelent meg 1584-ben. Nicolaus Serarius (1555–1609) lotharingiai származású jezsuita teológus és filozófus.
- 11:5–7 *Esto hoc firmum axioma, non aliud habendum esse Dei verbum, cui detur in Ecclesia locus, quam quod lege et prophetis, deinde scriptis Apostolicis continetur.* – *Esto igitur hoc firmum axioma, non aliud habendum esse Dei verbum, cui detur in ecclesia locus: quam quod Lege primum et Prophetis, deinde scriptis Apostolicis continetur.* Ennél az idézetnél nem a margón adja meg a lelőhelyet Pázmány, hanem néhány sorral feljebb a főszövegben (lib. 4. c. 8. n. 8.), de pontosan, szó szerint idéz, a nyolcadik szakasz kezdődik ezzel a mondattal, mindössze egy magyarázó szót (igitur) hagy ki. „Ez legyen tehát a szilárd axióma: semmi mást nem tartunk Isten igéjének, melynek helyet kell adnunk az egyházban, csak azt, amit először is a törvény és a prófétai iratok, aztán az apostoli írások tartalmaznak”. (KÁLVIN 2014, II., 259.)
- 11:14 *El schadai* – El Shaddai Izrael Istenének egyik névalakja, a *Bibliában* hétszer fordul elő, a hagyományos fordítás szerint a jelentése ’Mindenható Isten’; Isten, aki teljességgel elegendő.
- 11:14 *El Elohim* – El Elohim (Elóhim) Izrael Istenének egyik névalakja a *Bibliában*, a Jahve mellett az egyik leggyakrabban előforduló elnevezés. Általában istenséget, különösen az Egyistent jelenti. A talmudi felfogás szerint Elóhim Istent a maga szigorúbb, bírói minőségében, míg Jahve a könyörületes voltában jelöli meg.
- 11:19–20 *Iusta fidei definitio nobis constabit, si dicamus, esse Diuinae erga nos benevolentiae firmam certamque cognitionem.* – *Nunc iusta fidei definitio nobis constabit, si dicamus esse divinae erga nos benevolentiae firmam certamque cognitionem.* Ennél az idézetnél Pázmány két fejezetet is megjelöl (lib. 3. c. 2 n. 7. et n. 12.). Az idézett szöveg egészen pontosan a hetedik rész

legvégén található, szó szerinti idézet, semmit nem hagy el belőle Pázmány. Ugyanezzel a gondolattal kezdődik a tizenkettedik szakasz. „Ezek után így határozzuk meg az igaz hitet: az irántunk tanúsított isteni jóindulat biztos és szilárd ismerete”. (KÁLVIN 2014, I., 416.)

- 11:22–23 *definitione latius patere non debet definitum* – Nem szabad, hogy a meghatározott (dolog) tágabb legyen a meghatározásnál.
- 11:23 *Dialecticus*oc – A dialektikusok Pázmánynál konkrét személyek. Azokat jelenti, akik kommentárt írtak Arisztotelész *Logikájához*.
- 11:31 *Libertinus*oc – A reformáció korában létezett panteisztikus mozgalom neve, amely azt tanította, hogy mindenben Isten lelke nyilatkozik meg. Ebből az alapgombából azt a következtetést vonták le, hogy a jó és rossz közti különbség hiú képzelődés, tehát a keresetségben újjászületett hívőknek mindent szabad. Kálvin többször hevesen támadta a szektát, amely Franciaországban 1550 körül meg is szűnt. Genfben azonban, ahol Kálvin ellenfeleit nevezték így, egy időre magukhoz ragadták a hatalmat, de 1555 táján befolyásukat elveszítették és szétszéledtek. Jobbára tösgyökeres genfiekből álló párt volt, akik kritizálták Kálvin szigorát és a különféle városi tanácsokban Kálvin szándékai ellen harcoltak. Kálvinék számukra szabados gondolkodásuk és életvitelük miatt adták nekik a libertinus, azaz szabados nevet.
- 12:1–4 *Deum autorem omnium etiam scelerum faciunt ideoque nullum inter Deum et Diabolum discrimen faciunt, ita reuera Deus quem nobis fabricant, idolum est Diabolis ipsis deterius.* – Itt Pázmány Kálvinnak a Libertinusok ellen írott munkájára hivatkozik (*Adversus fanaticam et furiosam sectam Libertinorum, qui se Spirituales vocant, instructio* = *Contra Anabaptistas, Libertinos, et Franciscum quendam*, [Genf], 1563. A libertinusok fanatikus és dühödt szektája ellen, akik lelkieknek nevezik magukat = Az anabaptisták, a libertinusok és egy bizonyos Franciscus ellen), a lelőhelyet pontosan adja meg, az idézet a 13. szakaszban található. „Quorum primum est, hoc concessio, **nullum inter Deum et Diabolum discrimen fore: vt etiam, re vera, Deus quem nobis fabricant, idolum est diabolis ipsis deterius.**” (188.) Pázmány az első tagmondaton változtat, a szakasz elejének a tartalmát sűríti bele: „Az Istent teszik meg minden bűn okozójának, s így megszűntetnek minden különbséget az Isten és a Sátán között,

így aztán az az Isten, akik maguknak alkotnak, valójában még a Sátán-nál (az ördögöknél) is hitványabb bálvány.” Kálvin eredeti mondatkezdése nem eléggé hangsúlyos (= Ezek közül az első, ezt megengedem, hogy semmilyen különbség nincs az Isten és a Sátán között...).

12:8 *Eccles.* – *Sirák fia könyve*

12:8 *Hier.* – Jeremiás (Kr. e. 7.–6. sz.) a róla elnevezett *Jeremiás könyvének* főszereplője, Izrael egyik legnagyobb prófétája. Júdea országának legnehezebb időszakában élt, amikor Nebukadnezár kiterjesztette uralmát Palesztinára és elhurcoltatta a zsidókat. Ekkor foglalták el Jeruzsálemet is, s a templomot fölgýjtották. Jeremiás megjósolta a pusztulást, de nem hitt neki senki, hiába figyelmeztette az egymást követő királyokat.

12:16 *authora* – oka, szerzője

12:17 *instrumentoma* – eszköze

12:18–21 *Idem ergo facinus Deo, Satanae, homini assignari non est absurdum. Idem opus ad Deum, Satanam, hominem authorem referimus, Deus agere dicitur, quod Satan ipse (instrumentum quum sit irae eius) pro eius nutu et imperio se inflectit.* – Quomodo **idem opus ad Deum, ad Satanam, ad hominem auctorem referamus**, quin vel Satanam excusemus Dei consortio, vel Deum mali auctorem praedicemus? Facile, si finem agendi primum inspiciamus, deinde modum. Domini consilium est servi sui patientiam calamitate exercere: Satan molitur eum ad desperationem adigere: Chaldaei ex re aliena praeter ius et fas lucrum quaerere affectant. Tanta in consiliis diversitas opus iam valde distinguit. In modo non minus est discriminis, Satanae affligendum servum suum Dominus permittit. Chaldaeos, quos ad id exsequendum ministros delegit, illi permittit ac tradit impellendos: Satan alioqui pravos Chaldaeorum animos venenatis suis aculeis ad perpetrandum id flagitium instigat: illi ad iniustitiam furiose ruunt, omniaque membra scelere obstringunt ac contaminant. Proprie ergo agere dicitur Satan in reprobis, in quibus regnum suum, hoc est nequitiae, exercet. Dicitur et **Deus** suo modo **agere, quod Satan ipse (instrumentum quum sit irae eius) pro eius nutu ac imperio** huc atque illuc **se inflectit** ad exsequenda eius iusta iudicia. Omitto hic universalem Dei motionem, unde creaturae omnes ut sustinentur, ita efficaciam quidvis agendi ducunt. De illa speciali actione tantum loquor, quae in unoquoque facinore apparet. **Idem ergo facinus Deo, Satanae, homini assignari**, videmus **non esse absurdum**: sed varietas in fine et modo facit, ut illic inculcata Dei iustitia reluceat, Satanae hominisque nequitia cum suo opprobrio se prodat. Ennél az idézetnél

ismét azzal a technikával él Pázmány, hogy egy szakaszból veszi ugyan az idézett szöveget, de tagmondatonként más-más mondatból rakja össze. Ennek az idézetnek az első két tagmondata a hivatkozott szakasz (lib. 2. c. 4. n. 2.) utolsó mondatának az eleje, majd az itt idézett második mondat első két tagmondata a szakasz elején található, a befejező két tagmondat pedig középen. Mindössze nyelvtanilag változtatja meg kissé a szöveget Pázmány, amennyire a különböző helyekről vett idézetek miatt szükséges a mondatok összedolgozása, igeidők szerinti egyeztetése. Pázmány összefoglaló mondata: „Láthatjuk tehát, hogy nem lehetetlenség ugyanazt a tényt Istennek is, a Sátánnak is és az embernek is tulajdonítani, lehet ugyanazt a dolgot Istennek, a Sátánnak és az embernek tulajdonítani; mondhatni, hogy a maga módján Isten cselekszik itt, hiszen parancsára és utasítására a Sátán (haragjának eszköze lévén) hol ide, hol oda hajol”. Az ilyen módon szövegkörnyezetükből kiragadott tagmondatokat kedvére használhatja föl Pázmány: ámbár az eredeti mondatokon nem változtat, a magyarázatot elhagyva, némiképp eltérő értelmű végeredményt hoz létre, mivel meglehetősen leegyszerűsíti Kálvin érvelését. Kálvin eredeti mondanivalója ez volt: „**Láthatjuk tehát, hogy nem lehetetlenség ugyanazt a tényt Istennek is, a Sátánnak is és az embernek is tulajdonítani**, de a szándékok és a kivitelezési módok különbsége azt eredményezi, hogy miközben ezek révén felragyog Isten tiszta igazsága, aközben lelepleződik a Sátán és az ember gyalázatos aljassága.” A második tagmondat esetében: „Hogyan lehet ugyanazt a dolgot Istennek, a Sátánnak és az embernek tulajdonítani úgy, hogy a Sátánt se mentsük, amiért Isten társa volt, és Istent se tegyük a rossz szerzőjévé?” Végezetül: „**Mondhatni, hogy a maga módján Isten is cselekszik itt, hiszen parancsára és utasítására a Sátán (haragjának eszköze lévén) ide meg oda hajol**, hogy Isten igaz ítéletét végrehajtsa.” (KÁLVIN 2014, I., 232.)

12:21–24 *Non sinendo tantum, et conniundo, Deus homines permittit labi: sed iusto iudicio sic ordinat, vt in rabiem agantur: minister irae Dei Satan, et quasi carnifex, non dissimulatione, sed mandato Iudicis in nos armatur* – Cal: Rom: 1 v. 24 et c. 9 v 18 *ibique Marlorat*. Pázmány ennél a hivatkozásnál Kálvin egy másik művére utal, még hozzá a Biblia-kommentárrokra, Szent Pál Rómaiakhoz írt levelének a kommentárjára (*Commentarii*

in *Epistolam Pauli ad Romanos*, Argentorati, 1540.). A hivatkozott bibliai idézet: „Ezért Isten szívük vágya szerint kiszolgáltatta őket a tisztátalanságnak, hadd gyalázzák meg saját testüket.” (Róm 1,24) Kálvin kommentárja: „Certum quidem est, **non sinendo tantum et conniueno, illum permittere homines prolabi: sed iusto iudicio sic ordinare, vt** tum a propria concupiscentia, tum a diabolo **in** eiusmodi **rabiem agantur** et ferantur. [...] Nam vt **minister irae Dei est Satan et quasi carnifex, ita non dissimulatione, sed mandato iudicis in nos armatur.**” (*In epistolam Pauli ad Romanos Ioan. Calvini commentarius*, 10.) Pázmány tömöríti az eredetit: „nem csak hagyva és elnézve engedi meg az Isten, hogy az emberek elbukjanak, hanem igaz ítélettel úgy is rendeli, hogy örületbe ragadtassanak: Isten haragjának szolgája, a Sátán, mint egy hóhér, nem alakoskodásból, hanem a Bíró ítélete alapján fegyverkezik ellenünk.” Kálvin szövege magyarul: „Az pedig bizonyos, hogy nem csak hagyva és elnézve engedi meg ő, hogy az emberek elbukjanak, hanem igaz ítélettel úgy is rendeli, hogy hol tulajdon vágyakozásuk, hol a Sátán ragadja és vigye őket efféle örületbe. [...] Mert Isten haragjának szolgájaként a Sátán, akár egy hóhér, éppen úgy nem alakoskodásból, hanem a Bíró ítélete alapján fegyverkezik ellenünk.”

12:28–29 Absolon az ő Attianak agias házat meg förtöztete – Absalom (Absolon) Dávid király harmadik fia volt. Nátán próféta jósolta Dávidnak, hogy „a saját házadból hozok rád romlást. Elveszem a szemed láttára asszonyaidat és odaadom őket másvalakinek, hogy napvilágnál asszonyaiddal háljon. Te titokban tetted, de én egész Izrael szeme láttára, napvilágnál viszem ezt végbe!” (2Sám 12,11–12) Ezt teljesítette be évekkel később Absalom, amikor apja ellen fellázadt és Dávid menekülni volt kénytelen előle, csak ágyasait és a papokat hagyta hátra. Absalom, hogy a hatalom átvételét mutassa, „egész Izrael szeme láttára bement atyja ágyasaihoz.” (2Sám 16,22)

12:8. jegyzet *ibique Marlorat* – ugyanott Marlorat[nál] – Augustin Marlorat du Pasquier (Marloratus; 1506–1562) francia reformátor. Eredetileg ágostonos szerzetes volt, 1535-ben kellett protestáns nézetei miatt elhagynia Franciaországot, ahonnan Genfbe menekült, míg végül Rouen első prédikátora lett. Rouen ostromakor nem volt hajlandó elfogadni, hogy nem engedélyezik

a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, ami miatt családjával együtt bebörtönözték, majd a saját temploma előtt kivégezték. Hasonlóan Kálvinhoz, ő is írt kommentárokat a *Bibliához* – itt ezekre hivatkozik Pázmány –, valamint indexet készített Kálvin *Institutiójához*.

13:3–7 *Eius probationis, cuius Satan, et scelesti latrones ministri fuerunt, Deus author fuit: Quicquid ergo agitant homines, vel Satan, Deus clavum tenet, et ad exequenda sua iudicia conuertit eorum conatus, et executionem mandat ministris: Absolon incesto coitu patris torum polluit, Deus tamen hoc opus suum esse pronunciat: – Cal: lib: 1. c. 18. n. 1. eius probationis, cuius Satan et scelesti latrones ministri fuerunt, Deum fuisse auctorem.* Molitur Satan sanctum virum desperatione adigere in furorem: Sabaei crudeliter et impie in aliena bona praedando involant. Agnoscit Iob divinitus se exutum esse omnibus fortunis, et se pauperem factum, quia sic placuerit Deo. **Ergo quicquid agitant homines, vel Satan ipse, Deus tamen clavum tenet, ut ad exsequenda sua iudicia convertat eorum conatus.** Vult Deus perfidum regem Achab decipi: operam suam offert diabolus ad eam rem: mittitur cum certo mandato, ut sit spiritus mendax in ore omnium Prophetarum. Si Dei iudicium est excoecatio et amentia Achab, nudae permissionis figmentum evanescit: quia ridiculum esset, iudicem tantum permittere, non etiam decernere, quid fieri velit, **et mandare executionem ministris.** Iudaeis propositum est Christum extinguere, Pilatus et milites rabiosae eorum libidini morem gerunt: fatentur tamen in solenni precatione discipuli nihil fecisse omnes impios, nisi quod manus et consilium Dei decreverant. Sicuti iam ante concionatus fuerat Petrus, definito consilio et praescientia Dei traditum fuisse ut interficeretur: ac si diceret, Deum (quem nihil ab initio latuit) scientem et volentem statuisset, quod Iudaei executi sunt: sicuti alibi repetit: „Deus qui praenuntiavit per omnes suos Prophetas passurum esse Christum, ita implevit.” **Absalom incesto coitu patris torum polluens,** detestabile scelus perpetrat: **Deus tamen hoc opus suum esse pronunciat:** Ennél az idézetnél jól látható, hogy Pázmány hosszabb szövegből ollózza össze a saját mondatát, és noha még egy tagmondat esetében a mondat modalitását is megváltoztatja a nyelvtani összeillesztés miatt, mégsem változtat a mondanivaló értelmén. Pázmány idézete: „megpróbáltatásának, melynek a Sátán és a gonosz rablók az eszközei, Isten volt a szerzője. Bármit akarnak hát az emberek vagy maga a Sátán, a kormányrúd Isten kezében van, és törekvésüket a saját ítéletének végrehajtására fordítja és megparancsolja a szolgálóinak végrehajtását. Absolon vérfertőzéssel

szennyezte be atyja ágyát, Isten mégis kijelenti, hogy ez az ő munkája volt.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „megpróbáltatásának, melynek a Sátán és a gonosz rablók az eszközei, Isten volt a szerzője. A Sátán arra törekszik, hogy a szent embert kétségbeesésbe kergetve haragra lobbantsa. A sábaiak istentelen kegyetlenséggel rontanak elő, hogy felprédálják vagyonát. Jób viszont felismeri, hogy Isten fosztotta meg javaitól, és azért lett szegénnyé, mert Isten így akarta. Bármit akarnak hát az emberek vagy maga a Sátán, a kormányrúd Isten kezében van, és törekvésüket a saját ítéletének végrehajtására fordítja. Isten azt akarta, hogy a hitetlen Ahábót becsapják. Ennek véghezvitelét a Sátánra bízta, akit azzal a meghatározott feladattal küld el, hogy hazug lélek legyen az összes próféta ajkán. Amennyiben Isten döntése áll Aháb vaksága és esztelensége mögött, szertefoszlik a koholmány, hogy ez csak pusztá *megengedés* lett volna, hiszen nevetséges lenne, ha a Bíró csak megengedné, s nem eldöntené, amit akar, és nem is parancsolná meg szolgálóinak végrehajtását. A zsidók elhatározták, hogy megölik Krisztust; Pilátus és a katonák pedig eleget tesznek vad kívánságuknak. A tanítványok azonban ünnepélyes könyörgésben vallják meg, hogy az istentelenek nem tettek egyebet, mint amit Isten keze és végzése eleve elrendelt. Hasonlóképpen hirdette korábban Péter is: Isten végleges döntése és eleve tudása szerint adták át Krisztust, hogy megöljék, mintha ezt mondta volna: Isten (aki elől kezdettől fogva nem volt elrejtve semmi) tudva és akarva rendelte el azt, amit a zsidók megtettek. Ugyanígy mondja másutt is: Isten előre megjövendölte prófétaival, hogy Krisztus szenvedni fog, úgy is teljesítette be. Amikor Absolon vérfertőzéssel szennyezte be atyja ágyát, iszonyatos vétket követett el, Isten mégis kijelenti, hogy ez az ő munkája volt.” (KÁLVIN 2014, I., 172–173.)

- 13:7–10 *certa destinatione Dei flectuntur, impelluntur reprobi: Eius impulsu Satan ipse suas partes agit: A Deo ipso manat efficacia erroris: Deus projicit homines infaedas cupiditates quia iustae suae vindictae praecipuus est auctor, Satan vero tantum minister.* — unde apparet **certa destinatione Dei** fuisse impulsos. Fateor quidem, interposita Satanae opera saepe Deum agere in **reprobis**: sed **ut eius impulsu Satan ipse suas partes agat**, et proficiat quatenus datum est. Spiritus malus turbat Saulem, sed dicitur esse a Deo: ut sciamus furorem Saulis a iusta Dei vindicta prodire. Dicitur etiam idem Satan excoecare infidelium mentes: sed unde

hoc, nisi quod **a Deo ipso manat efficacia erroris**, ut mendaciis credant qui renuunt parere veritati? Secundum priorem rationem dicitur: „Si Propheta quispiam loquutus fuerit mendaciter, ego **Deus** illum decepi. Secundum alteram vero dicitur ipse dare **homines** in reprobum sensum, et **prolicere in foedas cupiditates: quia iustae suae vindictae praecipuus est auctor, Satan vero tantum minister**. Ezt az idézetet a soron következő szakaszból (lib. 1. c. 18. n. 2.) kivonatolta Pázmány, bizonyos szavak esetében valóban darabonként válogatva az eredetiből, az első két tagmondat esetében mindössze a kezdő három szó van egymás mellett az eredeti Kálvin-szövegben, az ezt követő három igealakot ő alkotja meg, a szöveg értelmén nem változtat, csak rövidít ezzel. Pázmány rövidített mondata: „Isten meghatározott rendeltetése vitte őket, hajszolta a gonoszokat, a Sátán az ő készítésére végzi a rá eső részt, Istentől árad ki a tévelygésre indító erő; az Úr az embereket odaveti az utálatos kívánságoknak, mert a jogos bosszú legfőbb szerzője ő, a Sátán csak szolga.” Kálvin eredeti gondolatmenete így hangzik: „Ebből látható, hogy Isten meghatározott rendeltetése vitte őket. Elismerem, hogy Isten gyakran úgy munkálkodik a gonosz emberekben, hogy közbeiktatja a Sátán művét is, de a Sátán az ő készítésére végzi a rá eső részt, és csak annyit, amennyit Isten megenged neki. Gonosz lélek háborgatta Saul, de azt olvasuk, Isten küldte, hogy megtudjuk: Saul dühöngése Istennek jogos bosszúja volt. Pál azt is mondja, hogy a Sátán megvakítja a hitetlenek elméjét. De hogyan másképp, ha nem úgy, hogy Istentől árad ki a tévelygésre indító erő, hogy hazugságban higgyenek azok, akik nem akarják magukat az igazsághoz szabni? Az első értelmében mondja Isten: ha valamely próféta hazug módon beszélt, én, az Úr csaltam meg őt, a másodikat pedig jól példázza, hogy ő maga adja az embereket méltatlan gondolkodásra, és odaveti őket az utálatos kívánságoknak, mert a jogos bosszú legfőbb szerzője ő, a Sátán csak szolga.” (KÁLVIN 2014, I., 174.)

13:14–17 *Excaecat Deus reprobos, quod ad exequenda suae iudicia per ministrum irae suae Satanam, et consilia eorum destinat quo visum est, et voluntates excitat, et conatus firmat, et obstinatione pectus eius obfirmatum Sathanae mandat.* – Saepissime **excoecare** dicitur **Deus** et indurare **reprobos**, eorum corda vertere, inclinare, impellere, ut alibi fusius docui. Id quale sit, nequaquam explicatur, si confugitur ad praescientiam aut permissionem. Nos ergo duplici ratione

respondemus id fieri. Siquidem quum sublato eius lumine, nihil quam caligo et coecitas supersit: quum ablato eius Spiritu, corda nostra in lapides obdurescant: quum cessante eius directione, in obliquitatem contorqueantur: rite excoecare, indurare, inclinare dicitur, quibus facultatem videndi, parendi, recte exsequendi adimit. Secunda ratio, quae multo propius accedit ad verborum proprietatem, **quod ad exsequenda sua iudicia per ministrum irae suae Satanam et consilia eorum destinat, quo visum est, et voluntates excitat, et conatus firmat**. Sic ubi recitat Moses, Sehon regem transitum non dedisse populo, quia induraverat Deus spiritum eius, et cor obfirmaverat, finem consilii mox subiungit, Ut daret eum in manus nostras, inquit. Ergo quia perditum Deus volebat, obstinatio cordis, divina fuit ad ruinae praeparatio. 4. Secundum priorem rationem istud videtur dictum: „Aufert labium a veracibus, et rationem tollit a senioribus. Aufert cor ab iis, qui praesunt populo terrae, errare eos facit per invium. Item, Quare dementasti nos, Domine, indurasti cor nostrum, ne timeamus te?” Quandoquidem indicant potius quales Deus homines faciat deserendo, quam qualiter opus in ipsis suum peragat. At sunt alia testimonia quae ultra procedunt, qualia sunt de Pharaonis induratione, Indurabo cor Pharaonis, ne vos audiat, ac dimittat populum. Postea dicit se aggravasse cor illius, et roborasse. An iuduravit non emolliendo? Id quidem verum est: sed plus aliquid fecit, quod **obstinatione pectus eius obfirmandum Satanae mandavit**. Ennél az idézetnél is pontosan adja meg Pázmány a lelőhelyet (lib. 2. c. 4. n. 3. et 4.), valóban két szakasz szövegéből rakja össze a sajátját. Az első tagmondat a harmadik szakasz közepén található, majd az eredetiben következik majdnem tíz sor, aztán folytatólagosan idéz Pázmány három sort, és csak az utolsó tagmondatot veszi a negyedik szakasz közepéről. Az így keletkezett mondat: „Isten megvakítja [...] az istenteleneket, [...] döntését végrehajtandó, haragjának szolgájával, a Sátánnal oda irányítja gondolataikat, ahová akarja, akaratakat felgerjeszti, szándékukat megerősíti. [...] a Sátánnak adott parancsot, hogy makacssággal keményítse meg szívét.” (KÁLVIN 2014, I., 233–234.) Ennél a résznél nem változtatja meg a mondanivaló értelmét a szövegkörnyezetből vett kiragadással, mindössze Kálvin körítő, magyarázó szövege tűnik el, itt a *Szentírás* egyes részeit magyarázza, de azért, hogy nincs ott a többi szakasz, úgy tűnik, mintha ezek Kálvin saját gondolatai lennének. 13:21–22 *Deum omnium eorum authorem esse ostendi, quae isti: censores, volunt otioso tantum eius permissu contingere.* – Et iam satis aperte ostendi, **Deum** vocari **eorum omnium auctorem**, quae isti **censores volunt otioso**

tantum eius permissu contingere. Ez az idézet a hivatkozott szakasz (lib. 1. c. 18. n. 3.) közepén található. Pázmány pontosan idéz, mindössze az első tagmondatot hagyja el. „Arra pedig eléggé alaposan rámutattam már, hogy Istent kell mindazon dolgok szerzőjének tartanunk, amelyekről ezek a bírálók azt mondják, hogy csak tétlen engedélyével történnek meg.” (KÁLVIN 2014, I., 175.)

14:2–3 *Fieri vult Deus, quod facere vetat, licet non capiamus quomodo idem diuerso modo nolit fieri et velit.* – Neque tamen ideo vel secum pugnat, vel mutatur Dei voluntas, vel quod vult se nolle simulat: sed quum una et simplex in ipso sit, nobis multiplex apparet: quia pro mentis nostrae imbecillitate, **quomodo idem diuerso modo nolit fieri et velit**, non capimus. Paulus, ubi Gentium vocationem dixit mysterium esse absconditum, paulo post adiungit, in ea manifestatam fuisse πολυποίκιλον sapientiam Dei. An quia propter hebetudinem sensus nostri multiplex apparet Dei sapientia (vel multiformis, ut reddidit vetus interpretes), ideo somnianda nobis est in ipso Deo aliqua varietas, quasi vel consilium mutet, vel a se ipso dissideat? Imo ubi **non capimus**, quomodo **fieri velit Deus quod facere vetat**, veniat nobis in memoriam nostra imbecillitas, et simul reputemus, lucem quam inhabitat, non frustra vocari inaccessam, quia caligine obducta est. Pázmány mondatának jelentése: „Isten azt akarja, amit törvényében megtilt, jóllehet nem értjük, hogy egyszer miért akarja, máskor pedig miért nem akarja, hogy ugyanaz a dolog így vagy úgy történjen.” Az idézett mondatot Pázmány két helyről rakja össze, az így kapott mondat első két tagmondata hét sorral lejjebb található, mint a mondat vége, amely Kálvin szövegében előrébb van. Kálvin eredeti gondolatmenete: „Isten akarata sem önmagával nem ellenkezik, sem meg nem változik, Isten nem játssza azt, hogy nem akarja, miközben akarja. Viszont ami neki egyszerű, az nekünk bonyolultnak tűnik, mert gyenge értelmünkkel nem vagyunk képesek felfogni, hogy egyszer miért akarja, máskor pedig miért nem akarja, hogy ugyanaz a dolog így vagy úgy történjen. Pál azt mondja egy helyütt, hogy a népek elhívása elrejtett titok volt, majd nyomban hozzáteszi, hogy ebben Isten sokféleképpen megjelenő bölcsessége nyilvánult meg. Vagyis, ha tompa érzékeink miatt Isten bölcsessége sokrétűnek vagy (ahogyan a Vulgata fordítja) sokformájúnak tűnik, kell-e máris arról álmodoznunk, hogy Istenben valami változás volna, mintha megváltoztatta volna elhatározását, vagy ellenkezne önmagával? Nos, amikor nem

értjük, hogyan akarhatja Isten azt, amit törvényében megtilt, jusson csak eszünkbe tompaságunk. Ugyanakkor gondoljuk meg azt is, hogy az apostol nem ok nélkül nevezi hozzáférhetetlennek azt a világosságot, amelyben ő lakozik, mert felhő takarja el.” (KÁLVIN 2014, I., 175–176.) Itt sem változott meg Kálvin szavainak jelentése, viszont a szövegkörnyezetből való kiragadással ismételten eléri, hogy ez a rész sem tűnik teljesen bibliai magyarázatnak, hanem Kálvin saját gondolatainak.

14:6–7 *Non Deus volens iniquitatem* – Te nem olyan Isten vagy, akinek az álnokság tetszik (= Isten nem akarja a méltánytalanságot) Zsolt 5,5.

14:8–10 *Quicquid Deus vult, eo ipso quod vult, iustum habendum est. Eius enim voluntas, vnica est iustitiae regula*: – Adeo enim summa est **iustitiae regula Dei voluntas, ut quicquid vult, eo ipso quod vult, iustum habendum sit.** [...] Ergo quum sibi ius mundi regendi vindicet Deus nobis incognitum, haec sit sobrietatis ac modestiae lex, acquiescere summo eius imperio, ut **eius voluntas** nobis **sit unica iustitiae regula**, et iustissima causa rerum omnium. Az idézethez Pázmány két locusmegjelölést is ad (lib: 3. c. 23. n. 2. Lib: 1 c. 17. n 2), az idézett szöveg első mondata az elsónél található, viszont az eredeti mondat szórendjét és igeidejét megváltoztatja. A második tagmondat viszont a második locusnál. Az így kapott szöveg: „Ugyanis az igazságnak olyannyira az Isten akarata a legfőbb szabálya, hogy bármit akar, azt éppen azért kell igaznak tartani, mert ő akarja.” (KÁLVIN 2014, II., 101.) Hasonló gondolatot fejt ki Kálvin a másik locusmegjelölésnél, tehát az első könyv, 17. caputjának 2. részében a szöveg utolsó bekezdésében.

14:15–22 1. *Adstruere esse Deum, caussamque hunc esse malorum, / Id Caluine Deum, nil nisi destruere est: / 2. Tu Caluine Dei, qui suadet crimina, caelum, / Solus habe: istius gaudia nolo Dei. / 3. Abelis caedem: furias Dauidis, et ignes, / Perfidiam Iudae, vult Deus: et Deus est? / 4. Quis stygias metuat Caluino iudice paenas? / Si Deus omne nefas conflatus, et ipse luat*: – Pázmány itt négy disztichonban íródott epigrammát idéz:

1. Hogy az Isten hatalmában van az építés, ez az oka a bűnöknek; Az pedig Kálvin tanítása, hogy Isten semmi mást nem akar, mint rombolni.

2. Kálvin, legyen egyedül tiéd annak az Istennek a mennye, aki bűnökre készlet: ennek az Istennek nem akarok az örömébe jutni.

3. Ábel megölését, Dávid őrvjögő lobogását és Júdás hitszegését akarja az Isten: Isten az ilyen?

4. Ki félne a pokolbeli büntetéstől, ha Kálvin a bíró, ha minden bűnre maga az Isten késztet. Bűnhődjék ő is.

Az első kivételével megtalálhatóak egy münsteri 1607-es nyomtatványban, amelyet Bernard Dörhoff adott ki, a helyi gimnázium poétai osztályának (lásd 14:13 Poetac) műveit tartalmazza, címe *Credo Calvinisequarum*. Feltehetően ez a kis füzet adta az ötletet Pázmánynak, hogy a *Credo* ágazataira építse a mondanivalóját, illetve hogy a retorika eszközeivel visszajára fordítsa Kálvin *Credóját*. (Bővebben lásd: BÁTHORY 2020.)

14:23 Articulusba – cikkelybe

14:26–15:1 *Dei voluntate decidimus. Cal: lib: 3 c. 23 n. 4. Ideo praesciuit Deus lapsurum Adam, quia horribili decreto suo sic ordinavit. Ibid: num:*

7. — Fateor sane in hanc, qua nunc alligati sunt, conditionis miseriam, **Dei voluntate decidisse** universos filios Adam: atque id est quod principio dicebam, redeundum tandem semper esse ad solum divinae voluntatis arbitrium, cuius causa sit in ipso abscondita. [...] Iterum quaero, Unde factum est, ut tot gentes, una cum liberis eorum infantibus aeternae morti involveret **lapsus Adae** absque remedio, nisi quia Deo ita visum est? Hic obmutescere oportet tam dicaces alioqui linguas. **Decretum quidem horribile**, fateor: inficiari tamen nemo poterit quin praesciverit Deus, quem exitum esset habiturus homo, antequam ipsum conderet, et **ideo praesciverit, quia decreto suo sic ordinat**. Ez a szövegek közötti idézet két részből és két mondatból áll, két különböző locusra hivatkozik Pázmány. Az első mondat valóban a harmadik könyv huszonharmadik caputjának negyedik numerusában található, nem sokkal a kezdőmondatok után, Pázmány a többes szám első személyű alakra való változtatással közelebb hozza a mondanivalót, általánosabb érvényűvé teszi: „Isten akaratából bukunk el.” A második idézett mondat a hetedik szakaszban található, bár szinte szavanként állítja össze az itt szerepelő változatot: „Ezért Isten előre tudta, hogy Ádám vétkezni fog, mivel a saját rettenetes rendeletével rendezte így.” Az eredeti kálvini mondat: „Igen, elismerem, hogy Ádám fiai Isten akaratából jutottak ebbe a nyomorúságos állapotba”. (KÁLVIN 2014, II., 102.) Kálvin szövegében Ádám vétkének Isten általi tudásáról van szó ebben a részben, a fenti mondathoz leginkább hasonló szöveg így hangzik: „Rettenetes rendelkezés ez, elismerem; de mégsem

állíthatja senki, hogy Isten ne tudta volna előre az ember sorsát, még mielőtt megteremtette volna; azért tudta, mert döntésében így rendelte el.” (KÁLVIN 2014, II., 106.)

15:3–6 *Tergiversatio est, tantum permissu, non etiam voluntate Dei fieri peccata, Nihil enim efficiunt homines nisi arcano Dei nutu, et quod ipse decrevit, arcana directione constituit. Lib: 1. c. 18 v. 1. – Tergiversando itaque effugiunt, Dei tantum permissu, non etiam voluntate hoc fieri: ipse vero palam se facere pronuntians, effugium illud repudiat. Quod autem nihil efficiant homines nisi arcano Dei nutu, nec quicquam deliberando agitent, nisi quod ipse iam apud se decreverit, et arcana sua directione constituat, innumeris et claris testimoniis probatur. Az idézett szöveg a hivatkozott szakasz első harmadában található, a Pázmány által összállított mondat jelentése: „Meghátválás, hogy Isten engedelmével, de nem az ő akaratóból fakad a bűn. Mert semmit sem cselekszenek az emberek, csak olyasmit, amit Isten titkos jóváhagyásával tesznek, amit ő maga már elhatározott és titkos rendelkezésével megállapított.” Kálvinnál az eredeti szöveg így szól: „Abban a meghagyásban keresnek menedéket, hogy az ilyesmit Isten megengedi ugyan, de nem akarja. Isten nyíltan kijelenti, hogy mindez akaratóból történt, tehát ezt a kifogást visszautasítja. Számítalan világos bizonyíték igazolja, hogy az emberek semmit sem tehetnek Isten titkos parancsa nélkül, mert bármit szándékozzanak is tenni, csak azt tehetik, amit Isten önmagában már elhatározott és titkos rendelkezésével megállapított.” (KÁLVIN 2014, I., 172.)*

15:6–8 *Ordinatione et nutu Dei omnia eueniunt, Ex hac ordinatione iniicitur necessitas peccandi reprobis, quam euadere nequeunt. Lib: 3 c. 23 v. 6. 9. – Si hominum eventa praevideret Deus duntaxat, non etiam suo arbitrio disponderet ac ordinaret, tum non abs re agitaretur quaestio, ecquid ad eorum necessitatem valeat ipsius praevidentia: sed quum non alia ratione quae futura sunt praevideat, nisi quia ita ut fierent decrevit, frustra de praescientia lis movetur, ubi constat ordinatione potius et nutu omnia evenire. [...] Excusabiles peccando haberi volunt reprobi, quia evadere nequeunt peccandi necessitatem: praesertim quum ex Dei ordinatione sibi iniiciatur huiusmodi necessitas. Ehhez az idézethez két locusmegjelölést ad Pázmány, s valóban, az első tagmondat a hatodik szakasz utolsó sorából lett összerakva, míg a következő két tagmondat a kilencedikből való, azonban fordított sorrendben, Kálvin szövegében a második rész szerepel korábban. Az így*

kapott mondat jelentése: „Minden Isten rendelése és jóváhagyása szerint történik. Ebből a rendelésből fakad, hogy a gonoszok bünt elkövetni kényszerülnek, és ezt a kényszert nem tudják elkerülni.” Eredetileg így hangzott a két mondat: „Ha Isten csak előre látná az emberi eseményeket, döntésével pedig nem rendelhetné el és nem irányíthatná azokat, akkor lehetne okkal feltenni a kérdést, hogy az eleve látásnak van-e valami hatása a szükségyszerű bekövetkezésre. De mivel Isten nem másért látja előre a jövődő dolgokat, hanem azért, mert elhatározta, hogy úgy történjenek meg, fölöslegesen indítanak vitát az eleve tudásról, hiszen egyértelmű, hogy minden inkább rendelkezése eredményeként és akaratából történik. [...] Az elvetettek azzal akarnak felmentést nyerni vétkeikre, hogy nem tudnak megszabadulni a vétkezés kényszerétől, különösen, hogy Isten rendeléséből köti őket ez a szükségyszerűség.” (KÁLVIN 2014, II., 105 és 107.)

15:10–13 *Quicquid agitet Satan, Deus clauum tenet, mittitur a Deo cum certo mandato vt sit spiritus mendax, decernit quid fieri velit, mandat executionem ministris, Sathan minister, Deus author est. Cal: lib: 1. c. 18. n 1.* – Ergo **quicquid agitent** homines, vel **Satan** ipse, **Deus** tamen **clauum tenet**, ut ad exsequenda sua iudicia convertat eorum conatus. Vult **Deus** perfidum regem Achab decipi: operam suam offert diabolus ad eam rem: **mittitur cum certo mandato, ut sit spiritus mendax** in ore omnium Prophetarum. Si Dei iudicium est excoecatio et amentia Achab, nuda permissionis figmentum evanescit: quia ridiculum esset, iudicem tantum permittere, non etiam **decernere, quid fieri velit**, et **mandare executionem ministris**. [...] Etsi nuda permissio deinde subiici videtur, ut sanctum virum affligat: quia tamen vera est illa sententia, „Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Deo placuit, ita factum est.” colligimus, eius probationis, cuius **Satan** et scelesti latrones **ministri** fuerunt, **Deum fuisse auctorem**. Az idézet első két tagmondata a megadott szakasz közepén található, a következő tagmondat előtt kihagy két és fél sort, mégpedig Kálvin bibliai példáját (Acháb történetét) és magyarázatát, ezzel is a legfőbb módszerét követi, nevezetesen azt, hogy rendre kihagyja a szentírási hivatkozásokat, mintha a leírt szöveg Kálvin saját mondandója lenne, nem pedig a *Bibliából* vett történet. Majd ismét kihagy három sort, és következik az itteni negyedik és ötödik tagmondat. Az utolsó két tagmondat végső konklúzióját a szakaszon belül egy korábbi mondatból vágja össze. Az így kapott pázmányi mondat: „Bármit akar a Sátán, a kormányrúd Isten kezében van,

az Isten küldi azzal a meghatározott feladattal, hogy hazug lélek legyen, eldönti, amit akar, megparancsolja a szolgálknak a végrehajtást, a Sátán a szolga, az Isten az értelmi szerző.” Az eredeti szövegkörnyezetében kissé másképp hangzott ez a szöveg: „Bármit akarnak hát az emberek vagy maga a Sátán, a kormányrúd Isten kezében van, és törekvésüket a saját ítéletének végrehajtására fordítja. Isten azt akarta, hogy a hitetlen Ahábot becsapják. Ennek véghezvitelét a Sátánra bízta, akit azzal a meghatározott feladattal küld el, hogy hazug lélek legyen az összes próféta ajkán. Amennyiben Isten döntése áll Aháb vaksága és esztelensége mögött, szertefoszlik a koholmány, hogy ez csak pusztá *megengedés* lett volna, hiszen nevetséges lenne, ha a Bíró csak megengedné, s nem eldöntené, amit akar, és nem is parancsolná meg szolgálinak végrehajtását. [...] S bár úgy tűnik, valóban csak Isten pusztá engedélyére vár, hogy a szent embert meggyötörhesse, Jób mégis kimondja az igazságot: *az Úr adta, az Úr vette el, vagyis úgy lett, hogy Isten akarta*; amiből arra következtethetünk, hogy megpróbáltatásának, melynek a Sátán és a gonosz rablók az eszközei, Isten volt a szerzője.” (KÁLVIN 2014, I., 172.)

15:13–14 *Dei impulsu Satan agit partes suas: A Deo manat efficacia erroris, quo Satan excaecat. Ibid: v. 2: –* Fateor quidem, interposita Satanae opera saepe **Deum** agere in reprobis: sed ut eius **impulsu Satan** ipse **suas partes agat**, et proficiat quatenus datum est. Spiritus malus turbat Saulem, sed dicitur esse a Deo: ut sciamus furorem Saulis a iusta Dei vindicta prodire. Dicitur etiam idem **Satan excoecare** infidelium mentes: sed unde hoc, nisi quod **a Deo ipso manat efficacia erroris**, ut mendaciis credant qui renuunt parere veritati? Pázmány mondatának jelentése: „Isten készítésére végzi a Sátán a rá eső részt; Istentől árad ki a tévelygésre indító erő, amellyel a Sátán megvakít.” Ennél az idézetnél az előző locus (*Cal: lib: I. c. 18. n 1.*) utáni szakasz mondatait keverte meg kissé Pázmány, az első tagmondat a szakasz közepén található, majd kihagy három sort, és a következő két tagmondatot felcseréli, Kálvinnál az utolsó van előrébb. Az eredeti kálvini szöveg: „Elismerem, hogy Isten gyakran úgy munkálkodik a gonosz emberekben, hogy közbeiktatja a Sátán művét is, de a Sátán az ő készítésére végzi a rá eső részt, és csak annyit, amennyit Isten megenged neki. Gonosz lélek háborgatta Saul, de azt olvassuk, Isten küldte, hogy megtudjuk: Saul dühöngése Istennek jogos bosszúja volt. Pál azt mondja,

hogy a Sátán megvakítja a hitetlenek elméjét. De hogyan másképp, ha nem úgy, hogy Istentől árad ki a tévelygésre indító erő, hogy hazugságban higgyenek azok, akik nem akarják magukat az igazsághoz szabni?” (KÁLVIN 2014, I., 174.)

15:14–16 *Deus agit, quod Satan instrumentum irae Dei pro eius nutu ac imperio se flectit*, Cal: lib: 2. c. 4 n. 2. – Dicitur et **Deus** suo modo **agere**, **quod Satan** ipse (**instrumentum** quum sit **irae** eius) pro **eius nutu ac imperio** huc atque illuc **se inflectit** ad exsequenda eius iusta iudicia. Ez az idézet a második szakasz kétharmadánál található, nagyjából pontos idézet, mindössze néhány szót hagy ki Pázmány, ezzel rövidítve a szöveget: „Isten cselekszik, mivel a Sátán (haragjának eszköze lévén) az ő akaratából és parancsából hajlik”. Kálvin eredeti szövege: „Mondhatni, hogy a maga módján Isten is cselekszik itt, hiszen parancsára és utasítására a Sátán (haragjának eszköze lévén) ide meg oda hajol, hogy Isten igaz ítéletét végrehajtsa.” (KÁLVIN 2014, I., 232.)

15:16–17 *spiritus impurus ad Dei nutum respondet, instrumentum magis ipsius in agendo, quam a seipso auctor* Ibid: v. 5. – **Spiritus** ergo **impurus**, **Dei spiritus** vocatur, quia ad eius **nutum** potentiamque **respondet**, **instrumentum magis ipsius in agendo, quam a se ipso auctor**. Ez az idézet a fejezet elején található, Pázmány kis mértékben alakítja át, amennyire a mondatrövidítés megkívánja. „A tisztátalan lelket csak azért nevezi Isten lelkének, mert az ő parancsának és hatalmának engedelmeskedik, tehát inkább Isten cselekvésének eszköze, mintsem önmaga cselekvő.” (KÁLVIN 2014, I., 234.)

15:18–19 *Certa destinatione Dei flectuntur impelluntur*, Cal: lib: 1. c. 18 n. 2. – Lásd 13:7–10. jegyzet. Pázmány a saját maga által összerakott és már hivatkozott mondatot citálja itt újra.

15:19–20 *Impulsu Dei agit homo, quod sibi non licet*. Ibid: n. 4. – Si quos autem magis impediatur quod nunc dicimus, nullum esse **Dei** cum **homine** consensum, ubi hic iusto illius **impulsu agit quod sibi non licet**: succurrat quod alibi admonet idem Augustinus: „Quis non ad ista iudicia contremiscat, ubi agit „Deus etiam in cordibus malorum quicquid vult, reddens eis tamen secundum eorum merita?” Az idézet a szakasz (Lib. 1. c. 18. n. 4.) vége felé található, egy hosszabb mondatból vág össze Pázmány egy rövidet, a szöveg tartalmán nem változtat, ismételt elhagyja viszont Kálvin hivatkozását, itt éppen a Szent Ágostontól vett idézetet. Pázmány rövidített mondata: „Isten késztetésére az ember azt

teszi, amit nem szabad”. Az eredeti kálvini mondat: „Ha valaki túl bonyolultnak találja, amit most mondunk, hogy tudniillik Isten és ember között nincs egyezés, amikor Isten készítésére az ember azt teszi, amit nem szabad, segítségére lehet Augustinus másik mondása: »ki ne rendülne meg attól az ítélettől, hogy Isten még a gonoszak szívében is megcselekszi azt, amit akar, miközben mégis érdemük szerint fizet meg nekik?«” (KÁLVIN 2014, I., 178.)

15:20–21 *Peccandi necessitatem evadere nequeunt, quae ex Dei ordinatione illis iniicitur. Lib: 3. cap: 23. n. 9.* – Excusabiles peccando haberi volunt reprob, quia **evadere nequeunt peccandi necessitatem**: praesertim **quum ex Dei ordinatione** sibi **iniiciatur** huiusmodi necessitas. Az idézett szöveg majdnem a szakasz felénél található, nagyjából összefüggő idézet, néhány helyen a szórenden változtat Pázmány: „nem tudnak megszabadulni a vétkezés kényszerétől, amely Isten rendeléséből köti őket”. Kálvin eredeti mondata: „Az elvetettek azzal akarnak felmentést nyerni vétkeikre, hogy nem tudnak megszabadulni a vétkezés kényszerétől, különösen, hogy Isten rendeléséből köti őket ez a szükségszerűség.” (KÁLVIN 2014, II., 107.)

15:21–22 *necessario obsequuntur diabolo. Lib: 2 c. 4 n. 1.* – Imperio igitur diaboli quod animalis hominis voluntas dicitur subiacere, ut inde agitur, non significat ipsam reluctantem ac restitamentem ad obsequia adigi (quemadmodum invita mancipia obire iussa nostra, dominii iure cogimus), sed Satanae praestigiis fascinatam, illi se ad omnem ductum **obsequentem necessario praebere**. Ez a három szó Pázmány alkotása, szó szerint így (= szükségszerűségből engedelmeskednek az ördögnek) nem szerepel az eredeti szövegben, Kálvin hosszabban fejti ki és magyarázza nagyjából ugyanezt. Az eredeti gondolatmenet: „Amikor tehát azt mondjuk, hogy a testi ember az ördög uralma alatt van, és tőle kapja az ösztönzést, ezt nem úgy kell érteni, hogy az a maga követésére kényszeríti az embert, miközben ez ellenszegül és megpróbál ellenállni (ahogyan például az engedetlen rabszolgát, tulajdonosi jogunknál fogva, engedelmessegre kényszerítjük), hanem a Sátán szemfényvesztéssel kápráztatja el az embert, aki szükségszerűen engedelmeskedik és követi őt mindenben.” (KÁLVIN 2014, I., 231.)

15:24–25 *Fures et homicidae, instrumenta sunt diuinae prouidentiae, quibus ipse vtitur. Cal: lib: 1 cap. 17 n. 5.* – Ego plus concedo: **fures et homicidas**, et

- alios maleficos, **divinae esse providentiae instrumenta, quibus** Dominus **ipse** ad exsequenda, quae apud se constituit iudicia, **utitur**. Az idézett szöveg a szakasz közepén található, nagyjából folyamatos szöveg, a szórenden változtat Pázmány és kissé rövidíti az eredetit, de a mondanivaló nem változik: „A tolvajok és gyilkosok mind az isteni gondviselés eszközei, akiket ő maga használ”. Az eredeti gondolatmenet: „Én ennél is továbbmegyek: a tolvajok, gyilkosok és egyéb gazemberek mind az isteni gondviselés eszközei, akiket az Úr arra használ, hogy eldöntött ítéleteit véghezvigyék.” (KÁLVIN 2014, I., 163.)
- 15:25–26 *Dei opus fuit incestus Absolonis. Cal: lib: 1 c. 18 n. 1. – Absalom incesto* coitu patris torum polluens, detestabile scelus perpetrat: **Deus** tamen hoc **opus** suum esse pronuntiat”. Az idézet a szakasz kétharmadánál található, ám ebben a formában (= Isten műve volt Absolon vérfertőzése) Pázmány alkotása, rövidíti Kálvin mondatát, ezzel természetesen kissé az értelmén is változtat, amely eredetileg így szólt: „Amikor Absolon vérfertőzéssel szennyezte be atyja ágyát, iszonyatos vétket követett el, Isten mégis kijelenti, hogy ez az ő munkája volt.” (KÁLVIN 2014, I., 173.)
- 15:26–28 *In vnoquoque facinore specialis Dei actio elucet. Ideo facinus idem, Deo, Sathanae, homini assignatur. Lib: 2 c. 4 n. 2. – De illa speciali actione* tantum loquor, quae **in unoquoque facinore** apparet. **Idem ergo facinus Deo, Satanae, homini assignari**, videmus non esse absurdum: sed varietas in fine et modo facit, ut illic inculcata Dei iustitia **re luceat**, Satanae hominisque nequitia cum suo opprobrio se prodant. Az idézett szöveg a szakasz legvégén található, Pázmány rövidít és a szórenden változtat: „Az egyes bűnös cselekedetekben Isten különös tevékenysége jelenik meg. Ezért lehet ugyanazt a tényt Istennek is, a Sátánnak is és az embernek is tulajdonítani”. Az eredeti kálvini szöveg: „Most csupán arról a különös cselekvésről beszélek, amely az egyes bűnös cselekedetekben jelenik meg. Láthatjuk tehát, hogy nem lehetetlenség ugyanazt a tényt Istennek is, a Sátánnak is és az embernek is tulajdonítani, de a szándékok és a kivitelezési módok különbsége azt eredményezi, hogy miközben ezek révén felragyog Isten tiszta igazsága, aközben lelepleződik a Sátán és az ember gyalázatos aljassága.” (KÁLVIN 2014, I., 232.)
- 15:28–30 *Deus eorum omnium autor vocatur, quae isti volunt eius tantum permissu contingere Cal: lib: 1 cap. 18 n. 3. – Et iam satis aperte ostendi, Deum vocari eorum omnium auctorem, quae isti censores volunt otioso tantum*

eius permissu contingere. Az idézett szöveg a szakasz közepén található, Pázmány keveset változtat: az igealakokon olykor és a szórenden, Kálvin bevezető tagmondatát hagyja el. „Arra pedig eléggé alaposan rámutattam már, hogy Istent kell mindazon dolgok szerzőjének tartanunk, amelyekről ezek a bírálók azt mondják, hogy csak tétlen engedélyével történnek meg.” (KÁLVIN 2014, I., 175.)

15:30 *Causae damnationis Deus est author. Cal: lib: 3 c. 23 n. 3.* — Unde apparet quam perversa sit obstrepenti affectatio, quod data opera supprimunt, quam in se agnoscere coguntur **damnationis causam**, ut Dei praetextus eos liberet. Atqui ut centies **Deum esse auctorem** confitear, quod verissimum est, non protinus tamen crimen eluunt, quod eorum conscientia insculptum subinde eorum oculis recurrit. Az idézett rövid mondatot a szakasz utolsó bekezdésének tagmondataiból rakta össze Pázmány: „kárhozatuknak Isten a szerzője”. Kálvin eredeti szövege: „Ebből kitűnik, hogy mennyire fonák túlzott igyekezetük a zúgolódásra, amikor készarva titkolnák kárhozatuk okát, amit kénytelenek önmagukban elismerni, hogy Istenre hivatkozva mentsék magukat. De ha százszor vallanám is meg, hogy kárhozatuknak Isten a szerzője, ami teljesen igaz, akkor sem tudnák rögtön kitörölni lelkiismeretükből az okot, amely annyira be van vésve oda, hogy minduntalan szemükbe ötlük.” (KÁLVIN 2014, II., 102.)

15:31–32 *Cuius Sathan et scelesti homines ministri fuere, eius Deus author fuit, illo c. 18. v. 1:* — Etsi nuda permissio deinde subiici videtur, ut sanctum virum affligat: quia tamen vera est illa sententia, „Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Deo placuit, ita factum est:” colligimus, eius probationis, **cuius Satan et scelesti latrones ministri fuerunt, Deum fuisse auctorem.** Ennél a citátumnál Pázmány nem adja meg a könyvszámot. Ez az egyik legtöbbet idézett szakasz (lásd 13:3–7, 13:7–10, 13:21–22, 15:3–6, 15:10–13, 15:18–19, 15:19–20, 15:25–26, 15:28–30), amely az első könyvben található. Az idézett szöveg pedig a fejezet közepén, egy hosszabb mondat utolsó tagmondata, csak a szövegből való kiemelés miatt változtat minimálisan a ragozáson, valamint az eredeti szöveg *scelesti latrones* (= bűnös útonállók) kifejezését az általánosabb *scelesti homines* (= bűnös emberek) kifejezésére cseréli: „a Sátán és a gonosz emberek az eszközei, Isten volt a szerzője.” A teljes kálvini mondat: „S bár úgy tűnik, valóban csak Isten pusztá engedélyére vár, hogy a szent embert meggyötörhesse, Jób mégis kimondja az igazságot: *az Úr adta,*

az Úr vette el, vagyis úgy lett, ahogy Isten akarta; amiből arra következtethetünk, hogy megpróbáltatásának, melynek a Sátán és a gonosz rablók az eszközei, Isten volt a szerzője.” (KÁLVIN 2014, I., 172.)

16:4 articulusok – cikkelyek

16:21–22 *Flagitiorum causa extra humanam voluntatem quaerenda non est.* – Excoecatio impiorum, et quaecunque inde sequuntur **flagitia**, opera Satanae nuncupantur: quorum tamen **causa extra humanam voluntatem quaerenda non est**, ex qua radix mali surgit: in qua fundamentum regni Satanae (hoc est, peccatum) residet. Az idézett szöveget a szakasz (*Cal: lib: 2 c. 4 n. 1.*) utolsó tagmondataiból rakta össze Pázmány, az első szó kivételével folyamatos, szó szerinti idézet. Az első szó (*flagitium* = gáztett) is szerepel a szövegben korábban, Pázmány a rövidítés kedvéért az eredeti többes szám alanyesetű alakból birtokost csinál: „a gáztetteknek az okát nem az emberi akaraton kívül kell keresni”. Az eredeti kálvini mondat: „A hitetlenek megvakítását és ennek következményeit, a számtalan csapást mind a Sátán munkáinak nevezi, ám ezek okát nem az emberi akaraton kívül kell keresni, hiszen a rossz gyökere belőle sarjad; erre (vagyis a bűnre) épül a Sátán uralma.” (KÁLVIN 2014, I., 232.)

16:22 Lyconidest – Lyconides Plautus *A bögre (Aulularia)* című komédiájának negyedik felvonása tizedik jelenetében mondja, hogy „Engem az isten ösztönzött, az csalt oda hozzá”, valamint hogy „Azt istenek így akarták: nem így lett volna, hogyha nem.” (*Plautus vígjátékai* 1977, 184. Fordította Devecseri Gábor.) Az alább következő latin mondat (*Deus impulsor fuit, credo Deos voluisse*) Kálvin alkotása lehet, ugyanis az eredeti szövegben – ahogy magyarul idéztem – két mondatról van szó, abból rak össze egyet Kálvin, Pázmány pedig ezt idézi.

16:23–24 *Deus impulsor fuit, credo Deos voluisse Cal: lib: 1 c. 17 n. 3.* – **Deus impulsor fuit: credo deos voluisse.** Az idézetet szó szerint közli Pázmány – mivel maga Kálvin is úgy idézi, a fenti Plautus komédiából –, a megadott szakasz harmadánál található: „az istenség biztatott a vétekre; hiszem, hogy az istenek akarták”. (KÁLVIN 2014, I., 160.)

17:2–3 *Potuit igitur Adam stare si vellet, quando non nisi propria voluntate cecidit.* – **Potuit igitur Adam stare si vellet, quando non nisi propria voluntate cecidit:** Az idézett szöveg a szakasz (*Cal: lib: 1 c. 15 n. 8.*) harmadánál található,

- azon ritka idézetek egyike, amelyik szó szerinti. Pázmány teljes mondatot idéz, semmit nem változtat. „Ádám tehát megállhatott volna, ha akart volna, mert egyedül akarata folytán bukott el.” (KÁLVIN 2014, I., 146.)
- 17:7 Semeinec – Semeinek/Siminek. A Pázmány által említett történet Dávid királynak fiával, Absalommal való csatázása idején játszódik. Dávid vándorlása során találkozott Simivel, aki egyfolytában átkozódott, ahogy meglátta Dávidot közeledni, sőt kövekkel dobálta. Dávid viszont a felháborodott embereinek azt mondta: „Hagyjátok, hadd átkozódjék. Ha az Úr meghagyta neki: Átkozd meg Dávidot, akkor ki kérheti számon: miért teszel ilyet?” (2Sám 16,10)
- 17:7 ő indította fel Dávidot az gonoszra – A Pázmány által hivatkozott szöveg így szól: „Újra fellángolt az Úr haragja Izrael ellen, úgyhogy ismét felfingerelte ellenük Dávidot és azt mondta neki: »Menj s vedd számba Izraelt és Júdát!«” (2Sám 24,1)
- 17:11 Tertullianus – Quintus Septimius Florens Tertullianus (155/160–220 után) ókeresztény teológus, hitvitázó, a latin nyelvű keresztény próza megteremtője. Írásművészete maradandó, szinte a *Vulgatát* megközelítő hatással volt az utókor latin nyelvű prózájára. Hatásával magyarázható, hogy életművének mintegy háromnegyed része, szám szerint 31 írása maradt fenn.
- 17:15–16 *Praescientia Dei, peccatores praenoscit, non facit*: – Az Isten előrelátása révén ismeri a bűnösöket, de nem ő teszi őket bűnösökké.
- 17:16 Ioseph battiainac – Az ószövetségi József Jákob és Ráhel idősebb fia volt, akit a bátyjai irígységből eladtak rabszolgának. (Ter 37)
- 17:27. jegyzet *Tertull: 2 contra Marcion* – Tertullianus Marcion elleni munkájára hivatkozik Pázmány. Markion (80 k.–150 k.) kis-ázsiai kereskedőből lett eretnek hitszónok, aki egy több mint 300 évig létező egyházat alapított meg, számos hívővel az egész korabeli Római Birodalom területén. Markion Istene haragtól és indulatoktól mentes, teljesen jóindulatú. Hitük szerint Krisztus nem volt igazából ember, és nem ténylegesen halt meg a keresztfán, hanem teste mintegy jelenésszerű, anyagtalan volt.
- 17:28. jegyzet *Augustin: Enchirid: cap. 100. 22. Ciuit: cap. 1.* – Pázmány itt Szent Ágoston két művére hivatkozik. Az első az *Enchiridion*, vagy *De*

- fide, spe et caritate* (Kézikönyv, vagy A hiről, a reményről és a szeretetről), a második pedig a *De civitate Dei* (Isten városáról).
- 17:29. jegyzet Aug: lib: 1 de Orig: Animae – Pázmány itt Szent Ágoston *De Anima et eius origine* (A lélekről és eredetéről) című művére hivatkozik. Ebben válaszol Szent Ágoston a donatista Vincentius Victor nézeteire.
- 18:2 Z. Hieronym: Thren: – Szent Jeromos (Sophronius Eusebius Hieronymus; 340 k.–420 k.) latin nyelven alkotó ókeresztény író, az egyházatyák egyike. Rómában a kor híres grammatikusának, Aelius Donatusnak volt a tanítványa, tanulmányai befejeztével felvette a keresztséget, majd Galliába, később a Szentföldre utazott, mintegy öt évig a khalkiszi sivatagban remeteéletet élt. Itt kezdett héberül tanulni egy kikeresztelkedett zsidótól. 382-ben ismét Rómába utazott, ahol I. Damáz (Damasus) pápa (366–384) megbízta a *Biblia* latin fordításával és az addigi fordítás revíziójával, ez a *Vulgata*, amely évszázadokon keresztül az általánosan használt bibliafordítás volt. Egész pályafutását végigkísérték levelei, amelyekből mintegy 130 maradt fenn. Pázmány itt a Jeremiás próféta siralmaihoz írott kommentárra hivatkozik (*In lamentationes Jeremiae*), a 3. könyv 37. siralmára: „Ki az, aki csak szól és minden létrejön? Ki parancsol, ha nem az Úr? Honnét származik a jó is, meg a rossz is, ha nem az Úr szájából?” (Sirál 3,37–38) Pázmány a görög címre utal: *Thrénai Jeremiu*.
- 18:3 Damasc: 4. de Fide – Damaszkuszi Szent János (Ioannes Damascenus, Ióannész Damaszkénosz; † 750 k.) előkelő arab keresztény családból származott, a kalifa szolgálatában állt, 700 körül visszavonult a Jeruzsálem közelében lévő Mar Sabas kolostorba és pap lett. Korának egyik legnagyobb teológusa, dogmatikai, aszkétikus, hagiográfiai műveket, beszédek, vitairatokat, Szent Pál-kommentárt írt. Pázmány itt az *Expositio de fide orthodoxa* (Az igaz hit kifejtése) című művére hivatkozik.
- 18:11–12 *Non obdurat Deus impertiendo malitiam, sed non impertiendo misericordiam*: – Isten nem arra törekszik, hogy gonosznak, hanem arra, hogy irgalmasnak bizonyuljon. – Szent Ágoston Sixtus presbiterhez írott első leveléből idéz Pázmány. (Ep. 194, III, 14) Ez a levél a Pázmány korában megjelenő kiadásokban a 105-ös számú volt.
- 18:12 *Non instigando sed deserendo* – Nem ösztönzi [a bűnre], hanem arra biztatja, hogy a bűnt elhagyja.

- 18:14–15 *Dimisi eos secundum desideria cordis: Dimisit gentes ingredi vias suas*: – Ezért ráhagytam őket kemény szívükre, hadd menjenek csak saját fejük után. (Zsolt 81,13)
- 18:32. jegyzet *Aug: Tomo: 8. in Psal: 77. in illud, Immissiones per Angelos*. – Pázmány itt Szent Ágoston *Enarrationes in psalmos* (Magyarázatok a zsoltárokról) című művére hivatozik, a 77. (78.) zsoltárhoz írott kommentárra. A hivatkozott bibliai verset a *Septuaginta* latin fordításából idézi (és nem a héberből készült zsoltárfordításokból): „misit in eos iram indignationis suae indignationem et iram et tribulationem inmissionem per angelos malos” (77,49), a mai katolikus bibliafordítás némiképp tágabban fordítja: „Haragjának tüzét szórta rájuk: bosszúság, gond, zaklatás, ártalom tömegét.” (Zsolt 78,49)
- 19:2 Z. Ianosnál – Szent János a tizenkét apostol egyike. Jézus szeretett tanítványa, a legfiatalabb, és a tizenkettő közül az egyetlen, aki nem vértanúhalált halt. A negyedik evangélium, három apostoli levél és a hagyomány szerint a *Jelenések könyvének* szerzője.
- 19:10–11 *Voluntas Dei est rerum necessitas, ideoque necessario futurum quod ille voluerit*. – Non dubitabo igitur cum Augustino simpliciter fateri, **voluntatem Dei esse rerum necessitatem, atque id necessario futurum esse quod ille voluerit**: quemadmodum ea vere futura sunt, quae praeviderit. Az idézett szöveg a szakasz (*Lib: 3 c. 23 n 8.*) harmadánál található, folyamatos idézet, a szórenden, kötőszavakon és az igeidőn változtat csak Pázmány a hosszabb szövegből való kivágás miatt, az értelmi mondanivalón nem. Ennél az idézetnél sem említi Kálvin forrását (Szent Ágostont), mintha ezek Kálvin saját gondolatai lennének: „Isten akarata a dolgok szükségszerűsége, és amit akar, az szükségszerűen bekövetkezik”. Az eredeti kálvini szövegkörnyezet: „Nem habozom tehát Augustinusszal együtt egyszerűen megvallani, hogy Isten akarata a dolgok szükségszerűsége, és amit akar, az szükségszerűen bekövetkezik; mint ahogyan valóban megtörténik minden, amit előre látott.” (KÁLVIN 2014, II., 106.)
- 19:12–13 *Necessario peccat homo, et Diabolo se ad omnem ductum obsequentem necessario praebet*. – **Hominem** peccati iugo ita captivum teneri, ne ad bonum aut voto aspirare, aut studio contendere suapte natura queat, sufficienter, nisi fallor, probatum est. Praeterea distinctio inter coactionem et necessitatem posita fuit,

unde liqueret eum, dum **necessario peccat**, nihilo tamen minus voluntarie peccare. [...] Imperio igitur diaboli quod animalis hominis voluntas dicitur subiacere, ut inde agitetur, non significat ipsam reluctantem ac restitantem ad obsequia adigi (quemadmodum invita mancipia obire iussa nostra, dominii iure cogimus), sed **Satanae** praestigiis fascinatam, illi **se ad omnem ductum obsequentem necessario praeber**e. Az idézett szöveg két részből áll, az első tagmondat a hivatkozott szakasz (*Lib: 2 c. 4 n. 1.*) legelejáról lett összevágva, a második pedig a szakasz kétharmadánál található. Pázmány mondata magyarul: „Szükségszerűen vétkezik az ember, és a Sátánnak szükségszerűen engedelmeskedik és követi őt mindenben.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „A bűn annyira igájában tartja az embert, hogy tulajdon természete miatt nem vágyik önmagától a jóra, nem is igyekszik azt megcselekedni; ha nem csalódom, ezt bebizonyítottuk. Emellett különbséget tettünk a kényszer és a szükségszerűség között, amelyből kiderült, hogy bár szükségszerűen vétkezik, de a legkevésbé sem úgy, hogy ne akarna vétkezni. [...] Amikor tehát azt mondjuk, hogy a testi ember az ördög uralma alatt van, és tőle kapja az ösztönzést, ezt nem úgy kell érteni, hogy az a maga követésére kényszeríti az embert, miközben az ellenszegül és megpróbál ellenállni (ahogyan például az engedetlen rabszolgát, tulajdonosi jogunknál fogva, engedelmességre kényszerítjük), hanem a Sátán szemfényvesztéssel kápráztatja el az embert, aki szükségszerűen engedelmeskedik és követi őt mindenben.” (KÁLVIN 2014, I., 231.)

19:15–17 *Reprobi euadere nequeunt peccandi necessitatem, praesertim quum ex Dei ordinatione, sibi iniiciatur huiusmodi necessitas* – Excusabiles peccando haberi volunt **reprobi**, quia **evadere nequeunt peccandi necessitatem: praesertim quum ex Dei ordinatione sibi iniiciatur huiusmodi necessitas**. Az idézett szöveg a szakasz (*Lib: 3 c. 23 n 9.*) harmadánál található, folyamatos idézet, csak a hosszabb mondatból való kivágás miatti nyelvtani változtatásokkal él Pázmány, a szöveg rövidítésével Kálvin magyarázó tagmondata tűnik el, ezzel azt a hatást éri el, mintha Kálvin saját gondolatát olvasnánk és nem a magyarázatát. Az érthetőség kedvéért szögletes zárójelben közlöm a Pázmány által kihagyott tagmondatot. „Az elvetettek [azzal akarnak felmentést nyerni vétkeikre, hogy] nem tudnak megszabadulni a vétkezés kényszerétől, különösen, hogy Isten rendeléséből köti őket ez a szükségszerűség.” (KÁLVIN 2014, II., 107.)

19:20–21 *Legis obedientiam nullibi reperire est: Quod autem impossibile legis observationem diximus id est paucis explicandum*: – Respondeo, Etiam si promissiones Legis, quatenus conditionales sunt a perfecta **Legis obedientia** dependeant, quam **nullibi reperire est**: non tamen frustra datas esse. [...] **Quod autem impossibile Legis observationem diximus, id est paucis** verbis **explicandum** simul et confirmandum. Ezt az idézetet két részből (*Lib: 2 c. 7 n 4 et 5.*) rakta össze Pázmány, a mondat első fele a negyedik rész közepén található, a második pedig az ötödik elején. A Pázmány által létrehozott mondat így hangzik: „A törvény betartását senkiben nem találjuk meg; azt mondjuk, hogy a törvényt lehetetlen megtartani. Ezt most röviden ki kell fejtenünk”. Kálvin eredeti szövege: „Válaszolok: noha a törvény ígéreteit a törvény teljes és maradéktalan betartásának feltételéhez kötötte, amit senkiben nem találunk meg, mégsem hiába adta az ígéreteket. [...] Azt mondtuk, hogy a törvényt lehetetlen megtartani. Ezt most röviden ki kell fejtenünk és meg kell erősítenünk”. (KÁLVIN 2014, I., 264–265.) A szakasz további részében Kálvin arról beszél, hogy Isten ingyen adja nekünk a kegyelmét, amelyből még akkor is részesül az ember, ha nem teljesíti a feltételeket. Pázmány pedig arra tereli a gondolatmenetet, hogy a kálvinisták Istene akarja is, meg nem is a bűnt, tiltja is, meg nem is, mivel olyan törvényt adott a fiainak, amelyet nem lehet betartani.

19:25–20:2 *Ego ne subire quidem posse dico cupiditatem sine deliberato assensu, nisi ob defectum eorum quae in lege requiruntur: pungit nos animi aliquod desiderium, iam rei tenemur vt legis transgressores: Concupiscentia etiam stimulari, lex vetat, non est igitur, quod vel leuissimas cupiditates iudicio mortis eximamus*. – Sic enim definiunt, esse **cupiditatem sine deliberato assensu**, quae non diu cordi insideat. **Ego autem ne subire quidem posse dico, nisi ob defectum eorum, quae in Lege requiruntur**. [...] **Pupugit nos animi aliquod desiderium? iam concupiscentiae rei tenemur**, ac simul constituimur **Legis transgressores**: quia Dominus non tantum deliberare et machinari quod sit in iacturam alterius vetat, sed **concupiscentia etiam stimulari** et aestuare. **Legis** vero transgressioni maledictio Dei semper incumbit. **Non est igitur, quod vel levissimas cupiditates iudicio mortis eximamus**. Az idézett szöveg a második könyv, nyolcadik caputjának 58. szakaszából van kivonatolva. Pázmány még a harmadik könyv, harmadik caputjának 10. részét is említi, amelyben valóban hasonló dolgokról

beszél Kálvin. Pázmány mondatának az első része a szakasz elején, a második pedig a közepén található. Az így létrehozott mondat jelentése: „Én azt mondom, hogy nem lehetséges bűnös vágyat érezni jóváhagyó megfontolás nélkül, kivéve azoknak a megfogyatkozása esetén, amiket a törvényben megkövetelnek. Fájdalmat okoz valamiféle lelki vágy, már vádlottak vagyunk, mint akik átlépték a törvényt. A törvény megtiltja, hogy a vágyakozás ösztönözzön, nincs tehát, ami miatt akár még a legapróbb sóvárgást is kivehetnénk a halálos ítélet alól.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Meghatározásuk így hangzik: bocsánatos bűn a beleegyező akarat nélküli kívánság, amely csak ideig-óráig marad a szívben. Én ezzel szemben azt mondom, hogy a szívbe nem hatolhat be semmiféle gonosz kívánság, csak úgy, hogy híjával vagyunk annak, amit a törvény megkövetel. [...] Szíven szúrt-e már valami vágyakozás? Ha igen, akkor máris a kívánság bűnébe estünk, és ezzel törvénszegők lettünk, mert az Úr nemcsak a másik kárára folyó ármánykodást és mesterkedést tiltja, hanem azt is, hogy gonosz kívánságtól nyugtalankodjunk és égjünk. A törvénszegés pedig mindig maga után vonja Isten átkát. Így tehát semmi okunk arra, hogy akár a legapróbb kívánságokat is kivegyük a halálos ítélet alól.” (KÁLVIN 2014, I., 318, 319.)

20:5–7 *Irascitur Deus suis creaturis, a quibus nulla ante offensa prouocatus fuit: Nudo arbitrio, citra proprium meritum, in aeternam mortem prae-destinantur.* — Multis modis cum Deo litigant stulti homines, quasi eum teneant suis criminationibus obnoxium. Primum ergo interrogant, quo iure **suis creaturis irascatur Dominus, a quibus nulla ante offensa provocatus fuerit**: nam exitio devovere quos placuerit, tyranni magis libidini, quam legitimae iudicis sententiae convenire. Esse igitur cur cum Deo expostulent homines, si **nudo eius arbitrio, citra proprium meritum in aeternam mortem prae-destinantur.** Az idézett szöveghely (*Lib: 2 c. 23 n. 2.*) hibásan van megadva, a második könyv helyett a harmadik könyvben található, a szakasz harmadánál. Pázmány itt meglehetősen agyafűrt módszerrel csavar az eredeti szövegen, ugyanis Kálvin mondanivalóján nem változtat, azonban leghagyja a szöveg elejéről Kálvin kontextusát, nevezetesen azt, hogy az alábbi gondolatmenetet a bolondok mondják, azaz ő is mint torz, hibás érvelést említi. Pázmány mondata tehát ez lett: „Isten haragszik azokra a teremtményeire, akik őt korábban semmilyen sértéssel

nem bántották meg: pusztá döntésével, minden érdemüket figyelmen kívül hagyva, eleve örök halálra rendeli őket.” Kálvin eredeti gondolatmenete pedig így hangzott: „A bolondok sokféleképpen vitatkoznak Istennel, mintha ugyan bármivel megvádolhatnák őt. Először tehát azt kérdezik, hogy milyen joggal haragszik teremtményeire az Úr, akik őt korábban semmilyen sértéssel nem bántották meg. Mert pusztulásra ítélni azokat, akiket akar, inkább zsarnoki önkényeskedéshez hasonlítható, mint törvényes bírói ítélethez. Van hát miért perelniük az embereknek Istennel, ha pusztá döntésével, minden érdemüket figyelmen kívül hagyva rendeli őket eleve örök halálra.” (KÁLVIN 2014, II., 101.)

20:7–8 *Vbicunque vero regnat hoc Dei placitum, nullam in considerationem veniunt opera.* – *Ubicunque vero regnat hoc Dei placitum, nulla in considerationem veniunt opera.* Az idézett mondattal kezdődik a szakasz (*Lib: 3 c. 22 n. 3.*), ez azon ritka szöveghelyek egyike, amelyen semmit nem változtat Pázmány. „Ha pedig Istennek ez az akarata uralkodik, semmiféle cselekedet nem jön számításba.” (KÁLVIN 2014, II., 90.)

20:16–18 *Vocem ad eos dirigit, sed vt magis obdurescant, lucem accendit sed vt reddantur caeciores, doctrinam profert sed qua, magis obstupescant, remedium adhibet, sed ne sanentur.* – *Ecce vocem ad eos dirigit, sed ut magis obsurdescant: lucem accendit, sed ut reddantur coeciores: doctrinam profert, sed qua magis obstupescant: remedium adhibet, sed ne sanentur.* Az idézett szöveg (*Cal: lib: 3. c. 24 n. 13*) a szakasz kétharmadánál található, folyamatos, hiánytalan idézet. „Íme, szavát hozzájuk intézi, de azért, hogy még süketebbek legyenek; világosságot gyújt, hogy még inkább megvakuljanak; tanítást ad, hogy azzal még jobban elkábítsa őket; orvosságot nyújt nekik, de nem azért, hogy meggyógyuljanak.” (KÁLVIN 2014, II., 125.) Pázmánynál a Kálvin által használt *obsurdescant* (= megsüketüljenek) ige helyett az *obdurescant* (= megkeményedjenek) ige szerepel az idézetben.

20:20 Neronac – Claudius Caesar Augustus Germanicus Nero (54–68) római császár, a Iulius–Claudius dinasztia utolsó uralkodója. Zsarnoki tettei és túlzott művészi ambíciói révén Nero a leghírhedtebb ókori uralkodók egyike.

20:20 Busyrisnec – Buszirisz a görög mitológiában szereplő egyiptomi király, Héraklész mítoszában fordul elő. Miután országát kilenc éven át aszály

- sújtotta, egy Thrasziosz nevű jós azt jövendölte, hogy csak akkor menekülhetnek meg, ha minden évben föláldoznak egy idegent Zeusznak. Buszirisz elsőként a jóst áldozta föl, majd sorra az Egyiptomban tartózkodó idegeneket. Héraklészt is föl akarták áldozni, ő azonban, amikor az oltárhoz vezették, széttépte láncait és megölte a királyt.
- 20:20 Mezentiusnac – Mezentius a római mitológiában szereplő etruszk király, akit vérszomjas kegyetlensége miatt száműztek Latiumba. Itt végül Aeneas dőfte le egy hosszú csata után (Vö. Vergilius, *Aeneis*, X. ének).
- 20:26 *praedestinatio*arul – eleve elrendeléséről; Kálvin legtöbb vitát kiváltó nézete a kettős predesztináció, amellyel tagadja az emberi szabad akaratot, mivel azt állítja, hogy Isten eleve eldöntötte, hogy az egyes emberek üdvözülni vagy elkárhozni fognak.
- 20:41. jegyzet *Idem repetit* – ugyanezt megismétli
- 21:4–6 *Non pari conditione creantur omnes, sed in alterutrum finem conditus quisque est, ad vitam vel ad mortem* Cal: lib: 3 c. 21 n. 5: – **Non enim pari conditione creantur omnes: sed** aliis vita aeterna, aliis damnatio aeterna praeordinatur. Itaque prout **in alterutrum finem quisque conditus est**, ita vel **ad vitam vel ad mortem** praedestinatum dicimus. Pázmány a caput első harmadából idéz, viszonylag egyszerű és követhető módon, egy hosszabb mondatot rövidít, a szöveg mondanivalóján nem változtat: „nem egyforma állapotra teremtett mindenkit, hanem a két állapot valamelyikére teremtett, életre vagy halálra.” Kálvin eredeti szövege: „Isten ugyanis nem egyforma állapotra teremtett mindenkit, egyeseket eleve örök életre, másokat pedig örök kárhozatra rendelt. Mivel tehát mindenkit a két cél valamelyikére teremtett, azért mondjuk, hogy eleve elrendelt életre vagy halálra.” (KÁLVIN 2014, II., 83.)
- 21:6–8 *Nullo humanae dignitatis respectu electi Iusti ad salutem, et damnationi addictis, incomprehensibili iudicio, vitae aditus praeclusus* Ibid: n. 7: – Hoc consilium quoad electos in gratuita eius misericordia fundatum esse asserimus **nullo humanae dignitatis respectu**: quos vero **damnationi addicit**, his iusto quidem et irreprehensibili, sed **incomprehensibili ipsius iudicio, vitae aditum praecludi**. Az idézett szöveg a szakasz utolsó harmadában található, Pázmány a tartalmi mondanivalón nem változtat gyökeresen, csak a kihagyással Kálvin néhány finomító-megengedő megjegyzését figyelmen kívül hagyva, sarkítja és jóval kizárólagosabbá teszi az eredetinel: „nincs tekintettel

semmiféle emberi méltóságra, a kiválasztott Igazakat üdvösségre ítéli, a kárhozatra ítélték elől felfoghatatlan ítéletével elzárja az életre vezető utat”. Kálvin eredeti mondata: „Azt tartjuk, hogy ez a választottakra vonatkozó tanácsa ingyen kegyelmén alapul, és nincs tekintettel semmiféle emberi méltóságra; akiket viszont a kárhozatra ítélt, azok elől elzárja az életre vezető utat, jogos és kérdőjelezhetetlen, ám felfoghatatlan ítéletével.” (KÁLVIN 2014, II., 87.)

21:8 *Nulla in considerationem veniunt opera in hoc Dei decreto lib: 3. c. 22 n.*

3. – Ubicunque vero regnat **hoc Dei placitum, nulla in considerationem veniunt opera**. Ez az idézet a harmadik szakasz elején található, Pázmány fölcseréli a tagmondatokat és a *placitum* helyett a *decretum* szót használja. „Semmiféle cselekedet nem jön számításba Istennek ebben a határozatában”. Kálvin eredeti mondata: „Ha pedig Istennek ez az akarata uralkodik, semmiféle cselekedet nem jön számításba.” (KÁLVIN 2014, II., 90.)

21:9–10 *solum Dei arbitrium reprobatur, Aliud non habemus cur reprobatur, quam eius voluntatem, Ibid: n. 11.* – Vides ut in **solum Dei arbitrium** utrumque conferat?

Ergo si non possumus rationem assignare, cur suos misericordia dignetur, nisi quoniam ita illi placet: neque etiam **in aliis reprobandis aliud habebimus quam eius voluntatem**. Pázmány ennél az idézetnél jelentősen átalakítja az eredeti mondatot, amely az idézett szakasz utolsó bekezdésében található. A szöveg mondanivalóján azonban nem változtat sokat, hiszen főként rövidíti az eredetit: „egyedül Isten döntése kárhozzát, nem tudunk mást, hogy miért kárhozzát, mint hogy így akarta.” Kálvin eredeti szövege: „Látod-e, hogy mindkettőt egyedül Isten döntésére bízta? Ha tehát nem tudunk semmiféle más magyarázatot felhozni arra, hogy miért méltat egyeseket irgalmára, csak azt, hogy így tetszik neki, akkor az elvetettek esetében sem mondhatunk mást, mint azt, hogy így akarta.” (KÁLVIN 2014, II., 99.)

21:10–12 *Deus consilio nutuque suo ita ordinavit ut inter homines nascentur ab utero certae mortis devoti, qui suo exitio, ipsius nomen glorificent. Cal: lib: 3 c. 23. n. 6.* – Ecce, quum rerum omnium dispositio in manu Dei sit, quum penes ipsum resideat salutis ac mortis arbitrium, **consilio nutuque suo ita ordinat, ut inter homines nascentur, ab utero certae mortis devoti, qui suo exitio ipsius nomen glorificent**. Az idézett szöveg a szakasz közepén található. Pázmány nem változtat a szövegen, de a mondat elejét elhagyja: „Isten tanácsával és akaratával

úgy rendelte, hogy az emberek között olyanok is szülessenek, akik már az anyaméhtől kezdve biztos halálra vannak szánva, hogy elveszésükkel az ő nevét dicsőítsék.” Kálvin eredeti mondata: „Íme, mivel minden dolgot Isten keze irányít, mivel nála van az üdvösség és a halál fölötti döntési jog, tanácsával és akaratával stb.” (KÁLVIN 2014, II., 105.)

21:12–14 *Reprobat non alia de causa, nisi quia illos vult excludere: Praeparatio ad interitum alio non est transferenda quam ad arcanum Dei consilium Cal: lib: 3 c. 23. n. 1.* — Quos ergo Deus praeterit, **reprobat: neque alia de causa nisi** quod ab haereditate, quam filiis suis praedestinavit, **illos vult excludere.** [...] Sed ut illis concedam diversa loquendi forma Paulum asperitatem lenire prioris membri: minime tamen consentaneum est, **praeparationem ad interitum alio transferre quam ad arcanum consilium Dei.** Az idézet a hivatkozott szakasz két végén található, a mondat első fele az elején, a második pedig az utolsó negyedben. Így ismételtelen az eredeti szövegkörnyezetből kiragadott, jóval leegyszerűsített szöveget hoz létre Pázmány: „Elveti, nem más okból, hanem azért, mert ki akarja őket zárni; a pusztulásra való előkészítést nem másra kell vonatkoztatni, mint Isten rejtett döntésére.” Kálvin ennél sokkal árnyaltabb és magyarázóbb: „Akiket Isten mellőz, azokat elveti; nem más okból, hanem azért, mert ki akarja őket zárni abból az örökségből, amelyre fiait eleve elrendelte. [...] De ha engedek is nekik abban, hogy Pál ezzel az eltérő kifejezéssel az első rész keménységét meglágyítja, ebből még egyáltalán nem következik, hogy eközben a pusztulásra való előkészítést másra vinné át, mint Isten rejtett döntésére”. (KÁLVIN 2014, II., 100.)

21:14–16 *Exitio deuouet quos placet: Nudo eius arbitrio, citra proprium meritum ad aeternam mortem praedestinantur. Ibid: n. 2.* — Primum ergo interrogant, quo iure suis creaturis irascatur Dominus, a quibus nulla ante offensa provocatus fuerit: nam **exitio devovere quos placuerit**, tyranni magis libidini, quam legitimae iudicis sententiae convenire. Esse igitur cur cum Deo expostulent homines, si **nudo eius arbitrio, citra proprium meritum in aeternam mortem praedestinantur.** Az idézett szöveg a szakasz első harmadában található, a szöveg értelmén nem sokat változtat, inkább csak rövidít Pázmány: „Pusztulásra ítéli, akiket akar; pusztta döntésével, minden érdemüket figyelmen kívül hagyva rendeli őket eleve örök halálra.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Először tehát azt kérdezik, hogy milyen joggal haragszik teremtményeire az Úr, akik őt

korábban semmilyen sértéssel nem bántották meg. Mert pusztulásra ítélni azokat, akiket akar, inkább zsarnoki önkényeskedéshez hasonlítható, mint törvényes bírói ítélethez. Van tehát miért perelniük az embereknek Istennel, ha pusztta döntésével, minden érdemüket figyelmen kívül hagyva rendeli őket eleve örök halálra.” (KÁLVIN 2014, II., 101.) Vö. 20:5–7.

21:16 *In exitium eunt quia Deus sic vult. Ibid: n. 5.* — Dico cum Augustino esse a Domino creatos, quos **in exitium ituros** sine dubitatione praesciebat: idque ita factum, **quia sic voluit**. Ennél az idézetnél erőteljesen tömörít Pázmány, hiszen az ő mondata mindössze annyi lett, hogy „pusztulásra jutnak, mivel Isten így akarta.” Kálvin eredeti mondata: „Augusztinusszal együtt mondom, hogy azokat is Isten teremtette, akikről kétség nélkül eleve tudta, hogy pusztulásra jutnak, és ezt azért tette, mert így akarta.” (KÁLVIN 2014, II., 103.)

21:25–27 *A nostra culpa, non a Deo est perditio nostra, Homini tantum suum exitium adscribendum apparet, Cal: lib: 2. c. 1. n. 10.* — A carnis ergo **nostrae culpa, non a Deo nostra perditio est**, quando non alia ratione periimus, nisi quia degeneravimus a prima nostra conditione. [...] **Homini tantum suum exitium adscribendum apparet**, quum Dei benignitate rectitudinem adeptus, sua ipse dementia in vanitatem delapsus sit. Az idézett mondat első fele a szakasz harmadánál található, a második pedig a legutolsó mondat. Az így keletkezett mondat jelentése: „a vétünkéből és nem Istentől van a pusztulásunk, az ember egyedül csak magának róhatja fel”. Nem változtat a szöveg jelentésén Pázmány, csak tömörít. Kálvin eredeti gondolatmenete így hangzik: „Tehát a testünk vétkeéből, és nem Istentől van pusztulásunk, hiszen nem egyébért veszünk el, hanem azért, mert elfajultunk első állapotunkból. [...] Ebből meglátszik, hogy pusztulását az ember egyedül csak magának róhatja fel, hiszen Isten jóvoltából igazságot kapott, ám a saját esztelensége miatt hiábavalóságra vetemedett.” (KÁLVIN 2014, I., 190.)

22:2–3 *Causae damnationis Deum esse authorem, centies verum esse confiteor Cal: lib: 3. cap. 23 n. 3.* — Unde apparet quam perversa sit obstrependi affectatio, quod data opera supprimunt, quam in se agnoscere coguntur **damnationis causam**, ut Dei praetextus eos liberet. Atqui ut **centies Deum esse auctorem confitear**, quod verissimum est, non protinus tamen crimen eluunt, quod eorum conscientiiis insculptum subinde eorum oculis recurrit. Az idézett mondatot a szakasz utolsó bekezdésének tagmondataiból állította össze Pázmány, az első felét már idézte korábban is (lásd

15:30). Az eredeti szöveget rövidíti és jócskán egyszerűsíti: „kárhozatuknak Isten a szerzője, százszor is megvallom.” Kálvin mondanivalója: „Ebből kitűnik, hogy mennyire fonák túlzott igyekezetük a zúgolódásra, amikor készakarva titkolnák kárhozatuk okát, amit kénytelenek önmagukban elismerni, hogy Istenre hivatkozva mentsék magukat. De ha százszor vallanám is meg, hogy kárhozatuknak Isten a szerzője, ami teljesen igaz, akkor sem tudnák rögtön kitörölni lelkiismeretükből az okot, amely annyira be van vésvé oda, hogy minduntalan szemükbe ötlük.” (KÁLVIN 2014, II., 102.)

22:3–4 *Defectionis reprobatorum causa alia non potest adduci, quam reprobatio. Ibid: n. 4.* — Paulus electos vocat: si eorum constantia in Dei beneplacito fundata fuit, **aliorum defectio** arguit fuisse derelictos. Cuius rei **causa non potest alia adduci quam reprobatio**, quae in arcano Dei consilio abscondita est. Az idézett szöveg a szakasz végén található, Pázmány rövidít, az első két szóval összefoglalja Kálvin mondatának az értelmét: „Az elvetettek elpártolásának okául nem lehet mást felhozni, mint az elvetést.” Kálvin eredeti szövege: „Pál *kiválasztottaknak* nevezi a romlatlanságban megmaradt angyalokat; ha állhatatosságuk Isten jótetszésén alapult, a többiek elpártolása azt bizonyítja, hogy őket elhagyta. Erre nem lehet más okot felhozni, csak az elvetést, amely Isten titkos tanácsában van elrejtve.” (KÁLVIN 2014, II., 103.)

22:4–6 *Quos in exitium creavit, vt irae suae organa forent et seueritatis exempla, vt in finem suum perueniant excaecat eos et obstupefacit Cal: lib: 3. c. 24. n. 12.* — **Quos** ergo **in** vitae contumeliam et mortis **exitium creavit, ut irae suae organa forent, et seueritatis exempla, eos, ut in finem suum perveniant**, nunc audiendi verbi sui facultate privat: nunc eius praedicatione magis **excoecat, et obstupefacit**. Az idézett szöveg a szakasz elején található, Pázmány ismételten jócskán lerövidíti, s ezáltal egyszerűsíti az eredeti mondanivalót: „Aki-ket halálra teremtett, hogy haragjának eszközei és szigorúságának példái legyenek, hogy beteljesedjék végzetük, megvakítja azokat és elkábítja.” Kálvin eredeti szövege így szól: „Akiket tehát gyalázatos életre és halálra teremtett, hogy haragjának eszközei és szigorúságának példái legyenek, azokat hol attól a lehetőségtől fosztja meg, hogy igéjét hallhassák, hol meg éppen annak hirdetése által vakítja meg és kábítja el még jobban, hogy beteljesedjék végzetük.” (KÁLVIN 2014, II., 124.)

22:6–8 *Ideo reprobī in malitiam cordis addicuntur, quia iudicio Dei suscitati sunt, ad gloriam eius sua damnatione illustrandam* Cal: lib: 3 c. 24. n. 14.

– Quod igitur sibi patefacto Dei verbo non obtemperant **reprobi**, probe id **in malitiam** pravitatemque **cordis** eorum reiicietur, modo simul adiiciatur, **ideo** in hanc pravitatem **addictos, quia** iusto, sed inscrutabili **Dei iudicio suscitati sunt ad gloriam eius sua damnatione illustrandam**. Az idézett szöveg a szakasz harmadánál található, Pázmány rövidít, az eredeti jelentésen nem változtat: „Ezért a gonoszak a szív gonoszságához ragaszkodnak, mivel Isten ítélete arra rendelte őket, hogy elkárkozásukkal világítsák meg dicsőségét.” Kálvin eredeti mondata: „Tehát méltán lehet az elvetettek szívének gonoszságát és gyarlóságát hibáztatni azért, mert nem engedelmeskedtek Isten előttük kinyilvánított igéjének, ám ugyanakkor tegyük hozzá, hogy azért rabjai ennek a gonoszságnak, mert Isten igazságos, ám kikutathatatlan ítélete arra rendelte őket, hogy elkárkozásukkal világítsák meg dicsőségét.” (KÁLVIN 2014, II., 126.)

22:9–10 *Dei ordinatione iniicitur reprobis peccandi necessitas*, Cal: lib: 3 c.

23 n. 9. – Excusabiles peccando haberi volunt **reprobi**, quia evadere nequeunt **peccandi** necessitatem: praesertim quum ex **Dei ordinatione sibi iniiciatur** huiusmodi **necessitas**. Az idézett szöveg a szakasz harmadánál található, Pázmány rövidít: „Isten rendeléséből köti a szükségszerűség az elvetetteket a vétkezésre.” Kálvin eredeti mondata: „Az elvetettek azzal akarnak felmentést nyerni vétkeikre, hogy nem tudnak megszabadulni a vétkezés kényszerétől, különösen, hogy Isten rendeléséből köti őket ez a szükségszerűség.” (KÁLVIN 2014, II., 107.) Vö. 15:20–21 és 19:15–17.

22:18–19 *Immutabili consilio Deus constituit quos saluet, quos exitio deuoeat*,

Cal: lib: 3. c. 21 n. 7. – Quod ergo Scriptura clare ostendit dicimus, aeterno et **immutabili consilio Deum** semel **constituisset, quos** olim semel assumere vellet in **salutem, quos** rursum **exitio devovere**. Az idézett mondatot a szakasz kétharmadánál találhatjuk meg, Pázmány a szöveg értelmén nem változtat, csak rövidít: „Isten változtathatatlan tanácsából meghatározta, kiket üdvözít, és kiket szán pusztulásra.” Kálvin eredeti mondata: „Mi azt mondjuk, amit a Szentírás világosan kijelent: Isten örök és változtathatatlan tanácsából egyszer s mindenkorra meghatározta, hogy kiket akar majd az üdvösségbe fogadni, és viszont, kiket szán pusztulásra.” (KÁLVIN 2014, II., 87.)

22:19–22 *Non permittente, sed volente Deo pereunt impij, Voluntas autem Dei est rerum necessitas, atque ideo necessario futura sunt quae Deus voluit. Ibid: c. 23 n. 8.* – Hic ad distinctionem Voluntatis et Permissionis recurritur, secundum quam obtinere volunt, **permittente** modo, non autem **volente Deo perire impios.**

[...] Non dubitabo igitur cum Augustino simpliciter fateri, **voluntatem Dei esse rerum necessitatem, atque id necessario futurum esse quod ille voluerit:** quemadmodum ea vere futura sunt, quae praeviderit. Pázmány nyelvtanilag eléggé átszerkeszti az idézett szöveget, amelynek az első tagmondata a hivatkozott szakasz első mondatából származik, a második része viszont két mondatból később olvasható. Itt arra a viszonylag ritka esetre láthatunk példát, amikor Pázmány – legalábbis a mondat első részében – gyökeresen mást állít, mint Kálvin. Mindössze egy *non*-t helyez át, ahol pedig eredetileg szerepelt, oda beszúrja az éppen ellentétes értelmű, nyomatékosító *sed*-et, ezzel azonban mégsem változtatja meg a végső jelentést: „Nem Istennek az engedélyével, hanem az akaratából vesznek el a kegyetlenek; Isten akarata pedig a dolgok szükségszerűsége, és ezért szükségszerűen bekövetkezik, amit Isten akar.” Kálvin eredeti mondatai: „Itt az akarat és a megengedés megkülönböztetéséhez folyamodnak, amellyel oda akarnak kilyukadni, hogy Isten engedélyével ugyan, de nem akaratából vesznek el az istentelenek. [...] Nem habozom tehát Augustinusszal együtt egyszerűen megvallani, hogy Isten akarata a dolgok szükségszerűsége, és amit akar, az szükségszerűen bekövetkezik; mint ahogyan valóban megtörténik minden, amit eleve látott.” (KÁLVIN 2014, II., 106.) Vö. 19:10–11.

22:22 nagy cziganiul Z. Agostont forgattia Caluinus – *Aug: 6 de Genes: ad lit: c. 15. Tom: 3.* Pázmány itt Szent Ágoston egy befejezetlen művére hivatkozik, még áldozópap korában írt kommentárt a bibliai *Teremtés könyvéhez*, ám később maga is bevallotta, hogy nem tudott megbirkózni a tárggyal, így az első fejezet 26. soránál félbehagyta, befejezte munkáját. *De Genesi ad litteram* (A Teremtés könyvéről, szó szerint).

23:1 *necessario* – *szükségszerűen*

23:11 szemes ember – figyelmes, figyelő ember

23:21 *In hoc decreto nulla in considerationem veniunt opera:* – Ubicunque vero regnat hoc Dei placitum, **nulla in considerationem veniunt opera.** Ennél az idézetnél nem adja meg Pázmány a helyet, az *Institutio* 3. könyve 22. fejezetének

3. szakasza kezdődik ezzel a mondattal. Pontosan idéz, noha csak a második tagmondatot: „Ebben a határozatban semmiféle cselekedet nem jön számításba.” Kálvin teljes mondata: „Ha pedig Istennek ez az akarata uralkodik, semmiféle cselekedet nem jön számításba.” (KÁLVIN 2014, II., 90.)
- 23:25–26 *Desperantes tradunt se impudicitijis* – Lelkileg eltompulva kicsapongásokra adták magukat. (Ef 4,19)
- 24:11–12 *Fidelium peccata venialia sunt, non quia mortem non mereantur, sed quia non imputantur* – Caeterum **fidelium peccata venialia esse: non quia non mortem mereantur, sed quia** Dei misericordia nulla est condemnatio iis, qui sunt in Christo lesu: quia **non imputantur**, quia venia delentur. Az idézett szöveg a jegyzetben hivatkozott huszonnyolcadik numerus közepén található, Pázmány pontosan, szinte folyamatos szöveget idéz, csak kissé rövidít: „A hívők bűnei bocsánatosak, nem azért, mert nem érdemelnek halált, hanem azért, mert nem róják fel nekik.” Kálvin eredeti mondata: „Különbén a hívők bűnei bocsánatosak, de nem azért, mintha nem érdemelnének halált, hanem azért, mert Isten irgalmából nincs kárhoztató ítélet azok fölött, akik Krisztus Jézusban vannak, ugyanis a bűnöket nem számítják be nekik, mert a kegyelem eltörli.” (KÁLVIN 2014, I., 495.)
- 24:14 Haia, Huia, Vzmi, kopori ahol mit kaphacz etc. – Ez egy Pázmány korában valószínűleg széles körben ismert mondóka, gúnyversike, esetleg dal lehetett, feltehetőleg horvát–magyar keveréknnyelven. Jelentése nagyjából annyi, hogy „vedd el, szerezd meg, ahol, amit tudsz”. Tarnóc Márton jegyzete szerint: „Haja, huja, lopj, rabolj! (horvátul)” PÁZMÁNY 1983, 1088.
- 24:56. jegyzet *Ita Aug: epist: 105 circa medium explicans. Isa: 7.* – Pázmány itt Szent Ágoston Sixtus presbiterhez írott első levelére hivatkozik. A vita-irat szövegében is egy hosszabb részre vonatkozik mindez (24:19–25), az ágostoni levélben is több soron keresztül olvashatunk a kegyelemről, valamint a jóról és a rosszról (Ep. 194, VI, 22.). Ez a levél a Pázmány korában lévő kiadásokban a 105-ös számú volt. – Nagyjából a közepén, így magyarázza Izajás 7-et.
- 25:8 Z. Peter – Szent Péter, a tizenkét apostol egyike. Mint a legtöbb apostol, Péter is vértanúhalált halt Nero császár (54–68) uralkodásának idején.

- 25:12 Oseas – Ozeás (Kr. e. 8. sz.) próféta. Izrael országában született és működött. A róla elnevezett ószövetségi könyv, amely Jeremiás hatását tükrözi, tartalmazza beszédeit, prófétálását.
- 25:12 Z. Pal – Szent Pál a korai kereszténység jelentős alakja. Életével kapcsolatosan a legjelentősebb forrás az *Apostolok Cselekedetei* és *Pál levelei*. Az *Apostolok Cselekedetei* egyik legfontosabb alakja Tarsuszi Saul, aki a damaszkuszi úton találkozott Jézussal. Az addigi üldözőből Pál, a pogányok apostola lett a tizenharmadik apostol.
- 25:14 argumentomat – érvét
- 26:23–24 *I. Ioan: 5 v. 5. Deut: 30. v. 11. Matth: 11. v. 30. Philip: 4. v. 13* – „Ki győzi le a világot, ha nem az, aki hiszi, hogy Jézus az Isten Fia?” (1Jn 5,5) „Ezek a törvények, amelyeket ma szabok neked, nem túlságosan nehezek és nem elérhetetlenek számodra.” (MTörv 30,11) „Az én igám édes, és az én terhem könnyű.” (Mt 11,30) „Mindent elviselek abban, aki erőt ad.” (Fil 4,13)
- 27:15–17 *Quomodo creator qui omnibus dat esse, non erit ex seipso, sed essentiam aliunde mutuabitur? nam quisquis essentiatum a patre filium dicit, a seipso negat esse: – Quomodo autem creator qui omnibus esse dat, non erit ex se ipso, sed essentiam aliunde mutuabitur? Nam quisquis essentiatum a Patre Filium esse dicit, a se ipso negat esse.* Az idézett szöveg (*Lib: 1 c. 13 n. 23.*) a huszonharmadik szakasz kétharmadánál található, Pázmány pontosan idézi Kálvin szövegét: „Hogyan lehetséges tehát, hogy a másoknak életet adó teremtető lényegét nem önmagától, hanem máshonnan kapja? Aki azt állítja, hogy a Fiú az Atyától kapta lényegét, az tagadja, hogy önmagától van.” (KÁLVIN 2014, I., 113.)
- 27:17–18 *Filium ergo bene, et proprie a se esse asserimus. – Ergo quum de Filio sine Patris respectu simpliciter loquimur, bene et proprie ipsum a se esse asserimus, et ideo unicum vocamus principium:* Az idézett szöveg (*Ibid: n. 19.*) a szakasz végén található, Pázmány tartalmilag nem változtat a mondaton, csak rövidít: „A Fiúról tehát helyesen és joggal mondhatjuk, hogy önmagától van.” Kálvin eredeti mondata: „Ha tehát egyszerűen, az Atyára való tekintet nélkül, csak a Fiúról beszélünk, helyesen és joggal állíthatjuk, hogy önmagától van, s ezért egyetlen kezdetnek is nevezhetjük.” (KÁLVIN 2014, I., 108.)

- 27:23–25 *Quid attinet disputare an semper generet pater? quando stulte fingitur continuus actus generandi.* – **Quid enim disputare attinet, an semper generet Pater? quando stulte fingitur continuus actus generandi**, ex quo liquet ab aeterno tres in Deo personas substituisse. Az idézett szöveg (*Lib: 1 c. 13 n. 29.*) a szakasz utolsó mondata, Pázmány semmit nem változtat rajta, szó szerinti átvétel, mindössze az utolsó tagmondatot elhagyja. „Semmi értelmét nem láttam olyan kérdésekről értekezni, mint például ez: Isten állandóan szüli-e az Atyát? A folyamatos szülés gondolata ostobaság”. (KÁLVIN 2014, I., 120.)
- 27:27 *Actio transiens* – alkotó tevékenység, melynek eredménye az alkotó személyén kívül jön létre
- 28:1 *Actio ad intra, et Immanens* – alkotó tevékenység, melynek eredménye az alkotó személyében, személyén belül valósul meg
- 28:12–16 *Talem Christi praesentiam statuere oportet in Coena, quae nec mensuram illi auferat, nec pluribus locis simul distrahat, haec enim humanae naturae veritati repugnant, Et cur inquis non faciat Deus, vt caro eadem, diuersa loca occupet? Insane quid a Dei potentia postulas, vt carnem faciat simul esse, et non esse carnem?* – Nos vero **talem Christi praesentiam in Coena statuere oportet**, quae nec panis elemento ipsum affigat nec in panem includat nec ullo modo circumscribat (quae omnia derogare coelesti eius gloriae palam est) deinde **quae nec mensuram illi suam auferat vel pluribus simul locis distrahat** vel immensam illi magnitudinem affingat, quae per coelum et terram diffundatur: **haec enim naturae humanae veritati** non obscure **repugnant**. [...] **Et cur (inquiunt) non faciat Deus, ut caro eadem plura diversaque loca occupet**, ut nullo loco contineatur, ut modo et specie careat? **Insane, quid a Dei potentia postulas, ut carnem faciat simul esse et non esse carnem?** Az idézett szövegnek csak az első két sora származik a jegyzetben (*Lib: 4. c. 17. n. 19.*) hivatkozott 19. részből, annak is az elejéről; a második rész viszont jóval később következik, a 24. numerus utolsó harmadában található, ezt nem adja meg Pázmány. Az első szakaszcsoport elmondható, hogy a mondanivaló tartalmán nem változtat, csak rövidíti az eredetét; és a második rész is pontos idézet rövidítéssel, viszont öt szakasszal hátrébb szerepel, de ebben a nagyobb egységben végig Isten jelenlétéről az Oltáriszentségben van szó. „Tehát úgy kell felfognunk Krisztus úrvacsorai jelenlétét, hogy nem veszünk el semmit mértékéből, nem daraboljuk szét több helyre, mindezek ugyanis ellenkeznek az emberi természet

valóságával. [...] És miért ne tehetné meg Isten, mondják, hogy ugyanazon test több különálló helyet is elfoglaljon? Te bolond, miért kéred, hogy Isten hatalma olyan testet teremtsen, amely egyszerre van is, meg nincs is?” Kálvin eredeti szövege: „Tehát úgy kell felfognunk Krisztus úrvacsorai jelenlétét, hogy ezzel őt sem a kenyér eleméhez nem kötjük hozzá, sem a kenyérbe nem zárjuk be, és nem is határoljuk körül semmiféle módon, mert mindezek nyilvánvalóan megkisebbitik mennyei dicsőségét; továbbá, nem veszünk el semmit mértékéből, nem daraboljuk szét több helyre, nem költünk hozzá végtelen nagyságot, mely az egész mennyre és földre szétterjed. Mindezek ugyanis egyértelműen ellenkeznek az emberi természet valóságával. [...] És miért ne tehetné meg Isten, mondják, hogy ugyanazon test több különálló helyet is elfoglaljon, de egyetlen hely sem foglalja magába, és tömege és alakja se legyen? Te bolond, miért kéred, hogy Isten hatalma olyan testet teremtsen, amely egyszerre van is, meg nincs is?” (KÁLVIN 2014, II., 431–432, 438.)

28:19 *Absoluta potentianac* – feltétlen hatalomnak

28:20–22 *Neque commentum ingerimus absolutae potentiae, quod sicut profanum est, ita merito detestabile nobis esse debet.* – *Neque* tamen *commentum ingerimus absolutae potentiae: quod sicuti profanum est, ita merito detestabile nobis esse debet.* Pázmány ennél az idézetnél két locust is megjelöl, az elsőnél, tehát a 3. könyv 23. caput 2. numerusában található ez a mondat, szó szerinti idézet. A szöveg a szakasz utolsó harmadában olvasható. A másik megadott locus (1. könyv, 17. caput, 2. numerus) tartalmilag kapcsolódik ehhez, ebben is Isten legfőbb uralmáról van szó. „A föltétlen hatalom találmányát sem erőltetjük: mert ez szentségsértő, és számunkra [mél-tán] megvetendő[nek kell lennie].” (KÁLVIN 2014, II., 101. (Az utolsó tagmondat esetében a szöveghűség megőrzése miatt némileg változtattunk a műfodításon.)

28:23 az ember az vyzén iáron – Pázmány *Máté evangéliumára* utal, Jézus (és Péter) vízen járására: „Éjszaka, a negyedik őrváltás idején a víz tükrén elindult felénk. Amikor a tanítványok észrevették, hogy a vízen jár, megrémültek. „Kísértet!” – mondták, s félelmükben kiabáltak: Jézus azonban megszólította őket: „Bátorság! Én vagyok, ne féljete!” Erre Péter így szólt: „Uram, ha te vagy, parancsold meg, hogy odamenjek hozzád

- a vízen!” „Gyere!” – felelte. Péter kilépett a bárkából és elindult Jézus felé a vízen.” (Mt 14,25–29)
- 28:23 az tűzben megh ne éghien – Jákobnak ígéri az Úr: „Ha tengereken kelsz át, veled leszek; és ha folyókon, nem borítanak el, ha tűzön kell átmenned, nem égsz meg, és a láng nem perzsel meg.” (Iz 43,2)
- 28:24 az száraz bot egy eyel meg viragozzec – Pázmány itt Áron vesszejének kivirágzására utal: „Mire Mózes másnap reggel belépett a tanúság sátorába, lám, Áron botja, Lévi törzsének a botja hajtott ki: rügyet fakasztott, virágba borult, s mandulát érlelt.” (Szám 17,23)
- 28:24–25 az víz mint egy kö fal vgy megh állion es alá ne follion – Pázmány az egyiptomi kivonulás egyik legismertebb csodájára utal: „Mózes ekkor kinyújtotta kezét a tenger fölé. Az Úr egész éjjel tartó erős keleti széllel viasszorította a tengert és kiszárította. A víz kettévált, és Izrael fiai a száraz tengerfenéken vonultak át, miközben a víz jobb és bal felől úgy állt, mint a fal.” (Kiv 14,21–22)
- 28:25 az Vás az Vyz hátan vszon – Pázmány itt Elizeus egyik csodás történetére utal: „Történt, hogy amikor egyikük vágta a fát, a fejsze beleesett a vízbe. Siránkozva mondta: »Jaj, uram! Ráadásul kölcsönkértem.« Isten embere megkérdezte: »Hova esett?« Megmutatta neki a helyet. Erre kifaragott egy darab fát, utána dobta, és a fejsze feljött a víz színére.” (2Kir 6,5–6)
- 28:25–26 az száz esztendős maghtalan azzonac fia legien – Pázmány itt Sára idős korában született gyermekére utal: „Sára fogant, és fiút szült Ábrahámnak öreg korában, abban az időben, amelyről Isten beszélt.” (Ter 21,2)
- 28:26 az veszö kigioua – Pázmány itt az Úr szavaira utal, amelyet Mózesnek és Áronnak mondott az egyiptomi kivonulás előtt: „»Ha a fáraó felszólít benneteket, hogy mutassatok csodajelet, akkor mondd Áronnak: Vedd a botodat és dobd a fáraó elé, az majd kígyóvá változik.«” (Kiv 7,9)
- 28:26–27 az ember kö baluánnia – Pázmány itt Lót feleségére utal: „Felesége visszanezett és sóoszlóppá változott.” (Ter 19,26)
- 28:27 az kö Vyzze – Pázmány itt Mózes vízfakasztására utal: „Ezzel fölemelte Mózes a kezét és kétszer ráütött a sziklára. Bőséges víz fakadt belőle, s ivott a közösség jószágával együtt.” (Szám 20,11)

28:27 az Vyz Vérre – Pázmány itt az első egyiptomi csapásra utal: „Az Úr így szólt Mózeshez: »Mondd meg Áronnak, vedd a botodat, és nyújtsd ki a kezedet Egyiptom vizei fölé: a folyók, a csatornák, a mocsarak és minden ciszterna fölé, hogy vérré váljanak. Válgék vérré mind Egyiptom egész földjén, még az is, ami a fa vagy kőedényekben van.«” (Kiv 7,19)

28:27 vagy Borra változzec – Pázmány itt Jézus csodájára utal: „Jézus szólt nekik: »Töltsétek meg a korsókat vízzel!« Meg is töltötték azokat színültig. Ekkor azt mondta nekik: »Most merítsetek belőle, és vigyétek oda a násznagynak.« Odavitték. Amikor a násznagy megízlelte a borra vált vizet, nem tudta honnan való – a szolgák azonban, akik a vizet merítették, tudták –, hívatta a násznagy a vőlegényt, s szemére vetette: »Először mindenki a jó bort adja, s csak amikor már megittasodtak, akkor az alábbvalót. Te meg mostanáig tartogattad a jó bort.« Ezzel kezdte meg Jézus csodajeleit a galileai Kánában. Kinyilatkoztatta dicsőségét, s tanítványai hittek benne.” (Jn 2,7–11)

29:2 *paraphrastique* – értelmező fordításban

30:10 az Azzony állat maghua megh rontaná, az kigionac feiét – A hivatkozott bibliai hely a *Teremtés könyvében* található, az Úr mondja a kigyónak: „»Mivel ezt tetted, átkozott leszel minden állat és a mező minden vadja között. Hasadon csúszol, és a föld porát eszed életed minden napján. Ellenkezést vetek közéd és az asszony közé, a te ivadékod és az ő ivadéka közé. Ő széttiporja fejedet, te meg a sarkát veszed célba.«” (Ter 3,14–15)

30:11–12 Abrahamnac azt foghada, hogy az ő maghuába meg aldatnánac minden nemzetségec – A hivatkozott bibliai hely a *Teremtés könyvében* található, az Úr mondja Ábrahámnak: „»Nagy néppé teszek. Megáldalak és nagygyá teszem nevedet, s te magad is áldás leszel. Megáldom azokat, akik áldanak téged, de akik átkoznak téged, azokat én is megátkozom. Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége.«” (Ter 12,2–3)

30:24 Eutyches – Eutükhész egy Konstantinápolyhoz közel fekvő kolostor apátja volt az 5. században. A Nestorius-féle hitvitában mint ennek ellenfele vett részt, azonban túlzásba esett s azt tanította, hogy Krisztusban csak egy, isteni természet van (= monofizitizmus). A 448-ban Konstantinápolyban tartott zsinaton megfosztották papi és kolostori hivatalától.

- 30:26 Nestorius – Nesztoriosz (Nestorius; 384 k.–451) szír szerzetes, konstantinápolyi pátriárka. A hagyomány szerint Nesztoriosz volt az első, aki Máriát nem „Istenszülő”-nek nevezte, hanem „Krisztusszülő”-nek vagy „Emberszülő”-nek, ugyanis szerinte Máriát csak az ember-Krisztus szülőanyjának lehet tekinteni, nem az Isten szülőanyjának. Jézus két természetét (az istenit és emberit) két külön személy egyesüléseként értelmezte, vagyis tagadta a két természet közötti személyes egységet. Az epheszoszi zsinaton (431-ben) Nesztorioszt elítélték, száműzték.
- 30:27–31:2 noha két természet vagion ő benne, de azért nem kéttö az Christus, hanem csak egy, mielhogy csak egy Isteni személy vagion ő benne, az mely személyről, mind az két természetnek tulajdonsági igazan mondatnac – Pázmány megfogalmazza a hüposztatikus egységet, mely szerint a két természet (az isteni és az emberi) Jézus Krisztus személyében egyesült. Ezt a dogmát 451-ben a khalkédóni zsinat mondta ki, amelyet a monofizitizmus elítélésére hívtak össze.
- 31:13–16 *Nos pro peccato habemus, aliqua omnino cupiditate titillari, etiamsi opus, vel consensus ad apprehensionem non accedat: Docemus itaque in Sanctis, donec mortali corpore exuantur, semper esse peccatum* – eum tamen morbum peccatum vocare non audet: sed ad illud designandum infirmitatis nomine contentus, tunc demum fieri peccatum docet, ubi vel **opus, vel consensus ad** conceptionem vel **apprehensionem accedit**: hoc est, quando primae appetitioni cedit voluntas. **Nos** autem illud ipsum **pro peccato habemus**, quod **aliqua omnino cupiditate** contra Legem Dei homo **titillatur**: imo ipsam pravitatem, quae eiusmodi cupiditates nobis generat, asserimus esse peccatum. **Docemus itaque in sanctis, donec mortali corpore exuantur, semper esse peccatum**: Ennél az idézetnél a Pázmány által összeállított mondat középső része az eredeti szövegben korábban szerepel, a megelőző mondatban. Az így létrehozott mondat: „Mi bűnnek tartjuk, ha valamilyen vágy csiklandozza az embert, még ha tett vagy a beteljesítésére vonatkozó egyetértés nem is járul hozzá. A szentek esetében ezért az tanítjuk, hogy míg le nem vetik a halandó testet, addig mindig van bűn.” Kálvin eredeti mondanivalója: „Ezt viszont nem meri a bűn betegségének nevezni, hanem beéri annyival, hogy gyengeségnek hívja, és azt tanítja, hogy ez csak akkor válik bűnné, amikor cselekedet vagy beleegyezés révén megfogog vagy kicsírázik, vagyis amikor az akarat enged az első

kívánságnak. Mi ellenben bűnnek nevezzük már azt a kívánságot is, amely az embert Isten törvénye ellen csiklandozza; sőt magát a fonákságot is bűnnek tekintjük, amely az ilyen kívánságokat bennünk felgerjeszti. Ezért azt tanítjuk, hogy a szentekben is megvan a bűn, amíg e halandó testet le nem vetik”. (KÁLVIN 2014, I., 456.)

31:16–17 *Mutilum, et vitiosum est, quicquid bonorum operum, etiam ab optimis prodit.* – Pázmány ennél a hivatkozásnál (*Cal: Mat: 5. v. 12.*) Kálvin egy másik művére utal, méghozzá a Biblia-kommentárokra (*Harmonia ex tribus Euangelistis composita, Matthaeo, Marco et Luca: adiuncto seorsum Iohanne, quod pauca cum aliis communia habeat. Cvm Ioh. Calvini commentariis, Oliua Roberti Stephani, M.D.LV.* [A továbbiakban: CALVIN 1555]). A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumában* található: „Örüljete és ujjongjatek, mert nagy lesz a mennyben a jutalmatok! Így üldözték elöttetek a prófétákat is.” (Mt 5,12) Kálvin kommentárja a szöveghez: „Deinde si reputamus quam **mutilum sit ac vitiosum quicquid bonorum operum etiam ab optimis prodit**, nullum vnquam opus inueniet Deus mercede dignum.” (CALVIN 1555, 87.) Pázmány pontosan idéz, ám csupán Kálvin mondatának középső tagmondatát: „Csonka és tökéletlen minden jótett, még ha a legjobbaktól származik is.” Kálvin teljes mondata: „Ezért, ha számba vesszük, hogy Csonka és tökéletlen minden jótett, még ha a legjobbaktól származik is, akkor az Isten soha sem fog egyetlen jutalomra méltó tettet sem találni.”

31:17–20 *Item: omnia hominum opera si sua dignitate censeantur, nil nisi inquinamenta sunt, et sordes, et quae Iustitia vulgo habetur, est apud Deum mera iniquitas, quae integritas censetur, pollutio:* – Qui autem serio, tanquam sub Dei conspectu, de vera iustitiae regula quaerent, illi certo comperient, **omnia hominum opera, si sua dignitate censeantur, nihil nisi inquinamenta esse et sordes: et quae iustitia vulgo habetur, eam apud Deum meram esse iniquitatem: quae integritas censetur, pollutionem:** quae gloria ducitur, ignominiam. Pázmány ennél a locusnál híven követi Kálvin szavait, pontos idézettel, noha a mondat elejét és végét leahagyja. Két szöveghelyet is megad a jegyzetben (*Lib: 3 c. 12. n. 4. et lib: 2. c. 3.*), az idézett szöveg az első végén található, a másik tartalmilag felel meg ennek. A Pázmány által idézett szöveg: „Hasonlóképpen: az emberi cselekedeteket a maguk értéke szerint nézzük, csak

salak és ürülék mind; amit a közgondolkodás igazságnak tart, az Isten előtt merő hiábavalóság; amit tisztának tartunk, az förtelem”. Kálvin teljes mondata: „Akik viszont, mintegy Isten tekintete előtt, valóban komolyan keresik az igazság szabályát, világosan megértik, hogy ha az emberi cselekedeteket a maguk értéke szerint nézzük, csak salak és ürülék mind; amit a közgondolkodás igazságnak tart, az Isten előtt merő hiábavalóság; amit tisztának tartunk, az förtelem; ami dicsőségnek számít, az gyalázat.” (KÁLVIN 2014, I., 574.)

31:20–21 *Quicquid ab homine procedit, in peccatum imputatur* – Hic tantum breviter attingere volui, totum hominem quasi diluvio a capite ad pedes sic fuisse obrutum, ut nulla pars a peccato sit immunis, ac proinde **quicquid ab eo procedit in peccatum imputari**. Az idézett szöveg a szakasz (*Lib: 2. c. 1. n. 9.*) végén található, Pázmány pontosan idézi, bár a hosszú összetett mondatnak mindössze a végét: „[Itt csak azt szerettem volna röviden érinteni, hogy a bűn, mint valami hatalmas áradat, tetőtől talpig úgy elborította az embert, hogy egyetlen része sem maradt mentes tőle; ezért] bármi származzék tőle, a bűn számlájára írandó.” (KÁLVIN 2014, I., 189.)

31:21–22 *Nullum vnquam exit opus a sanctis quod non mereatur opprobrium, quod damnabile non sit.* – Habemus, nec unum **a sanctis exire opus, quod**, si in se censeatur, **non mereatur** iustam **opprobrii** mercedem. [...] Duobus his fortiter insistendum, **nullum unquam** exstittisse pii hominis opus, **quod**, si severo Dei iudicio examinaretur, **non esset damnabile**. Ennél a szöveghelynél két locust is megad (*Lib: 3. c. 14. n. 9 et 11.*), és valóban, a 9. szakasz utolsó mondata nagyjából megegyezik a 11. első mondatával, ezért is idézi mindkét helyet Pázmány. Az általa létrehozott mondat jelentése: „Soha még a szentektől sem származott olyan, ami ne érdemelne joggal kárhoztatást, ami ne lenne kárhozatra méltó.” Kálvin eredeti szövege: „Lám, még a szentektől sem származhat olyan cselekedet, amely, ha önmagában ítéljük, ne érdemelne joggal kárhoztatást. [...] Itt két dolgot kell igen határozottan állítanunk: egyrészt, még a kegyes emberek életében sem volt soha olyan cselekedet, amelyet ha Isten szigorú ítéletével mérünk, ne lenne kárhozatra méltó”. (KÁLVIN 2014, I., 588, 589.)

32:4 meg nem orcázza – meg nem feddi/ meg nem pirongatja

32:7 Halhacza – Hallgasd, halljad

- 32:7–10 *Nos per Christi intercessionem iustificat Deus, non approbatione propriae iustitiae, sed imputatione iustitiae, vt pro iustis censeamur in Christo, qui in nobis non sumus*: – Quum itaque **nos Christi intercessione iustificet Deus, non propriae innocentiae approbatione, sed iustitiae imputatione** nos absoluit: **ut pro iustis in Christo censeamur, qui in nobis non sumus**. Az idézett szöveg (*Cal. Lib. 3. c. 11. n. 3.*) a szakasz kétharmadánál található, Pázmány rövidíti Kálvin mondatát: „Krisztus közbenjárására Isten megigazít minket, de nem a magunk igazsága, hanem a nekünk tulajdonított igazság révén, tehát Krisztusban tekint igaznak minket, mert önmagunkban nem vagyunk azok.” Kálvin eredeti szövege: „Amikor tehát Krisztus közbenjárására Isten megigazít minket, akkor nem a magunk ártatlansága oldoz fel, hanem a nekünk tulajdonított igazság, tehát Krisztusban tekint igaznak minket, mert önmagunkban nem vagyunk azok.” (KÁLVIN 2014, I., 551.)
- 32:10–14 *Homo non est in seipso iustus, sed imputatione cum illo communicatur Christi iustitia: Nugamentum est nos per fidem, spiritum Dei participare quo iusti simus, non ergo est in nobis Iustitia nostra, sed in Christo, quam imputatione consequimur sub Christi praetiosa puritate delitescetes*. – Quod perinde valet ac si diceretur, **hominem non in se ipso iustum esse, sed quia Christi iustitia imputatione cum illo communicatur**, quod accurata animadversione dignum est. Siquidem evanescit **nugamentum** illud, ideo iustificari hominem **fide**, quoniam illa **Spiritum Dei participat, quo iustus redditur**: quod magis est contrarium superiori doctrinae, quam ut conciliari unquam queat. Neque enim dubium quin sit inops propriae iustitiae, qui iustitiam extra se ipsum quaerere docetur. Id autem clarissime asserit Apostolus, quum scribit eum qui peccatum non noverat, pro nobis hostiam peccati expiatrix esse factum, ut efficeremur iustitia Dei in ipso. – Vides **non in nobis, sed in Christo esse iustitiam nostram**: nobis tantum eo iure competere, quia Christi sumus participes, siquidem omnes eius divitias cum ipso possidemus. Nec obstat quod alibi docet, damnatum esse de peccato peccatum in Christi carne, ut iustitia Legis compleretur in nobis: ubi non aliud complementum designat, **quam quod imputatione consequimur**. Eo enim iure communicat nobiscum Dominus Christus suam iustitiam, ut mirabili quodam modo, quantum pertinet ad Dei iudicium, vim eius in nos transfundat. Aliud non sensisse abunde liquet ex altera sententia, quam paulo ante posuerat, „quemadmodum per unius inobedientiam constituti sumus peccatores, ita per obedientiam unius iustificari.” Quid aliud est in Christi obedientia collocare nostram iustitiam, nisi asserere

eo solo nos haberi iustos, quia Christi obedientia nobis accepta fertur, ac si nostra esset? Quare mihi elegantissime videtur Ambrosius huius iustitiae paradigma in benedictione Iacob statuisset, nempe quemadmodum ille primogenituram a se ipso non meritus, habitu fratris occultatus, eiusque veste indutus, quae optimum odorem spirabat, se ipsum insinuavit patri, ut suo commodo sub aliena persona benedictionem acciperet: ita nos **sub Christi** primogeniti nostri fratris **pretiosa puritate delitescere**, ut testimonium iustitiae a conspectu Dei referamus. Az idézett szöveg (*Ibid: n. 23.*) jól illusztrálja Pázmány azon technikáját, amellyel egy hosszú szövegből szinte szavanként, szókapcsolatkonként tömörítve rövidebbet csinál, ám az eredeti értelmén nem változtat. Pázmány mondatának jelentése: „Az ember önmagában nem igaz, hanem csak beszámítás révén osztozik Krisztus igazságán. Ostobaság, hogy mi a hit révén részesülünk Isten lelkében, hogy általa igazak legyünk. Tehát nem bennünk, hanem Krisztusban van a mi igazságunk, amelyet a beszámítás révén kapunk meg Krisztus drága tisztasága alatt rejtőzve.” Kálvin szövegének fordítása: „Ez ugyanaz, mintha azt mondanánk, hogy az ember nem önmagában igaz, hanem azért, mert Isten beszámítás révén neki tulajdonítja Krisztus igazságát. Ez méltó arra, hogy alaposan megjegyezzük. Szertefoszlik ugyanis az a haszontalan tanítás, amely szerint az ember hitből való megigazulása annyit tesz, hogy hittel részesül a Szentlélekben, aki igazzá teszi őt. Ez annyira ellenkezik a fenti tanítással, hogy sosem lehet összehangolni vele. Ahhoz sem fér kétség, hogy híján van a saját igazságának az, akiről azt tanítják, hogy az igazságot saját magán kívül keresi. Ezt egyértelműen kijelenti az apostol, amikor azt írja, hogy *őt, aki bűnt nem ismert, érettünk engesztelő áldozattá tette, megfizetésül a bűnökért, hogy mi Isten igazságává legyünk benne*. Láthatod, hogy nem bennünk, hanem Krisztusban van a mi igazságunk; minket pedig ez csak a Krisztusban való részesedés jogán illet meg, mert vele együtt lesz a miénk Istennek minden jótéteménye. Nem mond ellene ennek az sem, amit másutt tanít: *Isten a Krisztus testében kárhoztatta a bűnt a bűnért, hogy a törvény igazsága beteljék bennünk; beteljesedésen* pedig azt érti, hogy beszámítás révén nyerjük el az igazságot. Azért közli az Úr Krisztus velünk a maga igazságát, hogy valamiféle csodálatos módon, amilyen mértékig Isten jónak látja, ereje átáradjon belénk. S hogy ezt nem másképpen értette, egyértelműen

kitűnik az egyik korábbi megállapításából: *amiképpen egy ember engedetlensége által bűnösökké lettünk, úgy egynek az engedelmissége folytán igazulunk meg.* Amikor tehát kijelentjük, hogy egyedül őérette vagyunk igazak, mert Isten Krisztus engedelmisségét úgy tekinti, mintha a miénk volna, mi mást teszünk, minthogy Krisztus engedelmisségébe helyezzük igazságunkat? Ezért találom oly szépnek, ahogy az igazságnak ezt a paradigmáját Ambrosius Jákób áldása kapcsán megfogalmazza: ahogyan Jákób önmagában nem érdemelte meg az elsőszülöttségi jogot, hanem testvére viseletébe rejtőzött, magára vette annak legillatosabb felöltőjét, belopózott atyjához, hogy más személyében nyerje el magának az áldást, úgy rejtőzünk el mi is elsőszülött testvérünk, Krisztus drága tisztasága mögé, hogy elnyerjük Isten színe előtt az igazság bizonyosságát.” (KÁLVIN 2014, I., 569–570.)

32:16–17 *Peruersitas originalis peccati, nunquam in nobis cessat*: – Alterum deinde accedit, quod haec **perversitas nunquam in nobis cessat**, sed novos assidue fructus parit: ea scilicet, quae ante descripsimus, opera carnis: non secus atque incensa fornax flammam et scintillas efflat, aut scaturigo aquam sine fine egerit. (*Cal: lib: 2. c. 1 n. 8.*) Az idézett szöveg a szakasz utolsó negyedében található, Pázmány nem változtat Kálvin mondatának értelmén, csak rövidíti, viszont beleteszi az értelmileg ide tartozó *eredendő bűn*-fogalmat, amely Kálvinnak éppen ebben a mondatában nem szerepel, ám előtte és utána igen: „Az eredendő bűn romlottsága sohasem tétlenkedik bennünk.” Kálvin teljes mondata: „Ebből következik a másik, nevezetesen az, hogy a megromlottság nemcsak tétlenül lakozik bennünk, hanem folyton új meg új gyümölcsöt terem, ezeket neveztük az imént a test cselekedeteinek, éppúgy, mint a felhevített kemence, mely szüntelen lángot vet és szikrát szór, vagy mint a forrás, mely vég nélkül árasztja magából a vizet.” (KÁLVIN 2014, I., 188.)

32:17–18 *Falsum est per Baptismum solui nos et eximi ab originali peccato* – Iam perspicuum est, quam **falsum sit** quod docuerunt pridem nonnulli, in quo alii persistunt, **per Baptismum solvi nos et eximi ab originali peccato**, et a corruptione quae ab Adam in universam posteritatem propagata est: atque in eandem iustitiam naturaeque puritatem restitui, quam obtinisset Adam si in ea, qua primum creatus fuerat, integritate stetit. Az idézett szöveggel kezdődik a szakasz (*Cal: lib: 4 c. 15 n. 10.*), Pázmány nem változtat az értelmén, csak rövidíti, kizárólag

- a keresztségről szóló gondolatot idézi, ezzel persze jócskán leegyszerűsíti Kálvin okfejtését és magyarázatát: „Hamis állítás, hogy a keresztség felment és megszabadít az eredendő bűntől.” Kálvin eredeti mondata: „Most már egészen világos, mennyire hamisan tanították egyesek régen, ami mellett aztán mások makacsul kitartottak, hogy a keresztség feloldoz és felszabadít minket az eredendő bűn alól és abból a megromlottságból, amely Ádám utódaira egyetemesen kiterjedt, és visszaállítja számunkra az igazságot és természeti tisztaságot, amelyet Ádám megtarthatott volna, ha megmarad abban a tökéletes állapotban, amelyben Isten eredetileg őt teremtette.” (KÁLVIN 2014, II., 379–380.)
- 32:20 *Ephes: 5. v. 26. Colos: 1. v. 22.* – Pázmány két olyan bibliai levélre hivatkozik („hogy a keresztségben szavával megtisztítva megszentelje” és „most nektek is megszerezte a kiengesztelődést halandó testében a halál árán, hogy szentté, szeplőtlenne és feddhetetlenné tegyen benneteket színe előtt”), amelyben Szent Pál – többek között – Isten tisztító erejét magyarázza.
- 32:24–25 *Hebr: 4. v. 13.; Prou: 17. ver. 15.* – Az előbbi gondolatmenetet folytatva hivatkozik a *Zsidókhoz írt levélre* és a *Példabeszédek könyvére*, mindezekkel Kálvin állítását kívánja cáfolni. („Semmilyen teremtettség nem marad előtte rejtve; minden föl van fedve és nyitva van az előtt, aki-nek számadással tartozunk.” „Aki fölmenti a bűnöst, vagy elítéli az ártatlant, azt egyaránt utálja az Isten.”)
- 32:76. jegyzet *Imputat* – beszámítja
- 33:1 syni – színi, színe
- 33:8 Melchisedec – Melkizedek ószövetségi alak, Salem királya, főpap, aki megáldja Ábrahámot (Ter 14). A papság és Jézus előképe.
- 33:12–13 *Ab annis mille collapsa fuere omnia:* – *Caluin: de scand: sub finem fol: 873.* Pázmány itt Kálvin *De Scandalis* (Egyes botrányokról) című művére hivatkozik, méghozzá pontos oldalszámot és sajtó alá rendezőt megadva (lásd 83:16), így megtudhatjuk, hogy pontosan melyik kiadásból ismerte a szöveget. Nicolas de Gallars (Nicolaus Gallasius; 1520 k.–1581) kálvinista teológus, francia fordítója és kiadója Kálvin műveinek. A Pázmány által idézett kötet a *Ioannis Caluini opuscula omnia in vnum volumen collecta*. Quibus accessit libellus nunc primum editus, De aeterna Dei

praedestinatione, aduersus Albertum Pighium Campensem, et Georgium Siculum. [...] Genevae, 1552. Pontosan megadja az oldalszámot, a 873. oldal alján található a szöveg: „Atque vt demus, non posse asseri a nobis et restitui puram Dei veritatem, quin se contra efferat ille, quem praedicant multorum seculorum consensus quemadmodum **ab annis mille sic collapsa fuisse omnia** fateor, vt noua subinde errorum et superstitionum monstra pullularint, quid tamen in eiusmodi dissidio inueniunt tanta offensione dignum?” Ebből a hosszú szövegből Pázmány mindössze annyit idéz, hogy „ezer éve minden elpusztult.” Kálvin teljes gondolatmenete: „És hogy bevalljuk, nem védhetjük meg és állíthatjuk vissza Isten tiszta igazságát anélkül, hogy ne legyen ellentmondásban az, amit sok század egybehangzó véleménye hirdet, ahogy azt is megvallom, hogy ezer év óta minden úgy összeomlott, hogy azóta tévelygések és babonák új szörnyei bújtak elő, mégis milyen oly nagy megütközésre méltó dolgot találnak az efféle eltérő véleményben?”

33:13–15 *Pura verbi praedicatio, aliquot saeculis euanuit. Item: Saeculis aliquot profundis tenebris submersa fuere omnia.* – *Lib: 4 c. 1 v. 11.* Eius arte factum est, ut **pura verbi praedicatio aliquot saeculis evanuerit**: et nunc eadem improbitate incumbit ad labefactandum ministerium: quod tamen sic in ecclesia Christus ordinavit, ut illo sublato huius aedificatio pereat. [...] Sic **saeculis aliquot**, quibus **profundis tenebris submersa fuerunt omnia**, huic mundi domino cuncti fere mortales ludus erant ac iocus, nec secus ac Sardanapalus aliquis in alta pace desidebat ac deliciabatur: quid enim aliud quam risisset ac lusisset, tranquilla ac pacata regni possessione? Az idézet első része a hivatkozott szakasz harmadánál található, a második mondat viszont nem a negyedik könyvben olvasható, hanem az egész mű elején lévő *Praefatio ad regem Galliae* (Előszó Gallia királyához) 7. caputjának elején. A Pázmány által kivonatolt mondat: „Az ige tiszta hirdetése, néhány évszázad alatt eltűnt. Ugyancsak: Néhány évszázad alatt mély homályba merült el minden.” Nem változtat Kálvin mondanivalóján, noha kiragadja a szöveggörnyezetből. Kálvin eredeti mondatai: „Mesterkedésének lett eredménye, hogy az ige tiszta hirdetése évszázadokig szünetelt, napjainkban pedig ugyanezzel a becstelenséggel igyekszik elforgatni szolgálatát, melyről pedig Krisztus úgy rendelkezett az egyházban, hogy ha ez megszűnik, akkor az egyház egész épülete összeroskad.”

(KÁLVIN 2014, II., 161.) „Így aztán, miközben évszázadokig mély sötétség honolt, e világ ura szinte mindenkiel halálos játékot és mókát űzött, és éppúgy trónolt és élvezkedett itt nagy békességben, mint valami Sardanapalus. Nyugodt és békés uralma birtokában ugyan mi mást kellett volna tennie, mint nevetnie és játszadoznia?” (KÁLVIN 2014, I., 27–28.) – Assurban-apli (Asszurbanipál, Szardanapal, Sardalapal; Kr. e. 668–Kr. e. 631 k.) asszír uralkodó, Egyiptom meghódítója.

33:19–25 *Nec Deitatis singulare fuit, nec humanitatis, sed vtriusque simul, quod potestatem accepit a patre dimittendi peccata, praefectum esse Iudicem viuorum et mortuorum, quod ostium sit, Pastor bonus, vitis vera: Nam neque de natura Diuina, neque de humana simpliciter dicuntur, quae ad Mediatoris officium spectant, huiusmodi enim praerogatiuas Dei filius, ante mundum conditum non eodem modo habebat.* – *Cal: lib: 2. c. 14. n. 3.* Siquidem **nec deitatis singulare, nec humanitatis fuit, sed utriusque simul, quod illic legitur: potestatem accepisse a Patre remittendi peccata**, suscitandi quos velit, iustitiam, sanctitatem, salutem largiendi: **praefectum esse iudicem vivis et mortuis**, ut honoretur quemadmodum et Pater. Denique quod Lux mundi, **Pastor bonus**, unicum **ostium, vitis vera** nuncupatur. **Huiusmodi enim praerogativis Dei filius** quum in carne manifestatus est, praeditus fuit: quas etsi ipse una cum Patre **ante mundum conditum** obtinebat, **non tamen eodem modo** vel respectu: et quae homini, qui nihil quam homo esset, dari non poterant. [...] Sit igitur nobis haec rectae intelligentiae clavis, **neque de natura divina, neque de humana simpliciter dici, quae ad Mediatoris officium spectant.** Az idézet első négy sora a hivatkozott szakasz elején található, az utolsó kettő pedig az utolsó harmadban. Pázmány tartalmilag pontosan idézi Kálvint, a tagmondatokat cseréli néhol fel, valamint rövidít: „Nem kizárólag az isteni, és nem is az emberi természetnek, hanem mindkettőnek egyszerre volt a jellemzője, hogy az Atyától hatalmat kapott, hogy megbocsássa a bűnöket, hogy élők és holtak bírójává tette őt, hogy ajtó, jó pásztor, igaz szőlőtő legyen. Mert sem az isteni természetről, sem az emberi természetről nem beszélhetünk külön-külön a Közbenjáró feladatának szempontjából, mert az efféle elsőségnek nem ugyanezen a módon volt birtokában a világ teremtése előtt.” Kálvin eredeti mondatai: „Amikor azt olvassuk, hogy az Atyától hatalmat kapott, hogy megbocsássa a bűnöket, hogy életre keltse azokat, akiket akar, hogy igazságot, szentséget, üdvösséget

ajándékozzon; hogy élők és holtak bírójává tette őt, s hogy az Atyának járó tisztelet illeti, ezeket sem külön istenségének, sem külön emberi mivoltának nem tulajdoníthatjuk, mert egyszerre mindkettőé. Ugyanígy ő a világ világossága, a jó pásztor, az egyetlen ajtó, az igaz szőlőtő. E kiváltságokat Isten Fia akkor nyerte el, amikor testben megjelent, mert bár már akkor is az övéi voltak, amikor egy volt az Atyával a világ teremtése előtt, mégsem ugyanolyan módon vagy ugyanabban a tekintetben; mint ahogy az olyan ember sem nyerhette volna el ezeket, aki csak ember. [...] Legyen tehát számunkra a helyes megértés kulcsa az, hogy a Közbenjáró tisztét illetően sem az isteni természetről, sem az emberiről nem beszélhetünk külön-külön.” (KÁLVIN 2014, I., 366–367.)

34:3–10 *Peracto Iudicio, Regnum tunc Patri reddet, ita vt tunc, et nomen ipsum, et coronam gloriae, et quicquid a Patre accepit, Patri subijciat: Quorsum enim data est ei potestas, nisi vt Pater per ipsum nos gubernet? Hoc vero temporale est, donec praesenti diuinitatis aspectu fruamur: Regnabit ergo Christus donec prodierit mundi Iudex, Vbi autem Deum videbimus, tunc perfunctus mediatoris officio, desinet Patris esse legatus, et ea gloria contentus erit qua potiebatur ante mundum conditum.* – Christum **peracto iudicio redditurum esse regnum Deo et Patri.** Regnum sane Filii Dei, quod initium nullum habuit, neque finem habiturum est: sed quo modo sub carnis humilitate delituit, et se ipsum exinanivit accepta servi forma, depositaque maiestatis specie, Patri se obedientem praestitit, ac eiusmodi subiectione defunctus, tandem gloria et honore coronatus est, atque euectus in summum imperium, ut coram ipso flectatur omne genu: **ita tunc et nomen ipsum et coronam gloriae, et quicquid a Patre accepit, Patri subiiciet**, ut sit Deus omnia in omnibus. **Quorsum enim data ei potestas est ac imperium, nisi ut per eius manum Pater nos gubernet?** Quo etiam sensu dicitur ad Patris dexteram sedere. **Hoc vero temperale est, donec praesenti divinitatis aspectu fruamur.** [...] **Regnabit ergo Christus, donec prodierit mundi iudex**, quatenus pro infirmitatis nostrae modulo Patri nos coniungit. **Ubi autem consortes coelestis gloriae Deum videbimus**, qualis est, **tunc perfunctus Mediatoris officio, desinet Patris legatus esse, et ea gloria contentus erit, qua potiebatur ante mundum conditum.** Pázmány a korábban hivatkozott locusra utal és valóban, ez a szöveghely is a második könyv tizennegyedik fejezet harmadik szakaszának végén található. Nincs szüksége Pázmánynak arra, hogy bármennyire is megváltoztassa,

eltorzítsa az eredeti kálvini mondanivalót, ugyanis itt az egész alapkoncepciót tartja hibásnak, nevezetesen azt, hogy Krisztus a végítélet után már nem lesz közvetítő az Atya és az emberek között, ezáltal visszaalakul a dicsősége a világ teremtése előtti állapotban lévő dicsőségére. Pázmány rövidítése: „Az ítélkezés végeztével a hatalmat visszaadja az Atyának, úgy, hogy akkor a nevét is és a dicsőség koronáját is és bármit, amit az Atyától kapott, aláveti az Atyának. Mi más célból kapta meg ugyanis a hatalmat, ha nem azért, hogy az Atya őáltalá kormányozzon bennünket. Ez azonban időleges, míg az istenség jelenlétének látását nem élvezhetjük. Addig fog tehát uralkodni Krisztus, amíg el nem jön a világ bírójaként. Mihelyt pedig meglátjuk Istent, akkor – betöltve a közbenjáró szerepét – megszűnik az Atya követének lenni, és megelégszik majd azzal a dicsőséggel, amelyben a világ teremtése előtt volt része.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Krisztus, az ítélkezést elvégezve, visszaadja az országot Istennek és Atyájának. Isten Fia uralmának bizonyonnyal nincs kezdete, és vége sem lesz, de ahogyan megalázta magát és emberi testet vett fel, megüresítette magát, és szolgálai formát vett magára, letette méltóságát, engedelmeskedett az Atyának, és ebben az alávetett állapotban meghalt, mígnem elnyerte a dicsőség és tisztesség koronáját, megkapta a legnagyobb hatalmat, hogy meghajoljon előtte minden térd, úgy akkor majd nevét, a dicsőség koronáját és mindenét alárendeli az Atyának, hogy Isten legyen minden mindennekben. Mert miért kapott erőt és hatalmat, ha nem azért, hogy keze által igazgasson minket az Atya? Ebben az értelemben mondják, hogy az Atya jobbján ül. De ez addig tart, mígnem színről színre élvezhetjük isteni jelenlétét. [...] Krisztus tehát addig fog uralkodni, amíg a világ bírójaként meg nem jelenik, hogy erőtlenségünkben most ő kössön össze minket az Atyával. Mihelyt ugyanis a mennyei dicsőség részeseiként meglátjuk Istent, amint van, betöltvén közbenjárói szolgálatát, megszűnik az Atya követe lenni, és teljes lesz azzal a dicsőséggel, amely tulajdona volt a világ teremtése előtt.” (KÁLVIN 2014, I., 367.)

34:11–12 *Vltimum Iudicium, proprie censeri potest extremus regni eius actus.* – *Lib: 2. c. 15. n. 5.* Cuius rei quaedam hodie cernuntur exempla: plenum vero documentum exstabit **ultimo iudicio**, quod etiam **proprie censeri potest extremus regni eius actus**. A hivatkozott szöveg a szakasz utolsó mondata, Pázmány

pontosan idéz, ám csak a mondat végét. „Ennek példái ma is láthatók, de teljességgel majd az utolsó ítéletkor mutatkozik meg igazán, amelyet országa legutolsó eseményének is lehet tekinteni.” (KÁLVIN 2014, I., 379.) Mindez ugyanannak a gondolatmenetnek a lezárása, amelyről fentebb is szó volt, hogy Krisztus országlásának a végítélettel vége szakad majd Kálvin tanítása szerint.

34:15 *Communis Christo cum Angelis ignoratio tribuitur* – *Cal: Matt: 24 v. 36* Ebben a szövegrészletben Pázmány Kálvinnak a *Máté evangéliumához* írott kommentárjára hivatkozik. A 24. fejezet 36. versében az áll, hogy „azt a napot és órát azonban nem tudja senki, az ég angyalai sem, a Fiú sem, csak az Atya.” Ehhez a szöveghez írta Kálvin a kommentárjában, hogy „Sed quum palam sit, **Christo communem cum Angelis ignorantiam tribui**, alius sensus aptior nobis quaerendus est, quem antequam profero, beruiter diluam eorum obiecta, qui Filium Dei contumelia affici putant si in eum vlla ignorantia competere dicatur.” (CALVIN 1555, 363.) Pázmány arról beszél, hogy Kálvin állítása szerint Krisztus tudatlan volt, erre hozza példának az alábbi modatot: „Krisztusnak az angyalokkal együtt közös tudatlanságot tulajdonít.” Pontosan idéz, viszont a szövegekörnyezetéből ismételtlen kiragadja a mondatot, Kálvin magyarázatát nem idézi: „Bár kézenfekvő lenne, hogy Krisztusnak az angyalokkal együtt tudatlanságot tulajdonítsunk, egy másik, számunkra megfelelőbb értelmet kell keresnünk, amelynek az előadása előtt röviden cáfolom azoknak az ellenvetéseit, akik azt gondolják, Isten Fiát rágalom éri, ha bármilyen tudatlanságot tulajdonítanak neki.”

34:18–19 *Ter quater[que]ue insanus ille foret, qui se grauatim ignorantiae subijceret, quam ne ipse quidem Dei filius nostri causa subire renuit.* – *Matt. 24. v. 36. Marlora: Ibid:* Ennél az idézetnél ugyanarra a kommentárra hivatkozik, mint előzőleg (CALVIN 1555, 363.) „Porro **ter et quater insanus foret qui se grauatim ignorantiae subiiceret quam ne ipse quidem Dei Filius nostra causa subire abnuit.**” Pázmány pontosan idézi itt is Kálvint és ő maga fordítja le az idézetet: „kétszer, háromszor is bolond az, vgymond, a ki szégyienli megh vallani tudatlanságot, holot ő maghais az Istennec fia, mi errettünc tudatlanná löt.”

34:23 Szent Marc írja, nem vala ideje az füghenec – „Messziről látott egy zöldellő fügefát. Elindult irányába, hátha talál rajta valamit. De odaérve semmit sem talált rajta, csak levelet, mert még nem volt itt a fügeérés ideje.” (Mk 11,13)

34:23–24 *Nihil absurdi est, si dicamus secundum hominem, speciem arboris fuisse illi incognitam*: – Pázmány Kálvin kommentárjára és Marloratúséra is hivatkozik (*Matt. 21. v. 19. Marlor: ibid.*), pontosan idéz, semmit nem tesz hozzá vagy vesz el belőle, nincs rá szüksége, ugyanis a bibliai hermeneutika szerint ez az egyik legvitatottabb értelmezésű szentírási szöveghely. *Máté evangéliumára* utal (21,19), Jézus egyetlen ún. büntető csodájára, amikor éhesen és fáradtan egy fügefáról gyümölcsöt szeretett volna enni, de csak levelek voltak a fán, ezért megátkozta, és a fa azonnal elszáradt. Ehhez a szöveghez írta Kálvin a kommentárjában: „**Sed nihil absurdi est, si dicamus secundum hominem, speciem arboris fuisse illi incognitam.**” (CALVIN 1555, 317.) Az idézett kommentárbéli hely azonban nem a 19-es vershez, hanem a 18-ashoz írott szövegben található meg, jelentése magyarul: „Nem elképzelhetetlen, ha azt mondjuk, hogy emberi mivolta szerint a fafajta ismeretlen volt számára.” Pázmány Kálvin mondatát a szöveggörnyezetéből kiragadva idézi, illetve csak egyetlen mondatot, a további szövegmagyarázatokat nem. Pázmány feddőnek, szemrehányónak tartja Kálvin mondatát, mintha leckéztetné Krisztust, amiért nem ismeri a fafajta és a gyümölcsérés idejét. Az idézett szöveg előtt néhány sorral azt írja, hogy Kálvin Krisztust „csac nem Iscolaban viszi, az lapyczka alá” (34:20–21), tehát a tudatlansága miatt megfenyítésre való nebulónak tartja, holott az eredeti kommentár Jézus Krisztus emberi természetének magyarázatáról szólt. A mai katolikus *Biblia* kommentárja szerint ezt a történetet példabeszédnek kell tekinteni, az esemény nagyhétfőn történt, Jézus tudta, hogy húsvét előtt nem lehet füge a fán. A zsidó nép lelki terméketlenségét jelenti, a fa levelekkel volt tele, a zsidó nép lelki vezetői haszontalan jogi vitákkal voltak elfoglalva, nem tudták felismerni a jelekből a Messiást, hiányzott belőlük a lélek. (*Biblia*, Bp., Szent István Társulat, 2000, 1136.)

34:26 Nathanaelnek – Natánael Jézus tanítványa (egyes értelmezések szerint Bertalan apostollal azonos), akit Fülöp apostol hív el hozzá: „Fülöp

találkozott Natánaellel és elmondta neki: »Megtaláltuk, akiről Mózes törvénye és a próféták írnak, a názareti Jézust, Józsefnek a fiát.« »Jöhet valami jó Názáretből?« – kérdezte Natánael. »Gyere és győződjél meg róla!« – felelte Fülöp. Amikor Jézus meglátta Natánaelt, amint feléje tartott, ezt mondta róla: »Lám, egy igazi izraelita, akiben nincs semmi álnokság.« Natánael megkérdezte tőle: »Honnét ismersz?« Jézus így válaszolt: »Mielőtt Fülöp hívott volna, láttalak, a fügefa alatt voltál.« Natánael erre felkiáltott: »Rabbi (azaz: Mester), te vagy az Isten Fia, te vagy Izrael királya!«” (Jn 1,45–49)

34:90. jegyzet *Marlor*: – Augustinus *Marloratus*, *Novi testamenti catholica expositio Ecclesiastica* [...], Oliva Henrici Stephani, M.D.LXI. (Az Újszövetség egyetemes egyházi magyarázata).

35:1 *parum videtur apposita* – *Cal*: *Harmon. Ioan*: 1. v. 48. *Marlor*: *ibid*: Pázmány itt János evangéliumának egyik részletére utal: „Natánael megkérdezte tőle: »Honnét ismersz?« Jézus így válaszolt: »Mielőtt Fülöp hívott volna, láttalak, a fügefa alatt voltál.«” (Jn 1,48) Kálvin ehhez a részlethez fűzött kommentárjából emeli ki Pázmány az alábbi mondatot: „Caeterum, Christi responsio **videtur parum apposita**.” (CALVIN 1553, 10v.) Amit aztán maga fordít le, hogy Krisztus válasza „nem laczie heliesnec lenni”.

35:4 *parum solida est haec refutatio* – *Matth*: 12 v. 25. *Marlor*: *Ibid*: Pázmány Máté evangéliumára utal, amikor Jézus meggyógyított egy ördögtől megszállott vak és néma embert, és a farizeusok arra gondoltak, hogy az ördög segítségével tett csodát. Ám „Jézus belelátott gondolataikba és így szólt hozzájuk: „Minden önmagával meghasonlott ország elnéptelenedik, minden önmagával meghasonlott város vagy ház elpusztul.” (Mt 12,25) Kálvin kommentárja a szöveghez: „Calumniam sibi obiectam primum refutat prouerbiali sententia: videtur tamen **parum solida esse refutatio**.” (CALVIN 1555, 180.) Pázmány fordítja is Kálvin kommentárját: „keues erősséghe vagion ennec az bizonisághnac.”

35:2 Beelzebub – Beelzebub a gonosz lelkek vagy ördögök fejedelme a Bibliában, a Sátán egyik megnevezése

35:6–7 *Dura videtur et longe petita similitudo* – *Luc*: 16. v. 1. *Marl*: *ib*: Ez a részlet Lukács evangéliumának arra a részletére utal, amikor Jézus a példabeszédében a hűtlen intéző történetét meséli el: „Aztán

a tanítványokhoz fordult: »Egy gazdag embernek volt egy intézője. Bevádolták nála, hogy eltékozolja vagyonát.«” (Lk 16,1) Kálvin kommentárja ehhez a részhez: „Quamquam autem **dura et longe petita videtur similitudo**, clausula tamen ostendit non aliud fuisse Christi consilium.” (CALVIN 1555, 217.) Pázmány szintén fordítja: „Ighen darabos, es meszünnen vót hasonlatosság ez.” Az eredeti kálvini mondat jelentése: „Habár durvának és erőltetettnek tűnik a hasonlat, a befejezés mégis megmutatja, hogy nem más volt Krisztus tanácsa.”

35:9 *Improprie et absurde videtur dici* – Cal: Ioan: 3. v. 21. Marl: ibi: Ebben a szentírási részletben Nikodémust tanítja Jézus, neki mondja, hogy aki gonoszat tesz, nem megy a fényre, nehogy kiderüljenek tettei, „Aki ellenben az igazsághoz szabja tetteit, a világosságra megy, hadd derüljön fény a tetteire, amelyeket az Istenben vitt végbe.” (Jn 3,21) Kálvin kommentárja: „Hoc **videtur improprie et absurde dici**, nisi fateri velis rectos esse aliquos et veraces, priusquam regniti sint Dei Spiritu, quod minime consentaneum est cum perpetua Scripturae doctrina: fidem namque radicem esse scimus ex qua proueniunt bonorum operum fructus.” (CALVIN 1553, 19v.) A Pázmány által idézett tagmondat jelentése: „úgy tűnik, tévesen és rosszul mondja”. Kálvin teljes szövege: „Úgy tűnik, hogy ezt tévesen és rosszul mondják, hacsak nem azt akarod mondani, hogy vannak olyanok, akik egyenesek és igazak már azelőtt, hogy Isten Lelke által újjászülettek volna. Ez a legkevésbé sem vág egybe a Szentírás örök tanításával: mert tudjuk, hogy a hit a gyökér, amelyből a jó tettek gyümölcsei sarjadnak.”

35:12–13 *De (vgimond Caluinus) parum solide videtur ratiocinari* – Cal: Mat: 9. v. 5. Marl: ibi: Ez a bibliai részlet *Máté evangéliumában* található, egy béna embert gyógyít meg Jézus úgy, hogy azt mondja neki, bízzék, és bocsánatot nyernek a bűnei. Néhány írástudó erre az gondolta, hogy káromkodik, mire Jézus belelátván a gondolataikba megkérdezte tőlük, hogy miért gondolnak rosszat? „Mi könnyebb? Azt mondani, hogy bocsánatot nyernek bűneid, vagy azt, hogy kelj föl és járj?” (Mt 9,5) Kálvin kommentárja: „**Videtur tamen parum solide ratiocinari** Christus: quia quanto praestantior est anima corpore, tanto praecellit corporis sanitatem peccatorum remissio.” (CALVIN 1555, 130.) Pázmány fordítja az idézett tagmondatot:

- „keues errösséghe vagion ennec az Christus okoskodásánac.” Kálvin azzal folytatja a mondatát, hogy „mivel amennyivel előrébb való a lélek a testnél, annyival fontosabb a testi egészségnél a bűnök megbocsátása.”
- 35:15–16 tizenkét esztendő korában – a Pázmány által hivatkozott bibliai hely *Lukács evangéliumában* található: „Amikor tizenkét éves lett, szintén fölmentek, az ünnepi szokás szerint. Az ünnepnapok elteltével hazafelé indultak. A gyermek Jézus azonban Jeruzsálemben maradt anélkül, hogy szülei tudták volna. Abban a hitben, hogy az úti társaságban van, mentek egy napig, és keresték a rokonok és ismerősök között. Amikor nem találták, visszafordultak Jeruzsálembe, hogy keressék. Három nap múlva akadtak rá a templomban, ott ült a tanítók közt, hallgatta és kérdezgette őket. Akik csak hallgatták, mind csodálkoztak okosságán és feleletein.” (Lk 2,42–47)
- 35:15–16 nyíltan nem csodálkozott volna az ő bölcseségen mint az templomban, tizenkét esztendő korában, és az vtánnis – *Matth: 7. v. 28*. A továbbiakban Pázmány újabb szentírási helyet hoz arra, hogy Jézus tanítása lenyűgözte a hallgatóságát: „Ezzel Jézus befejezte ezeket a beszédeket. A nép ámul tanításán” (Mt 7,28), úgy látszik, csak Kálvin nem csodálja a bölcsességét.
- 35:17 meghuggolta volna ötöt – kicsúfolta, kigúnyolta volna őt. Pázmány itt ismételtelen azon élcelődik, hogy Kálvin úgy bánik Krisztussal, mint a rossz nebulóval az iskolában, aki helytelenül fogalmaz.
- 35:18 Lossius *Dialectica*iat – Lucas Lossius (Lotze; 1508–1582) német lutheránus teológus, pedagógus. Melancthon módszertanát követve több iskolai tankönyvet is írt, többek között grammatikát, dialektikát és retorikát.
- 35:19 argumentálni – érvelni
- 35:24–36:2 *Refutat calumniam Christus, videtur, tamen parum solida refutatio, sed memoria tenendum, vulgo receptis prouerbis ita vsum Christum, vt tantum essent probabiles coniecturae, non solide probarent.* – *Cal: Mat: 12 v. 25*. Pázmány ennél a szövegnél ismételtelen visszatér a vak és néma, ördögtől megszállott ember meggyógyításának esetéhez (lásd 35:4), ugyanarra a bibliai versre hivatkozva, mint korábban. Szemére veti Kálvinnak, hogy „erössen ostorozza Christus Vrunkat, hogy fél hazugságokat mond, hogy illetlen, nem tulajdon ertelemben szol.” Pázmány Kálvin kommentárjából rövidített mondatának első fele ugyanaz, mint fentebb,

a második viszont nem a közvetlenül ezután következő, hanem tizenkét sorral lejjebb található: „**Calumniam** sibi obiectam primum **refutat** prouerbiali sententia: **videtur tamen parum solida** esse **refutatio**. [...] Deinde **memoria tenendum est, vulgo receptis prouerbiis ita vsum esse Christum, vt tantum essent probabiles coniecturae, non autem solide probarent.**” (CALVIN 1555, 180.) A Pázmány által összeállított mondat magyarul: „Megcáfolja Krisztus a rágalmat, de úgy tűnik, mégis kevésbé szilárd a cáfolat, nem szabad azonban elfelejteni, hogy Krisztus úgy élt a köznéptől vett szállóigével, hogy azok csak valószínű megjegyzések, de nem szilárd bizonyítékok.” Kálvin eredeti szövege: „A szemére vetett rágalmat először egy közmondással cáfolja, mégis úgy tűnik, hogy kevésbé szilárd a cáfolat. Ezért nem szabad elfelejteni, hogy a köznéptől vett közmondásokkal úgy élt Krisztus, hogy azok csak valószínű megjegyzések, de nem szilárd bizonyítékok.”

36:2–4 *Hyperbolicum est quod Christus dicit, Impropria est locutio quod ieunijs mercedem promittit. – Matth: 6 v. 16.* Ennél a részletnél Máté evangéliumára hivatkozik Pázmány: „Amikor böjtöltök, ne öltsetek olyan ábrázatot, mint a képmutatók, akik komorrá változtatják arcukat, hogy lássák böjtölésük! Bizony mondom nektek: megkapták jutalmukat.” (Mt 6,16) Illetve Kálvin ehhez a részlethez írt kommentárjára: „**Quod ieunijs mercedem a Deo promittit, impropria est loquutio**”. (CALVIN 1555, 107.) Az idézet első tagmondata (= túlzás, amit Krisztus mond) így, ebben a caputban nem is szerepel, noha többször leírja Kálvin korábban is, később is, és tulajdonképpen a mondat második felében is benne van. A teljes mondat: „Túlzás, amit Krisztus mond; szokatlan kifejezés mód, hogy a böjtölőknek jutalmat ígér az Istentől.”

36:4–5 *Absurdum videtur quod Christus ait, Impropria est locutio. – Matth: 12 v. 33.* Pázmány ennél a részletnél ismételtén visszatér a vak és néma, ördögtől megszállt ember történetéhez, amelyben Jézus az ő isteni eredetű gyógyításában kételkedő farizeusoknak mondja: „Vagy jelentsétek ki, hogy a fa jó, s a gyümölcse is éppúgy jó, vagy nyilvánítsátok rossznak, hisz gyümölcseről lehet a fát felismerni.” (Mt 12,33) Kálvin kommentárja ehhez a szöveghez: „**Absurdum videri posset, quod optio datur hominibus vt boni sint vel mali, sed si reputemus quale hominum genus Christus**

compellit, facilis erit solutio. [...] **Quod dicit** *Facite arborem*, inscite ex eo quidam colligunt, in manu cuiusque esse, sibi vitam formare et mores. **Impropria** enim **est loquutio**, qua Scribarum hypocrisin quasi fumum discutit Christus, eos ad solidam puramque rectitudinem reuocans.” (CALVIN 1555, 183.) Jól látható, hogy Pázmány egy hosszabb szövegrészletből foglalta össze az általa idézett mondatot: „Lehetetlen, amit Krisztus mond, nem megfelelő szóhasználat.” A szövegkörnyezetből kiragadja, noha nem változtat Kálvin mondatának értelmén. Arról értekezik ugyanis Kálvin, hogy „lehetetlennek látszik az emberek választási lehetősége, hogy jók vagy gonoszak legyenek, de ha végiggondoljuk, hogy milyen fajta embereket ostoroz Krisztus, könnyű a megoldás. [...] Amit mond, hogy *tartsátok a fát* [ti. akár jónak vagy rossznak], ebből egyesek oktanul azt olvassák ki, hogy mindenkinek a kezében van, hogyan alakítsa az életét és az erkölceit. Szokatlan kifejezésmód, amellyel az írástudók álszentségét mint füstöt osztja el Krisztus, a szilárd és tiszta egyenességre hívva vissza őket.”

36:5–6 *Improprie loquitur Christus* vgymint *Matth: 12 v. 5 c. 15 v. 19 c: 20 v. 26.* – Krisztus Kálvin által szokatlan kifejezésmódúnak tartott szövegére, beszédére, három különböző szentírási kommentárrészletet is hoz Pázmány, ezekben az esetekben ugyanazt a szófordulatot használja Kálvin. A kommentárok az alábbi bibliai helyekre vonatkoznak: „Vagy nem olvastátok a törvényben, hogy szombatunként a papok a templomban megszégik a szombati tilalmat, mégsem követnek el vele bűnt?” (Mt 12,5) „A szívből törnek elő a gonosz gondolatok, a gyilkosság, a házasságtörés, a kicsapongás, a lopás, a hamis tanúság, a káromlás.” (Mt 15,19) „A ti körötökben ne így legyen. Aki közületek nagyobb akar lenni, legyen a szolgátok.” (Mt 20,26) Mindhárom kommentárrészletben valóban megtalálható a Pázmány által idézett szöveg, hogy „szokatlan kifejezésmódot használ Krisztus”. „Iam quod Sabbathum profanari a Sacerdotibus, **impropria est loquutio**, in qua se Christus auditoribus accomodat; Caeterum quamuis **impropria sit loquendi** forma, sufficit tenere mentem Christi, quod omnia vitia ex malis et corruptis cordis affectibus procedant; Caeterum **improprie loquitur**, ministrum fieri iubens, qui magnus esse volet: neque enim patitur ambitio vt se quis fratribus addicat, imo subiiciat.” (CALVIN 1555, 173; 245; 302.) A három kálvini kommentár: „Már hogy a szombatot

megszentségtelenítik a papok, szokatlan kifejezésmód, amelyben Krisztus a hallgatósághoz igazodik. – Egyébként, ha szokatlan is a kifejezésmód formája, elég megérteni Krisztus lelkiállapotát, mert minden bűn a szív rossz és romlott érzelmeiből fakad. – Egyébként szokatlan kifejezésmódot használ, amikor azt parancsolja, hogy szolgának kell lennie annak, aki nagy akar lenni: a nagyravágyás nem tűri ugyanis, hogy valaki magát a testvérek alá rendelje, sőt alávesse.”

36:7–8 *Videtur non quadrare partitio Christi, sed Christus ad vulgi captum accomodat sermonem.* – *Matt: 22 v. 21.* Ebben a szentírási szövegrészben Jézus ismét a farizeusokkal beszél, akik az adófizetésről kérdezvén próbálták álnokul lépre csalni. „Erre azt mondta nekik: »Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené!«” (Mt 22,21) Kálvin ehhez fűzött kommentárja: „**Videtur quidem non quadrare partitio:** quia proprie loquendo, dum officio nostro defungimur erga homines, obsequium hoc Deo impendimus. **Sed Christus ad vulgi captum sermonem accommodans,** satis habuit spirituale Dei regnum ab ordine politico et praesentis vitae statu discernere.” (CALVIN 1555, 326.) Pázmány magyarázza, hogy Kálvin szerint „az Christus szaua nem illic egybe es ighen darabos”. Az általa idézett mondat jelentése: „úgy tűnik, nem megfelelő Krisztus felosztása, hanem a köznép felfogóképességéhez alkalmazza a beszédét.” Az eredeti kálvini szöveg ennél bővebben magyarázó: „Úgy tűnik nekem, hogy nem megfelelő a felosztás. Mivel helyes szóhasználat szerint kötelességet »officium« az emberekkel szemben teljesítünk, engedelmességgel »obsequium« viszont Istennek tartozunk. De Krisztus a köznép felfogóképességéhez igazítva elégnak gondolta, ha Isten lelki királyságát a politikai rendtől és a jelen élet állapotától elválasztja.”

36:9 *Non quadrat similitudo cribrandi.* – *Luc: 23. v. 31.* Ennél a részletnél (Kálvin kommentárjából kikövetkeztethető) rosszul adja meg Pázmány a hivatkozott bibliai helyet, eltéveszti eggyel, vagy nyomdai hibával kell számolnunk, mivel a 23. fejezet helyett a 22-ben található a kommentált szakasz, amelyben Jézus az utolsó vacsorán megjövendöli Péter árulását: „Simon, Simon, a sátán kikért titeket, hogy megrostáljon benneteket, mint a búzát.” (Lk 22,31) Pázmány ezt a részt is azért idézi, hogy még több példát soroljon fel arra, hogy Kálvin szerint nem helyes Krisztus hasonlata. Az ehhez

a részhez írott kommentárja: „**Similitudo cribrandi non** omni ex parte proprie **quadrat**: nam alibi vidimus vanno aut cribro conferri Euangelium, quo triticum purgatur a palea: sed hic simpliciter Ventilare, aut Violenter excutere significat: quia in morte Christi durius solito iactati Apostoli fuerunt.” (CALVIN 1555, 386.) A Pázmány által kiragadott rész jelentése: „Nem megfelelő a megrostálósos hasonlat.” Kálvin természetesen itt is hosszabban elemzi a szöveget: „Nem minden tekintetben megfelelő a megrostálósos hasonlat, mert máshol azt látjuk, hogy szórólápát és szita szerepel az evangéliumban, amellyel a búzát elválasztják az ocsútól. Itt azonban egyszerűen csak szórást, vagy erős kirázást jelent, mivel Krisztus halálakor a szokottnál súlyosabb megrázkódtatás érte az apostolokat.”

36:10 *superuacua est illatio* – *Matth: 7 v. 12*. Jézus egyik legfőbb tanítására hivatkozik itt Pázmány: „Amit akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is tegyétek velük! Ez a törvény és a próféták.” (Mt 7,12) Kálvin ehhez a vershez írott kommentárja ezzel a mondattal kezdődik: „**Superuacua est illatio**, quemadmodum saepe in concisis sententiis particulae istae abundant.” (CALVIN 1555, 116.) A kiemelt rész jelentése: „fölösleges következtetés”. Kálvin teljes mondata: „Fölösleges következtetés, ahogyan a rövid mondatokban gyakran bővelkednek ezek a módosítószók.”

36:10–11 *Durior est haec Christi Metaphora, Cal: Marci 9 v. 49*. – Ebben a részben Jézus a tanítványokat oktatja Kafarnaumban: „Mindenkit tűzzel sóznak majd meg.” (Mk 9,49) Az ehhez a részhez írott kommentár utolsó részét kezdi Kálvin ezzel a mondattal: „Paulo quidem **durior est metaphora**, dum salem nominat quicquid salsum est”. (CALVIN 1555, 89.) Pázmány csak annyit emel ki a mondatból, hogy „esetlenebb Krisztusnak ez a metaforája”. Kálvin teljes mondata annyit jelent: „Kicsit esetlenebb metafora, mivel sónak nevezi azt, ami sós.”

36:14–16 *Christus discipulos sibi non nisi ex faece populi et quisquilijs colligere POTVIT, quod Euangelij gloriam valde obscurat, imo destruit* – *Cal: Luc: 7 v. 29*. Pázmány itt Lukács evangéliumára hivatkozik: „Akik hallgatták, az egész nép, sőt még a vámosok is igazat adtak az Istennek, és fölveték János keresztségét.” (Lk 7,29) Kálvin kommentárja a szöveghez: „Hoc quidem primo aspectu **Euangelii gloriam valde obscurat, imo deformat, quod discipulos Christus non nisi ex faece populi et quisquiliis**

sibi colligere potuit: quia autem vel sanctitate vel doctrina praestabant, ipsum repudiarunt.” (CALVIN 1555, 163.) Pázmány az alábbi mondatokat le is fordítja: „Christus ez földön leuen, nem göythetet egiebeket tanytuánul az emberec söpreiénel, meli dolog vgimond az Euangeliomnac dücsösség-het telliességgel sem miue teszi”. Kálvin teljes mondata: „Az bizony első pillantásra igencsak elhomályosítja, sőt tönkreteszi az evangélium dicsőségét, hogy Krisztus a tanítványait csak a nép söpredékéből tudta összegyűjteni magának, mert akik szentségben vagy tudásban kimagaslottak, elutasították őt.”

36:16 Lucianus – Lukianosz (Lucianus; 120 k.–180 k.) szír származású görög nyelvű szatíráíró. Pázmány feltehetőleg azért idézi, mivel a vallásosságot is gúnyolta. Ugyanakkor utalhat ez a név Kálvinra is, Bázelen ugyanis Martianus Lucianus néven bujkált. Három anagrammatikus álnevet (Alcuinus, Lucianus, Lucianus) is lehet hozzá kötni, ezeket egy versikében felsorolja Pantaléon Thévenin (16. sz.) francia katolikus humanista költő. Pázmány jól ismerte ezt a verset, már az 1605-ös *Tíz bizonyosságban* (25:23–24) is idézi, valamint a szintén 1609-es *Megrostálásban* (10:23–24) is. Bővebben lásd PÁZMÁNY 1609/2017, 119–120.

36:17 Mahomet – Mohamed próféta (Mahomet, Muhammad; 570–632) az iszlám vallás legfőbb prófétája.

36:18 Christus *Non potuit* – Krisztus nem tudott, nem volt képes

37:2 Melchisedech rendin való papsághnac – Ennél a részletnél Pázmány arról beszél, hogy Kálvin mennyire, milyen formában ismeri el Krisztus papi mivoltát, ehhez idézi a Szentírásból a mind az Ószövetségben, mind az Újszövetségben fellelhető mondatot: „Az Úr megesküdött és nem bánja meg: »Te pap vagy mindörökké Melkizedek rendje szerint.«” (Zsolt 110,4) „És ahogy más helyen is mondja: »Te pap vagy mindörökké Melkizedek rendje szerint.«” (Zsid 5,6) Melchizedek (Melkhizedek) az ószövetségi elbeszélés szerint Salem királya volt, aki Ábrahámot és a seregét megvendégelte kenyérrel és borral, mivel a magasságbeli Isten papja volt (Ter 14,18). Szent Pál *Zsidókhoz írt levele* alapján Krisztus előképének tekinti az egyház.

37:6–8 *Nihil actum erat, si corporea tantum morte defunctus fuisset Christus, aliud maius pretium fuit, quod diros in anima cruciatus damnati ac*

perditi hominis pertulit. – Cal: lib: 2. c. 16. n. 10. Nihil actum erat, si corporea tantum morte defunctus fuisset Christus: sed operae simul pretium erat, ut divinae ultionis severitatem sentiret, quo et irae ipsius intercederet, et satisfaceret iusto iudicio. [...] Ac nimis frivola, adeoque ridicula est eorum exceptio, qui dicunt hoc modo perverti ordinem: quia absurdum est sepulturae subiici, quod praecessit: ubi enim quae in hominum conspectu passus est Christus exposita fuerunt, opportune subiicitur invisibile illud et incomprehensibile iudicium, quod coram Deo sustinuit: ut sciamus non modo corpus Christi in pretium redemptionis fuisse traditum, sed **aliud maius** et excellentius **pretium fuisse, quod diros in anima cruciatus damnati ac perditi hominis pertulerit.** Az idézett szöveg első felével kezdődik a hivatkozott szakasz második mondata, a második rész pedig a szakasz végéről való. Pázmány Kálvin hosszú gondolatmenetének az elejét és a végét összeillesztette, így született meg ez a mondat: „Nem ért volna célt, ha csak testi halált halt volna Krisztus, más nagyobb ár volt, hogy az elítélt és elveszett ember rettentő kínjait szenvedte lélekben.” Kálvin eredeti szövege: „Krisztus nem ért volna célt, ha csak testi halált szenved, mert szükséges volt az is, hogy elszenvedje az isteni bosszú szigorát, és ezzel elhárítsa Isten haragját is, és igaz ítéletének is eleget tegyen. [...] Igen gyenge és nevetséges azoknak a kifogása, akik szerint felborul a sorrend, mert, úgymond, képtelenség a temetés utánra tenni azt, ami a temetést megelőzte. Ám ha a Hitvallás előbb azt mondta el, hogy miket szenvedett el Krisztus az emberek szeme láttára, akkor igen szerencsésen egészíti ki azzal a láthatatlan és felfoghatatlan ítélettel, amelyet Isten előtt hordozott el, hogy ebből megtudjuk: Krisztus nemcsak testét adta a megváltás árául, volt ennél nagyobb és kiválóbb ár is, tudniillik, hogy lelkében el kellett szenvednie az átkozott és elveszett emberek rettentő kínjait is.” (KÁLVIN 2014, I., 389.)

37:11–13 *Equidem fateor, si quis simpliciter et per se Christum opponere vellet iudicio Dei, non fore merito locum, quia non reperitur in homine dignitas, quae possit promereri Deum – Cal: lib: 2. c. 17 n. 1. Equidem fateor, si quis simpliciter et per se Christum opponere vellet iudicio Dei, non fore merito locum: quia non reperietur in homine dignitas, quae possit Deum promereri:* a Pázmány által idézett szöveg a szakasz harmadánál található, folyamatos mondat, nem változtat rajta semmit. „Elismerem, hogy ha valaki egyszerűen és önmagában akarná szembeállítani Krisztust Isten ítéletével, úgy

nem lenne helye érdemnek, mert az emberben nincs akkora méltóság, hogy Istentől bármit kiérdemelhetne.” (KÁLVIN 2014, I., 398.)

37:19–25 Aegidius Hunnius egy illien könyvében. *Caluinus Iudaizans, hoc est, Iudaicae glossae, et corruptelae, quibus Caluinus illustria scripturae loca de Trinitate, Christi diuinitate, detestandum in modum corrumpere non exhorruit*, es ő vtanna Schlüsselburgius lib: 2. Theolog: Caluin: Art: 6. fol: 38. et sequentibus. Feuardent: in Epist: ad Philemonem. Reginaldus lib: 3. Caluino Turcis. c. 3. fol: 398. et fol: 948. et sequentibus. – Pázmány elsőként Ägidius Hunnius 1593-ban Wittenbergben kiadott *Caluinus Iudaizans* című művére utal, amelynek címét teljes egészében idézi (Zsidózó Kálvin, vagyis a zsidó magyarázatok és félrevezetések, amelyekkel Kálvin a Szentírásnak a Szentháromságról, Krisztus istenségéről szóló nevezetes helyeit nem átalotta átkozott módon megrontani). Ägidius Hunnius (1550–1603) német lutheránus teológus, a lutheranizmus ortodox irányzatának képviselője. Tübingenben, majd Wittenbergben volt a teológia professzora. A lutheránus hitegység szorgalmazója, a kálvinizmussal szembeni hitviták gyakori résztvevője volt. – A további három szerző és mű Pázmány legtöbbször hivatkozott polemikus szerzői: Konrad Schlüsselburg, *Theologiae calvinistarum libri tres*, Francofurti ad Maenum, 1592; François Feuardent, *In Epistolam ad Philemonem = Biblia Sacra, cum glossa ordinaria [...]*, Parisiis, 1590; William Reynolds, *Calvino-turcismus, id est Calvinisticae perfidiae cum Mahumetana collatio et dilucida utriusque sectae confutatio*, Antverpiae (Antwerpen), 1597. – Konrad Schlüsselburg (1543–1619) német lutheránus teológus, író. Wittenbergben tanult teológiát, de mivel számos krisztológiai kérdésben nem értett egyet professzoraival, végül az ortodox lutheránusok kiközösítették. Előadásaival hozzájárult a Luther személye körüli legendák kialakulásához. – François Feuardent (Feuardentius; 1539–1610) párizsi ferences teológus, hitszónok. A hagyomány szerint nem volt olyan templom Párizsban, amelyben ne prédikált volna. Szent Ireneusz műveinek kiadója. – William Reynolds (Reginaldus Guilielmus, Rainolds; 1544 k.–1594) angol katolikus bibliafordító, teológus, pap. Az itt idézett munkája (*Calvino-turcismus*, vagyis a kálvinista eretnekség és a mohamedán vallás összehasonlítása és mindkét szekta világos cáfolata) Pázmány által az egyik legtöbbet használt és idézett mű.

38:6 Nicaeabeli zent göleközetnec – Az I. niceai volt az első egyetemes zsinat 325. május 20-tól július 25-ig. Az arianizmus elítélésére hívta össze Nagy Konstantin (306–337). A pápa, I. Szilveszter (314–335) csak képviselőket küldött. Az egész birodalomból 250-nél több püspök gyűlt össze. A zsinat üléseit a császár nyári palotájában tartották. Arius 17 követője élén személyesen védte tanait, vele szemben az ankürai Markellosz, az antiochiai Eusztathiosz püspökök és az alexandriai Szt. Atanáz diakónus képviselték a krisztológiát. Ők dolgozták ki a niceai hitvallást, amelyet a császár birodalmi törvényként kihirdetett. Ariust kiközösítették, majd száműzték, az arianizmust elítélték. Ezután még egy hónapig különböző ügyeket tárgyalt a niceai zsinat. Például a húsvét időpontját a tavaszi napéjegyenlőség utáni első vasárnapra rögzítették.

38:9 *Christus autem lux est, ex seipsa, et per se refulgens.* – *Cal: Ioan: 1. v. 9. Marlor:* A hivatkozott bibliai hely János evangéliumában található: „(Az Ige) volt az igazi világosság, amely minden embert megvilágosít.” (Jn 1,9) Kálvin kommentárja: „**Christus autem lux est, ex seipsa et per se refulgens**”. (CALVIN 1553, 3r.) Jelentése: „Krisztus pedig fény, magától és maga által ragyogó.” Pázmány pontosan idézi.

38:11 Nestorius – lásd 30:26.

38:12–14 *Sermo est a patre ante secula genitus, nondum enim de mediatoris persona nobis sermo est.* – *Cal. lib. 1. c. 13. n. 23.* Excipiunt, si vere est Dei Filius, absurdum esse censeri personae Filium. Ego utrumque verum esse respondeo, Dei nempe esse Filium, quia **Sermo est a Patre ante saecula genitus (nondum enim de Mediatoris persona nobis sermo est)**, et tamen explicandi causa habendam esse rationem Personae, ut nomen Dei non simpliciter sumatur, sed pro Patre: nam si non alium censem Deum quam Patrem, non obscure deiicitur Filius ab hoc gradu. Az idézett szöveg a szakasz első harmadánál található, Pázmány pontosan idéz, noha a hosszú fejtegetésből csak egyetlen tagmondatot: „az Ige az Atyától született az idők kezdete előtt, most még nem szólván a közbenjáró személyéről”. Kálvin tejes szövege: „Azzal vágnak vissza, hogy ha tényleg Isten Fia, akkor lehetetlen őt valamely személy Fiának tartani. Erre azt válaszolom, hogy mindkettő igaz. Egyrészt Isten Fia ő, mert az Ige minden idők előtt az Atyától született (most még nem szólok a Közbenjáró személyéről), másrészt magyarázatképpen szükségünk van a személyi megkülönböztetésre, hogy Isten

nevét ne általánosan vegyük, hanem az Atyára vonatkoztassuk. Mert ha senki mást nem tekintünk Istennek, csak az Atyát, világos, hogy a Fiút megfosztjuk ettől a rangtól.” (KÁLVIN 2014, I., 112.)

38:18–20 *Christus filius Dei vocatur, non tantum quatenus ante saecula genitus fuit sermo, sed quia mediatoris suscepit personam*: – Cal: *ibid*: n. 24.

Nam ex quo manifestatus est in carne **Christus, Filius Dei vocatur, non tantum quatenus ante saecula genitus** ex Patre **fuit** aeternus **Sermo, sed quia Mediatoris suscepit personam** et munus, ut Deo nos coniungeret. Az idézett szöveg a szakasz negyedénél található, Pázmány ismételten csak egy részét idézi az eredeti mondatnak: „Krisztust Isten Fiának nevezzük, nemcsak azért, mert az idők kezdete előtt született az Ige, hanem mert magára öltötte a közbenjáró személyét”. Kálvin teljes gondolatmenete: „Miután Krisztus testben megjelent, Isten Fiának nevezzük, nemcsak azért, mert az örök Ige az idők előtt az Atyától született, hanem azért is, mert magára öltötte a Közbenjáró személyét és szolgálatát, hogy összekapcsoljon minket Istennel.” (KÁLVIN 2014, I., 114.)

38:20–22 Z. Mathenac 27. reszit: v. 46. *in fine*: *Hac lege suscepit Christus personam Mediatoris*: Es vgian ezenképpen szol, 2. *Instit c. 15. n. 5.* – Az első hivatkozás Szent Máté evangéliumának Jézus haláláról szóló részlete: „Kilenc óra tájban Jézus felkiáltott, hangosan mondva: »Éli, Éli, lamma szabaktani?« Vagyis: »Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?«” (Mt 27,46), illetve az ehhez a részhez írott kálvini kommentár, amelynek a helyét is megadja a caputon belül Pázmány (*in fine*), ez az utolsó mondat: „**Quisquis autem reputat hac lege susceptam fuisse a Christo mediatoris personam** vt reatum nostrum tam in anima, quam in corpore subiret, non mirabitur illi certamen fuisse cum mortis doloribus, quasi Deo irato in labyrinthum malorum proiectus foret.” (CALVIN 1555, 421.) Pázmány csak egy tagmondatot idéz a kálvini kommentárból: „azzal a rendeléssel vette magára Krisztus a közbenjáró személyét”. A teljes szöveg jelentése: „Aki azonban azt gondolja, hogy azzal a rendeléssel vette magára Krisztus a közbenjáró személyét, hogy mind lélekben, mind testben magára öltse a mi gondolkodásunkat, nem fog csodálkozni, hogy megküzdött (ti. Krisztus) a halál fájdalmaival, mintha Isten a haragjában a rossz dolgok labirintusába vetette volna.” A második hivatkozás már az *Institutióra* vonatkozik: *Eadem ratione passim Scriptura Dominum vocat, quia hac lege eum nobis*

praefecit Pater, ut suam dominationem per eum exerceat. [...] Nam etsi ubique beneficium et donum Patris vocat quicquid habet potestatis, non aliud tamen significat quam se divinitus regnare: quia ideo Mediatoris induit personam, ut e sinu Patris et incomprehensibili gloria descendens, ad nos appropinquaret. „A Szentírás azért nevezi helyenként Úrnak, mert az Atya azzal a szándékkal tette őt fejünkké, hogy uralmát rajta keresztül gyakorolja fölöttünk. [...] Mert noha hatalmát az Atya jótéteményének és ajándékának nevezi, ez mégsem jelent mást, mint azt, hogy Istenként uralkodik, mert a Közbenjáró személyét azért öltötte magára, hogy az Atya kebeléből és felfoghatatlan dicsőségéből alászállva közel jöjjön hozzánk.” (KÁLVIN 2014, I., 378.) Itt nincs pontos szövegegyezés, csak az értelmére utal Pázmány, mivel a hivatkozott szöveghelyen is Krisztus országlásáról, az Atya és Krisztus viszonyáról van szó.

38:25 Eutyches Eretnece – lásd 30:24.

38:25–28 az meg testesüles által, az emberi természetnek tulajdonságai, az Isteni természetnek tulajdonnyitnatnac, es az emberi természetnek tulajdonságai, viszontagh az Isteni {[H3v]:} természetnek – Pázmány itt a *communicatio idiomatum*-ra utal, amely a krisztológia alaptételéhez tartozó dogmatikai fogalom Jézus személyével kapcsolatosan, akiben az isteni és emberi természet egyszerre van jelen.

38:28–39:1 *Quae in humana eius natura peracta sunt, ad diuinitatem non sine ratione transferuntur, et humanitatis proprietates cum altera natura communicantur.* – *Cal: lib: 2. c. 14 n. 2.* Deus certe nec sanguinem habet, nec patitur, nec manibus tangi potest: sed quoniam is qui verus erat Deus et homo, Christus sanguinem suum pro nobis crucifixus fudit, **quae in humana eius natura peracta sunt, ad divinitatem** improprie, licet **non sine ratione, transferuntur**. Simile est exemplum, ubi Ioannes docet, Deum posuisse animam suam pro nobis. Ergo et illic **humanitatis proprietas cum altera natura communicatur**. Az idézett szöveg a szakasz utolsó negyedénél található, Pázmány csak egy részét idézi a gondolatmenetnek: „amely dolgok az ő emberi természete folytán történtek meg, nem ok nélkül vonatkoznak az istenség-voltára is, és az emberi tulajdonságok egyesülnek a másik természettel”. Pázmány szerint Kálvin: „azt mongia, hogy az meg testesüles által, az emberi természetnek tulajdonságai, az Isteni természetnek tulajdonnyitnatnac, es az emberi természetnek tulajdonságai, viszontagh az Isteni természetnek.” Kálvin eredeti szövege:

„Kétségtelen, hogy Istennek nincs vére, nem szenved, kézzel sem megfogható, de miután az, aki valóságos Isten és valóságos ember volt, vérét ontotta érettünk a kereszten, ezt – amit ugyan emberi természete szerint cselekedett, nem isteni tulajdonsága szerint – nem ok nélkül, közli istenségével is. Hasonló példa erre az is, amit János tanít, hogy Isten az ő életét adta érettünk. Itt emberi tulajdonság közöltetik a másik természettel.” (KÁLVIN 2014, I., 366.)

39:2–3 *Quod vnus naturae proprium est in Christo, ad alteram transfertur.* – *Cal: Ioan: 3 v. 13.* Az idézet János evangéliumából származik: „Senki sem ment föl a mennybe, csak aki alászállt a mennyből: az Emberfia (aki a mennyben van).” (Jn 3,13) Az ehhez a részhez írott kálvini kommentár: „Dici posset, non fieri loci mentionem, sed conditione tantum discerni Christum a reliquis, quia haeres sit regni Dei, a quo totum genus humanum exulat: sed quum **in Christo** propter vnitatem personae, satis frequens ac tritum sit, **vnus naturae proprium est, ad alteram transferri**, non alia solutio quaerenda est.” (CALVIN 1553, 18r.) Pázmány rövidített mondatának a jelentése: „Ami az egyik természet sajátossága Krisztusban, az a másikba is átkerül.” Az eredeti kálvini szöveg: „Azt lehet mondani, hogy nem a hely említése, hanem csak az állapot alapján lehet Krisztust elkülöníteni a többiektől, mivel Isten országának örököse, ahonnan az egész emberi nem száműzve van, mivel azonban Krisztusban a személy egysége miatt elég gyakori és közismert, hogy az egyik természet sajátossága a másikba is átkerül, nem kell más megoldást keresni.” Tehát tartalmilag rövidíti Kálvin okfejtését, a magyarázó részeket kihagyva.

39:8–12 *Quod seruus patris vocatur, quod narretur creuisse sapientia, nescire diem vltimum, etc. haec non humanae tantum suae naturae seorsim adscribit, sed in seipsum recipit quasi Mediatoris personae conueniant et propter duplicis naturae vnionem alteri datur quod erat alterius.* – *Cal: lib: 2. c. 14. n. 2. Quod autem servus Patris vocatur, quod creuisse narratur aetate et sapientia apud Deum et homines, quod gloriam suam non quaerere, nescire diem ultimum: a se ipso non loqui, non facere voluntatem suam, visus et palpatu fuisse dicitur, solius humanitatis id totum est. [...] Neque tamen haec humanae tantum suae naturae seorsum ascribit, sed in se ipsum recipit, quasi Mediatoris personae conueniant.* [...] Rursum quum diceret Christus adhuc in terris gens, neminem in coelum

ascendisse, nisi filium hominis qui in coelo erat: certe tunc secundum hominem et in carne, quam induerat, non erat in coelo, sed quia ipse idem erat Deus et homo, **propter duplicis naturae unionem alteri dabat, quod erat alterius**. Pázmány több helyről kivonatolta a szöveget, az így összerakott mondat értelme: „[a Szentírás], Isten szolgájának nevezi, elmeséli, hogy növekedett bölcsességben, nem ismeri az utolsó napot stb. ezeket nem kizárólag az emberi természetének tulajdonítja, hanem magára veszi, mint amelyek megfelelnek a közbenjárói szerepnek, és a kettős természet egysége folytán átadta az egyiknek azt, ami a másiké volt.” Kálvin eredeti szövege: „Ám ahol a Szentírás azt mondja, hogy ő az Atya szolgája; vagy gyarapodott korban és bölcsességben Isten és ember előtt; vagy amikor magáról mondja, hogy nem a maga dicsőségét keresi; vagy nem tudja, mikor jön el az utolsó nap; vagy nem önmagától beszél, nem a maga akaratát cselekszi; látható és kézzel tapintható volt, ezek egyedül csak emberi természetére illenek rá. [...] Ezeket mégsem tulajdonítja külön csupán emberi természetének, hanem úgy veszi, mint amelyek a Közbenjáró személyéhez illenek. [...] Viszont amikor Krisztus azt mondja, még földi ténykedése idején, hogy senki sem ment fel a mennybe, csak az ember Fia, aki a mennyben van, akkor nyilván nem emberi természete szerint és nem a magára öltött testben volt a mennyben, de mert ő maga Isten és ember, a kettős természet egysége folytán átadta az egyiknek azt, ami a másiké volt.” (KÁLVIN 2014, I., 366.)

39:12–17 *Nec deitatis singulare, nec humanitatis fuit, sed vtriusque simul, quod potestatem a patre acceperit remittendi peccata, suscitare mortuos, praefectum esse iudicem, quod sit lux mundi, pastor ouium, quae ante mundum conditum non habuit eodem modo Dei filius: Quae igitur ad mediatoris officium spectant, neque de natura diuina, neque de humana simpliciter dicuntur.* – *Ibid: n. 3.* Siquidem **nec deitatis singulare, nec humanitatis fuit, sed utriusque simul, quod** illic legitur: **potestatem accepisse a Patre remittendi peccata, suscitandi** quos velit, iustitiam, sanctitatem, salutem largiendi: **praefectum esse iudicem** vivis et mortuis, ut honoretur quemadmodum et Pater. Denique **quod Lux mundi, Pastor** bonus, unicum ostium, vitis vera nuncupatur. Huiusmodi enim praerogativis **Dei filius** quum in carne manifestatus est, praeditus fuit: quas etsi ipse una cum Patre **ante mundum conditum** obtinebat, **non** tamen **eodem modo** vel respectu: et quae homini, qui nihil quam homo esset, dari non poterant. [...] Sit **igitur** nobis haec rectae

intelligentiae clavis, **neque de natura divina, neque de humana simpliciter dici, quae ad Mediatoris officium spectant.** Pázmány a harmadik szakasz elejéről idézi a mondata elejét, a végét pedig a szakasz kétharmadánál találjuk meg. Meglehetősen lerövidíti az eredeti gondolatmenetet. Az így kapott szöveg értelme: „Sem istenségének, sem emberi voltának nem volt kizárólagos sajátossága, hanem mindkettőé egyszerre, mert atyjától megkapta a hatalmat arra, hogy megbocsássa a bűnöket, feltámassza a holtakat, mindenek fölött való bíró legyen, világ világossága, juhok pásztora. Ezeket a kiváltságokat Isten fia a világ teremtése előtt nem ugyanazon a módon bírta. Mert nem kizárólagosan az isteni vagy emberi természetét illetik azok a dolgok, amelyek a Közbenjáró tisztéhez tartoznak.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Amikor azt olvassuk, hogy az Atyától hatalmat kapott, hogy megbocsássa a bűnöket, hogy életre keltse azokat, akiket akar, hogy igazságot, szentséget, üdvösséget ajándékozzon; hogy élők és holtak bírójává tette őt, s hogy az Atyának járó tisztelet illeti, ezeket sem külön istenségének, sem külön emberi mivoltának nem tulajdoníthatjuk, mert egyszerre mindkettőé. Ugyanígy ő a világ világossága, a jó pásztor, az egyetlen ajtó, az igaz szőlőtő. E kiváltságokat Isten Fia akkor nyerte el, amikor testben megjelent, mert bár már akkor is az övéi voltak, amikor egy volt az Atyával a világ teremtése előtt, mégsem ugyanolyan módon vagy ugyanabban a tekintetben; mint ahogy az olyan ember sem nyerhette volna el ezeket, aki csak ember. [...] Legyen tehát számunkra a helyes megértés kulcsa az, hogy a Közbenjáró tisztét illetően sem az isteni természetéről, sem az emberiről nem beszélhetünk külön-külön.” (KÁLVIN 2014, I., 366–367.) Lásd 33:19–25.

39:19–20 *Quamuis Dei nomen filio quoque sit commune, tamen κατ' ἐξοχήν Patri ascribitur.* – *Cal: lib: 1. c. 13. n. 23.* Atqui non observant, **quamvis Dei nomen Filio quoque sit commune, tamen κατ' ἐξοχήν Patri** interdum **ascribi**, quia fons est ac principium deitatis: idque ut notetur simplex essentiae unitas. A Pázmány által hivatkozott szöveg a szakasz első harmadában található, pontosan idéz, csak rövidít: „Isten nevében a Fiú is osztozik, még ha leginkább az Atyának is szokták tulajdonítani.” Az eredeti Kálvin-mondat: „Ámde nem veszik észre, hogy az Isten nevében a Fiú is osztozik, még ha leginkább

- az Atyának is szokták tulajdonítani, mivel ő az istenség forrása és eredete, amely mintegy jelzi a tiszta lényegi egységet.” (KÁLVIN 2014, I., 112.)
- 39:22–23 *Neque absurdum est, propter gradum, et ordinem, Deum peculiariter vocari, qui Deus est etiam Mediatoris.* – *Cal: lib: 1. c. 13. n. 24.* **Neque enim absurdum est, propter gradum et ordinem Deum peculiariter vocari**, qui non solum genuit ex se suam sapientiam, sed **Deus etiam est Mediatoris**, sicuti plenius suo loco disseram. Az idézett szöveg a szakasz elején található, ez a harmadik mondat, Pázmány rövidíti: „Nem lehetetlen fokozat és rend alapján kiváltképpen Istennek hívni azt, aki a Közbenjárónak is istene.” Az eredeti mondat jelentése: „Mégsem lehetetlen, hogy rend és fokozat okán kiváltképpen Istennek nevezzük azt, aki nemcsak bölcsességét szülte önmagából, hanem a Közbenjárónak is Istene, amiről másutt bővebben értekezem majd.” (KÁLVIN 2014, I., 114.) Pázmány úgy értelmezi ezt a mondatot, hogy Kálvin azzal, hogy azt mondja, a Közbenjáró Krisztus Istene az Atya, ezzel Krisztust alacsonyabb rangba helyezi, mint az Atyát. „Ha az közbe iaronac Istene az Atia, es az Caluinus tanítása szerént, az mit az közbe iaronac tulaidonytunc, nem csac emberséghe, de Istenséghe szeréntis hozza illic Christus Vrunkhöz, ketségghnelkül Istensége szeréntis Istene vagon Christusnac, es így kisebb Isten leszen az más Istennel.”
- 40:4–6 *Tunc desinet caput Christi esse Deus, quia Christi ipsius Deitas, ex se ipsa fulgebit, quum adhuc velo quodam sit obtecta.* – *Cal. lib: 2. c. 14. n. 3. in fine.* Nam et **tunc desinet caput Christi esse Deus, quia Christi ipsius deitas ex se ipsa fulgebit, quum adhuc velo quodam sit obtecta.** Pázmány pontosan idéz, még a hivatkozott szöveg pontos helyét is megadja, a szakasz utolsó mondatát idézi. „Mert akkor Isten megszűnik Krisztus fejének lenni, mivel Krisztus istensége, amely most leplezett, magában fog ragyogni.” (KÁLVIN 2014, I., 367.) A szöveget Pázmány is fordítja: „az itylet vtán, nem lészen az Isten feie Christusnac, mert akkor vgymond, ő mágha az Christus Istenséghe, ő maghátul fogh tündöklenni, meli most homálios földéllel be vonatot”, azonban még hozzáteszi, hogy „Niomorult Istenség az, melliet az homáli be vonhat hogi ne tündökölhesséc.”
- 40:10 ὁμοούσιον – egylényegűség
- 40:11 Arianusoknac – Arius (Areiosz, Áriusz; 260 k.–336) krisztológiai felfogását eretnekségnek nyilvánították, az őt követők mozgalma volt

az arianizmus. Tanításának lényege, hogy a Fiú nem egylényegű az Atyával. Arius szerint az egyetlen örök létező Isten, aki nem lett sem teremtés, sem nemzés által. Ő ilyen értelemben az Atya, aki a világ teremtése céljából létet adott a Fiúnak, a Logosznak. A Fiú az idők előtt lett, közvetlenül az Atyától, ezért ő nem egyszerűen a teremtmények egyike, de nem is az Atya lényegéből való, ezért nem egylényegű, nem homousziosz vele. Arius tanítását először a Szent Alexandrosz alexandriai pátriárka által 319-ben vagy 323-ban összehívott tartományi zsinat ítélte el, amelyen mintegy 100 püspök volt jelen. Ám mégis voltak néhányan, akik pártfogásukba vették Ariust. Mivel az ellentét így kiéleződött, Nagy Konstantin (306–337) császár 325-ben egyetemes zsinatot hívott össze Niceába. A zsinaton határozat született Arius ellen, kimondták, hogy a Fiú egylényegű (homousziosz) az Atyával, tehát nem teremtmény. A zsinat döntésével azonban a küzdelem még nem ért véget. 350-ben megfogalmaztak egy hitvallást, amellyel hatályon kívül szerették volna helyezni a niceai döntést. Azt mondták, hogy a Fiú mindenben hasonló az Atyához. A hasonló és egylényegű (homoiusziosz és homousziosz) szavak között mindössze egy ióta betű a különbség, de valójában a hit lényeges tételének értelmezése forgott kockán. Az arianizmus a legtovább nyugaton élt, a gótok, longobárdok, vandálok körében. A 16. század második felétől az antitrinitárius (Szentháromság-tagadó) irányzat képviselőit is ariánusoknak nevezték.

40:12 Seruetus – Miguel Serveto (Servetus, Szervét Mihály; 1511–1553) spanyol protestáns teológus, fizikus, orvos. Számtalan tudományterületen munkálkodott, mint orvos elsőként írta le a kis vérkört. Teológusként antitrinitárius, vagyis unitárius nézeteket vallott, 1553-ban adta ki leghíresebb teológiai művét, a *Christianismi Restitutiót*. Szentháromság-tagadása miatt eretnekké nyilvánították, elítélték, ám megszökött. Végül Genfben fogták el, könyvét vele együtt égették el a máglyán.

40:12 Blandrata – Giorgio Biandrata (Blandrata György; 1515–1588) olasz protestáns egyházi író, az unitárius felekezet egyik korai képviselője. Már 1562-ben elszakadt a kálvinizmustól, és antitrinitárius elveket hirdetett, amelyeket Erdélyben fejedelmi orvoscént Dávid Ferencsel együtt terjesztette, akivel később ellentétbe került. Dávid bebörtönzését követően föl hagyott a vallási vitákkal, és kizárólag orvosi hivatásának élt.

- 40:15–17 *Patres orthodoxi dicebant hoc ad naturam humanam debere referri: sed nec recta, nec consentanea, fuit patrum solutio* – *Cal: Ioan: 14 v. 28.* Az idézet János evangéliumára hivatkozik: „Hiszen hallottátok, hogy azt mondtam: Elmegyek, de visszajövök hozzátok. Ha szeretnétek, örülnétek, hogy az Atyához megyek, mert az Atya nagyobb nálam.” (Jn 14,28) Illetve az ehhez a részhez írott kommentár: „**Patres orthodoxi**, vt tali calumniae ansam praeciderent, **dicebant hoc debere ad naturam humanam referri.** Atqui vt impie hoc testimonio abusi sunt, Arriani: ita **nec recta, nec consentanea fuit Patrum solutio.**” (CALVIN 1553, 97v.) Pázmány ehhez képest jelentősen rövidíti a mondatot, a lényegét hagyván ki belőle, nevezetesen, hogy az ariánusok mondták az atyákról, hogy helytelen amit mondanak. Így, a negatív vélemény – Pázmány tolmácsolásában – Kálviné lesz: „az ortodox atyák azt mondták, hogy ezt az emberi természetre kell vonatkoztatni, de nem helyes és nem is volt egybehangzó az atyák megoldása.” Az eredeti kálvini mondat jelentése: „Az ortodox atyák, hogy elkerüljék a rágalmazást, azt mondták, hogy ezt az emberi természetre kell vonatkoztatni. De ezzel a szöveghellyel istentelenül visszaéltek az arianusok: így sem helyes, sem egymással egybehangzó nem volt az atyák megoldása.”
- 40:25–26 *Hoc ad essentiam non refertur, sed ad consensum potius.* – *Cal: 1. Ioan 5. v. 7. Marlor. ibid:* Ez az idézet János apostol első levelére hivatkozik: „Tehát hárman tanúskodnak”. (1Jn 5,7) Valamint az ehhez írott kálvini kommentár: „Quod dicit, tres esse vnum, **ad essentiam non refertur, sed ad consensum potius.**” (*Johannis Apostoli Epistola, cum Ioh. Calvini commentariis*, CALVIN 1556, 85.) A bibliai részlet a Szentháromságról szól, a kommentár jelentése: „Amit mond, hogy hárman egyek, nem a lényegükre vonatkozik, hanem inkább az egyetértésükre.” Pázmány mindehhez hozzáfűzi: „Harmán vadnac menniéghe, kic bizonisághot tésznec, az Atia, az Fiu, es az szentlélec, es ezec az harmac, egy: Azt iria Caluinus hogy nem kel ezt az Isteni termetetbe valo eggiességrül magiarazni.”
- 41:1 *Musculus* – Wolfgang Meuslin (Müslin, *Musculus Dusanus*; 1497–1563) svájci protestáns teológus. Eredetileg bencés szerzetes volt, 1527-ben azonban kilépett a rendből, megnősült és csatlakozott a reformációhoz. Fő műve a *Loci communes* (1560), de jelentősek a különböző bibliai könyvekhez írt magyarázatai is.

- 41:5–8 *Christus hic non de vnitae substantiae disputat, sed de consensu cum patre, quanquam veteres hunc locum, ad Diuinam Christi substantiam aduersus haereticos referebant* – Marlor: ex Musc: Cal: Ioan: 10 v. 29. A hivatkozott szöveg János evangéliumára utal, amikor a templomszentelés ünnepén Jézus a jeruzsálemi templomban arról beszél, hogy ő a Messiás, az Atya és ő egyek. Emiatt a kijelentés miatt a zsidók meg akarták kövezni, de kiszabadult a kezeik közül. A hivatkozott vers a juhokról (a követőiről) szól: „Atyám adta őket nekem, s ő mindenkinél nagyobb: Atyám kezéből nem ragadhat ki senki semmit.” (Jn, 10,29) A Pázmány által idézett mondatot nem ennél a versnél találjuk, hanem az eggyel ezutáninál, tehát a 30-asnál („S én és az Atya egy vagyunk.” Jn 10,30). Kálvin kommentárja ehhez a bibliai helyhez: „Neque enim **Christus de vnitae substantiae disputat, sed de consensu quem cum Patre habet**: quicquid scilicet geritur a Christo, Patris virtute confirmatum iri.” (CALVIN 1553, 72v.) A kiemelésből is látható, hogy Pázmány innen a mondat első részét veszi, a szöveg második felét viszont nem Kálvin kommentárjából idézi, hanem Marloratuséból: „**Quanquam veteres hunc locum ad diuinam Christi substantiam aduersus haereticos referebant.**” (MARLORAT 1570, 534.) A Pázmány által így megalkotott mondat jelentése: „Krisztus itt nem a lényeg egységéről beszél, hanem az Atyával való egyetértésről, habár a régiek ezt a helyet Krisztus isteni lényegére vonatkoztatták az eretnekek ellenében.” Az eredeti gondoltamenettől annyiban tér el, hogy a mondat első felének kálvini folytatását (= bármije van is Krisztusnak, azt az Atya ereje fogja megerősíteni) nem idézi, ezt cseréli le Marloratuséra.
- 41:11 Sabelliuszhoz – Szabelliosz (3. sz.) római eretnek, akinek a nézetei szerint „az Atya és Fiú csak elnevezésbeli különbséget jelent, lényegében ugyanazon személyes valóság megjelenési formái.” (VANYÓ 1980, 348.)
- 41:14–15 *Personarum nomine intelligimus discretas in Deo proprietates, quae se mentibus nostris conspiciendas offerunt*: – Marlor: Ioan: 1. v. 1. Az idézett bibliai hely János evangéliumának kezdő szavai: „Kezdetben volt az Ige, az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige” (Jn 1,1). Marloratus kommentárja a hivatkozott szöveghez: „Tres hypostases vel personas in vna et simplici Dei essentia subesse dixerunt, **personarum nomine intelligentes discretas in Deo proprietates, quae se mentibus nostris**

conspiciendas offerunt.” (MARLORAT 1570, 422.) Az idézett mondat jelentése: „Azt mondták, hogy Isten egy és egyetlen lényében három hüposztasizs vagy személy van, a személy kifejezés alatt az Istenben elkülönült sajátságokat értve, amelyek értelmünk számára befogadható módon mutatkoznak meg.” A Pázmány által idézett mondat második felét Kálvinnál is megtaláljuk: „[...] personas vocarunt discretas in Deo proprietates, quae se mentibus nostris conspiciendas offerunt.” (CALVIN 1553, 1v.) Pázmány nem változtat Marloratus eredeti mondatán, mindössze rövidíti, az első felét nem idézi.

- 41:22 *Personanac definitioiabol* – a személy meghatározásából
- 41:27–28 meli dologghal megh mutattia – *Marci 9. v. 38.* „Ekkor János szólalt meg: »Mester, láttunk valakit, aki ördögöt űzött a nevedben. Megtiltottuk neki, mert nem tartozik közénk.«” (Mk 9,38) Pázmány illusztrációképpen hivatkozik erre a bibliai helyre, magyarázatképpen azt mondja, hogy „anniéra sem böcsüllí ő az Iesus neuét, meniére az ördögh, Mert az ördögh az Iesus neuére, ki mégien vala az emberekből”.
- 42:1 Mert az ördögh az Iesus neuére, ki mégien vala az emberekből – *Calu: Ad Philip: 2. v 10. Marlor:* Pázmány itt Szent Pálnak a *Filippiekhez írott levelére* utal, amelyben Jézus felmagasztalásáról beszél: „hogy Jézus nevére hajoljon meg minden térd a mennyben, a földön és az alvilágban” (Fil 2,10). Az ehhez a bibliai részhez írott kálvini kommentárt (*In epistolam Pauli ad Philippenses, Ioh. Calvini commentarius = In Epistolas Canonicas, siue Catholicas Commentarius Ioh. Caluini*, Geneuae, 1551, 482.) nem idézi pontosan, nem tudjuk, hogy a nagyjából féloldalny (folio méretű) szövegből melyik mondatra gondol Pázmány. Annyit fűz csak hozzá, hogy „Caluinus pedig, csac süueghét sem emelyti, csac terdét sem hayta megh, en nec az neü nec emlekezetire”.
- 42:14–15 az Lutheristac meltán neuezéc *Atheusnac*, Isten taghadonac Caluinust – *Schlüsselburg: vide infra. Artic: 5.* Pázmány itt Konrad Schlüsselburg művére hivatkozik, (SCHLÜSSELBURG 1592) a Pázmány vitairataiban egyik leggyakrabban használt *mű* azért, mivel ebben a munkában Schlüsselburg elmarasztalja a kálvinistákat, ezt pedig Pázmány – illetőleg a többi katolikus polemikus szerző – kihasználta a protestantizmus

- megosztottságának szemléltetésére. Schlüsselburg szerint az ortodox lutheránusokon kívül mindenki eretnek.
- 43:8 nem ollian volt mint az töb emberec foghantatása – *Iob 14. v. 4.* A hivatkozott bibliai vers *Jób könyvéből* származik: „Tisztátalantól vajh’ születet-e tiszta? Nem, egyetlen egy sem!” (Jób 14,4)
- 43:8–10 Mert az töb emberec firfiu maghubol, es az szüléknece testi gönörűsegekkel foghantatnac vgymond az szent iras – *Sap: 7. v. 2.* A hivatkozott bibliai szöveg a *Bölcsesség könyvéből* származik, Salamon beszél saját magáról: „Tíz hónap alatt álltam össze a vérében a férfi magvából, az egyesülés gyönyörétől kísérve.” (Bölcs 7,2)
- 43:10–11 az ő fiokis, bűnben foghantatic – *Psal: 50. v. 7.* A hivatkozott bibliai szöveg a *Zsoltárok könyvéből* származik: „Lásd, én vétékben születtem, már akkor bűnös voltam, mikor anyám fogant.” (Zsolt 51,7)
- 43:11–12 természet szerint való születésekből, atoknac fiai lesznece – *Ephes: 2. v. 3.* A hivatkozott bibliai szöveg Szent Pálnak az *Efezusiaknak írt leveléből* való: „Közéjük tartoztunk mi is, amíg testi vágyainkban éltünk, s megtettük, amit a test és az érzékek kívántak. Születésünknel fogva mi is a harag gyermekei voltunk, akárcsak a többi ember.” (Ef 2,3)
- 43:13–14 Az felséges Isten ereiénece arniéke pedig, meg környezuen az szüzet – Pázmány itt az angyali üdvözletre utal: „A Szentlélek száll rád, s a Magasságbeli ereje borít be árnyékával. Ezért a születendő Szentet is az Isten Fiának fogják hívni.” (Lk 1,35)
- 43:22–23 *Quae in humana eius natura peracta sunt, ad Diuinitatem improprie transferuntur* – *Cal: lib: 2. c. 14. n. 2.* Deus certe nec sanguinem habet, nec patitur, nec manibus tangi potest: sed quoniam is qui verus erat Deus et homo, Christus sanguinem suum pro nobis crucifixus fudit, **quae in humana eius natura peracta sunt, ad divinitatem improprie**, licet non sine ratione, **transferuntur**. Az idézett szöveg a szakasz utolsó harmadában található. Pázmány a mondat elején lévő magyarázatot elhagyja, csak annyit idéz, hogy „ami az ő emberi természetében történt, azt helytelenül vonatkoztatják isteni voltára.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Kétségtelen, hogy Istennek nincs vére, nem szenved, kézzel sem megfogható, de miután az, aki valóságos Isten és valóságos ember volt, vérét ontotta érettünk a kereszten, ezt – amit ugyan emberi természete szerint cselekedett, nem isteni tulajdonsága szerint – nem ok

- nélkül, közli istenségével is.” (KÁLVIN 2014, I., 366.) Pázmány szerint Kálvin azt tanítja, hogy „azoc az melliec az Christus emberi természetibe löttec, nem mondathatnac tulaidon ertelembe az Istenrül.” Lásd 38:28–39:1.
- 43:24 Beza – Théodore de Bèze (Beza; 1519–1605) francia protestáns teológus, író, fordító. A svájci reformáció egyik vezéralakja, Kálvin utódja a genfi egyházban.
- 43:24–44:1 *Synechdochica locutio* – Beza Ioan: 3 v. 13. Rész-egész azonosítás. Pázmány azzal magyarázza, hogy „tulaidon ertelembe nem igaz, mikor azt mondgiuc, hogy az Istennek fia foghantatot, születet, megholt, hanem, a mi csac egy részlet illeti Christusnac, tudni illic az emberi természetet, *per synechdochem* az Istennek tulaidonyttatic”. Pázmány itt Théodore de Bèze Újszövetség-fordítására hivatkozik (*Iesu Christi D. N. Novum testamentum, sive Novum foedus. Cuius Graeco textui respondent interpretationes duae: Una, vetus: altera, nova, Theodori Bezae, diligenter ab eo recognita*, Genevae, Henricus Stephanus, 1565.).
- 44:3 *per synechdochem* – helyesen: *per synecdochem* (szinekdoché által)
- 44:6 *per communicationem idiomatum* – a tulajdonságok cserélhetősége révén
- 44:20 suülettetet – születettet; született
- 44:23 *Genebrardus* – Gilbert Générard (Genebrardus; 1535–1597) francia bencés szerzetes, szentírás-magyarázó és orientalista, a héber nyelv professzora Párizsban. Pázmány itt a *De Sancta Trinitate* című, Szentháromságról szóló írására hivatkozik.
- 44:28–30 *Vna cum aetate creuerunt in Christo animi dotes, Anima ipsius subiecta fuit ignorantiae, et sicut corpore adolescere, ita secundum animam nostra causa proficere voluit*: – Lucae 2. v. 40. Marlor: *ibi*. A hivatkozott bibliai részlet Jézus gyermekkoráról szól és Lukács evangéliumából származik: „A gyermek pedig nőtt és erősödött, bölcsesség töltötte be, és az Isten kegyelme volt rajta.” (Lk 2,40) Az ehhez a részhez írott kálvini magyarázat: „Primum autem creuisse dicit, et roboratum spiritu, quibus verbis significat **vna cum aetate creuisse etiam animi dotes**. [...] Responsio tamen facilis est: si nihil derogat eius gloriae quod prorsus exinanitus fuit: neque hoc ab eo esse alienum, quod **sicut adolescere corpore, ita et secundum animam nostra causa proficere voluerit**. Et certe quum docet Apostolus per omnia fuisse nobis similem excepto peccato,

proculdubio hoc quoque comprehendit, quod **eius anima subiecta fuerit ignorantiae.**” (CALVIN 1555, 54.) Pázmány rövidíti a gondolatmenetet: „Krisztusban az életkorával együtt növekedtek a szellemi képességei, lelke alá volt vetve a tudatlanságnak, és ahogy testben növekedett, úgy akart lelkében is a mi érdekünkben előrejutni.” Az eredeti kálvini mondat jelentése: „Azt mondja, hogy először növekedett és megerősödött lélekben, amely szavakkal azt jelzi, hogy a korával együtt növekedtek szellemi képességei is. [...] A válasz nem nehéz: ha semmit sem von le dicsőségéből, hogy teljesen kiüresedett, akkor az sem idegen tőle, hogy amint testében növekedett, úgy akart lélekben-szellemben is előrejutni a mi érdekünkben. S valóban, amikor azt tanítja az apostol, hogy mindenben hasonló lett hozzánk, a bűnt kivéve, akkor kétségtelenül azt is érti alatta, hogy a lelke alá lett vetve a tudatlanságnak.”

- 44:135. jegyzet *Canisium lib: 3. Marial: c. vltimo.* – Canisius Szent Péter (Pietter Kanijs, Petrus Canisius; 1521–1597) németalföldi származású, főként Németországban és Svájcban tevékenykedő jezsuita hitszónok, teológus, a katolikus restauráció egyik vezéralakja. Pázmány itt az 1577-ben Ingolstadtban megjelent mariológiai munkára, a *De Maria Virgine incomparabili et Dei Genitrice sacrosancta libri quinque* (A hasonlíthatatlan Szűz Máriáról és a legszentebb Istenszülőről öt könyv) című művére hivatkozik.
- 45:2–3 *In Baptismo redditus est Christus certior suae vocationis.* – *In cap: 3. Matth: v. 16. et Marlor ibi:* A hivatkozott bibliai szöveg *Máté evangéliumából* való, a keresztény értelmezés szerint ez a Szentháromság első megjelenésének leírása: „Megkeresztelkedése után Jézus nyomban feljött a vízből. Akkor megnyílt az ég, és látta, hogy az Isten Lelke mint galamb leszállt és föléje ereszkedett.” (Mt 3,16) Kálvin ehhez fűzött kommentárja: „Quamquam non repugno quin **Christus** etiam, quatenus homo erat, **redditus sit suae vocationis certior.**” (CALVIN 1555, 65.) Ehhez képest Pázmány a keresztség szóval kiegészíti a mondatot, mivel korábban valóban Jézus megkeresztelkedéséről van szó a szövegben. Pázmány rövidít, az így kapott mondat jelentése: „A keresztségben bizonyosodott meg Krisztus a hivatásáról.” Kálvin eredeti mondata: „Habár nem ellenkezem azzal az állítással, hogy Krisztus is, amennyiben ember volt, megbizonyosodott a hivatásáról.”

- 45:6–7 az hatodik közönséghez szent göleközet mondgia – a hatodik egyetemes zsinat a III. Konstantinápolyi zsinat volt (680. nov. 7.–681. szept. 16.).
- 45:26 Mahomet, megh vallia – *Azoar: 75 in fine*. Pázmány fő forrása Mohamed tanításáról a *Korán* szövege, annak szúráit (= az arab eredetű al-sūra spanyolos torzított változatának, az azoarának latin megfelelője) idézi. Az iszlámról és terjedéséről 1605-ben kiadott műve a *Tíz bizonyosság* appendixeként: PÁZMÁNY 1605/2001.
- 45:138. jegyzet *Aug: Epi: 3. Ad Volus: Damas: Gregor: apud Canis: 3. Marial: c. 22.* – Pázmány itt először Szent Ágoston 137-es számú levelére hivatkozik, amelynek címzettje a pogány Volusianus, aki ifjabb Szent Melánia nagybátyja volt, és csak 437-ben keresztelkedett meg. Továbbá Canisius Szent Péter *De Maria Virgine incomparabili et Dei Genitrice sacrosancta libri quinque* című művére, amelyben – az említett caputban – megtalálhatjuk Damascenus és Gregorius Maior auktorokra történő hivatkozást. (*De Maria Virgine*, 333–348: 345, 347.) – Damaszkuszi Szent János: lásd 18:3. – Nagy Szent I. Gergely (590–604) római pápa, a négy nagy nyugati egyházatya egyike. A középkor egyik legnagyobb hatású egyházi vezetője, akinek uralkodása alatt a népvándorlás zavarai közepette megerősödött a keresztény vallás. Megreformálta az egyház felépítését, megújította a liturgiát, gyűjtötte és formálta a később róla elnevezett gregorián énekeket.
- 46:2–3 *Videtur Virgo maligne restringere Dei potentiam: Nec magnopere laborandum est vt eam purgemus ab omni vitio: – Cal: Luc: 1. v. 34. Marl: ibi:* A hivatkozott bibliai hely *Lukács evangéliumában* található: „Mária megkérdezte az angyalt: »Hogyan válik ez valóra, amikor férfit nem ismerek?«” (Lk 1,34) A Pázmány által idézett mondattal kezdődik a vonatkozó kálvini kommentár: „**Videtur Sancta Virgo non minus maligne restringere Dei potentiam** quam prius Zacharias. Quod enim praeter communem naturae ordinem est, impossibile esse colligit. Sic enim ratiocinatur, Virum non cognosco: qui credam igitur futurum quod nuntias? **Nec vero magnopere laborandum est vt eam purgemus ab omni vitio**, fide enim statim transcendere debuit ad immensam Dei virtutem, quae minime alligata est naturalibus mediis, sed totum mundum superat, nunc autem in vulgari generationis modo substitit.” (CALVIN 1555, 13–14.) Pázmány ebben

az esetben is lerövidíti a mondanivalót, a magyarázatot kihagyja: „Úgy tűnik, a Szűzanya helytelenül szorítja szűk határok közé Isten hatalmát. Nem nagyon kell fáradozni azon, hogy minden bűntől megtisztítsuk őt.” Kálvin eredeti gondolatmenetének jelentése: „Úgy tűnik, hogy a Szűzanya nem kevésbé helytelenül szorítja szűk határok közé Isten hatalmát, mint korábban Zakariás. Mert azt gondolta, hogy lehetetlen minden, ami eltér a természet szokásos rendjétől. Így érvel ugyanis: férfit nem ismerek, hogyan hihetném, hogy megvalósul, amit hírül adsz? Nem kell túlzottan fáradoznunk, hogy minden vétektől megtisztítsuk, mert hite miatt azonnal el kellett fogadnia Isten mérhetetlen erejét, amely a legkevésbé sincs a természetes közvetítőkhöz kötve, hanem fölülmúlja az egész világot, most pedig a nemzés közönséges módját forgatja föl.”

46:4–5 *Non dubium quin his verbis carpatur Mariae importunitas, et certe, praepostere cursum doctrinae Christi abrumpere tentabat.* – *Cal: Mat: 12. v. 48.* A hivatkozott bibliai idézet Máté evangéliumából származik. Jézus a kérdéses helyen arról beszél, hogy mindenki, aki megtartja az Atya akaratát, az testvére, rokona: „De ő megkérdezte azt, aki szólt neki: »Ki az anyám s kik a rokonaim?«” (Mt 12,48) A Pázmány által idézett mondattal kezdődik Kálvin kommentárja: „**Non dubium est quin his verbis carpatur Mariae importunitas: et certe praepostere cursum doctrinae eius abrumpere tentabat.**” (CALVIN 1555, 187.) A mondat jelentése magyarul: „Nem kétséges, hogy ezekkel a szavakkal dorgálja Mária alkalmatlankodását, és joggal, megpróbálta Krisztus tanításának terjedését megszakítani.” Pázmány pontosan idéz, magyarázatul annyit mond, hogy Kálvin sok helyen azt mondja, hogy „Bodogh azzonis vétkezet eleteben mint szinte az több emberek.”

46:11–13 *Quot dies intercesserint a discessu Magorum, vsque dum in Aegyptum fugerent, nescitur: probabile est, Dominum Mariae pepercisse, donec ex puerperio conualuerit, vt iter facere possit.* – *Cal: Mat: 2. v. 13. Marl: ibi: Alij apud Caluino Turcis li: 3 c. 13. fol: 530.* A hivatkozott bibliai hely Máté evangéliumában található: „Azután, hogy elmentek, megjelent Józsefnek álmában az Úr angyala, s ezt mondta neki: »Kelj föl, fogd a gyermeket és anyját, menekülj Egyiptomba, s maradj ott, amíg nem szólok, mert Heródes keresi a gyermeket, meg akarja ölni.«” (Mt 2,13)

Az idézett kálvini kommentár a caput első mondata: „**Quot dies intercesserint a discessu Magorum vsque dum Ioseph in Aegyptum fugere iussus est, nescitur, neque etiam magnopere pertinet: nisi quod probabile est, Dominum Mariae pepercisce donec ex puerperio conualuit, vt iter facere posset.**” (CALVIN 1555, 50.) Pázmány azt a megjegyzést fűzi hozzá, hogy „Bodog Azzoni születéséről, csak szintén vgy gondolkodik Caluinus, mint az közönséges szülésről, és azért mondja, hogy az Úr Isten alkalmat vár, minél előtte Aegyptomba futhatna Maria, hogy azonközbe beteg agiából fel gyógyulna.” Az eredeti kálvini mondat jelentése: „Hogy hány nap telt el a királyok látogatásától addig, amíg József parancsot nem kapott, hogy meneküljenek Egyiptomba, nem lehet tudni, és nincs is nagy jelentősége, ha csak az nem valószínű, hogy az Úr hagyott időt Máriának, hogy fölépüljön a gyermekágyból, hogy képes legyen útra kelni.” Pázmány nem változtat a gondolatmenet értelmén, mindössze kissé lerövidíti a mondatot.

46:14 Iovinianus – Jovinianus (Iovinianus, † 405 k.) a keresztény askézis 4. századi ellenfele, eretnek. Róla szóló információink elsősorban Szent Jeromostól származnak, aki ellene írta az *Adversus Iovinianum* című művét. Jovinianus kezdetben szerzetesként élt, de később szembefordult a szerzetesi askézissel. Tanításaiban leginkább a házasság és a szüzesség kérdéseivel foglalkozott.

46:17–18 *si vel per Christum nascentem corrumperetur Mariae integritas, falso illum de virgine natum tota confiteretur Ecclesia* – Aug: Tomo 3 *Enchirid: c. 34. Alij apud Cati: 2. Marial. c. 9.* Pázmány itt Szent Ágoston művére hivatkozik elsősorban, amelynek címe *Enchiridion de fide, spe et charitate* (Kézikönyv a hitről, a reményről és a szeretetről). Az általa idézett mondat jelentése: „ha Krisztus születése révén elvesztette volna Mária a szüzességét, akkor az egész Egyház hamisan vallaná róla, hogy szüztől született.”

46:22 Eminánac – Aminának. Amina, Mohamed próféta édesanyja volt. Mohamed 570-ben született Mekkában, anyja kisgyermekkorában halt meg.

46:144. jegyzet Aug: Tomo 7. *de nat: et gratia c. 36.* – Pázmány itt Szent Ágoston művére hivatkozik, amelynek címe *De natura et gratia* (A természetről

és a kegyelemről), amelyet Pelagius *De natura* című művére írt válaszként. Ebben van az a híres gondolat – amelyet Pázmány is idéz – Szűz Mária dicsőségére: „Excepta itaque sancta virgine Maria, de qua propter honorem Domini nullam prorsus, cum de peccatis agitur, haberi volo quaestionem”. (A Szent Szűz Mária kivételével, akivel kapcsolatban az Úr tisztelete miatt egyáltalán nem kívánok semmilyen kérdést feltenni, amikor a bűnökről van szó.) Pázmány a 16. század közepén megjelent életműkiadásra hivatkozik, ennek a hetedik kötetében található a mű (AUGUSTINUS 1528). Lásd 8:2.

46:146. jegyzet *Aug: Tomo 6. haeres: 82.* – Pázmány itt Szent Ágoston művére hivatkozik, amelynek címe *De haeresibus ad Quodvultdeum* (Az eretnekségekről Quodvultdeushoz). A 82. fejezet szól Iovinianus eretnekségéről, akiről azt mondja, hogy „Virginitatem Mariae destruebat, dicens eam pariendo fuisse corruptam.” (Tagadta Mária szüzességét azzal az állítással, hogy azt a szüléssel elvesztette.) Pázmány a 16. század közepén megjelent életműkiadás hatodik kötetében lévő szövegre hivatkozik (*Sextus tomus operum divi Aurelii Augustini episcopi Hipponensis continens τὰ πολεμικὰ, hoc est, derectiones aduersus haereses praecipue Iudaeorum, Manicaeorum, Priscillianistarum, Origenistarum, Arianorum, et Ioviniani*, Basileae, 1528.).

46:148. jegyzet *Vide Illyric: Centur:* – Pázmány ennél a locusnál a magdeburgi centuriátorokra hivatkozik, akik az első nagy protestáns egyháztörténetnek, az ún. *Magdeburgi Centuriáknak* a szerzői. A magdeburgi centuriátorok az egyháztörténet átfogó földolgozásán munkálkodtak, hogy a protestáns tanítást a történelem oldaláról is megtámogassák. Azt akarták bizonyítani, hogy a római egyház eltért hivatásától, és az évszázadok folyamán a Krisztustól adott alapelveket semmibe vette és megváltoztatta. A *Centuriák* elnevezés onnan ered, hogy a feldolgozott anyagot századok szerint osztották fel. A közreműködők központja Magdeburg volt. A vállalkozás kitalálója Matthias Flacius Illyricus (Vlacič, Frankowitz), főbb munkatársai Johannes Wigand, Matthias Judex, Basilius Faber, Andreas Corvinus és Thomas Holthuter voltak. A mű költségeit protestáns fejedelmek viselték. A *Centuriák* 1300-ig tárgyalja az egyháztörténetet. A mű Baselben jelent meg (1559–1574).

- 48:4 *Pontius Pilatus*nac – Quintus Pontius Pilatus Iudaea helytartója volt 26-tól 36-ig. Személye elsősorban az *Újszövetség*ből ismert, ő ítélte halálra Jézust, azonban az *Újszövetség* szerint politikai érdekek befolyásolták, zsidó nyomásra cselekedett. Nem kedvelte a zsidóságot, s miután a szamaritánusok (= Izraelben élő népcsoport, nevüket Szamáriáról, az ókori Izrael fővárosáról kapták, nem zsidó telepesek leszármazottai) között vérfürdőt rendezett, felelősségre vonták és Rómába idézték számadásra a császár elé. Galliába száműzték, ott is halt meg a 30-as évek végén. A keresztény hagyomány szerint élete végére keresztény lett, ez azonban nem bizonyított. (Mt 27; Mk 15; Lk 23; Jn 18–19; ApCsel 3,13, 4,27, 13,28; 1Tim 6,13)
- 48:9 Iacob prophetiaia – *Gen: 49*. Pázmány a *Teremtés könyvére* hivatkozik, ebben a szakaszban Jákob a halála előtt megjósolja tizenkét fiának a további sorsát, valamint megindokolja a döntését, hogy miért Júda kapja az elsőszülöttnak járó áldást, és meghal. (Ter 49) Pázmány szövegszerűen („az Messias el iöueteléigh, el nem vetetnéc az birodalomnac palczáia az Sidoktul”) a tizedik versre hivatkozik: „Nem tűnik el a jel Júdatól, sem a királyi pálca a lábától, amíg le nem róják neki az adót, és a népek nem engedelmeskednek neki.” (Ter 49,10)
- 48:17–18 valoghatas nekül mindeneknec, valakic az ő parancsolatinac engedenec, öröc üdüösséghe nec oka lön, halaláual – *Hebr: 5. v. 9*. Pázmány Szent Pál *Zsidóknak írt levelére* hivatkozik: „Műve befejeztével pedig örök üdvösséget szerzett azoknak, akik engedelmeskednek neki”. (Zsid 5,9)
- 48:25–26 Christus Vrunc mind ez vilaghert holt megh – *I.Ioan: 2. v. 2. Rom: 11. v. 15. 2.Corinth: 5. vers: 19. 1.Timoth: 2. vers: 6*. Pázmány a főt idézett tételmondatra hoz fel négy bibliai helyet: „Ő az engesztelő áldozat bűneinkért, nemcsak a mieinkért, hanem az egész világ bűneiért is.” (2Jn 2,2) „Mert, ha már elvetésük megbékélése a világnak, mi más lesz fölvetelük, ha nem élet a halálból?” (Róm 11,15) „Isten ugyanis Krisztusban kiengesztelődött a világgal, nem tartja számon vétkeinket, sőt ránk bízta a kiengesztelődés igéjét.” (2Kor 5,19) „aki váltságul adta magát mindenkiért és tanúságtételül a meghatározott időben.” (1Tim 2,6)
- 49:1–2 Schlüsselburg: *Lib: 1. Theol: Caluin: Art: 6 fol: 25 lib: 2 art: 6 fol: 4. Coccius To: 1. lib: 8 art: 7. fol: 1079*. – Pázmány által az egyik leggyakrabban hivatkozott német lutheránus szerző Konrad Schlüsselburg, akinek

fő művét idézi (SCHLÜSSELBURG 1592). – A másik hivatkozott szerző és mű: Jodocus Coccius († 1618) német lutheránus szülőktől származó konvertita, jülichi kanonok. Fő műve a *Thesaurus Catholicus* (Katolikus kincsestár), amely Kölnben jelent meg, 1600–1601-ben. – A három hivatkozott locus közül az első helyen megadott Schlüsselburg-mű 25. recto oldalán a 6. articulus kezdődik azzal a mondattal („Theologia Calvinistarum docet, Christum tantum pro Electis mortuum esse”), amelyet Pázmány fordít: „az Caluinistac közönséghezen azt tanyttiac hofi csac az valasztottakért holt megh Christus”. A második hivatkozás szintén Schlüsselburg művére utal, a 2. könyvben is a 6. articulusra hivatkozik, viszont a megadott 4-es foliószám valószínűleg nyomdahiba, a 40. verso oldal közepén olvasható: „Beza in Colloquio Mompelgartensi, pag. 544. asserit, dictum Christi, Sic Deus, dilexit mundum, non de omnibus hominibus, sed tantum de Electis, intelligi debere.” (= Béza a Mömpelgardi Kollokvium 544. oldalán állítja, hogy Krisztusnak az a mondása, hogy Isten úgy szerette a világot, nem az összes emberre, hanem csak a Kiválasztottakra kell érteni). Ugyanezt a Bézától vett mondást idézi a harmadik megadott helyen Coccius is.

49:4 az ő vétkec *non imputantur* – *Cal: lib: 2. c. 17. n. 5.* Si hic effectus est fusi sanguinis, ut **non imputentur** nobis peccata, sequitur eo pretio satisfactum esse iudicio Dei. Az ő vétkük nem számít. Pázmány magyarázza is: „nem tulajdoníttatnac veteknek”. Az *Institutio* hivatkozott fejezete (II, 17) végig ezzel a kérdéssel foglalkozik, hogy Krisztus halálával mit nyer az emberiség, a megváltással pedig mit érdemel ki az Atyánál. Az idézett szövszerkezet pontosan nem az ötödik szakaszban található, noha az is erről a témáról szól, hanem a negyediknek az elején. „Ha pedig a kiontott vér hatására Isten nem tulajdonítja nekünk bűneinket, akkor ebből az következik, hogy ez tett eleget Isten igazságának.” (KÁLVIN 2014, I., 401.)

49:6–8 *In fidem non illuminantur, nec eiusdem regenerationis participes sunt, nisi qui praeordinati sunt ad salutem* – *Cal: lib: 3. c. 2. n. 11.* Scio quibusdam durum videri, ubi fides reprobis tribuitur, quum Paulus eam fructum electionis esse asserat qui tamen nodus facile solvitur, quia etsi **in fidem non illuminantur**, nec Evangelii efficaciam vere sentiunt, **nisi qui praeordinati sunt ad salutem**: experientia tamen ostendit, reprobos interdum simili fere sensu atque electos affici, ut ne suo quidem iudicio quicquam ab electis differant. [...] Merito tamen dicuntur reprobi Deum credere sibi

propitium: quia donum reconciliationis, licet confuse nec satis distincte, suscipiunt: **non** quod **eiusdem** vel fidei vel **regenerationis participes sint** cum filiis Dei, sed quia commune cum illis fidei principium habere videntur, sub integumento hypocriseos. Az idézett szöveg a szakasz elejéről és végéről van összevágva. Pázmány nem változtat az értelmén, csak rövidítve összefoglalja egy mondatban: „nem világosítatnak meg a hitre, s nem lesznek ugyanennek az újjászületésnek a részesei, csak ha el lettek rendelve az üdvösségre”. Kálvin eredeti gondolatmenete: „Jól tudom, egyesek számára elfogadhatatlan, hogy az elvetetteknek is hitet tulajdonítunk, holott Pál azt mondja, hogy a hit a kiválasztás gyümölcse. Ezt a csomót mégis könnyen meg lehet oldani, hiszen csak azok jutnak el a hit világosságára, és csak azok érzik meg igazán az evangélium hatását, akik előre el vannak rendelve az üdvösségre. A tapasztalat mégis azt mutatja, hogy olykor az elvetetteket is csaknem ugyanaz az érzés hatja át, mint a kiválasztottakat, és döntéseikben semmiben sem különböznek a választottaktól. [...] Mégis joggal mondják, hogy az elvetettek irgalmasnak hiszik Istent maguk iránt, mert zavarosan és homályosan ugyan, de fölfogják az engesztelés ajándékát; nem mintha ugyanannak a hitnek vagy újjászületésnek lennének részesei, mint Isten fiai, hanem csak azért, mert a képmutatás leple alatt úgy tűnik, mintha hitük lényegében véve azonos lenne a választottakéval.” (KÁLVIN 2014, I., 419–420.)

49:11–12 *Electos suos Deus signat in Iustificatione, Reprobos a notitia sui nominis, et sanctificatione excludit.* – *Cal. lib: 3 c. 21 n. 7.* Quemadmodum autem vocatione et **iustificatione electos suos Dominus signat**, ita **reprobos** vel **a notitia sui nominis**, vel a Spiritus sui **sanctificatione excludendo**, quale maneat eos iudicium istis veluti notis aperit. Az idézett szöveg a szakasz végén található, Pázmány ennél az idézetnél sem változtatja meg a jelentést, csak rövidít: „Az Úr megjelöli kiválasztottjait a megigazulásban, akiket azonban elvet, azokat kizárja nevének megismeréséből és a megszentelődésből.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Ahogyan az Úr az elhívással és a megigazítással elpecsételi választottait, úgy zárja el az elvetettek elől nevének megismerését vagy Lelkét, kirekesztvén őket a megszentelődésből, és ezekkel mintegy jelekkel mutatja meg, hogy milyen ítélet marad rajtuk.” (KÁLVIN 2014, II., 87.)

49:14–15 *Si omnes vellet saluos, custodem eis praeficeret filium.* – *Cal. lib: 3 c. 22 n. 10* Si omnes vellet salvos, custodem illis praeficeret **Filium**, et omnes in eius

- corpus sacro fidei vinculo insereret. Az idézett szöveg a szakasz utolsó negyedében található. Pázmány semmit nem változtat, csupán a mondat elejét idézi: „Ha mindenkit üdvözíteni akart volna, akkor Fiát mindenki védelmezőjéül rendelte volna, [és a hit szent kötelékével mindenkit az ő testébe oltott volna].” (KÁLVIN 2014, II., 98.)
- 49:16–17 az tellies szent iras, az Christus halalánac, es vére hullasánac tulajdonyttia az mi valtsaghunkat – *Hebr: 9. v. 12. 1Pet: 1. v. 19. 1.Ioan: 1. v. 7. Ephes: 1. v. 7.* Pázmány mondanivalója alátámasztására négy apostoli levélből vett bibliai helyre hivatkozik: „Nem a bakok vagy borjak vérével, hanem saját vérével lépett be egyszer s mindenkorra a szentélybe, és örök megváltást szerzett.” (Zsid 9,12) „hanem Krisztusnak, a hibátlan és egészen tiszta báránynak drága vére árán.” (1Pt 1,19) „De ha világosságban járunk, ahogy ő is világosságban van, akkor közösségben vagyunk egymással, és Fiának, Jézusnak a vére minden bűnt lemos rólunk.” (1Jn 1,7) „Őbenne nyertük el a megváltást a vére árán, és bűneink bocsánatát bőséges kegyelme folytán.” (Ef 1,7)
- 49:23–25 *si hic effectus est fusi sanguinis, vt non imputentur peccata, sequitur, eo pretio satisfactum esse iudicio Dei* – *Cal: lib: 1. c. 17 n. 4. Si hic effectus est fusi sanguinis, ut non imputentur nobis peccata, sequitur eo pretio satisfactum esse iudicio Dei.* A hivatkozott könyv számát elrontja Pázmány (vagy a nyomdász), nem az első, hanem a második könyv 17. fejezet 4. caputjának elején találhatjuk meg a szöveget. „Ha pedig a kiontott vér hatására Isten nem tulajdonítja nekünk bűneinket, akkor ebből az következik, hogy ez tett eleget Isten igazságának.” (KÁLVIN 2014, I., 401.) A kiemelésből is látszik, hogy az idézet pontos.
- 50:1–2 az mi Vrucn bőséghes valtsághot adot mi erettünc – *1.Pet: 1. v. 19. Colos: 2. v. 14.* Pázmány mondanivalója alátámasztására két apostoli levélrészletre hivatkozik: „hanem Krisztusnak, a hibátlan és egészen tiszta báránynak drága vére árán.” (1Pt 1,19) „A követelményeivel ellenünk szóló adóslevelet eltörölte, az útból eltávolította és a keresztre szegezte.” (Kol 2,14)
- 50:4 Caluin: pedig azt vitattia – *Cal: lib: 2. c. 17. n. 1.* Equidem fateor, si quis simpliciter et per se Christum opponere vellet iudicio Dei, non fore merito locum: quia non reperietur in homine dignitas, quae possit Deum promereri: Ennél a hivatkozásnál azzal a megoldással találkozunk, hogy Pázmány nem idézi az eredeti latin

nyelvű szöveget, hanem csak magyarul mondja el a tartalmát („Caluin: pedig azt vitattia hogi az Isten nec igaz itileti szerént, semmit nem erdemlet Christus, mert az emberbe nincs anni meltság, hogy az Istentül valamit erdemlene”). Mivel pontosan meg van adva a locus, könnyen megtalálható az eredeti szöveg, ezzel a témával kezdődik a 17. fejezet első szakasza. Kálvin mondata magyarul: „Elismerem, hogy ha valaki egyszerűen és önmagában akarná szembeállítani Krisztust Isten ítéletével, úgy nem lenne helye érdemnek, mert az emberben nincs akkora méltóság, hogy Istentől bármit kiérdemelhetne.” (KÁLVIN 2014, I., 398.)

50:11 szent Agostonnal akarja az ő teczését bizonyítani – *Aug: Tomo 7. de Praedest: Sanct: c. 15 et de bono Perseu: c. 24.* Pázmány itt Szent Ágoston két kései művére hivatkozik, a *De praedestinatione Sanctorum*-ra (A szentek eleve elrendeléséről) és a *De bono perseverantiae*-ra (Az állhatatosság adományáról). Mindkét mű a 16. század első felében megjelent életműkiadás hetedik kötetében jelent meg (AUGUSTINUS 1528). Pázmány Kálvinnal vitatkozik, Kálvin hivatkozik Ágoston eme két művére, ezért említi Pázmány is ezeket, noha a pontos latin szöveget nem idézi, magyarul foglalja össze a lényegét: „szent Agoston csac azt mondgia, hogy Christus önnön maghanac nem erdemlette az Isteni személliel valo eggiesülest: Soha pedigh szent Agoston azt nem almodta hogy Christus Vruc, mi nekünc nem erdemlette volna eleghségesen az bodoghsaghot.” Az első szövegrészletet a 15. caput elején találjuk: „Est etiam praeclarissimum lumen praedestinationis et gratiae, ipse Salvator, ipse Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus: qui ut hoc esset, quibus tandem suis vel operum vel fidei praecedentibus meritis natura humana quae in illo est comparavit? Respondeatur quaeso: ille homo, ut a Verbo Patri coaeterno in unitatem personae assumptus, Filius Dei unigenitus esset, unde hoc meruit? Quod eius bonum quaecumque praecessit? Quid egit ante, quid credidit, quid petivit, ut ad hanc ineffabilem excellentiam perveniret?” (*De praedestinatione Sanctorum*, 15.) Szent Ágoston gondolatmenete: „Van az eleve elrendelésnek és a kegyelemnek egy ragyogó világossága, maga a Megváltó, a Közvetítő Isten és az emberek között: az ember Jézus Krisztus. Tetteinek vagy hitének milyen korábbi érdemeivel nyerte el a benne lévő emberi természet, hogy ez lehessen? Kérlek, válaszoljatok: mivel érdemelte ki

ez az ember, hogy az Atyával együtt örökkévaló Ige által felvétessék a személyiségébe, és hogy Istennek egyszülött fia legyen? Mi volt az a java, és milyen java volt, ami ezt megelőzte? Mit tett korábban, mit hitt, mit kért, hogy elnyerte ezt a kimondhatatlan fenséget?” (SZENT ÁGOSTON 2015, 197.) A második részlet „Qui ergo hunc fecit ex semine David hominem iustum, qui numquam esset iniustus, sine ullo merito praecedentis voluntatis eius, ipse ex iniustis facit iustos, sine ullo merito praecedentis voluntatis ipsorum, ut ille caput, hi membra sint eius. Qui ergo fecit illum hominem, sine ullis eius praecedentibus meritis, nullum quod ei dimitteretur, vel origine trahere, vel voluntate perpetrare peccatum, ipse nullis eorum praecedentibus meritis facit credentes in eum, quibus dimittat omne peccatum; qui fecit illum talem, ut numquam habuerit habiturusque sit voluntatem malam, ipse facit in membris eius ex mala voluntate bonam. Et illum ergo et nos praedestinavit; quia et in illo ut esset caput nostrum, et in nobis ut eius corpus essemus, non praecessura merita nostra, sed opera sua futura praescivit.” (*De bono perseverantiae*, 24.) Az álhatatosságról szóló mű gondolatmenete magyarul: „Aki tehát Dávid nemzetségéből ezt az igaz embert megalkotta, aki sohasem lehet igaztalan, előzetes akaratának bármiféle érdeme nélkül, az az igaztalanokból igazakat csinál, azok előzetes akaratának bármiféle érdeme nélkül, amint ő a fej, azok pedig az ő tagjai. Aki tehát olyan embert alkotott mindenféle előzetes érdemek nélkül, akinek nem volt olyan bűne, sem eredendően, sem akaratánál fogva, amit meg lehetett volna bocsátani neki, ő azok mindenféle előzetes érdeme nélkül hívővé teszi benne azokat, akiknek minden bűnét megbocsátja. Aki pedig olyannak alkotta, hogy soha sincs benne és nem is lesz soha rossz szándék, ő tesz a tagjaiban a rossz szándékból jót. Őt és bennünket eleve elrendelt tehát, mert benne is megvan, hogy a fejünk legyen, és bennünk is megvan, hogy a teste legyünk, mert nem a mi megelőző érdemeinket tudta előre, hanem saját jövőendő tetteit.”

50:16–18 Christus Vruc az ő testenec dücsöséghez, es az ő neuénec fel magasztaltatásat, halaláual nyerte, *Philip: 2 vers: 9 Hebr: 2 v. 9 Psal: 109. v. 7 Psal: 44. v. 8.* – Pázmány négy bibliai helyre hivatkozik, két páli levélre és két zsoltárra: „Ezért Isten felmagasztalta, és olyan nevet adott neki, amely fölötte van minden névnek.” (Fil 2,9) „De annyit azért már

látunk, hogy Jézus, aki kevéssel lett kisebb az angyaloknál, a halál elszenvedéséért a dicsőség és nagyság koszorúját nyerte el, hiszen Isten irgalmából mindnyájunkért megízlelte a halált.” (Zsid 2,9) „Útközben a patakból iszik, és újra fölemeli a fejét.” (Zsolt 110,7) „Szereted az igazságosságot, gyűlölöd a jogtalanságot, ezért kent föl Isten, a te Istened, az öröm olajával, mint senki mást társaid közül.” (Zsolt 45,8)

50:20–22 *Quaerere An sibi meruerit* (Christus) *non minus stulta est curiositas, quam temeraria definitio, vbi hoc idem asserunt. Rationem* (enim) *Sui non habuit* (Christus). – *Cal: lib: 2. c. 17 n. 6. Et ad Ephe: 2 v. 9 ibique Marlor: Quaerere vero, an sibi ipse meruerit* (quod faciunt Lombardus, Sent. lib. 3. dist 18. et scholastici) **non minus stulta est curiositas, quam temeraria definitio, ubi hoc idem asserunt.** [...] Inde enim colligimus, **rationem sui non habuisse**: idque clare affirmat, dicens, Pro illis sanctifico me ipsum. A hivatkozott mondattal kezdődik a megadott szakasz, a második mondatot pedig a szakasz közepén találhatjuk. Pázmány nem változtat a szöveg értelmén, csak rövidít: „Azt kérdezni, vajon szerzett-e érdemet a maga számára Krisztus, nem kevésbé ostoba kíváncsiság, mint az az oktalan meghatározás, ahol ugyanezek elfogadják ezt. Krisztus nem törődött önmagával.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Mindazáltal, azt kutatni, hogy vajon Krisztus magának szerzett-e érdemet (amint azt Lombardus és a skolasztikusok teszik), éppoly ostoba kíváncsiság, mint amilyen vakmerő a meghatározás, amikor igennel válaszolnak rá. [...] Ebből megint arra következtethetünk, hogy nem törődött magával; amint világosan kijelenti: érettük szentelem oda magamat.” (KÁLVIN 2014, I., 403.) – Petrus Lombardus (1096 k.–1164) itáliai teológus. Fő műve a *Sententiarum libri IV*, amely a korszak egyik legfontosabb hit-tudományi összefoglalása.

50:24–25 *Ordinem consequentiae, non causam indicat* – *Cal: lib: 3. c. 18. n. 1. Ordinem* enim *consequentiae* magis quam *causam indicat* loquutio. Az idézett szöveg a szakasznak majdnem a felénél található, Pázmány nem változtat a mondat értelmén: „A következmény sorrendjét, nem az okot jelöli.” Kálvin eredeti mondata: „A mondás ugyanis inkább a sorrendet, mint az okot jelöli meg.” (KÁLVIN 2014, I., 623.)

51:1–2 azt mondja az Iras, hogy az Christus haláláért adot valamit az Isten, *Consequentiam sonat, non Causam* – *Cal: lib: 2. c. 17 n. 6. Et Ephes:*

2 v. 9. Pázmány ennél a locusnál ismételtelen nem idézi pontosan Kálvin latin szövegét, hiszen az ezt megelőző oldalon végig erről volt szó (lásd 50:20–22 és 50:24–25 jegyzeteket), magyarul összefoglalja: „Azonképpen az Christus erdemerülis azt yria az előhozot helieken, hogy mikor azt mondgia az Iras, hogy az Christus halaláert adot valamit az Isten, *Consequentiam sonat, non Causam*, es igy, egy csapással el rontia minden erdemét Christus Vrunknac”. A latin tagmondat ismétlése a korábbinak (= a következményt hangoztatja, nem az okot). Pázmány az *Institutio* mellett még az *Efezusiaknak írt levél*hez írott kommentárra is hivatkozik. Ebben hasonlóan fogalmaz Kálvin: „Atqui nimis sunt inepti qui se ita expediri putant, quum Paulus hominem cum suis facultatibus excludat, non tantum a principio consequendae salutis, sed in totum ab ipsa salute.” (*In Epistolam Pauli ad Ephesios, commentarius*, CALVIN 1557, 346.) Kálvin mondatának jelentése: „De túlságosan okatlanok azok, akik úgy gondolják fölmenteni magukat, hogy amikor Pál a képességeivel együtt kizárja az embert, akkor nemcsak az üdvösség elnyerésének a kezdetéből, hanem magából az üdvösségből is teljesen kizárja.”

51:8–9 *Res ex effectu cognoscitur* – A dolog igazi természete az eredmény alapján mutatkozik meg.

51:10 *Ens rationis* – értelmes létező. Filozófiai fogalom, olyan absztrakt logikai létezőt jelent, amelynek az elmén kívül általában nincs pozitív léte.

51:20 *imputatio* – Pázmány fordítja: „reanc foghasa”

52:7–10 *Non fuit haec meditata Christi oratio, sed vis et impetus doloris subitam ei vocem extorsit, cui statim addita fuit correctio: Eadem vehementia praesentem caelestis decreti memoriam illi abstulit, vt non reputaret se hac lege missum esse humani generis redemptorem.* – *Cal: Mat: 26. v. 39.* A hivatkozott bibiai hely *Máté evangéliumából* való, nagycsütörtök este, Jézus halálfélelméről beszél a Getszemáni kertben: „Valamivel odébb ment, és arcra borulva így imádkozott: »Atyám, ha lehetséges, kerüljön el ez a hely, de ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem ahogyan te!«” (Mt 26,39) Kálvin ehhez a szöveghez írott kommentárja: „**Non fuit igitur haec meditata Christi oratio, sed vis et impetus doloris subitam ei vocem extorsit, cui statim addita fuit correctio. Eadem vehementia praesentem caelestis decreti memoriam illi abstulit, vt non reputaret**

in ipso momento **se hac lege missum esse humani generis redemptorem**; sicuti grauis anxietas saepe caligine oculis obducit, ne simul in mentem veniat omnia.” (CALVIN 1555, 390.) A szöveg jelentése: „Ez tehát nem egy előre végiggondolt imája volt Krisztusnak, hanem a fájdalom ereje és hevülete önkéntelen szavakat facsart ki belőle, amelyhez azonnal hozzáfűzte a kiigazítást. Ugyanez a heves indulat hirtelen elfeledtette vele a mennyei rendelkezést, hogy nem gondolt arra abban a pillanatban, hogy azért küldték, hogy az emberi nem megváltója legyen, amint a nehéz kétségek gyakran homályba burkolóznak a szem előtt, hogy ne egyszerre szembesüljön mindennel az elme.” Pázmány pontosan idéz, mindössze az utolsó tagmondatot hagyja el.

52:10–25 *Christus metu percussus inter violentos tentationum fluctus, alternis votis quasi vacillauit, sed mox sibi fraenum inicit, votum subito elapsum castigat, ac reuocat: Ab ipsis carceribus affectum suum cohibet, seque ipsum mature cogit in ordinem, seipsum corrigit: Sic affectum suum cogit in ordinem quasi modum excesserit: certe in primo voto, non apparet placida moderatio quia Mediatoris officio defungi, quantum in se est, renuit ac detrectat: Quatenus ad Dei tribunal totius mundi peccatis oneratus se sistebat, necesse illi fuit profundam mortis abijssum exhorrescere: Veritus est a morte absorberi: Quis enim metus fuit qui guttas sanguineas Christo expressit? Si cui hoc contingat mortis timore, pusillo et muliebri animo esse dicemus: Ergo qui Christum negant precatum esse, vt eum Pater a mortis gurgite eriperet, mollitiem illi affingunt vel plebeo homine indignam: si quis excipiat, primum illum motum, (quem fraenari antequam longius excurreret oportuit) non fuisse temperatum, vt decebat: Respondemus non posse perspicere, affectuum feruorem, cum temperie qualis in Christo fuit. – Marlor: ibi: Ugyanahhoz a bibliai helyhez, mint az előbb (Mt 26,39), Pázmány itt Marloratus kommentárját idézi. Ez nem olyan összefüggő idézet, mint Kálvinnál, a hosszú, folio méretű, másfél oldalnyi caputból van összerakva. Az egész hosszú caputot nem idézzük, itt csak azok a mondatok állnak, amelyekből Pázmány összeállította a saját szövegét. „Tenendum quidem est quod nuper diximus, non fuisse turbulentos Christi affectus, qui more nostro eius animo puram moderationem excuterent: sed quantum ferre potuit sana et integra hominis natura, **metu percussus**, et*

anxietate constrictus fuit, vt necesse foret **inter violentos tentationum fluctus alternis votis quasi vacillare**. Haec ratio est cur mortem deprecatus, **mox sibi fraenum iniiciat**, Patrisque imperio se subiiciens, **votum illud subito elapsum castiget ac reuocet** [...] Videmus vt Christus statim **ab ipsis carceribus affectum suum cohibeat, seque ipsum mature cogat in ordinem**. [...] Nondum tamen prorsus soluta est quaestio. Nam quum nuper dictum fuerit, recte compositos fuisse omnes Christi affectus, quomodo nunc **seipsum corrigit sic enim affectum suum** subigit in obsequium Dei **quasi modum excesserit**. Certe **in primo voto non apparet placida illa moderatio** quam diximus, **quia Mediatoris officio defungi quantum in se est, renuit ac detrectat**. [...] Dei sibi propositam videret, **quatenus ad eius tribunal totius mundi peccatis oneratus se sistebat, necesse illi fuit profundam mortis abyssum exhorrescere**. [...] Hic indocti homines insurgunt, remque indignam esse clamitant quod **veritus sit** Christus **absorberi a morte**. Sed nobis respondeant, **quem nam fuisse metum** putent **qui guttas sanguineas Christo expressit**: nunquam enim nisi a diro et insolito horrore fluxisset mortalis ille sudor. Siquis hodie sudando sanguinem emittat, et quidem tanta copia vt guttae in terram distillent, incredibile portentum erit: **si cui hoc contingat mortis timore, pusillo et muliebri animo esse dicemus**. Ergo qui Christum negant precatum esse vt eum Pater a mortis gurgite eriperet, **molli- tiem illi affingunt vel plebeio homine indignam**. [...] Si quis excipiat, **primum motum (quem fraenari, antequam longius excurreret, oportuit) non fuisse temperatum vt decebat: respondemus, non posse in hac naturae nostrae corruptione perspicui, affectuum feruorem cum temperie qualis in Christo fuit**: sed hunc dandum honorem Filio Dei ne eum aestimemus ex nobis.” (MARLORAT 1570, 232–233.) Ezekből a mondatokból rövidíti Pázmány a saját idézetét: „Krisztus félelemtől hajtva a kísértések vad hullámai közt, különböző fohászok között ingadozott, majd megzabolázta magát s a hirtelen kifakadt fohászát megtisztította és visszavonta. A börtönéből kiszabadult érzelmeit visszatartja, rendbe szedi és kijavítja magát. Így aztán az érzelmeit rendbe szedte, mintha átlépte volna a mértéket. Valóban, az első fohász alkalmával nem látszik a derűs mértéktartás, mivel a közvetítő szerepéről lemondana, amennyire rajta áll, és elvetné

azt: ameddig Isten ítélőszéke előtt állt az egész világ bűneinek súlyától terhesen, szükségszerű volt, hogy megijedjen a halál feneketlen mélységétől, attól félt, hogy a halál elemészti. Mert miféle félelem volt, amely vércseppeket fakasztott Krisztusból? Ha valakivel ez történik halálfélelmében, azt mondjuk, hogy kishitű és asszonyi lelkületű. Akik tehát tagadják, hogy Krisztus fohászkodott, hogy az Atya ragadja ki a halál örvényéből, olyan gyengeséget fognak rá, amely közönséges emberhez is méltatlan. Ha valaki azt mondja, hogy nem mérsékelte első indulatát (amelyet meg kellett volna már fékeznie, mielőtt túl messzire ment), ahogy illett volna, arra azt válaszoljuk, hogy nem belátható, milyen heves érzelmek dúltak a vihar idején Krisztusban.” Marloratus szövegének a jelentése: „Ragaszkodni kell ahhoz az állításhoz, amelyet fentebb tettünk, vagyis hogy Krisztus érzelmei nem voltak hullámzóak, amelyek a ránk jellemző módon a tiszta mértéktartást elűznék a lelkéből, hanem amennyire képes volt elviselni az egészséges és ép emberi természet, félelem járta át és bizonytalanság kínozza, hogy szükségszerűen ingadoznia kellett a különféle fohászok között a kísértések erőszakos hullámaitól közrefogva. Ez az oka annak, miért utasítja el a halált, majd megzabolázza magát, aláveti magát az Atya hatalmának, s a száján váratlanul kicsúszott fohászt kárhoztatja és visszavonja. [...] Látjuk, hogy Krisztus rögtön megfékezi a börtönéből kiszabadult érzelmét, s önmagát higgadtan rendbe szedi. [...] Mégsem oldódott még meg teljesen a probléma. Mert miközben korábban azt mondtuk, hogy Krisztus minden érzelme szépen rendezett volt, hogy igazítja most ki magát, az érzelmét ugyanis úgy rendeli alá az Istennek való engedelmességnek, mintha átlépte volna a mértéktartás határát. Bizony az első fohászkodásban nem jelenik meg az a békés mértéktartás, amelyről beszéltünk, mert amennyire a közbenjáró tisztét betölteni rajta múlik, azt elutasítja és kárhoztatja. [...] Láttuk, hogy mit tűzött ki Isten számára, minthogy az egész világ bűneit magára véve állt az ő ítélőszéke előtt, szükségszerű volt, hogy a halál mélységes mélyétől megijedjen. [...] Tudatlan emberek ezen a ponton azzal támadnak és azt üvöltik, méltatlan dolog, hogy Krisztus attól fél, meg fog halni. De válaszoljanak arra a kérdésünkre, milyen félelem volt az, amely véres verejtékcseppeket sajgolt ki Krisztusból. Mert csak rettenetes és szokatlan félelem eredményez ilyen

halálos verejtéket. Ha ma valaki vért izzadna és ilyen bőségben hullatna vércseppeket a földre, hihetetlen jelenség lenne. Ha valakivel ilyesmi történik a halálfélelem miatt, arról azt mondjuk, hogy gyenge és asszonyi lelke van. Akik tehát tagadják, hogy azért fohászkodott Krisztus, hogy az Atya ragadja ki őt a halál örvényéből, olyan gyengeséget tulajdonítanak neki, ami még egy közrendű emberhez is méltatlan. [...] Ha valaki azt állítja, hogy az első felindulását (amelyet meg kellett fékeznie, mielőtt túl megszire ment volna), nem mérsékelte, mint ahogy kellett volna, annak azt válaszoljuk, hogy azt nem lehet a mi romlott természetünk alapján belátni, hogy milyen heves érzelmek voltak ebben a viharos helyzetben Krisztusban, hanem meg kell adnunk azt a tiszteletet Isten Fiának, hogy ne a magunk mértékével értékeljük.”

52:26–29 ha csac az testi halaltul valo felelem miat, vérrel veritékezet volna Christus szemérmetes puhaságh, es félelem löt volna ő benne, es az gaz embereknelis giarlob löt volna, miuelhogy mégh az latrokis, giakran felelem nélkül mennec az halalra. – *Ibid: et lib: 2. c. 16 n. 13.* Ennél a hivatkozásnál nem idézi Pázmány pontosan Kálvin vagy Marloratus latin mondatait, így csak találgatni lehet, hogy pontosan mely szövegre gondolt, mivel az *Institutio* hivatkozott része, és az előtte-utána lévő caputok is Krisztus kereszthalálának körülményeivel foglalkoznak. A hivatkozottnál eggyel korábbi részben (2, 16, 12) beszél hasonló dolgokról: „De gondold meg, kegyes olvasó, mennyire vált volna Krisztus dicsőségére, ha gyengébb és félénkebb, mint az átlagemberek többsége? A latrok és más gonosztevők konokul mennek a halálba; nem kevesen bátran szembenéznek vele, mások szelíden várják.” (KÁLVIN 2014, I., 391.)

52:29–53:2 *Timebat Christus ne malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur: Refugiebat mortem quia in illa cernebat maledictionem Dei.* – *Ad Heb: 5. v. 7. Marl: ibi:* Az idézett szöveg Szent Pál *Zsidóknak írt levelének* részletére vonatkozik, Jézus halálfélelméről szól: „Földi életében hangoosan kiáltozva, könnyek között imádkozott s könyörgött ahhoz, aki meg tudta menteni a haláltól, és hódolatáért meghallgatásra talált.” (Zsid 5,7) Az ehhez a részhez írott kálvini kommentár: „[...] non dubito quin significet Apostolus exauditum fuisse **Christum** ex eo quod **timebat: ne scilicet malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur.** [...] cur enim

mortem refugiebat, nisi quod **in ea cernebat maledictionem Dei**, quod cum scelerum omnium reatu, ipsisque adeo inferis luctandum erat?” (CALVIN 1551, 704.) Pázmány a bonyolult teológiai fejtegetést rövidíti: „Krisztus félt, hogy rossz dolgok temetik maguk alá vagy hogy a halál ragadja magával. Vonakodott a haláltól, mert abban istenkáromlást látott.” Kálvin gondolatának jelentése: „[...] nem kételkedem abban, hogy az apostol azt jelzi ezzel, hogy Krisztus meghallgatásra talált azt illetően, amitől félt, tudniillik attól, hogy a rossz maga alá temeti és meghal, vagy a halál ragadja magával. [...] mert mi másért menekült volna a halál elől, ha nem azért, mert istenkáromlást látott benne, hogy neki minden bűn gondolatával a pokollal kell megküzdenie.”

53:2–3 *In suis angustijs se quodammodo alienatum a patre sensit.* – Matt: 27. v. 46. Az idézethez tartozó bibliai szöveg Máté evangéliumából származik, Jézus kereszthalálának eseményeit beszéli el: „Kilenc óra tájban Jézus felkiáltott, hangosan mondva: »Éli, Éli, lamma szabaktani?« Vagyis: »Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?«” (Mt 27,46) Kálvin kommentárja: „Et certe hic praecipuus fuit conflictus, et omnibus aliis tormentis durior, quod **in suis angustiis** adeo leuatus non est **Patris** auxilio, vel fauore, vt **se quodammodo alienum sentiret.**” (CALVIN 1555, 420.) Pázmány ennél az idézetnél is elhagyja a magyarázatot, a lényegyet emeli csak ki: „Valami módon azt érezte szorult helyzetében, hogy elhagyott az atyától.” Kálvin Krisztus felkiáltását magyarázza: „És bizony ez kiemelkedő küzdelem volt, és minden más kínzóeszköznél keményebb, mert szorongatott helyzetében annyira nem könnyített rajta az Atya segítségével vagy támogatása, hogy valamiképpen elhagyottnak érezte magát.”

53:3–6 *Votum quod moestitia expresserat, mox corrigit, seipsum retrahit: Sed videtur hoc parum decere filium Dei, quod votum illi in considerate effluit, cui statim renunciandum est: Fatemur certe hanc esse crucis stultitiam, quae scandalo est superbis.* – Cal: Marlor: Ioan: 12. v. 27. A hivatkozott bibliai hely János evangéliumában található, Jézus jeruzsálemi jövődőléséről szól: „Megrendült a lelkem. Mit is mondjak: Atyám, szabadíts meg ettől az órától? De hiszen éppen ezért az óráért jöttem.” (Jn 12,27) Kálvin kommentárja: „**Votum** illud, **quod ingens moestitia expresserat, mox corrigit**, et quasi iniecta manu **seipsum retrahit**, vt totus acquiescat Patris

arbitrio. [...] **Sed videtur hoc parum decere filium Dei, quod votum illi inconsiderate effluit, cui statim renunciandum est**, vt Patri obediat. **Fateor certe hanc esse crucis stultitiam, quae scandalo est superbis hominibus.**” (CALVIN 1553, 85r.) Pázmány rövidít: „Fohászat, amelyet szomorúságában mondott, később kijavítja, majd helyesbíti önmagát. De úgy tűnik, hogy ez nem illik Isten Fiához, mert meggondolatlanul fakad ki belőle ez a fohász, amelynek azonnal ellent kellett mondani: azt vallom, hogy ez a kereszt balgasága, amely megbotránkoztatja a gőgösöket.” Kálvin eredeti gondolatmenete, amellyel Krisztus szavait magyarázza: „Fohászat, amelyet a hatalmas szomorúság fakasztott benne, később kijavítja, s mintha saját magát ragadná meg és úgy húzná vissza magát a kezével, hogy teljesen belenyugodjék az Atya akaratába. [...] De úgy tűnik, hogy ez nem illik Isten Fiához, mert meggondolatlanul fakad ki belőle ez a fohász, amelynek azonnal ellent kellett mondania, hogy engedelmeskedjék az Atyának. Bizonyossággal vallom, hogy ez a kereszt balgasága, amely megbotránkoztatja a gőgös embereket.”

53:9 *Castigalni, Corrigalni, Cohibealni, fraenalni, reuocalni* – megtisztítani, kiigazítani, megtartóztatni, zabolázni, visszavonni

53:12–13 az bűn nem egiéb, hanem az Isten parancsolattia ellen valo kiuánság, es cselekedet – *Aug: 22. contra Fau: c. 27. Tomo 6.* Faustus Karthágóban volt a manicheusok püspöke. A manicheusok egy 3. századi aszketikus vallás követői. A felekezet alapítója a babiloni Mani (Manes), az utolsó nagy prófétának tartotta magát Jézus, Buddha és Zarathustra után, és úgy gondolta, hogy neki kell tökéletesíteni az ő vallásaikat. Miután az államvallás papjai (a mágusok) vádat emeltek ellene, Manit kivégezték. Tanítása a gnózis egyik formája, amely radikális dualizmuson alapszik. Isten Fiát legyőzték, lelke összekeveredett az anyaggal. A lelkek csak akkor térhetnek vissza a világosság birodalmába, ha elfogadják Maninak mint Paraklétosznak (= Üdvözítőnek) az üzenetét: akik benne hisznek, azok alkotják az ész egyházát. Az üdvösség lényege, hogy az ember tudatára ébred önmagának, ennek feltétele a radikális önmegtartóztatás. A manicheizmus főként Kelet- és Közép-Ázsiában terjedt el (Szent Ágoston kilenc évig volt a követője), ahol a 14. századig megmaradtak nyomai. Szent

Ágoston Faustus ellen írta a *Contra Faustum Manichaeum* című művét, erre hivatkozik Pázmány.

53:16–17 *Libenter se a morte subduxisset, si modo licitum fuisset.* – *Cal: Mat: 26 v. 46.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumából* származik, Jézus elfogása előtti utolsó mondatai a tanítványokhoz: „Keljetek föl, menjünk! Nézzétek, itt jön, aki elárul.” (Mt 26,46) Kálvin kommentárja: „Prius quidem statis voluntarius ad mortem fuerat, sed in ipso articulo cum carnis infirmitate durum illi certamen fuit, vt **libenter se a morte subduceret, si modo licitum fuisset** cum bona Patris venia.” (CALVIN 1555, 393.) Pázmány pontosan idéz, de csak egy részt: „Szívesen megmenekült volna a haláltól, ha szabad lett volna neki.” Kálvin szövegének jelentése: „Korábban bizony önként vállalta a halált, de abban a nyomorúságban a test gyöngeségével annyira kemény volt számára a küzdelem, hogy szívesen megmenekült volna a haláltól, ha szabad lett volna neki ezt az Atya jóindulatából.”

53:22 *Nam, concupiscentia etiam stimulari lex vetat* – *Cal: lib: 2. c. 8 n. 58.* iam concupiscentiae rei tenemur, ac simul constituimur **Legis** transgressores: quia Dominus non tantum deliberare et machinari quod sit in iacturam alterius **vetat**, sed **concupiscentia etiam stimulari** et aestuare. Az idézett szöveg a szakasz közepén található, Pázmány a magyarázat jelentős részét elhagyja, a szöveget rövidíti, csak a konklúziót idézi: „Mert a törvény tiltja, hogy bűnös vágy nyugtalanítson.” Kálvin eredeti mondata: „[...] máris a kívánság bűnébe estünk, és ezzel törvénszegők lettünk, mert az Úr nemcsak a másik kárára folyó ármánykodást és mesterkedést tiltja, hanem azt is, hogy gonosz kívánságtól nyugtalanodjunk és égjünk.” (KÁLVIN 2014, I., 319.)

53:23–24 *Illud ipsum pro peccato habemus, quod aliqua omnino cupiditate contra legem Dei homo titilletur:* – *Lib: 3. c. 3. n. 10.* Nos autem **illud ipsum pro peccato habemus, quod aliqua omnino cupiditate contra Legem Dei homo titillatur:** imo ipsam pravitatem, quae eiusmodi cupiditates nobis generat, asserimus esse peccatum. Az idézett szöveg a szakasz kétharmadánál található, Pázmány pontosan idéz, csak nem az egész mondatot, de ezzel a rövidítéssel nem változtat az eredeti mondanivalón: „Mi bűnnek tartjuk azt a kívánságot is, amely az embert Isten törvénye ellen csiklandozza.” Kálvin eredeti mondata: „Mi ellenben bűnnek nevezzük már azt a kívánságot is, amely az embert Isten törvénye ellen csiklandozza; sőt magát a fonákságot is

- bűnnek tekintjük, amely az ilyen kívánságokat bennünk felgerjeszti.” (KÁLVIN 2014, I., 456.)
- 54:3–4 *Non est quod vel leuissimas cupiditates mortis iudicio eximamus*: – *Cal: lib: 2 c. 8. n. 58. Non est igitur, quod vel levissimas cupiditates iudicio mortis eximamus*. Az idézett szöveg valamivel a szakasz közepe után található, a kiemelésből is látszik, hogy Pázmány pontosan idéz. A mondat jelentése: „Így tehát semmi okunk arra, hogy akár a legapróbb kívánságokat is kivesszük a halálos ítélet alól.” (KÁLVIN 2014, I., 319.)
- 54:4–5 eztelenseghnec ityli, ha ki azt az mit bűnnec ityl, taghadná halálos veteknec lenni – *Ibid: n. 59*. Ennél az idézetnél nem adja meg az eredeti szöveget pontosan Pázmány, tehát nem idéz latinul, így nem könnyű a locus beazonosítása, ugyanis a magyar összefoglalás nem pontos, illetve ezeket a szavakat pontosan nem lehet beazonosítani a hivatkozott 59. részben, ám a előző hivatkozásban idézett szövegtől kezdődően tartalmilag erről van szó egészen az 59. szakasz végéig, amivel a fejezet is véget ér.
- 54:7 Z. Pal – *Hebr: 7. v. 26*. A hivatkozott páli levélrészlet, Jézus ószövetségínél magasabb rendű papságáról szól: „Ő viszont örökre megmarad, s így papsága örökké tart.” (Zsid 7,26)
- 54:7 Isaias – *Isa: 53 v. 9*. A hivatkozott bibliai hely Izajás próféta jövendölése: „A gonoszok közt adtak neki sírboltot, és a gazdagok mellé temették el, bár nem vitt végbe gonoszsgot, sem álnokság nem volt a szájában.” (Iz 53,9)
- 54:8 szent Peter – *I.Petr: 2. v. 22*. Szent Péter hivatkozott levélrészlete Krisztusról szól: „Bűnt nem követett el, hamisság nem volt ajkán.»” (1Pt 2,22)
- 54:8 szent Ianos – *I.Ioan: 3. v. 5*. Szent János hivatkozott levélrészlete szintén Jézusról beszél: „Tudjátok, hogy ő azért jelent meg, hogy elvegye a bűnöket, s hogy benne nincs bűn.” (1Jn 3,5)
- 54:9–10 az ő törüenibeli papnac, macula, es testi véteknecül kellett lenni – *Leuit: 21. v. 17*. A hivatkozott bibliai részlet a papság akadályairól szól: „»Mondd meg Áronnak: Ha valaki utódaid közül bármelyik nemzedékben valamilyen betegségben szenved, ne közeledjék, hogy felajánlja Istennek az áldozati eledelt.«” (Lev 21,17)
- 54:10–11 az aldozatra rendelt baraniokbais, azt kiuánta az Isten, hogy *Immaculati*, Maculanecül, egy szynüc legienec – *Leui: 1 v. 10. c. 3. v. 1. 6. etc.* Ennél a locusnál még mindig az ószövetségi papoknak előírt rendeletekről

van szó, milyen állatot lehet feláldozni: „Ha égőáldozatul a nyájból juhot vagy kecskét mutat be, hibátlan hímet áldozzon fel.” (Lev 1,10) „Aki közösségi áldozatot mutat be, és szarvasmarhát ajánl fel, az hibátlan hímet vagy nőtényt áldozzon fel az Úrnak.” (Lev 3,1) „Ha valaki a nyájból áldoz fel közösségi áldozatul az Úrnak, hibátlan hímet vagy nőtényt ajánljon fel.” (Lev 3,6)

54:11–12 illet maculanekül lenni annac, az ki ez világh bűnet el vötte – *Ioan*: 8. v. 46. A hivatkozott bibliai részlet *János evangéliumából* származik: „Ki vádolhat bűnnel közületek? Ha meg az igazságot hirdetem, miért nem hisztek nekem?” (Jn 8,46)

54:17–19 *Vere fidelis non est, nisi qui solida persuasione Deum sibi propitium esse persuasus, Diuinae erga se beneuolentiae promissionibus fretus, indubitata salutis expectationem PRAESUMIT*: – *Cal*: lib: 3. c. 2. n. 16. In summa, **vere fidelis non est nisi qui solida persuasione Deum sibi propitium beneuolumque patrem esse persuasus**, de eius benignitate omnia sibi pollicetur: nisi qui **diuinae erga se beneuolentiae promissionibus fretus, indubitata salutis expectationem praesumit**: Az idézett szöveg a szakasz közepén található, Pázmány nem változtat a szövegen, ám rövidíti: „Csak az az igaz hívő, aki szilárdan meg van győződve arról, hogy Isten könyörületes iránta. Bízva a felé irányuló isteni jóakarat ígéreteiben, az üdvösséget kételkedés nélkül várja.” Kálvin eredeti mondatának jelentése: „Összefoglalva: csak az lehet igazán hívő, aki szilárdan meg van győződve arról, hogy Isten könyörülő és kegyelmes Atyja, s az ő jóindulatából remélhet magának mindent; vagy másképpen: csak az lehet hívő, aki az isteni jóakarat ígéreteiben bizakodva kételkedés nélkül várja az üdvösséget”. (KÁLVIN 2014, I., 425.)

54:19–55:1 *Vbi minima fidei gutta mentibus nostris instillata est, faciem Dei placidam, serenam, nobisque propitiam contemplari incipimus ita certo intuitu, vt sciamus nos minime hallucinari*: – *Ibid*: n 19. *Similia* lib: 3. c. 13. n. 5. etc. **Ubi primum vel minima fidei gutta mentibus nostris instillata est, iam faciem Dei placidam et serenam nobisque propitiam contemplari incipimus**: procul id quidem et eminus, sed **ita certo intuitu, ut sciamus nos minime hallucinari**. Az idézett szöveggel kezdődik a szakasz, Kálvin teljes mondatának jelentése: „mihelyt a hit legkisebb cseppje is behull elménkbe, máris megpillantjuk a nekünk kegyelmező Isten kedves és derűs arcát, távolról ugyan

és messziről, de annyira biztosan látjuk, hogy tudjuk: egyáltalán nem álmodunk.” (KÁLVIN 2014, I., 427.) Pázmány mindössze néhány kötőszót hagy ki, pontosan idéz.

55:13–14 *Illaes a et incolumis mansit fides eius – Cal: Mat: 27. v. 39.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangélium*ából való, Jézus keresztre feszítésének és halálának eseményeit mondja el: „Valamivel odébb ment, és arca borulva így imádkozott: »Atyám, ha lehetséges, kerüljön el ez a kehely, de ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem ahogyan te!«” A margón a bibliai könyv fejezetszáma el van nyomtatva eggyel, nem a 27., hanem a 26. fejezetben található. (Mt 26,39) Kálvin kommentárja: „Siquis obiiciat, infidelitatis esse timorem illum quem dico: in promptu solutio est, quum Diuinae maledictionis horrore percussus est Christus, sic tactum fuisse carnis sensum, vt **fides illaes a et incolumis maneret.**” (CALVIN 1555, 391–392.) Pázmány pontosan idéz, viszont mindössze az utolsó tagmondatot. Az idézet után fordítja is: „az ő hiti éppen es sérelemnekül meg maradt”. Kálvin eredeti gondolatmenete: „Ha valaki azt az ellenvetést tenné, hogy az a hitetlenségtől való félelem, amiről beszélek, azonnal kéznél van a megoldás, hiszen amikor az istenkáromlástól való félelem törte össze Krisztust, akkor ez a testi érzékelését érintette úgy, hogy a hite sértetlen és ép maradt.”

55:26–56:4 *Vt pro nobis satisfaceret Christus, reum ad tribunal Dei sisti oportuit: species tentationis Christo obiecta est, quasi Deo aduerso iam esset exitio deuotus: omnia irati et punientis Dei signa expertus, cum desperatione luctatus est: Dei alienationem mente concepit: Sed absurdum videtur Christo desperationis vocem elapsam esse? At nihil obstat quo minus Dei alienationem mente conceperit Christus, fixa manente fide: Hac lege suscepit Christus mediatoris personam, Ideo non mirum certamen illi fuisse cum mortis doloribus, quasi Deo irato in labyrinthum malorum proiectus foret: – Cal: Mat: 27. v. 46. Marl: ibi:* A hivatkozott bibliai hely továbbra is *Máté evangélium*ának Krisztus haláláról szóló részéből származik: „Kilenc óra tájban Jézus felkiáltott, hangosan mondvá: »Éli, Éli, lamma szabaktani?« Vagyis: »Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?«” (Mt 27,46) A marginális hivatkozásban Pázmány megadja, hogy két helyről idéz, Kálvin és Marloratus kommentárjából. Valóban, a hivatkozott

bibliai szöveghez tartozó kommentárokból, két helyről rakhatjuk össze az idézetet, még hozzá eléggé szokatlan módon: Pázmány az idézet elejét és végét Kálvintól idézi, a középső mondatot pedig Marloratustól. „**Nam vt pro nobis satisfaceret Christus, reum ad Dei tribunal sisti oportuit.** Nihil autem magis horribile, quam Deum sentire iudicem, cuius ira mortes omnes superat. Ergo quum **species tentationis Christo obiecta est, quasi Deo aduerso iam esset exitio deuotus,** horrore correptus est, quo centies cuncti mortales fuissent absorpti, ipse autem mirifica Spiritus virtute victor emersit. (CALVIN 1555, 420.) [...] Ergo diuinae seueritatis grauitatem sustinuit Christus, quoniam manu Dei percussus et afflictus, **omnia irati et punientis Dei signa expertus est. Cum desperatione luctatus est,** non fuit tamen victus. (MARLORAT 1570, 260.) [...] **Sed absurdum videtur Christo, elapsam esse desperationis vocem. [...] Quare nihil obstat quominus Dei alienationem mente conceperit Christus,** prout sensus communis dictabat, et simul fide retinuerit Deum sibi esse propitium. [...] Quisquis autem reputat **hac lege susceptam fuisse a Christo mediatoris personam** vt reatum nostrum tam in anima, quam in corpore subiret, **non mirabitur illi certamen fuisse cum mortis doloribus, quasi Deo irato in labyrinthum malorum proiectus foret.**” (CALVIN 1555, 420–421.) A Pázmány által létrehozott mondat magyarul: „Hogy elégtételt adjon értünk Krisztus, vádlottként kellett Isten ítélőszéke elé állnia: a kísértésnek olyan formájával szembesült Krisztus, mintha a tőle elfordult Isten miatt már ki lenne jelölve a halálra. Miután már ismerte a mindenre haragvó és mindent büntető Isten jeleit, küzdött a reményvesztettséggel: lelkében megfogant az Istentől való elidegenedés. De lehetetlennek tűnik, hogy Krisztus ajkát a kétségbeesés hangja hagyta el? De semmi sem áll annak útjába, hogy Krisztusban az Istentől való elidegenülés érzése fogant meg, noha hite szilárd maradt. Ezzel a kötelezettséggel vette magára Krisztus a közbenjáró tisztét. Ezért nem meglepő, hogy küzdött a halál fájdalmával, mintha a haragvó Isten a rossz dolgok labirintusába hajítaná.” Kálvin és Marlorat eredeti gondolatmenetei: „Mert hogy értünk elégtételt adjon Krisztus, vádlottként kellett állnia az Isten ítélőszéke előtt. Mert semmi sem rettenetesebb, mint bírónak látni Istent, akinek haragja fölibe kerekedik minden halálnak. Amikor tehát Krisztus előtt megjelent

a kísértés képe, mintha már az Isten ellenében halálra lenne szánva, borzadás ragadta meg, amely százszor elnyelte volna már az összes halandót, ő azonban a Lélek csodálatos erejével győzedelmeskedett fölötte. [...] Az isteni szigorúság súlyát viselte el tehát Krisztus, mert Isten kezétől sújtva és megtörten megtapasztalta a haragos és büntető Isten minden jelét. Amikor reménytelenséggel küzdött, mégsem maradt alul. [...] De lehetetlennek tűnt Krisztusnak, hogy a reménytelenség hangját hallassa [...] Emiatt semmi sem áll az útjában annak, hogy Krisztusnak megfogant a lelkében az Istentől való elidegenedés, ahogy a közfelfogás sugallta, miközben hittel vallotta, hogy az Isten kegyes vele. [...] Aki pedig azt gondolja, hogy Krisztus azért öltötte magára a közbenjáró tisztét, hogy mind lélekben, mind testben elfogadja a mi gondolkodásmódunkat, nem fog csodálkozni azon, hogy küzdött a halál fájdalmával, mintha a haragos Isten a rossz dolgok labirintusába vetette volna.”

56:9–13 *Nulla fingi potest magis formidabilis abyssus, quam sentire te a Deo derelictum, et alienatum, et cum inuocaueris non exaudiri, perinde ac si in suam perniciem ipse conspirasset, Eo Christum videmus fuisse deiectum: vt coactus fuerit vrgente angustia exclamare, Deus meus: etc. – Cal: lib: 2. c. 16. n. 11.* Et certe **nulla fingi potest magis formidabilis abyssus, quam sentire te a Deo derelictum et alienatum, et quum invocaveris, non exaudiri: perinde ac si in tuam perniciem ipse conspirasset. Eo Christum videmus fuisse deiectum, ut coactus fuerit, urgente angustia, exclamare: „Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti?”** Az idézett szöveg a szakasz harmadánál található, Pázmány pontosan idéz: „[S bizony,] még elgondolni sem lehet annál szörnyűbb mélységet, mint amikor átéled, hogy Isten elhagyott, és nem törődik veled, segélykiáltásodat nem hallgatja meg, mintha összeesküdött volna elpusztításodra. Lám, Krisztus annyira elvetett és szorult helyzetben volt, hogy így kellett felkiáltania: Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?” (KÁLVIN 2014, I., 390.)

56:15–17 *Hic nebulones quidam clamant, me atrocem Christo facere iniuriam, quia minime consentaneum fuerit eum de animae salute timere: – Cal: ibid: n. 12.* **Hic nebulones quidam** licet indocti, malitia tamen magis quam inscitia impulsu, **clamitant me atrocem facere Christo iniuriam: quia minime consentaneum fuerit, eum de animae salute timere.** Az idézett szöveggel kezdődik

a hivatkozott 12. szakasz, jelentése magyarul: „E helyt néhány ostoba szélhámós, [inkább gonoszságból, mint tudatlanságból,] azt kiáltozza, hogy én méltatlan támadást intézek Krisztus ellen, mert, úgymond, semmi értelme nincs annak, hogy féltette volna lelke üdvösségét.” (KÁLVIN 2014, I., 390.) Pázmány az idézet előtt magyarázza a szöveget, azt mondja, hogy „erősen szidgia osztan Caluinus azokat, kic azt mondgiac hogy nagy gyalazattal illeti Caluin: az mi Vrunkat: mikor az ő lelke üdüössegherül ketessé teszi.”

56:18–22 mind ezec vtan azt veti Caluinus, hogy vgian meg maradot Christusban az Hit, de az mint imént mondam, az ő vallása szerént, az helien nem maradhat, es csac anni mintha valakirül eléb azt mondanád hogy kilencz giermec annia, es az vtan el akarnád hytetni, hogi meg maradot szüzesseghében. – *Cal: Mat: 27. v. 46.* Ennél a hivatkozásnál Pázmány nem idézi pontosan Kálvin szövegét, továbbra is Krisztusnak a keresztfán történő fájdalmas felkiáltásához (Mt 27,46) írott kommentárról van szó, lásd 55:26–56:4.

56:26–57:1 *In Christi morte spectaculum desperationis plenum apparuit, quod etiam viriles animos posset frangere:* – *Cal: Mat: 27. v. 57.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumából* való, már Jézus temetéséről szól: „Amikor már estére járt az idő, jött egy József nevű jómódú arimateai ember, aki maga is Jézus tanítványa volt.” (Mt 27,57) A kálvini kommentár szövege: „Nunc dum **in Christi morte spectaculum desperationis plenum** occurrit, **quod etiam viriles animos frangere posset**, vnde illi repente tam generosa animositas vt inter summos terrores nihil metuens, longius quam rebus pacatis progredi non dubitet?” (CALVIN 1555, 424.) A kommentárhoz tartozó bibliai szöveg már Krisztus halála után a keresztről való levételről és a temetésről szól, a kommentár azonban még mindig a kereszten függő Megváltó látványát tárgyalja. Pázmány Kálvin szövegét ismételten rövidíti: „Krisztus halálában a reményvesztettség látványa világosan jelent meg, amely még a férfias lelkeket is képes megtörni.” Kálvin eredeti szövege: „Most, miközben Krisztus halálában a reményvesztettség teljes látványa tárul elénk, amely még az erős, férfias lelkeket is képes megtörni, honnan lesz neki hirtelen olyan nemes lelkierője,

hogy a legnagyobb félelmek közt mit sem félve, nem habozik messzebb menni, mint egy olyan helyzetben, amikor a dolgok békében folynak.”

57:2–3 *In spectaculo Christi in cruce pendentis, nihil aliud, quam extremae desperationis materia erat.* – Calvin: et Marl: Ioan: 4. v. 1. A hivatkozott bibliai hely János evangéliumából származik, Jézus magáról és az Atyáról beszél: „Ne legyen nyugtalan a szívetek! Higgyetek az Istenben és bennem is higgyetek!” (Jn 14,1) A margón el van nyomtatva a kommentár száma, nem a negyedik, hanem a tizennegyedik caput első részében található az idézet: „Neque enim ista mediocris erat tentatio, quod paulo post ipsum visuri erant **in cruce pendentem: in quo spectaculo nihil quam extremae desperationis materia erat.**” (CALVIN 1553, 93v.) Jelentése: „Mert az nem közönséges megkísértés volt, hiszen nem sokkal később a kereszten látták függeni, amely látványban semmi más nem volt, csak a végső reményvesztettség forrása.” Pázmány a magyarázatokat ebben az esetben is elhagyja, csak a végkövetkeztetés marad meg nála: „A kereszten függő Krisztus látványában semmi más nincs, csak a végső reményvesztettség forrása.”

57:3–5 *Et certe cum in eius cruce tantum appareat carnis infirmitas, donec ad resurrectionem ventum fuerit, non reperit in ea fides nostra, quo se erigat vel sustentet.* – Cal: Mat: 16 v. 21. Et Marl: ibid: A hivatkozott bibliai részlet Máté evangéliumából való, Jézus jövődölése későbbi szenvedéseiről: „Ettől kezdve Jézus jelezni kezdte tanítványainak: Jeruzsálembe kell mennie, sokat kell szenvednie a vénektől, a főpapoktól és az írástudóktól, megölik, de harmadnap feltámad.” (Mt 16,21) Kálvin kommentárja a szöveghez: „**Et certe quum in eius cruce tantum appareat carnis infirmitas, donec ad resurrectionem ventum fuerit,** in qua relucet virtus Spiritus, **non reperiet fides nostra quo se erigat vel sustentet.**” (CALVIN 1553, 259.) Jelentése magyarul: „S bizony amikor a kereszttén annyira nyilvánvalóvá válik a test gyöngesége, míg el nem jött a feltámadás, amelyben felragyog a Lélek ereje, semmit sem talál benne a mi hitünk, ahová fölemelni és megtartani magát.” Pázmány pontosan idézi Kálvint, viszont a mondat súlyát enyhítő tagmondatot („amelyben felragyog a Lélek ereje”) kihagyja.

- 57:5–6 szent Palnac külömb száia yzi vala – *Gal: 6. v. 14.* „Én azonban nem akarok mással dicsekedni, mint Urunk, Jézus Krisztus keresztyével. Általa keresztre szegezték nekem a világot, és engem is a világnak.” (*Gal 6,14*)
- 57:7–9 vgimond, az megh feszyttetet Christus, botrankozás az Sidoknal, bolondságh az poghanioknál de mi nállunc Istenec ereie, es bölcse-séghe: – *1.Cor: 1. v. 23.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pálnak a *Korintusiaknak írt első leveléből* való: „mi azonban a megfeszített Krisztust hirdetjük. Ő a zsidóknak ugyan botrány, a pogányoknak meg balgaság”. (*1Kor 1,23*)
- 57:12–14 *Apostolus Christum, execrationem, et maledictionem vocat, significans, omnium maledictionem in ipso fuisse inclusam:* – *Cal: Gal: 3 v 13 Marlorat: Non abludit.* Az idézett szöveg Szent Pál *Galatáknak írott levelére* utal: „Krisztus megváltott minket a törvény átkától, amikor átokká lett értünk. Hiszen az Írás szerint: »Átkozott mind, aki a fán függ.«” (*Gal 3,13*) Kálvin kommentárja Szent Pál levelének részletéhez: „Non dicit autem **Christum** fuisse maledictum, sed **maledictionem**, quod plus est. Nam **significat omnium maledictionem in ipso fuisse inclusam.**” (*In Epistolam Pauli ad Galatas, Iohannis Calvini commentarius*, CALVIN 1556, 390.) Pázmány átalakítja a mondatot, de a lényegen nem változtat: „Az apostol Krisztust elátkozásnak és átoknak nevezi, azt jelezve, hogy benne volt mindenek átka bezárva.” Pázmány a marginális megjegyzésben még hozzáteszi, hogy Marlorat „nem különbözik”. Kálvin eredeti mondatai: „Nem azt mondja, hogy Krisztus átkozott lett, hanem hogy átokká lett, ami többet jelent. Ezzel ugyanis azt fejezi ki, hogy mindenek elátkozása belé lett zárva.”
- 57:14–15 *Quod personam nostram suscepit, ideo peccator erat, et maledictionis reus, non tam in se quam in nobis:* – *Cal: lib: 2 c. 16 n. 10.* Ennél a hivatkozásnál a konkrét szöveghelyet az előző jegyzet locusánál találjuk meg, ugyanúgy Szent Pál *Galatáknak írt levelének* kommentárja 3. része 13. caputjában: „Alterum, quod erat Agnus Dei immaculatus, plenus benedictione et gratia; alterum, **quod personam nostram suscepit: ideoque peccator erat et maledictionis reus, non tam in se quidem quam in nobis:** sed tamen vt necesse haberet nostro nomine defungi.” (*In Epistolam Pauli ad Galatas, Iohannis Calvini commentarius*, CALVIN 1556, 390.)

Pázmány megint csak rövidít: „Mivel magára vette a mi szerepünket, ezért bűnös és vétkes az átkozásban, de nem annyira magában, mint inkább bennünk.” Krisztus kettős természetéről van szó, Kálvin eredeti szövegének jelentése: „Az egyik, hogy Isten szeplőtelen báránya volt, áldással és kegyelemmel teljesen, a másik, hogy a mi szerepünket öltötte magára. Ezért volt bűnös és átoksújtotta, nem annyira önmagában, mint inkább bennünk, de úgy, hogy a mi nevünkben kellett teljesítenie a kötelességét.” A Szent Pál által írott levélben azt olvassuk, hogy „Krisztus megváltott minket a törvény átkától, amikor átokká lett értünk. Hiszen az Írás szerint: »Átkozott mind, aki a fán függ.«” (Gal 3,13) Itt az apostol arra a mózesi törvényre utal, amely kimondja, hogy ha valaki főbenjáró vétket követ el és fölakasztják, „ne maradjon holtteste a fán, még aznap temesd el. Mert az akasztott ember Istentől átkozott, s nem teheted földedet, amelyet az Úr, a te Istened ad neked örökségül, tisztátalanná.” (MTörv 21,23) Ebben az esetben is erről az ősi törvényről van szó, Jézus átokká, átkozottá lett értünk, ő is a keresztfán függött, és el kellett temetni. A marginális megjegyzésben megadott *Institutio*-hivatkozás tartalmilag érthető ide.

57:23–24 *Imputalta* minden gonosz töuöknec latorsághokat: *Christus reatu peccatorum nos absoluit, quum ea sibi imputari voluerit, ac si sua essent.* – *Cal: lib: 4. c. 17 n. 2.* Hinc sequitur, ut nobis secure spondere audeamus, vitam aeternam nostram esse, cuius ipse est haeres: nec regnum coelorum, quod iam ingressus est, posse magis nobis excidere quam ipsi: rursum **peccatis** nostris non posse nos damnari, a quorum **reatu nos absolvit, quum ea sibi imputari voluerit, ac si sua essent.** Az idézett szöveg a szakasz második mondatában található, Pázmány nem változtat a szöveg értelmén, rövidíti: „Krisztus a bűnösök vádja alól fölmentett, mivel azt akarta, hogy neki róják föl, mintha az övéi lennének (a bűnök).” Kálvin eredeti szövege: „Következésképpen, azzal a bizonyossággal buzdíthatjuk magunkat, hogy miénk az örök élet, amelynek ő az örököse; a mennyek országát éppúgy nem lehet tőlünk elvenni, mint tőle, aki már belépett oda, továbbá, bűneink sem kárhoztathatnak már minket, mert azok vádja alól felmentett, hiszen magára vette azt, mintha őt illelné.” (KÁLVIN 2014, II., 418.)

57:24 Helleborust – A helleborus (= hunyor) a boglárkafélék rendjébe tartozó növény, Magyarországon három fajtája őshonos. Valamennyi hunyor

minden része mérgező, ám van olyan is (pirosló hunyor = helleborus purpurascens), amely gyógyhatású is. Pázmány feltehetően gunyorosan arra céloz, hogy az antikvitásban – többek között – a gonosz szellemek kiűzésénél és az elmebaj gyógyításánál használták, mindezt Kálvinra vonatkoztatva.

58:12–13 Oseas prophetanalis oluassuc – *Oseae* 4. v. 8. Ozeás próféta ebben e részben Izrael bűneiről és bűnhődéséről beszél, itt konkrétan a papok ellen. „Népem bűne a táplálékuk, s minden vágyuk a gonoszsága.” (Oz 4,8) Pázmány idézi a maga szavaival: „az Papok az bünt észik, azaz az bünert valo aldozatokat”.

58:16 *causa pro effectu ponitur* – az okozat helyett az okot említi

58:18 az iras azt mondgia, hogi átkozot az ki fűgh az fán – *Deut*: 2. v. *vlt*: Itt a már fõntebb idézett mózesi törvényrõl van szó (lásd 57:14–15): „Ha valaki fõbenjáró bünt követ el, s úgy végzik ki, hogy felakasztják egy fára, éjszákára ne maradjon holtteste a fán, még aznap temesd el. Mert az akasztott ember Istentõl átkozott, s nem teheted földedet, amelyet az Úr, a te Istened ad neked örökségül, tisztátalanná.” (MTörv 21,22–23)

58:18–19 atokka lõn mi erettünc Christus – *Gal*: 3. v. 13. Szent Pál a *Galatáknak írt levélben* utal a mózesi törvényre (lásd 57:12–14 és 57:14–15). „Krisztus megváltott minket a törvény átkától, amikor átokká lett értünk. Hiszen az Írás szerint: »Átkozott mind, aki a fán függ.«” (Gal 3,13)

58:23–25 *In cap*: 27. *Matth*: v. 46 *Lib*: 2. *Instit*: *cap*: 16. n. 12. hogy Christus Vrucn, *Reus ad Dei tribunal stetit*: – Si nunc roget quispiam, an tunc descenderit Christus ad inferos, quum mortem deprecatus est: respondeo hoc fuisse exordium, unde colligi potest quam diros et horribiles cruciatus perpessus fuerit, quum se **ad tribunal Dei reum stare** cognosceret nostra causa. Az idézett szöveg a szakasz kétharmadánál található az *Institutio* hivatkozott helyén. Jól látható Pázmány ismételt idézési technikája, a teljes magyarázatot elhagyja, csak egyetlen félmondatot idéz, azt viszont pontosan: „Vádlottként állt Isten ítélőszéke előtt.” Ebben a marginális jegyzetben két forrást is megad, az *Institutio* mellett a másik a már többször említett (lásd 38:20–22, 53:2–3, 55:26–56:4, 56:18–22) *Máté evangéliumához* írott kommentárból Jézus haláláról szóló részt. (Mt, 27,46) Ugyanezeket a szavakat használja ott is Kálvin („[...] reum ad Dei tribunal sisti oportuit” CALVIN 1555, 420.) Az eredeti teljes szöveg jelentése:

- „Ha most azt kérdezné valaki, hogy Krisztus akkor szállt-e alá a poklokra, amikor azért könyörgött, hogy vétessék el tőle a halál, ezt válaszolom neki: ez volt a kezdet, s ebből lehet arra következtetni, hogy milyen rettenetes és borzasztó kínokat szenvedett el, amikor a mi ügyünkben vádlottként állt Isten ítélőszéke elé.” (KÁLVIN 2014, I., 392.)
- 60:17–18 tanyttia szent pal Apostol *ad Heb: 9. v. 8. cap: 10. v. 20. c. 11. v. 39.* – Pázmány a Jézus előtt élt szent emberekről beszél, hogy Krisztus haláláig ők sem, ahogyan senki, nem juthatott be a menyországba. Ehhez a tételhez hivatkozik három páli levélrészletre. Mindhárom részlet a *Zsidókhoz írt levél*ből származik, az elsőben Szent Pál azt taglalja, hogy az ószövetségi áldozat miért nem volt jó, szemben Jézus tökéletes áldozatával. „A Szentlélek ezzel azt jelezte, hogy addig, amíg az első sátor fennáll, a legszenőbb szentélybe vezető út nem nyílik meg.” (Zsid 9,8) A második részletnél már jobban kibontja ezt a gondolatot, Jézus megváltása által megvan a reményünk arra, hogy a szentélybe beléphessünk. „Ezt az élethez vezető új utat a függönyön, vagyis saját testén keresztül nyitotta meg nekünk.” (Zsid 10,20) A harmadik pedig annak a szakasznak egy verse, ahol Szent Pál hosszasan sorolja a hit példaképeit az Ószövetségből, tehát a Krisztus előtti időkben. „Bár ezek a hitűkről mind bizonyosságot kaptak, mégsem nyerték el az ígéretet”. (Zsid 11,39)
- 60:19 Iacob Patriarcha – *Gen: 37. v. 35.* A hivatkozott bibliai szakasz az ószövetségi *Teremtés könyvé*ből való, József eladásának történetét meséli el, a konkrétan idézett vers pedig Jákob fájdalmát. „Minden fia és minden lánya sietett vigasztalni, de nem akart vigasztalódni, hanem így szólt: „Gyászolva költözöm le fiamhoz az alvilágba.” Így siratta őt az apja.” (Ter 37,35)
- 60:20 nem koporsóban, hanem az vadac giamraban temettetet vala – *Ex Aug: 12. de Genes: ad liter: c. 33.* Itt még mindig József történetéről van szó, Jákobnak megmutatták a fiai József köntösét, amelyet egy leölt kecskebak vérébe áztattak, így ő azt hitte, a vadállatok tépték szét. (Ter 37,31–34) Pázmány Szent Ágoston művére hivatkozik, melynek címe: *De Genesi ad litteram libri duodecim* (A Teremtés könyvének szó szerinti értelmezése). Ebben idézi Ágoston Jákob mondatát („Deductis senectam meam cum tristia ad inferos.” = Az alvilágba viszi a gond ősz fejemet.) Mindezt Júda

meséli el Józsefnek, aki már magas rangú egyiptomi tisztviselő – aki azt mondta, hogy ha nem hozzák el legközelebb legkisebb öccsüket magukkal, nem ad több gabonát –, s amikor Benjámin zsákjában megtalálják az elrejtett poharat, nem akarja elengedni. Júda ekkor meséli el apjuk történetét a kedvelt feleségétől származó két fiáról és Jákob kétségbeeséséről, hogy Benjámint is elveszítheti. „Erre a te szolgád, az én atyám, azt mondta nekünk: Tudjátok, hogy feleségem csak két fiút szült. Az egyik eltávozott tőlem. Ezért azt mondtam, hogy szétszaggatták; a mai napig nem láttam őt. Ha még ezt is elviszitek tőlem és valami baj éri, akkor a gond az alvilágba viszi ősz fejemet.” (Ter 44,27–29) A szavak szintjén itt tér vissza a vadállatok által szétszaggatott kedves fiú. – Hasonló képet használ Balassi Bálint *Egy katonaének* című versében: „Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója vitézül holt testeknek” vagy Zrínyi Miklós a „Befed ez a kék ég” kezdetű versében: „Akár farkas, akár emésszen meg holló, / mindenütt felyül ég, a föld lészen alsó.”

60:22 csac ő egiedül volt az halottac közt szabados – *Psal: 87. v. 5.* Pázmány a *Zsoltárok könyvére* hivatkozik: „Azok közé sorolnak, akik sírba szállnak, olyan ember vagyok, ki a végét járja.” (Zsolt 88,5)

60:22–23 lehetetlen volt, hogy az pokol ötet megh tartoztatná – *Actor: 2. v. 31.* Az *Apostolok Cselekedeteire* hivatkozik, Péter apostol beszédének részlete, „aki előrelátva beszélt Krisztus feltámadásáról, hogy sem nem marad az alvilágban, sem testét nem éri rothadás.” (ApCsel 2,31)

60:23 solgia – zsoldja

60:24 az végre ment oda – *Eccles: 24 v. 45.* Pázmány itt *Sirák fia* könyvére hivatkozik: „Behatolok a föld minden alsórészébe, felkeresem az összes alvót, és megvilágítom mindazokat, akik bíznak az Úrban.” (*Jézus, Sirák fiának könyve* 24,45) A szöveget a *Káldi-Neovulgátából* idéztem, mivel a mai Szent István Társulat *Bibliájában* nem szerepel, ott *Sirák fia* könyvének 24. fejezete a 34. verssel ér véget. Eredetileg a *Jézus, Sirák fia* könyvét héber nyelven írták, később fordították görögre és latinra. Szent Jeromos átvette a korábbi *Vetus Latina* fordítását, de ismerte mind a görög, mind a héber szövegváltozatot. A héber szövegváltozat ezután századokig lapangott, és csak a huszadik század fődulóján találták meg a görög szöveg kétharmadát héber eredetiben. A *Vulgatában* szerepel a 24,35–47. rész, ezt

használta Káldi. A görög és héber töredékek nem tartalmazzák a fent említett szakaszt, csak a latin *Vulgata*, a Szent István Társulat *Bibliáját* pedig a görög és héber szövegekből fordították, nem latinból.

60:201. jegyzet *Aug: 20. ciuit: c. 15.* – Pázmány Szent Ágoston *De civitate Dei* (Isten városáról) című művére hivatkozik. A huszadik könyv 15. részében olvashatjuk: „Si enim non absurde credi videtur, antiquos etiam sanctos, qui venturi Christi tenuerunt fidem, locis quidem a tormentis impiorum remotissimis, sed apud inferos fuisse, donec eos inde sanguis Christi et ad ea loca descensus erueret, profecto deinceps boni fideles effuso illo pretio iam redempti, prorsus inferos nesciunt, donec etiam receptis corporibus, bona recipiant quae merentur.” (= Ha ugyanis nem tűnik képtelenségnek az a hiedelem, hogy a régi idők szentjei, akik szilárdan hittek Krisztus eljövetelében, szintén az alvilágban voltak, noha az istentelenek kínszenvedéseitől távol eső helyeken, mindaddig, amíg Krisztus vére és a poklokra való alászállása ki nem hozta őket onnan, akkor ettől kezdve egészen addig, amikor visszakapják testüket és a megérdemelt mennyei javakat, a hívő igazak már semmit sem tudnak az alvilágiakról, mivel ki vannak onnan váltva a kiontott vér árán. SZENT ÁGOSTON 2009, 315. Fordította Dér Katalin.)

61:1 az ördöghöt megh kötözne, *Matth: 12. v 19. Apocal: 20. v. 2.* – Az első bibliai hivatkozás *Máté evangéliumából* származik, Jézus csodatételeiről és a farizeusokról szól, ennél a versnél éppen Izajás próféta jövendölését idézi az Atya szeretett fiáról. „Nem vitatkozik s nem kiabál, szavát sem hallják a tereken.” (Mt 12,19) A második pedig a *Jelenések könyvéből*, ennél a szakasznál Krisztus ezeréves országáról van szó. „Megragadta a sárkányt, az öskígyót, vagyis az ördögöt, a sátánt, és ezer évre láncra verte.” (Jel 20,2)

61:2–3 *Zachar: 9. v. 11. Coloss: 2. v. 15.* – az első bibliai hivatkozás *Zakariás könyvéből* való, az eljövendő Messiásról és Izrael újjászületéséről beszél. „Ami téged illet: szövetséged véérért kiengedem foglyaidat a gödörből, (amelyben víz sem volt).” (Zak 9,11) A második Szent Pál *Kolosszeieknek írt leveléből* való, amelyben a tévtanítók ellen beszél. „Lefegyverezte a fejedelemségeket és a hatalmasságokat, nyilvánosan pellengérre állította őket, és Krisztusban diadalmaskodott rajtuk.” (Kol 2,15)

- 61:3–4 Caluinus az Babyloniai foghsaghrul magiarazza az Zacharias mondatát – *Cal: lib: 2. c. 16. n. 9.* Pázmány nem idézi az eredeti latin szöveget, csak ezt a fenti mondatot írja, de megtalálható a hivatkozott helyen, a szakasz elején. Zacharias autem profundo et arido puteo vel abyssio comparet cladem Babylonicam, in qua demersus erat populus, et simul doceat, totius ecclesiae salutem esse exitum a profundis inferis, nescio qui factum sit, ut posteritas locum putaret esse subterraneum, cui affinxit nomen Limbi. Kálvin mondatának jelentése: „Zakariás pedig a babiloni veszedelmet hasonlítja mély és száraz kúthoz vagy üreghez, amelynek mélyére került a nép; s egyúttal azt tanítja, hogy az egész egyház üdvössége olyan, mint a mély pokolból való kijövetel. Nem tudom, hogyan történt, de az utókor azt gondolta, hogy ez valamiféle föld alatti hely, és a pokol tornácának nevezték el.” (KÁLVIN 2014, I., 388.)
- 61:4 szent Mathe – A hivatkozott bibliai szakasz *Máté evangéliumában* található, Jézus jeruzsálemi dicsőséges bevonulásáról szól. *Matt. 21. v. 5.* „Mondjátok meg Sion leányának: Nézd, királyod jön hozzád, szerényen, számárháton, a teherhordó állat csikáján.” (Mt 21,5)
- 61:4 szent Iános – *Ioan: 12. v. 15.* A hivatkozott bibliai szakasz *János evangéliumában* található, Jézus jeruzsálemi dicsőséges bevonulásáról szól. „»Ne félj, Sion leánya! Nézd, királyod jön, nőstényszamár csikóján.«” (Jn 12,15)
- 61:6 szent Thadaeus Apostol – Szent Júdás Tádé apostol, Jézus 12 apostolának egyike, róla tudunk a legkevesebbet. Jézus halála után Simon apostollal Mezopotámiában és Perzsiában prédikált, együtt haltak vértanúhalált. A hagyomány neki tulajdonítja a bibliai *Júdás levelét*, amely 64–66 körül keletkezett. (Mt 10,3; Mk 3,18; Lk 6,16; ApCsel 1,13)
- 61:7–9 *Ad inferos solus quidem descendit, multa vero turba comitatus ad patrem ascendit, sepemque illam ante nunquam diruptam, scidit:* – *Euseb: I. hist. c. vlt.* Pázmány idézetének jelentése: „A pokolba bizony egyedül szállt alá, az Atyához azonban nagy tömegtől kísérvé ment fel, s az azelőtt soha szét nem tört falat széttörte.” – Kaiszareiai Euszebiosz (Eusebius Caesariensis; 265 k.–339) a Palesztina provinciában található Kaiszarea (Caesarea Maritima; ma romváros) püspöke, egyháztörténet-író. A kereszténység első három századának történetét egyháztörténete (*Historia ecclesiastica*) tárgyalja. Pázmány itt az első könyv utolsó caputjára hivatkozik, ebben a részben beszéli el Júdás Tádé apostol történetét, akit Tamás

apostol elküldött Edesszába Abgár királyhoz. A király kigyógyult a leprából, miután Júdás ráterítette a kendőt, amelyen Jézus arca volt látható. Pázmány nem az általánosan elterjedt Rufinus-féle fordítást használta, hanem Wolfgang Musculusét (*Ecclesiasticae historiae autores*). Bitskey István hívta fel a figyelmet az 1549-es bázeli kiadásra, amelyet szerint Pázmány használt (BITSKEY 1979, 74, 182.). Ez a fordítás más szavakat használ, mint Rufinus, más a caputbeosztása is, Pázmány ezt veszi át. Mindez mutatja Pázmány igényességét a forráshasználat terén is. Az eredeti görög szövegben az idézet helye: 1. könyv 13, 20. A korban általánosan használt Rufinus-kiadásban nem volt caputbeosztás, a Musculus-félében szerepel: az első könyv utolsó (erre utal Pázmány), vagyis 13. caputjában találjuk meg az idézetet.

- 61:10–11 be telliesyte az mit Ighire az kereztfán – *Lucae* 23. v. 43. A hivatkozott bibliai részlet *Lukács evangéliumából* származik, Jézus szavait idézi, amelyeket a keresztfán mondott a jobb latornak. „Ezt válaszolta neki: »Bizony mondom neked, még ma velem leszel a paradicsomban.«” (Lk 23,43)
- 61:13 az mint szent Peter yria – *I. Petri* 3. v. 19. A hivatkozott bibliai vers *Szent Péter első leveléből* származik, Jézus példájáról szól, aki test szerint ugyan meghalt, de a lélek szerint életre kelt. „Így ment el a börtönben sínylődő lelkekhez is, és hírt vitt nekik.” (1Pet 3,19)
- 61:13 Caluinusis megh vallia – *Cal. lib. 2. c. 16. n. 9.* Et probabili ratione huc aptari potest Petri locus (I. ep. 3, 19.), ubi dicit Christum venisse, ac praedicasse spiritibus, qui in specula erant (carcerem vertunt communiter). Pázmány nem idézi a szöveget pontosan, mindössze ennyit mond a fönt idézett péteri levél után. A hivatkozott kálvini fejezetben a szakasz kétharmadánál valóban megtaláljuk az apostol levelére való utalást. Kálvin szövegének jelentése: „S értelme szerint talán ide illeszthető Péter mondása is: Krisztus elmenvén, az őrtoronyban (általában börtönnek fordítják) lévő lelkeknek is prédikált.” (KÁLVIN 2014, I., 388.)
- 61:15–16 Ioan. 2. v. 19. c. 10. v. 18. – A hivatkozott bibliai szöveg *János evangéliumából* való, ez Jézus első jövendölése a feltámadásáról: „Jézus azt válaszolta: »Bontsátok le ezt a templomot, és harmadnapra fölépítem.«” (Jn 2,19) A második pedig a jó pásztor példabeszéde, amelyben Jézus azt

mondja, hogy azért szereti az Atya, mert odaadja az életét, hogy aztán majd visszavegye: „Nem veszi el tőlem senki, magam adom oda, mert van rá hatalmam, hogy odaadjam, és van rá hatalmam, hogy visszavegyem. Ezt a parancsot kaptam az Atyától.” (Jn 10,18)

61:19–20 egy fele állat banic az giömbberrel ha eleiben vizic – Pázmány egy régi közmondásra utal, amely például Baranyai Decsi János *Adagiorumában* (1598) több helyen is előfordul: „Nem disznónak való a gyömbér.” Tehát fölösleges olyanra vesztegetni valami jót, aki nem tudja megbecsülni. Mindezt a hasonlatot Kálvinra érti, mert szerinte ahogyan a disznó a gyömbért, úgy Kálvin is csak „turkállia, tapodgia, vndokytia” ezt az ágazatot, érdemben nem tud vele mit kezdeni.

62:2–6 *Coniicere licet, post aliquantum temporis insertam particulam hanc, non protinus, sed sensim Ecclesijs insueuisse: Extra controuersiam est, ex communi piorum omnium sensu fuisse desumptam, quando nemo est patrum qui non in suis scriptis descensum Christi ad inferos commemoret: – Cal: lib: 2. c. 16. n. 8. Unde coniicere licet, post aliquantum temporis insertam, non protinus, sed sensim ecclesijs insuevisse. Id certe extra controversiam est, ex communi piorum omnium sensu fuisse desumptam: quando nemo est Patrum, qui non in suis scriptis, descensum Christi ad inferos commemoret, tametsi interpretatione diversa. Az idézett szöveg a szakasz első harmadában található, jelentése: „Ebből pedig [hogy tudniillik csak hosszabb idő eltelte után illesztették a hitvallásba] arra következtethetünk, hogy nem egy csapásra, hanem lépésről lépésre került be az egyházi tanításba. Az pedig vitán felül áll, hogy ez az összes hívő közmegegyezésével történt, mert nincs olyan egyházatya, aki valamely írásában ne említene [(igaz, eltérő értelmezéssel)] Krisztus pokolra szállását.” (KÁLVIN 2014, I., 387.) Pázmány pontosan idéz, mindössze néhány szót hagy el.*

62:6 *ágyat akar vetni* Caluinus – *Ruffinus Chrysost: et Cyrill: in Expos: Symb: habent hunc articulum.* Ennél a jegyzetnél három ókeresztény szerző munkájára hivatkozik Pázmány. Rufinus Tyrannius (Rufinus Aquileiensis; 345 k.–410) latin nyelvű egyházi író, pap. Számos görög művet fordított latinra, Euszebiosz egyháztörténetét kiegészítette a 324–395 közötti események leírásával. Így született meg a *Historia ecclesiastica* című munkája, az első latin nyelvű egyháztörténet. – Aranyszájú

Szent János (Ióánnész Khrüszosztomosz, Johannes Chrysostomus; 350 k.–407) görög egyházi író, az egyházatyák egyike, konstantinápolyi pátriárka. Az ariánus hitvallást mereven ellenezte. Papként és íróként is a gyakorlat embere volt: művei a korabeli kereszténység mindennapos problémáit tárgyalták. Munkássága nem maradt ránk teljes egészében, de így is a legterjedelmesebb a görög egyházatyák közt. Beszédeinek száma az ezret is meghaladja. Ezek művelődéstörténeti szempontból is roppant értékesek, akárcsak ránk maradt 236 levele. Prédikációinak világos értelme és eleven stílusa miatt kapta az „aranyszájú” jelzőt. – Jeruzsálemi Szent Cirill (Cyrillus Hierosolymitanus, Kürillosz; 313 k.–387) Jeruzsálem püspöke, hitvalló. Katekéziseit 350 körül írta, amely az egyházba belépni kívánók számára összefoglalt tanítás.

62:13 Brentius – Johannes Brenz (1499–1570) Württemberg lutheránus reformátora, teológus, hitszónok. Heidelbergben ismerkedett meg Luther eszméivel. Legismertebb tanítása az „ubiquitas” volt, amely Krisztus testi értelemben vett mindenütt jelenvalóságát hangsúlyozza.

62:16 Caluinus méltán karhoztattia – *Cal: lib: 2 c. 16 n. 8.* Pázmány ennél a hivatkozásnál nem idézi pontosan Kálvin szavait, viszont magyarul összefoglalja a 8. szakasz lényegét, amely Krisztus halála utáni pokolra szállásáról szól. *Sunt etiam rursum qui opinentur, non aliquid novum hic dici, sed aliis verbis repeti, quod prius de sepultura dictum fuerat: quandoquidem Inferni vocabulum saepius in Scripturis pro sepulcro ponatur. Quod de verbi significatione obtendunt, verum esse concedo, non raro pro sepulcro accipi infernum: sed eorum opinioni rationes duae repugnant, quibus ego facile adducor, ut ab illis dissentiam. Quantae enim oscitantiae fuisset, rem minime difficilem verbis expeditis et claris demonstratam, obscuriore deinde verborum complexu intricare magis quam declarare? Nam quoties loquutiones duae rem eandem exprimentes simul connectuntur, posteriorem esse prioris exegesis convenit. At vero qualis erit ista exegesis, si quis ita loquatur, Quod Christus sepultus esse dicitur, significat ad inferos descendisse? Deinde non est verisimile, irrepere potuisse superfluum eiusmodi battologiam in compendium hoc, ubi summatim, quam fieri potest paucissimis verbis, praecipua fidei capita notantur.* „Vannak olyanok is, akik szerint e cikkely nem mond semmi újat, csupán más kifejezésekkel ismétli meg ugyanazt, amiről Krisztus eltemetésével kapcsolatosan már szó volt, minthogy a Szentírásban a *pokol* szó gyakran ugyanazt jelenti, mint a *sír*. Ami a szó

jelentését illeti, elismerem, hogy ebben igazuk van, hiszen a *pokol* szó valóban nemritkán jelenti a *sírt*; de véleményüket, két ellenkező megfontolás miatt, nem fogadom el. Először is, vajon nem lenne merő értelmetlenség, hogy miután egy végtelenül egyszerű dolgot már tisztán és világosan megfogalmaztál, utána homályos szavakkal inkább csak sejtetnél, mint egyértelműen kifejeznél? Ha ugyanis két olyan kifejezés követi egymást, amelyek ugyanazt a dolgot fejezik ki, akkor úgy való, hogy a második legyen az első magyarázata. Nos, miféle magyarázat lenne az, ha valaki ezt mondaná: Krisztust eltemették, ami azt jelenti, hogy alászállt a poklokra? Másodszor, nem valószínű, hogy bármely fölösleges szószaporítás bekerült volna ebbe a tömör tanításba, amely röviden, a lehető legkevesebb szóval igyekezett összesűriteni hitvallásunk legfontosabb tételeit.” (KÁLVIN 2014, I., 388.)

62:17 *Compendiumia* – összefoglalása

62:25 Ioséptől vitetéc – Arimateai József (1. sz.) jó módú jeruzsálemi ember volt, aki Pilátustól elkérte Jézus holttestét és Nikodémussal eltemette a Golgota közelében lévő kertjében, amelyben volt egy sírbolt, ahová még senkit nem temettek. (Jn 19,38; Mt 27,60) Legendája szerint ő fogta fel a keresztről leemelt Jézus vérének abba a kehelybe, amelyet Krisztus az utolsó vacsorán használt.

62:28 agnő beszéd – aggnő/öregasszony beszéd, valótlan állítás, pletyka

62:29–63:1 *Limbus* volt, ahol az szent Atiác lelkei voltak, az Vranc halála előtt – A limbus a pokol tornáca. Ide kerültek azoknak az igaz, törvénytisztelő, jámbor embereknek a lelkei, akik Jézus ideje előtt éltek és haltak meg. Kereszthalála előtt nem juthattak be a mennybe.

63:2–6 *Posteritas locum putauit esse subterraneum, cui affixit nomen Limbi, sed haec fabula tametsi magnos authores habeat, nihil tamen quam fabula est: Concludere in carcere mortuorum animas, puerile est, Christi autem animam eo descendere, ut illas manu mitteret, quid opus fuit?* – Cal: lib: 2. c. 16 n. 9. [...] nescio qui factum sit, ut posteritas locum putaret esse subterraneum, cui affinxit nomen Limbi. Sed haec fabula tametsi magnos auctores habet, et hodie quoque a multis serio pro veritate defenditur, nihil tamen quam fabula est. Nam concludere in carcere mortuorum animas puerile est: Christi autem animam illuc descendere, ut eas manu mitteret, quid opus fuit? Az idézett szöveg a szakasz közepén

található, jelentése: „[Nem tudom, hogyan történt, de] az utókor azt gondolta, hogy ez valamiféle föld alatti hely, és a pokol tornácának nevezték el. De ez a mese, még ha nagynevű írók találták is ki, [és napjainkban is sokan komolyan veszik és valóságként védelmezik,] akkor is csak mese. Gyerekes dolog azt gondolni, hogy a halottak lelke cellába van zárva. Mi szükség lett volna arra, hogy Krisztus lelke alászálljon oda kiszabadításukra?” (KÁLVIN 2014, I., 388.) Pázmány kisebb változtatásokkal idéz, egy tagmondatot hagy el.

63:11–12 Christus Vranc az földnec also részeyre szallot – *Ephes: 4. v. 9.* A hivatkozott bibliai szakasz Pál apostol *Efezusiaknak írt leveléből* való, Pázmány szövegében továbbra is Krisztus lelkének halála utáni mélybe szállásáról van szó. „Az pedig, hogy fölment, mi mást jelent, mint hogy előbb le is szállt a lenti földi tájakra?” (Ef 4,9)

63:12–13 szent Pal masut *abijssusnac* melységhe helynec neuez – abyssus = mélység *Rom: 10. v. 7.* A hivatkozott bibliai hely Pál apostol *Rómaiaknak írt leveléből* való, a zsidó nép hitetlenségéről szól. „Vagy: »Ki száll le az alvilágba?« Azért tudniillik, hogy Krisztust a holtak országából felhozza.” (Róm 10,7)

63:14 az föld közöpinec, hyia – *Matt: 12. v. 40.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumából* való, Jónásról mint Jézus előképéről szól. „Amint ugyanis Jónás próféta három nap és három éjjel volt a hal gyomrában, úgy lesz az Emberfia is három nap és három éjjel a föld szívében.” (Mt 12,40)

63:15 tengher szüuenec – *Psal: 45. v. 3.* A hivatkozott bibliai hely a *Zsoltárok könyvének* egy verse, amely arról szól, hogy Isten velünk van. „Ezért nem aggódunk, ha remeg is a föld, ha a hegyek a tengerbe omlanak”. (Zsolt 46,3)

63:18 Christus lelkerül mondgia – *Actor: 2. v. 28.* A hivatkozott bibliai hely az *Apostolok Cselekedeteiből* való. „Az élet útját mutattad meg nekem, és örömmel töltesz el színed előtt.” (ApCsel 2,28)

63:19 *fabula* – mese

63:218. jegyzet [1] *Cyrrill: Catech:* – Pázmány itt Jeruzsálemi Szent Cirill művére hivatkozik. Jeruzsálemi Szent Cirill (Cyrillus Hierosolymitanus, Kürillosz; 313k.–387) Jeruzsálem püspöke, egyháztanító. *Catheceses* (Katekézisek) című művét 350 körül írta.

- 63:218. jegyzet [2] *Tertull: 2 Carmin: con: Mar: c. 4* – Pázmány itt a Tertullianusnak tulajdonított *Carmen adversus Marcionem* című műre hivatkozik, amelynek szerzője ismeretlen.
- 63:218. jegyzet [3] *Amb: et Hier: ad Eph: 4* – Szent Ambrus (Ambrosius Aurelius; 339 k.–397) ókeresztény író, egyházatya, Milánó püspöke. Kiváló szónok, küzdött az ariánusok és a pogányság ellen, az ő hatására tért meg Szent Ágoston. Pázmány itt Szent Ambrus és Szent Jeromos kommentárjára hivatkozik, mindketten írtak Szent Pál efezusi hívekhez írott leveléről. (Ambrosius, *In epistolam Beati Pauli ad Ephesios*; Hieronymus, *Commentarius in epistulam ad Ephesios*)
- 63:218. jegyzet [4] *Aug: Epi: 57. initio Et Epist: 99.* – Pázmány Szent Ágoston két levelére hivatkozik, az elsőnek a címzettje Dardanus, aki Gallia prefectus praetoriója volt, kereszténnyé lett, levelezett Szent Ágostonnal és Szent Jeromossal is. A másodiknak Evodius püspök, Szent Ágoston barátja a címzettje.
- 64:2–4 *Propius ad coelestis vitae fruitionem accesserunt, immortalitatis tamen gloria, ad diem vltimum differetur* – *Cal: Luc: 16. v. 22.* A hivatkozott bibliai hely Lukács evangéliumában található, a gazdag ember és a szegény Lázár története. „Történt, hogy a koldus meghalt, és az angyalok Ábrahám kebelére vitték. Meghalt a gazdag ember is, és eltemették.” (Lk 16,22) Kálvin kommentárja: „Ita minime dubium esse quin mortui **propius ad caelestis vitae fruitionem accesserint**. Interea tenendum est, **immortalitatis gloriam** vsque ad **diem vltimum** redemptionis **differri**.” (CALVIN 1555, 221.) Pázmány rövidíti a mondatot: „Közelebb jutottak a mennyei élet élvezéséhez, a halhatatlanság dicsősége azonban az utolsó napig el lett halasztva.” Kálvin eredeti mondatának jelentése: „Így azután a legkevésbé sem kétséges, hogy a halottak közelebb jutottak ahhoz, hogy a mennyei élet élvezetében részesüljenek. Közben azonban figyelembe kell venni, hogy a halhatatlanság dicsősége a megváltás utolsó napjáig el van halasztva.”
- 64:14–20 *De descensu ad inferos, certior expositio quaerenda est: Nihil actum erat, si corporea tantum morte defunctus fuisset Christus, aliud maius et excellentius pretium fuit, quod, diros in anima cruciatus, damnati ac perditionis hominis pertulerit: In locum sceleratorum sponsor, adeoque*

instar rei submissus, qui dependeret omnes quae ab illis expetendae erant, paenas, vno hoc excepto, quod doloribus mortis non poterat detineri: – Cal: lib: 2. c. 16. n. 10 His per omnia similia docet Brent: Homil: 54 et 65. in Lucam. Verum de Christi descensu ad inferos seposita ratione Symboli, certior expositio quaerenda est: et nobis ex Dei verbo constat, non modo sancta et pia, sed plena quoque eximiae consolationis. Nihil actum erat, si corporea tantum morte defunctus fuisset Christus: sed operae simul pretium erat, ut divinae ultionis severitatem sentiret, quo et irae ipsius intercederet, et satisfaceret iusto iudicio. [...] ut sciamus non modo corpus Christi in pretium redemptionis fuisse traditum, sed aliud maius et excellentius pretium fuisse, quod diros in anima cruciatus damnati ac perditionis hominis pertulerit. [...] Quibus significat, in locum sceleratorum sponsorem, vadem, adeoque instar rei submissum, qui dependeret ac persolveret omnes, quae ab illis expetendae erant, poenas: uno hoc duntaxat excepto, quod doloribus mortis non poterat detineri. Az idézett szöveg a hivatkozott szakaszból lett összeállítva, három részletben. Az első résszel kezdődik a szakasz, a második rész a legvégén található, míg az utolsó a szakasz közepén. Pázmány a saját mondanivalója szempontjából rakja össze a szöveget, megtartja Kálvin mondatait, de lényegesen rövidíti, kiemeli az eredeti magyarázatból. „A poklokra való alászállással kapcsolatban biztosabb magyarázatot kell keresni. Semmi sem történt volna, ha Krisztus csak testi halált halt volna, más, nagyobb és kiemelkedőbb ár is volt, mert lelkében kegyetlen kínozat, az elítélt és elveszett ember kínjait szenvedte. Kezesként, jótállóként lépett a vétkesek helyére, sőt úgy, mintha ő maga volna az adós, hogy minden büntetést ő viseljen, ami rájuk várt volna; azzal az egy különbséggel, hogy őt nem tarthatták fogva a halál fájdalmai.” Kálvin eredeti szövegének jelentése: „Mindazáltal, Krisztus poklokra való alászállására a Hitvallást mellőzve kell sokkal biztosabb magyarázatot találnunk. És Isten ígéjében van is ilyen magyarázat, amely nemcsak szent és kegyes, hanem vigasztalással is teljes. Krisztus nem ért volna célt, ha csak testi halált szenved, mert szükséges volt az is, hogy elszenvedje az isteni bosszú szigorát, és ezzel elhárítsa Isten haragját is, és igaz ítéletének is eleget tegyen. [...] hogy ebből megtudjuk: Krisztus nemcsak testét adta a megváltás árúul, volt ennél nagyobb és kiválóbb ár is, tudniillik, hogy lelkében el kellett szenvednie az átkozott és elveszett emberek rettentő kínjait is. [...] E szavakkal

pedig azt jelzi, hogy kezesként, jótállóként lépett a vétkesek helyére, sőt úgy, mintha ő maga volna az adós, hogy minden vétékért eleget tegyen, és megbűnhődjé, ami rájuk várt volna; azzal az egy különbséggel, hogy őt nem tarthatták fogva a halál fájdalmai.” (KÁLVIN 2014, I., 389.) – A margón lévő jegyzet az *Institutio* mellett Johannes Brenzre is hivatkozik (*In evangelii quod inscribitur secundum Lucam duodecim priora capita Homiliae centum et decem*, Frankfurt, 1545). Ugyanezt a kálvini helyet (Inst. II., 16.) és ugyanezt a Brentius-hivatkozást (54. és 65. homilia) idézi együtt Gregorio de Valencia (Gregorius de Valentia; 1550–1603) spanyol jezsuita, az ingolstadti egyetem teológiaprofesszora. A *Commentariorum theologicorum tomi quatuor. In quibus omnes materiae quae continentur in Summa Divi Thomae explicantur* című művének 4. kötetében, amely Ingolstadtban jelent meg 1597-ben, az 576. oldalon írja: „Rursus idem Caluinus libro 2. Institut. capite 16. sectione & sequentibus. Et Brentius in secunda parte Homiliar. super Lucam, Homilia 54. et 65.”

64:20–21 *Diros et horribiles cruciatus perpessus, cum se ad tribunal Dei reum stare cognosceret.* – *Caluinus Ibid: n. 12.* Si nunc roget quispiam, an tunc descenderit Christus ad inferos, quum mortem deprecatus est: respondeo hoc fuisse exordium, unde colligi potest quam **diros et horribiles cruciatus perpessus** fuerit, **quum se ad tribunal Dei reum stare cognosceret** nostra causa. Az idézett szöveg a szakasz kétharmadánál található. Pázmány megint csak jócskán rövidít: „Rettenetes és borzasztó kínokat szenvedett el, amikor vádlottként állt Isten ítélőszéke elé.” Kálvin mondatának jelentése: „Ha most azt kérdezné valaki, hogy Krisztus akkor szállt-e alá a poklokra, amikor azért könyörgött, hogy vételessék el tőle a halál, ezt válaszolom neki: ez volt a kezdet, s ebből lehet arra következtetni, hogy milyen rettenetes és borzasztó kínokat szenvedett el, amikor a mi ügyünkben vádlottként állt Isten ítélőszéke elé.” (KÁLVIN 2014, I., 392.)

64:22 *Cum aeternae mortis horrore quasi consortis manibus luctatus* – *Ibid: n. 10.* Unde etiam eum oportuit **cum** inferorum copiis **aeternaeque mortis horrore, quasi consortis manibus, luctari.** Az idézett szöveg a szakasz harmadánál található, Pázmány rövidít: „Az örök haláltól való félelemmel összefonódva birkózott.” Kálvin eredeti szövegének jelentése: „Ezért arra is szükség

volt, hogy, úgymond, közelharcot vívjon a pokol seregeivel és az örök halál rettenetével.” (KÁLVIN 2014, I., 389.)

64:22–23 *a Deo se derelictum et alienatum sensit* – *Ibid: n. 11.* Et certe nulla fingi potest magis formidabilis abyssus, quam sentire te a Deo derelictum et alienatum, et quum invocaveris, non exaudiri: perinde ac si in tuam perniciem ipse conspirasset. Az idézett szöveg a szakasz fele előtt található, Pázmány mindössze egy tagmondatot emel ki: „azt érezte, hogy az Isten elhagyta és nem törődött vele.” Kálvin eredeti mondatának jelentése: „S bizony, még elgondolni sem lehet annál szörnyűbb mélységet, mint amikor átéled, hogy Isten elhagyott és nem törődik veled, segélykiáltásodat nem hallgatja meg, mintha összeesküdött volna elpusztításodra.” (KÁLVIN 2014, I., 390.)

65:16–17 *Athei Caluinistae infernum negant* – *Schlüssel: li: 1 Theol. Cal: art: 7 fol: 145.* Ezt a tagmondatot Pázmány maga fordítja egy sorral később: „az [istentelen] Caluinistac tagadgiac az poklot”. Pázmány itt Konrad Schlüsselburg (1543–1619) német lutheránus teológus fő művére hivatkozik (SCHLÜSSELBURG 1592). Pázmány kedvelt módszere, hogy a különböző protestáns felekezetek egymás ellen írott műveit idézi, hivatkozva, így Schlüsselburg műve az egyik leggyakrabban hivatkozott olvasmánya. Itt egyébként tévesen adja meg (feltehetően nyomdahiba) az articulus számát, nem a 7., hanem a 27. articulus szól Krisztus pokolra szállásáról. Valóban a 145. recto oldalon mindjárt a második bekezdésben Martin Bucer (1491–1551) német reformátorra hivatkozva mondja Schlüsselburg, hogy „Bucerus, realem descensum Christi ad inferna plane negat, et verba in symbolo: Descendit ad inferna, de sepulchro et morte Christi exponit.” Vagyis: „Bucerus teljességgel tagadja Krisztusnak az alvilágba való valószínű alászállását, és a hitvallásban olvasható szavakat, vagyis, hogy »alászállott a poklokra«, Krisztus sírjával és halálával magyarázza.”

65:21–24 *Quid sit infernus ante nouissimum diem, non admodum sum certus, nam quod certus locus sit vbi damnatorum animae inclusae torqueantur, quemadmodum fingunt concionatores, non ausim affirmare.* – *Luth: To: 4. Witt: Lat: in c. 2. Ionae folio 554. Edit: Anni 1552.* Ebben a marginális megjegyzésben Pázmány Luther Wittenbergben kiadott összes műveinek 4. kötetében található Jónás könyvéhez írott kommentárjára (*Enarrationes Domini Martini Lutheri in Ionam prophetam, e germanico latine per*

Iustum Ionam redditae = Opera omnia, Tomus quartus, Wittenberg, 1552.) hivatkozik, pontos évszámot, oldalszámot megadva. Az 554. recto oldal harmadik bekezdése kezdődik ezzel a szöveggel: „**Quid autem sit infernus ante nouissimum diem, non sum admodum certus. Nam quod certus locus sit, ubi damnatorum animae inclusae torqueantur, quemadmodum** pictores pingunt et **figunt**, et **concionatores** quidam contendunt, **non ausim affirmare**, nam diaboli nondum sunt in inferno, sed sicut Petrus ait, ad aeternam damnationem vinculis alligati.” Pázmány nem változtat a szöveg értelmén, de csak a mondat elejét idézi: „Hogy milyen a pokol az utolsó nap előtt, abban nem vagyok biztos, mert azt nem merném megerősíteni, hogy van egy meghatározott hely, ahol az elítéltek lelke bezárva szenved, ahogyan a prédikátorok képzelik.” Luther eredeti gondolatmenete: „Hogy milyen a pokol az utolsó nap előtt, abban nem vagyok biztos. Mert hogy van egy bizonyos hely, ahol az elítéltek lelkei bezárva kínoztatnak, ahogy a festők megfestik és elképzelik, és ahogy egyes prédikátorok gondolják, azt nem merném megerősíteni, mert az ördögök még nincsenek az alvilágban, hanem – ahogy Péter mondja –, bilincsbe vannak verve örök büntetésül.”

65:24–26 *Animae non egrediuntur ex corporibus in cruciatum et poenam inferni, sed paratum eis cubiculum in quo dormiant in pace. – In cap: 25. Genes: Edit: Nor: apud Ioan: Mont. Fol. 254.* Pázmány itt Luther *In Genesin enarrationum* (Magyarázatok a Teremtés könyvéhez) című munkájának az 1552-ben Nürnbergben Ioannes Montanus és Ulrich Neuber általi kiadására hivatkozik. A *Teremtés könyvéhez* írott kommentár 25. caputjában, a 254. verso oldal tetején olvashatjuk: „Sufficit igitur nobis haec cognitio, **non egredi animas ex corporibus in periculum cruciatuum et poenarum inferni, sed esse eis paratum cubiculum, in quo dormiant in pace.**” Luther mondatának jelentése: „Elég tehát számunkra az a tudás, hogy a lelkek nem távoznak a testből a pokol szenvedésének és büntetésének veszedelmébe, hanem egy olyan pihenőhely van készítve a számukra, ahol békében alhatnak.” Pázmány pontosan idéz, csak az első tagmondatot hagyja el.

66:5 az föld alatt valo hely legien az pokol, nyluan tanyttia szent Agoston – *Aug: Epi: 99. et 2. Retrac: c. 24.* Pázmány elsőként Szent Ágoston levelére

hivatkozik, amelynek Evodius püspök, Szent Ágoston barátja a címzettje. Másodszer pedig a *Retractationes* (Újratárgyalások) című kétkötetes önéletrajzi művére. Ebben írja Szent Ágoston: „In duodecimo de inferis magis mihi videor docere debuisse quod sub terris sint, quam rationem reddere cur sub terris esse credantur sive dicantur, quasi non ita sit.” A mondat jelentése: „Úgy látom, hogy a pokolról szóló tizenkettedik (részben) azt kellett volna tanítanom, hogy a föld alatt van, mintsem arról adni számot, hogy miért hiszik vagy mondják, hogy a föld alatt van, mintha nem így lenne.”

66:6–8 *Nobis infernus creditur in fossa terrae, in alto vastitatis, in ipsis visceribus eius abstrusa profunditas: Gehenna est ignis arcani, subterraneus thesaurus: – Tert: lib: de ani. cap. 55. n. 600. Et Apolog: c. 47.* Pázmány itt Tertullianusnak a *De anima* (A lélekről) és az *Apologeticum* (Védőbeszéd) című művére hivatkozik úgy, hogy az idézett mondat első két tagmondata a *De animából*, az 55. caput elejéről származik („Nobis inferi non nuda cavositas nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur, sed in fossa terrae et in alto vastitas et in ipsis visceribus eius abstrusa profunditas...”), az utolsó pedig az *Apologeticum* 47. caputjának utolsó harmadából („Si gehennam comminemur, quae est ignis arcani subterraneus ad poenam thesaurus, proinde decachinamur.”). Pázmány mondatának jelentése: „Mi úgy hisszük, hogy a pokol egy árok, roppant mélységben, s a belsejében hatalmas szakadék, a Gyeheenna a titkos tűz föld alatti tárháza.”

66:9 *Infernus* az az alát való hely, az pokol – *Ephes: 4. v. 9.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Efezusiaknak írt leveléből* való: „Az pedig, hogy fölment, mi mást jelent, mint hogy előbb le is szállt a lenti földi tájakra?” (Ef 4,9)

66:10 *Inferi* vgimond Z. Ágoston, *eo quod infra sunt appellatur* – *Aug: 12. de Genes: ad lit: c. 34.* Itt Pázmány Szent Ágoston egyik befejezetlen művére hivatkozik, még áldozópap korában írt kommentárt az ószövetségi *Teremtés könyvéhez*, ám később maga is bevallotta, hogy nem tudott megbirkózni a tárggyal, így az első fejezet 26. soránál félbehagyta, nem fejezte be a munkáját. *De Genesi ad litterum* (A Teremtés könyvéről, szó szerint). Pázmány pontosan idéz („Inferi appellati sunt eo quod infra sunt”), a mondat jelentése: „Alvilágnak mondják azt, ami alul van.”

66:11–13 *Infernus Sybterconturbatus est. Detracta est ad inferos superbia tua proiectus es de sepulchro tuo* – Isa. 14. v. 9. 11. 19. Hier: ibi: A hivatkozott bibliai hely *Izajás próféta könyvéből* való, Pázmány az idézetet három Izajás-versből rakta össze: „Miattad az alvilág is megmozdul odalenn, érkezésedet várva. Tiszteletedre felriasztja az árnyakat, a föld minden fejedelmét. A nemzetek királyainak mind fel kell előtted trónjukról állaniuk.” (Iz 14,9) „A te dicsőséged is az alvilágba szállt hárfáid zengő hangjával együtt. Rothadás lett a fekvőhelyed és férgek lettek a takaród.” (Iz 14,11) „De téged messze kidobnak sírodból, mint valami szennyes hulladékot. A harcban elesettek temetnek maguk alá, s azok, akik kard élén vesztek el. Odadobnak a vizesárok köveire, mint egy széttaposott hullát.” (Iz 14,19) Ez a rész egy zsarnok babiloni király halálára írt gúnydal a próféta könyvében. Mindhárom versnek az elejét veszi és rakja össze, így végül Pázmány idézete így hangzik: „Az alvilág felkavarodott. Gögösséged a poklokra jutott, ki vagy vetve a sírodból.”

66:17 tanyttia Z. Agoston – *Aug: Ser. 181 de Tempor: in fine* Pázmány itt egy ma már bizonytalan szerzőségűnek tartott ágostoni műre hivatkozik, amelyet ráadásul az évszázadok során többször átszámoztak és átneveztek. Pázmány korában általában 181. Sermóként hivatkoztak rá, címe *De tempore* (Az időről). Az elnevezése is változott, néhol *De symbolo* (A hitvallásról) címen szerepel. A 18. caput szól az alvilágról és az örök büntetésről. Pázmány nem idéz belőle szó szerint, csak összefoglalja magyarul.

66:19 szent Agoston masut nem csac tüztül de vndoc férghektül mondgia – *Aug. 21. Ciuit: c. 9.* Szent Ágoston a *De civitate Dei* (Isten városáról) című művére hivatkozik Pázmány, ebben is a 21. könyv 9. caputjában esik szó – az alábbi ószövetségi vers alapján – a pokolban lévő gonoszok test és lélek szerinti szenvedéseiről. Ez történhet tűz és férgek által, Szent Ágoston kifejti, hogy a tűz mellett a szomorúság férgek kínozza a bűnösöket, amely vonatkozhat a testre és a lélekre is. „Qui vero poenas et animi et corporis in illo supplicio futuras esse non dubitant, igne uri corpus, animum autem rodi quodam modo verme maeroris affirmant. [...] Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini, eligat quisque quod placet, aut ignem tribuere corpori, animo vermem, hoc proprie, illud tropice, aut utrumque proprie corpori.” (D. Avrelii Avgustini Hipponensis Episcopi, *De civitate*

Dei, Libri XXII, Opervm Tomvs V, Parisiis, 1586, 282.) Az szöveg második részének első tagmondata Szent Pál *Rómaiaknak írt levelét* idézi: „és hogy a törvény beteljesedjék rajtunk, akik már nem a test, hanem a lélek szerint élünk.” (Róm 8,4). Szent Ágoston mondatainak jelentése: „Akiknek viszont nincs kétségük afelől, hogy mind a lélek, mind a test bűnhődik majd ebben a szenvedésben, azt állítják, hogy a test tűzben ég, a lelket pedig valami módon a bánat férge rágja majd. [...] Mindenki válassza azt, ami neki tetszik: vagy azt, hogy a tüzet a testre, a férget a lélekre vonatkoztatja, az előbbi szó szerinti, az utóbbit átvitt értelemben, vagy mindkettőt a testre szó szerinti értelemben.” (SZENT ÁGOSTON 2009, 396, 397. Fordította Dér Katalin.)

66:21 *Vindicta carnis impij, ignis et vermis.* – *Eccles:* 7. v. 19. A hivatkozott bibliai hely *Sirák fia könyvéből* való, a mai katolikus *Biblia* versbeosztása szerint a 17. vers: „[...] tűz s férgek pusztítják el az istentelent.” (Sir 7,17) A Pázmány által használt *Vulgata* beosztásában ez a 19. vers.

66:22–67:1 *Miris, sed veris modis cruciantur.* – *Aug:* 21. *Ciuit:* c. 10. Pázmány ismételt a *De civitate Deire* hivatkozik, mint fent (66:19), a következő (10.) caputban található az idézett szöveg: „Cur enim non dicamus, quamvis **miris, tamen veris modis** etiam spiritus incorporeos posse poena corporalis ignis affligi, si spiritus hominum, etiam ipsi profecto incorporei, et nunc potuerunt includi corporalibus membris et tunc poterunt corporum suorum vinculis insolubiliter alligari? [...]” (Uo., 66:19.) Pázmány csak néhány szót idéz a mondat elejéről: „Csodálatos, de mégiscsak valóságos módon szenvednek.” Az ágostoni mondat jelentése: „Miért nem mondjuk inkább, hogy valamilyen csodás, mégis valóságos módon a testetlen szellemeket is képes sújtani testi büntetés, ha az emberi szellem, amely ugyancsak testetlen, egyrészt jelenleg is képes testrészekbe zárva létezni, másrészt a hozzá tartozó test bilincse képes lesz majd feloldhatatlanul magához kötve tartani?” (SZENT ÁGOSTON 2009, 398. Fordította Dér Katalin.)

67:2–3 *Iob.* 20. v. 26. *Psal:* 10. v. 6. *Psal:* 139. v. 11. *Luc:* 16 v. 24. *Matt:* 13 v. 50. *Matth:* 25 v. 41. – Pázmány azt írja, hogy a „szent irásis ezer helien mondgia, hogy az tűzbe götrödnec az gonoszoc”. Ennek alátámasztására hat bibliai helyet idéz: „eltesznek számára minden sötétséget.

Olyan tűz emésztí, amit nem gyújtott senki, és föléget mindent, ami van sátrában.” (Jób 20,26) „Kénes esőt és égő parazsat hullat a bűnösökre, s perzselő szél lesz kelyhük osztályrésze.” (Zsolt 11,6) „Hullasson rájuk tüzes esőt, taszítsa őket szakadékba, hogy többé ne keljenek föl.” (Zsolt 140,11) „Felkiáltott: Atyám, Ábrahám! Könyörülj rajtam! Küldd el Lázárt, hogy ujjá hegyét vízbe mártva hűsítse nyelvemet. Iszonyúan gyöttrődöm ezekben a lángokban.” (Lk 16,24) „és tüzes kemencébe vetik őket. Ott sírás és fogcsikorgatás lesz.” (Mt 13,50) „Ezután a balján állókhoz is szól: Távozzatok színem elől, ti átkozottak, az örök tűzre, amely az ördögnek és angyalainak készült.” (Mt 25,41)

67:5 mi Vrunknac poklokra valo szallasáruul kezd szollani – *Cal: lib: 2. c.*

16 n. 8. Pázmány nem idéz szó szerint Kálvintól ezen a helyen, bár erre a caputra már korábban többször hivatkozott. Az első mondat is arról szól, hogy Krisztus „Pokolra szállását sem hagyhatjuk el, hiszen megváltásunk véghezvitelében nem kis szerepe van.” (KÁLVIN 2014, I., 387.) Az egész rész és a következő caputok is a pokolról szólnak.

67:12 Sido szo *Schöl* – Pázmány itt a *seol* (seöl) szóra gondol, amely 65-ször fordul elő a *Biblia* óhéber szövegében, az *Ószövetségben*. A szó jelentése *sír, sírgödör*, de számos különböző fordítása él (pl. pokol, alvilág), Károli Gáspár számos esetben le sem fordítja, megmarad az eredeti *seol* szónál, Káldi György többnyire pokolnak fordítja. Az *Ószövetségben* a *seol* nem büntetés, egyszerűen csak az a hely, ahol a halottak tartózkodnak, az alvilág.

67:13–14 Touab mégien Caluinus – *Ibid: n. 10 11.* Pázmány nem idézi az eredeti szöveget, magyarul foglalja össze: „megh akaruán magiarazni Christusnac pokolra valo szallasat, azt mondgia, hogy az poklokon, nem egiebet kel érteni, hanem azokat az lelki kynokat, mellieket érzet, mikor az keresztfan azt itylte, hogy az ő Attiatul el hagianot, es el ideghenyytetet, szinte mintha az Isten az ő veszedelmére fel fegyuerkezet volna, es igi az karhozottac kynniait viselte lelkében”. Valóban a 10. caputban beszél Kálvin Jézus halála utáni pokolra szállásáról: „Nem kell tehát csodálkozni, ha azt mondja, hogy alászállt a poklokra, hiszen ugyanazt a halált szenvedte el, amellyel a haragvó Isten a vétkeket sújtja.” (KÁLVIN 2014, I., 389.) A 11. caputban pedig Jézus kétségbeeséséről szól: „Krisztus tehát

könnyek között és erős kiáltozással imádkozott, és meghallgattatott félelmei közepette; nem úgy, hogy megmenekült volna a haláltól, hanem úgy, hogy a halál nem győzte le őt, mint valami bűnöst, hiszen a mi személyünket képviselte. S bizony, még elgondolni sem lehet annál szörnyűbb mélységet, mint amikor átéled, hogy Isten elhagyott, és nem törődik veled, segélykiáltásodat nem hallgatja meg, mintha összeesküdött volna elpusztításodra.” (KÁLVIN 2014, I., 390.)

67:20 *Definiallia* – meghatározza, kifejti

67:20–23 *Nulla fingi potest magis formidabilis abijssus, quam sentire te a Deo derelictum, et alienatum et quum inuocaueris non exaudiri, perinde ac si in tuam perniciem ipse conspirasset. Eo Christum videmus fuisse deiectum.* – *Cal: loco citato n. 11* Et certe nulla fingi potest magis formidabilis abyssus, quam sentire te a Deo derelictum et alienatum, et quum invocaveris, non exaudiri: perinde ac si in tuam perniciem ipse conspirasset. Eo Christum videmus fuisse deiectum, ut coactus fuerit, urgente angustia, exclamare: „Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti?” Az idézett szöveg a szakasz harmadánál található. „S bizony, még elgondolni sem lehet annál szörnyűbb mélységet, mint amikor átéled, hogy Isten elhagyott, és nem törődik veled, segélykiáltásodat nem hallgatja meg, mintha összeesküdött volna elpusztításodra. Lám, Krisztus annyira elvetett és szorult helyzetben volt, [hogy így kellett felkiáltania: Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?]” (KÁLVIN 2014, I., 390.) Pázmány szó szerint idéz, mindössze az utolsó tagmondatokat hagyja el.

67:24 az reghi origenistac – *Hierony: Epist: 59. ad Avitum* Pázmány Szent Jeromos 59-es számú levelére hivatkozik, amelyet Avitus presbiterhez írt. A modern szövegkiadások szerint ez a 124-es számú levél. Avitusnak elmeséli, hogy korábban Pammachius kérésére lefordította görögről latinra Órigenész *Peri arkhón* című művét, ezt küldi most el, de óvatosságra inti, hogy nagyon sok kárhoztatásra méltó dolog van benne, ezeket aztán fel is sorolja. Így a levél a 7. fejezetében beszél a pokol tűzéről és a büntetésről szóló órigenészi tévtanításról: „Ignem quoque gehennae, et tormenta, quae Scriptura sancta peccatoribus comminatur, non ponit in suppliciis, sed in conscientia peccatorum”. A szöveg jelentése magyarul: „A gyehenna tűzét és a kínszenvedést, amelyekkel a bűnösöket fenyegeti a Szentírás, nem

a büntetések közé sorolja, hanem a bűnösök lelkiismeretébe helyezi ezeket”. (SZENT JEROMOS 2005, 293. Fordította Takács László.)

68:9 *Situssa* – helyzete

68:16 *In nobis infernum semper reperimus.* – *Cal. Matt: 3 v 12. Marl: ibid.*

A hivatkozott bibliai részlet, illetve a hozzá írt kommentár nem *Máté evangéliumából* való, mint ahogyan a marginális megjegyzés mondja, hanem *János első leveléből*: „Szeretteim, most Isten gyermekei vagyunk, de még nem nyilvánvaló, hogy mik leszünk. Azt tudjuk, hogy ha megjelenik, hozzá leszünk hasonlók, mert látni fogjuk, amint van.” (1Jn 3,2) Kálvin idézett mondata a caput elején található: „Nam quantum ad corpus spectat, pulvis et umbra sumus: mors semper ante oculos versatur: interea mille aerumnis sumus obnoxii: anima vero innumeris malis subiecta: ita **in nobis infernum semper reperiemus.**” (CALVIN 1580, 54.) Pázmány szó szerint idézi Kálvin hosszú mondatának utolsó részét: „a poklot mindig magunkban találjuk.” Az egész gondolatmenet jelentése: „Mert ami a testet illeti, hamu és árnyék vagyunk, a halál mindig itt van a szemünk előtt. Közben ezer gond és baj gyötör, a lelkünk pedig számtalan rossznak van alávetve, így magunkban mindig meg fogjuk találni a poklot.”

68:19–20 az buzat be takaria maioriában, az polyuát pedigh, el olthatatlan tüzzel meg egheti – Pázmány Keresztelő Szent János prédikálását idézi Jézusról: „Szórolapátja már a kezében van. Kitakarítja szérűjét, a búzát csűrőbe gyűjti, a pelyvát pedig olthatatlan tűzbe vetve elégeti.” (Mt 3,12)

68:21–22 *Metaphorica est locutio:* – képes beszéd

68:24–25 *Superuacuum est subtilius cum Sophistis inquirere de ignis huius materia et forma, Ignis enim nomen, Metaphorice, sumitur:* – *Matt: 25. v. 41. Marl:* A hivatkozott bibliai részlet *Máté evangéliumából* származik, az utolsó ítéletről mondott példabeszéd: „Ezután a balján állókhoz is szól: Távozzatok színem elől, ti átkozottak, az örök tűzre, amely az ördögnek és angyalainak készült.” (Mt 25,41) Kálvin kommentárja az idézethez: „Porro alibi diximus **Ignis nomine metaphorice** adumbrari poenae atrocitatem, quae sensu nostro non comprehenditur. Quare **superuacuum est subtilius cum Sophistis inquirere de huius ignis vel materia vel forma.**” (CALVIN 1555, 373–374.) Pázmány rövidíti: „Felesleges túlságosan szörszálhasogató módon a szofistákkal együtt a tűznek az anyagát és a formáját

kutatni, mert a tűz kifejezést metaforikusan alkalmazza.” Kálvin eredeti mondatának jelentése: „Továbbá, ahogy másutt már mondtuk: tűz alatt metaforikusan a kemény büntetést kell érteni, amelyet érzékszervünk nem fog föl. Emiatt fölösleges dolog túlságosan szörszálhasogató módon ennek a tűznek az anyagát vagy a formáját kutatni a szofistákkal együtt.”

68:30 *Ens rationist* – észbeli létezőt

69:7–10 *De loco animarum ante iudicium, inepta et futilis est quaestio, stultum et temerarium est de rebus incognitis inquirere: Reprobi vincti catenis tenentur, donec ad supplicium trahantur.* – *Cal: 3. Instit. c. 25. n. 6.*

Atqui **stultum et temerarium est de rebus incognitis altius inquirere**, quam Deus nobis scire permittat. [...] **De loco** non minus **inepta et futilis est quaestio**: quando scimus non eam esse **animae** dimensionem quam corporis. [...] **Reprobis** vero eandem esse sortem dubium non est, quam Iudas diabolis assignat, **vinctos catenis teneri, donec ad supplicium**, cui addicti sunt, **trahantur**. Pázmány a saját mondata összeállításához összekeveri a kálvini sorrendet, a középső részlettel kezd: „A lelkeknek a végítélet előtti helyéről oktalanság és fölösleges a kérdés, ostobaság és vakmerőség ismeretlen dolgok után kutakodni. Az elvetettek bilincsbe verve maradnak addig, amíg ítéletük végrehajtására elő nem állítják őket.” A teljes kálvini gondolatmenet jelentése: „De ostobaság és vakmerőség ismeretlen dolgok után, azon túlmenve is kutakodni, mint amit Isten enged tudnunk. [...] A helyről vitatkozni nem kevésbé oktalanság és fölösleges, hiszen tudjuk, hogy a lelkek kiterjedése nem ugyanaz, mint a testé. [...] Az elvetettek sorsa pedig kétségkívül ugyanaz lesz, mint amit Júdás mond az ördögökről: legyőzöttek, bilincsbe verve maradnak addig, amíg ítéletük végrehajtására őket elő nem állítja az Úr.” (KÁLVIN 2014, II., 138–139.)

69:11–12 *Concludere in carcere mortuorum animas puerile est.* – *Lib: 2. c. 16 n. 9.* Nam **concludere in carcere mortuorum animas puerile est**: Christi autem animam illuc descendere, ut eas manumitteret, quid opus fuit? Az idézett szöveg a szakasz közepén található. Kálvin mondatának jelentése: „Gyerekes dolog azt gondolni, hogy a halottak lelke cellába van zárva. S mi szükség lett volna arra, hogy Krisztus lelke alászálljon oda kiszabadításukra?” (KÁLVIN 2014, I., 388.) Pázmány pontosan idéz, noha csak az első mondatot. Lásd 63:2–6.

69:15 *Lymbust* – itt: a pokol tornácát

- 69:16–17 Augustana Confession. – Az *Ágostai hitvallás* (Augsburger Bekenntnis) az augsburgi birodalmi gyűlésen (1530) előterjesztett legjelentősebb protestáns hittétel-gyűjtemény. A hitvallás két része összesen 28 cikket tartalmaz. Az első rész 21 cikke a schwabachi cikkek alapján a legfőbb keresztény hittételeket tárgyalja. A második rész 7 cikkből áll, ezek a torgau-i cikkek alapján felsorolják a katolikus egyház gyakorlatában jelenlevő, a *Szentírással* ellenkező téves tanokat. A hitvallást Philipp Melanchthon fogalmazta meg, Luther jóváhagyta. 1530. június 25-én olvasták föl V. Károly német-római császár és a birodalmi gyűlés előtt. A katolikus résztvevők a *Confutatio*val válaszoltak, amelyet augusztusban terjesztettek a protestánsok elé. (A protestánsok sem támogatták egységesen a hitvallást, a zwingliánus irányzat képviselői az úrvacsoratan miatt nem írták alá a *Confessiót*.) Erre írta Melanchthon az *Apologia Confessionist*, amely az *Ágostai hitvallás* teológiai megalapozása. Pázmány a *Kalauzban Confusió*ként (zagyalék) említi a *Confessio Augustanát*. (PÁZMÁNY 1637/2000, 412.) – Philipp Melanchthon (Schwartzertdt; 1497–1560) német humanista és reformátor, egyházszerző, lutheránus teológus, a reformáció első nemzedékének legjelentősebb szisztematikus gondolkodója, Luther közeli munkatársa. 1519-ben részt vett a híres „lipcsei dispután”, 1521-ben összeállított *Loci communes* című munkája pedig a reformáció hitfelfogásának első dogmatikai összefoglalását jelentette. A következő években segített Luthernek bibliafordítása elkészítésében, az 1520-as évek második felében pedig a lutheránus közösségek rendtartásán, oktatási reformján és katekizmusának összeállításán dolgozott, miközben rendszeres résztvevője volt a vallási kérdéseket tárgyaló birodalmi gyűléseknek és fontosabb hitvitáknak. PÁZMÁNY 1605/2012, 20; PÁZMÁNY 1609/2017, 137.
- 69:18 *Liber Concordiae* – A *Liber Concordiae* (1580) az evangélikus hitvallási iratok gyűjteménye. Magyar elnevezése *Egyességi (Egyezségi) Könyv*, illetve *Konkordiakönyv*. Tartalmazza az Apostoli, a Nicea-konstantinápolyi és az Atanáz-féle hitvallást, továbbá az *Ágostai hitvallást*, és annak védőiratát az *Apológiát*, a schmalkaldeni cikkeket, illetve az ahhoz kapcsolódó Melanchthon-művet az *Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbbségéről*, Luther Kis- és Nagy kátéját, és az *Egyességi iratot (Formula Concordiae)*. A *Konkordiakönyvet* Ágost szász választófejedelem adatta

ki 1580. június 25-én, az *Ágostai hitvallás* 50. évfordulóján, Drezdában, német nyelven *Concordia: Christliche, Widerholete, einmütige Bekentniß* [...] címmel. Latin fordítása szintén 1580-ban jelent meg Lipcsében: *Concordia. Pia et unanimi consensu repetita Confessio Fidei* [...]. PÁZMÁNY 1609/2017, 154.

- 69:24 az mit Luther 1533. esztendőben, Thorgaban tanytot – az ausburgi birodalmi gyűlésre (1530) készülve János szász választófejedelem megbízta a wittenbergi hittudósokat (Martin Luthert, Philipp Melachthont, Justus Jonast és Johannes Bugenhagent), hogy állítsák össze a benyújtandó hittételeket. Luther szövege – a schwabachi cikkelyek – volt az alap, ezt dolgozták át és egészítették ki, mivel a birodalmi gyűlésen nem hitvallást, hanem hitvédelmet kellett szerkeszteniük. A hitvédelmet tartalmazó cikkeket március 20-án adták át Torgauban János választófejedelemnek, az átadás helyéről nevezték el aztán a cikkeket „torgauai”-nak. Erre, tehát tulajdonképpen az *Ágostai hitvallásra* hivatkozik Pázmány. Lásd 69:16–17.
- 69:25–26 *Credimus totam personam, Deum et hominem post sepulturam ad inferos descendisse*: – Az idézett mondat a *Formula Concordiae* szövegében található, Pázmány szerint ez megmutatja, hogy „esze fordultac az Concordistac”. Pázmány fordítja is a mondatot: [hisszük, hogy] „az egész személy, Isten es ember temetése vtán szállot pokolra”, a főnti mondathoz (69:24) kapcsolódik, mármint, hogy mindezt Luther tanította. Az idézett mondat megtalálható a *Liber Concordiae* 1580-as lipcsei latin kiadásában: „Nos igitur tutissimum iudicamus, si etiam in hoc negocio simplicitatem fidei nostrae retineamus: ad quam nos D. Lutherus pia sua concione, in arce Torgensi Anno Domini 1533. de Christi ad inferos descensu habita, remisit. Confitemur autem in Symbolo nostro: quod credamus in Iesum Christum Dominum nostrum, filium Dei, qui mortuus, sepultus est, et ad inferos descendit: in qua Confessione videmus sepulturam et descensum Christi ad inferos, tanquam diuersos articulos distingui. Simpliciter igitur **credimus**, quod **tota persona, Deus et homo, post sepulturam ad inferos descenderit**, Satanam deuicerit, potestatem inferorum euerterit, et Diabolo totum ius, quod ille aduersus credentes habebat, eripuerit.” (750.) Mindez magyarul így hangzik: „Mi tehát igen biztosnak ítéljük, ha ebben a kérdésben megtartjuk hitvallásunk

egyszerűségét, amelyhez Luther doktor minket visszautalt azzal a kegyes tanácskozási beszédével, amelyet az Úr 1533. esztendejében tartott Torgau várában Krisztusnak a poklokra való alászállásáról. Megvalljuk a hitvallásunkban, hogy hiszünk a mi urunk Jézus Krisztusban, Isten fiában, aki meghalt, eltemették, alászállott a poklokra. Ebben a hitvallásban látjuk Krisztusnak az eltemetését és a poklokra való alászállását, mint különböző fejezetekre osztott dolgot. Egyszerűen hisszük tehát, hogy egész személye, az Isten és az ember is alászállt a poklokra a halál után, legyőzte a sátánt, az alvilág hatalmát megtörte, s az ördögtől minden jogot elvett, amelynek az a hívőkkel szemben birtokában volt.”

70:11 *Act: 2. v. 26. 31. Psal: 15. v. 8* – Péter apostol beszédéből idéz Pázmány két verset: „Örül hát szívem és nyelvem énekel, sőt testem is reményben nyugszik el.” A második részlet az, amit valójában idéz: „előrelátva beszélt Krisztus feltámadásáról, hogy sem nem marad az alvilágban, sem testét nem éri rothadás.” (ApCsel 2,26, 2,31) A *Zsoltárok könyvére* is hivatkozik: „Mindig szemem előtt lebeg az Úr, ő áll jobbomon, hogy meg ne inogjak.” (Zsolt 16,8)

70:12 *Z. Agoston – Aug: Epistola 57. ad Dardan 99. ad Euodium.* – Pázmány Szent Ágoston két levelére hivatkozik, az elsőnek a címzettje Dardanus, aki Gallia praefectus praetoriója volt, kereszténnyé lett, levelezett Szent Ágostonnal és Szent Jeromossal is. A másodiknak Evodius püspök, Szent Ágoston barátja a címzettje.

70:13 *1.Petri 3. n. 19.* – A hivatkozott bibliai vers Szent Péter első leveléből való. Arról beszél, hogy Krisztus meghalt test szerint, de lélek szerint életre kelt: „Így ment el a börtönben sínylődő lelkekhez is, és hírt vitt nekik.” (1Pt 3,19)

71:8 szent Pal mondja – *Ephes: 4. v. 10. Hebr: 7. v. 26.* A hivatkozott két bibliai részlet Szent Pál leveleiből származik: „Aki leszállt, az emelkedett minden ég fölé, hogy betöltse a mindenséget.” (Ef 4,10) „Ilyen főpap kellett nekünk: szent, ártatlan, feddhetetlen, a bűnösöktől elkülönített, aki fölségebb az egeknél.” (Zsid 7,26)

71:9–10 Fel menetelinec moggiárul szoluan szent Pal, azt mondja, hogy *penetravit* – *Hebr: 4. v. 24.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Zsidóknak írt leveléből* való, ám nem a 24. versre – a 4. részben amúgy nincs is 24 vers

- , hanem a 14-re utal: „Mivel tehát olyan kiváló főpapunk van, aki áthatolt az egeken, Jézus, az Isten Fia, legyünk állhatatosak a hitvallásban.” (Zsid 4,14), penetravit = áthatolt.
- 71:17 az Atia Istennek sincz iob keze – *Apocal: 2. v. 1. Actor: 7. v. 56.* A hivatkozott első bibliai hely a *Jelenések könyve*: „»Az efezusi egyház angyalának ezt írđ: Aki a hét csillagot jobbjában tartja, s aki a hét arany gyertyatartó közt jár, a következőket mondja» (Jel 2,1), a második az *Apostolok Cselekedeteiből* való „Felkiáltott: »Látom, hogy nyitva az ég, és az Emberfia ott áll az Isten jobbján.«” (ApCsel 7,56)
- 71:20 az ő Vralkodása es birodalma meg ielentessec – *Matt: 25. v. 31.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumából* származik, az utolsó ítéletről szól: „Amikor eljön dicsőségében az Emberfia és vele minden angyal, helyet foglal főséges trónján.” (Mt 25,31)
- 71:22 Salamon az ő Anniat – *3.Reg: 2. v. 19.* A hivatkozott bibliai hely a *Királyok első könyvében* található a mai beosztás szerint: „Amikor Batseba belépett Salamon királyhoz, hogy Adonija ügyében beszéljen vele, a király fölkelt, elébe ment, meghajolt előtte, aztán a trónjára ült; a király anyjának odatettek egy széket, s helyet foglalt a jobbján.” (1Kir 2,19)
- 71:23 az ő Attianac iobián ülni – *Psal: 44. v. 10.* A hivatkozott bibliai hely a *Zsoltárok könyvében* található, továbbra is arról van szó, hogy ki lehet kinek a jobbján: „Királylányok vannak szeretteid között, jobboldon a királynő áll, Ofir aranyával ékesítve.” (Zsolt 45,10)
- 71:23 szent Pal magiarazza – *Ephes: 1. v. 21.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Efezusiaknak írt leveléből* való, az Atya Krisztust feltámadása után a jobbjára ültette és „minden fejedelemségnek, hatalomnak, erőnek és uralomnak, s minden néven nevezhető méltóságnak fölé emelte, nemcsak ezen a világon, hanem az eljövendőben is.” (Ef 1,21)
- 72:6–7 mondgia az iras – *Matt: 26. v. 64. Marci 14 v. 62.* Az első hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumából* való, Jézus Kaifás főpappal való beszélgetéséből, amikor a főpap megkérdezi, hogy tényleg ő-e a Messias: „»Magad mondtad – felelte Jézus. – De mondom nektek, mostantól látni fogjátok az Emberfiát, amint a Hatalom jobbján ül, és amint majd eljön az ég felhőin.«” (Mt 26,64) A másik *Márk evangéliumából* származik, ugyanezt a jelenetet írja le: „Jézus így válaszolt: »Én vagyok.

- És látni fogjátok, hogy az Emberfia ott ül a hatalom jobbján, és eljön az ég felhőin.«” (Mk 14,62)
- 72:9 mondja szent Pál – *Ephes: 4. v. 10.* Hasonló témájú ez a Szent Pál *Efezusiaknak írt leveléből* való részlet: „Aki leszállt, az emelkedett minden ég fölé, hogy betöltse a mindenséget.” (Ef 4,10)
- 72:13–14 Parisban löt disputatióban *Anno 1566. in scripto, dato 18. Iulij Arctic: 26.* – 1566 júliusában és augusztusában egy vitát, disputációt tartottak Párizsban, amelyen a Sorbonne két professzora és Kálvin két tanítványa vett részt. (*Actes de la dispute et conference tenue à Paris*, es mois de Iuillet, et Aoust, 1566, entre devx doctevrs de Sorbonne, et deux ministres de l’Eglise reformee, A Strasbourg, Par Pierre Estiard, 1566.) A két katolikus professzor Simon Vigor (1515–1575) és Claude de Saintes (1525–1591) volt, a két kálvinista tudós pedig Jean de l’Espine (Delespine, Spinaeus; 1506–1597) és Hugues Sureau du Rosier (1530–1575).
- 72:22–23 *Minime verum est quod Papistae asserunt Christi corpus penetrasse per ianuas clausas* – *Cal: Ioan: 20. v. 19. Marl: ibi:* A hivatkozott bibliai részlet János evangéliumából való, azt a történetet meséli el, amikor Jézus a halála után először jelent meg a tanítványoknak. Ebben a részben az első vers szól arról, hogy a tanítványok félelmükben bezárkóztak, Jézus pedig a zárt ajtóval nem törődve megjelent közöttük: „Amikor beesteledett, még a hét első napján megjelent Jézus a tanítványoknak, ott, ahol együtt voltak, bár a zsidóktól való félelmükben bezárták az ajtót. Belépett, megállt középen és köszöntötte őket: »Békesség nektek!«” (Jn 20,19) Kálvin kommentárja: „Interea tamen **verum esse minime** concedo, **quod asserunt Papistae, Christi corpus penetrasse per ianuas clausas.**” (CALVIN 1553, 127r.) Pázmány pontosan idéz, a mondat jelentése: „A legkevésbé sem ismerem el, hogy igaz az, amit a pápisták állítanak, vagyis hogy Krisztus teste áthatolt a bezárt ajtókon.”
- 72:25 *Immensitassaua*l – mérhetetlenségével
- 72:257. jegyzet *Ita Aug: lib: de fide et Symb: c: 7.* – Pázmány itt Szent Ágoston *De fide et symbolo* (A hitről és a hitvallásról) című dogmatikai munkájára hivatkozik. Ebben a hitvallást magyarázza mondatról mondatra, az eretnekek cáfolásával és a hit világos bemutatásával. (Lásd *Patrológia* 1997, 209.)

73:1 *Vbiquistakat* – az „ubiquitas” vagyis „mindenütt jelenvalóság” elvét vallók. Ezzel a szóval fejezi ki Luther azt az általa felállított és az egész evangélikus egyház által elfogadott hittudományi nézetet, mely szerint Krisztus mind isteni, mind emberi természeténél fogva mindenütt jelenvaló, így az úrvacsorai kenyérben és borban is ténylegesen jelen van.

73:2 *üstöközi*, es megh pofázza – fejbe üti és megpofozza, pofon veri

73:6–10 *Hoc non ideo dicitur, vt Dei dexteram coelo inclusam existimemus: Perperam igitur faciunt qui ex sessione ad dexteram Dei conantur probare, Christum non nisi in coelo esse: Hoc potius significat, quod cum Dei dextera coelum et terram impleat, consequi necessario, vt regnum CHRISTI et virtus vbique diffundatur.* – Calu: *Ad Ephes: 1. vers: 20.* Marlor: *ibid.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Efezusiaknak írt leveléből* származik: „Nagyszerű erejét Krisztusban mutatta meg, amikor a halálból feltámasztotta, s a mennyben jobbjára ültette”. (Ef 1,20) A Pázmány által idézett szöveget Marloratus kommentárjában találjuk meg: „**Hoc non eo dicitur vt Dei dexteram caelo inclusam existimemus:** sed vt sciamus Christum eo altitudinis euectum esse vt in caelesti Dei gloria, in beata immortalitate, inter Angelos summum fastigium obtineat. **Perperam itaque faciunt qui ex sessione ad dexteram Dei conantur probare Christum non nisi in caelo esse.** Est quidem hoc verissimum, in caelo esse Christi humanitatem, non in terra: sed probatio illa non conuenit: **hoc potius significat, quod quum Dei dextera caelum et terram impleat, consequi necessario vt regnum Christi et virtus vbique diffundatur.**” (*In Pavli Apostoli Epistolas Catholica expositio Ecclesiastica*, MARLORAT 1570, 303.) Pázmány pontosan idéz, néhány tagmodatot kihagyva: „Ezt nem azért mondják, hogy úgy véljük, Isten jobbjá a mennybe van zárva. Helytelen következtetést vonnak le tehát azok, akik abból, hogy Krisztus Isten jobbján ül, azt állítják, hogy Krisztus csak a mennyben van. Ez inkább azt jelenti, hogy mivel Isten jobbjá betölti a mennyet és a földet, szükségszerűen következik, hogy Krisztus országa és ereje mindenfelé szétárad.” Marloratus eredeti gondolatmenete: „Ezt nem azért mondják, hogy úgy véljük, Isten jobbjá a mennybe van zárva, hanem hogy vegyük tudomásul, Krisztus azért lett a magasba emelve, hogy Isten mennyei dicsőségében, a boldog halhatatlanságban az angyalok közt övé legyen a legfőbb hely.

Helytelen következtetést vonnak le tehát azok, akik abból, hogy Krisztus Isten jobbján ül, azt állítják, hogy Krisztus csak a mennyben van. És ez bizony igaz, a mennyben van Krisztus embersége, nem a földön. Ez a magyarázat azonban nem áll meg. Ez inkább azt jelenti, hogy mivel Isten jobbjára betölti a mennyet és a földet, szükségszerűen következik, hogy Krisztus országa és ereje mindenfelé szétárad.

73:11–14 *Locum aliquem imaginari non conuenit, cum Metaphorice dextera, secundam a Deo potestatem significet, non ergo receptus est Christus in coelos, vt beatam quietem procul a nobis colat, sed vt mundo praesideat.* – *Cal: Mar: 16. v. 19.* A hivatkozott bibliai hely Márk evangéliumából származik, Jézus mennybementeléről szól: „Az Úr Jézus, miután szólt hozzájuk, fölment a mennybe, elfoglalta helyét az Isten jobbján”. (Mk 16,19) Kálvin kommentárja: „Quare **locum aliquem imaginari non conuenit, quum metaphorice dextera secundam a Deo potestatem significet.** Consulto autem hoc addidit Marcus, vt sciremus **non receptum fuisse Christum in caelos vt beatam quietem procul a nobis colat, sed vt mundo praesideat** in salutem omnium piorum.” (CALVIN 1555, 446.) Pázmány gondolatmenete és Kálvin eredeti gondolatmenetének kihagyott tagmondatai magyarul: „[Azért] nem helyes valamilyen helyet képzelni, mivel a jobbján metaforikusan az Isten után következő, második hatalmat jelöli. [Márk azt is hozzát teszi bölcsen ehhez, hogy tudjuk,] Krisztus nem azért vétetett föl a mennyekbe, hogy tőlünk távol boldog nyugalomban éljen, hanem hogy [minden hívő üdvösségére] uralkodjék a világon.” Pázmány pontosan idéz, mindössze két tagmondatot hagy ki.

73:17 *Vicariussa* – A vikárius a megyéspüspök helyettese, illetve a püspökség ügyeit ideiglenesen vezető főpap. Az apostoli vikárius a pápa nevében kormányzó főpap, általában fölszentelt címzetes püspök. Itt nem egyházi értelemben áll, hanem Pázmány fordításában: „hely tartója”.

73:18–20 *Cum dicitur Christus in coelo esse, non sic accipi debet, quasi resideat inter sphaeras, sed illic coelum, significat locum sphaeris omnibus superiorem.* – *Caluin: ad Ephes: 4. v. 10. Marl: ibi:* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Efezusiaknak írt leveléből* származik: „Aki leszállt, az emelkedett minden ég fölé, hogy betöltse a mindenséget.” (Ef 4,10) Kálvin kommentárja: „Nam **quum dicitur Christus in caelo esse, non**

sic accipere debemus quasi resideat inter sphaeras, vt stellas numeret: **sed illic Caelum significat locum sphaeris omnibus superiorem**, qui post resurrectionem Filio Dei est destinatus.” (*In Epistolam Pauli ad Ephesios, commentarius*, CALVIN 1557, 358.) Pázmány rövidíti a magyarázatot, kiemeli a lényegét: „Amikor azt mondják, hogy Krisztus a mennyben van, nem úgy kell értelmezni, mintha a szférák közt élne, hanem az a menny egy olyan helyet jelöl, amely minden szféra fölött van.” Kálvin eredeti magyarázatának jelentése: „Mert amikor azt mondják, hogy Krisztus a mennyben van, azt nem úgy kell értelmeznünk, mintha a szférák közt ülne, hogy számolja a csillagokat, hanem ebben az esetben a menny egy, a szféráknál magasabban lévő, a feltámadás után az Isten Fiának rendelt helyet jelöl.”

73:24–26 *Dicitur ad patris dexteram sedere; Hoc vero temporale est, donec praesenti Diuinitatis aspectu fruamur: Regnabit ergo Christus, donec prodierit mundi Iudex*, – *Cal: lib: 2. c. 14 n. 3.* Quo etiam sensu **dicitur ad Patris dexteram sedere. Hoc vero temporale est, donec praesenti divinitatis aspectu fruamur.** [...] **Regnabit ergo Christus, donec prodierit mundi iudex**, quatenus pro infirmitatis nostrae modulo Patri nos coniungit. Az idézett szöveg a szakasz közepén található. Pázmány mondatának és Kálvin eredeti gondolatmenete kihagyott tagmondatainak jelentése: „[Ebben az értelemben] mondják, hogy az Atya jobbján ül. De ez addig tart, mígnem színről színre élvezhetjük isteni jelenlétét. [...] Krisztus tehát addig fog uralkodni, amíg a világ bírójaként meg nem jelenik, [hogy erőtlenségünkben most ő kössön össze minket az Atyával.]” (KÁLVIN 2014, I., 367.) Pázmány pontosan idéz, mindössze rövidít.

73:26–74:1 ezeket mind azzal fejezi be, hogy az utolsó ítélet létszen az Christus kiralságának utolsó cselekedeti – *Lib: 2. c. 15. n. 5.* Cuius rei quaedam hodie cernuntur exempla: plenum vero documentum exstabit ultimo iudicio, quod etiam proprie censeri potest extremus regni eius actus. Pázmány csak magyarul idézi, nem pedig az eredeti latin szöveget, azonban könnyen megtalálható az idézett szakasz, ezzel a mondattal zárul a szakasz. Kálvin mondatának jelentése: „Ennek példái ma is láthatók, de teljességgel majd az utolsó ítéletkor mutatkozik meg igazán, amelyet országa legutolsó eseményének is lehet tekinteni.” (KÁLVIN 2014, I., 379.)

74:3–4 *In sempiternum sedet in dextera Dei* – Hebr: 10. v. 12. Ephes: 1. v. 21.

Pázmány fordítja a latin szöveget: „örökre az Atiánac iobián ül Christus”. A hivatkozott két páli levélrészlet: „Ő ellenben csak egy áldozatot mutatott be a bűnökért, s örökre helyet foglalt az Isten jobbján.” (Zsid 10,12) „Nagyszerű erejét Krisztusban mutatta meg, amikor a halálból feltámasztotta, s a mennyben jobbjára ültette, minden fejedelemségnek, hatalomnak, erőnek és uralomnak, s minden néven nevezhető méltóságnak fölé emelte, nemcsak ezen a világon, hanem az eljövendőben is.” (Ef 1,20–21)

74:5–7 *sedere ad dexteram Dei est summum imperium obtinere: coeli et terrae*

dominium obtinere, plenumque rerum omnium arbitrium, – Cal: Act: 2. v. 34. Ad Rom: 8. v. 34. A hivatkozott bibliai hely az *Apostolok Cselekedeteiből* és a *Rómaiaknak írt levélből* származik: „Mert Dávid nem ment fel az égbe, mégis ő mondja: Így szólt az Úr az én Uramhoz: Ülj a jobbmra” (ApCsel 2,34) és „Ki ítél el? Krisztus Jézus, aki meghalt, sőt fel is támadt, és az Isten jobbján közbenjár értünk?” (Róm 8,34) Kálvin kommentárja az első részhez: „Tantundem enim valet ista locutio, **sedere ad dextram Dei, ac summum imperium obtinere**: quemadmodum postea fusius dicitur.” (CALVIN 1552, 27.) A mondat második feléhez pedig a római levél kommentárja: „Et plus etiam addit, nempe ipsum nunc sedere in Patris dextera: quo significatur, ipsum **caeli ac terrae dominium obtinere, plenumque rerum omnium arbitrium** ac moderationem”. (*In epistolam Pauli ad Romanos Ioan. Calvini commentarius*, CALVIN 1557, 61.) Pázmány a két különböző szövegből kiveszi a hasonló jelentésű részeket: „Az Isten jobbján ülni és a legfőbb hatalmat birtokolni, a mennyei és a földi hatalom birtokában lenni, minden dolgok fölött a teljes irányítás.” Az első kommentár jelentése magyarul: „Hiszen ugyanennyit ér ez a megfogalmazás, hogy ’az Isten jobbján ül’ és ’övé a legfőbb hatalom’, amint ezután bőségesen szó esik majd erről.” A másodiké pedig: „És még azt is hozzáteszi, hogy ő ül az atya jobbján, ami azt jelenti, hogy övé a mennyei és földi hatalom, s minden dolgoknak a teljes igazgatása és kormányzása.”

74:15–16 *Sedet Christus ad patris dexteram, quia eius Vicarius est*, Cal: Matth.

26. v. 64 cap: 22. v. 44. Marci 16. v. 19. – A hivatkozott két evangéliumi részlet: „Magad mondtad – felelte Jézus. – De mondom nektek, mostantól látni fogjátok az Emberfiát, amint a Hatalom jobbján ül, és amint majd

- eljön az ég felhőin.«” (Mt 26,64) „Az Úr Jézus, miután szólt hozzájuk, fölment a mennybe, elfoglalta helyét az Isten jobbján”. (Mk 16,19) Kálvin kommentárja a Máté-részlethez: „**Sedet ergo Christus ad Patris dexteram, quia eius est vicarius**”. (CALVIN 1555, 400.) Pázmány pontosan idéz, a szöveg jelentése: „Krisztus az Atya jobbján ül, mert az ő helytartója”.
- 75:8 dücsösségben el iö viszontagh – *Matt: 26. v. 64.* A hivatkozott bibliai részlet *Máté evangéliumából* való, Jézus a kivégzése előtt Kaifás főpapnak válaszolja arra a kérdésre, hogy ő-e az Isten fia: „»Magad mondtad – felelte Jézus. – De mondom nektek, mostantól látni fogjátok az Emberfiát, amint a Hatalom jobbján ül, és amint majd eljön az ég felhőin.«” (Mt 26,64)
- 75:10 ő mindeneken vralkodic – *Hebr: 2. v. 8.* A hivatkozott bibliai részlet Szent Pálnak a *Zsidókhoz írt leveléből* való: „Lába alá vetettél mindeneket, s úrrá tetted kezéd művei fölött. Ha mindent uralma alá vetett, semmit sem hagyott, ami nem volna neki alávetve. Most ugyan még nem látjuk, hogy minden uralma alatt áll.” (Zsid 2,8)
- 75:11–12 melto iutalommal meghis fizet mindeneknec érdemec szerént – *Ioan: 5. v. 27. Dedit potestatem ei iudicium facere quia filius hominis est.* A hivatkozott bibliai rész *János evangéliumából* való: „s hatalmat adott neki, hogy ítéletet tartson, mert hiszen ő az Emberfia.” (Jn 5,27) Pázmány latinul idézi az evangéliumi mondatot.
- 75:13 Attiánac dücsösseghében vagion – *Philipp: 2. v. 11.* A hivatkozott bibliai rész Szent Pál *Filippieknek írt leveléből* való: „s minden nyelv hirdesse az Atyaisten dicsőségére, hogy Jézus Krisztus az Úr.” (Fil 2,11)
- 75:14 eleueneket es holtakat itylni – *Actor: 10. v. 42. 2. Tim: 4 v. 1.* A hivatkozott két bibliai rész az *Apostolok Cselekedeteiből* és Szent Pál *Timóteusnak írt második leveléből* való: „Megparancsolta nekünk, hogy hirdessük a népnek, és tanúsítsuk, hogy ő az, akit az Isten az élők és holtak bírójául rendelt.” (ApCsel 10,42) „Kérve kérlek az Istenre és Krisztus Jézusra, aki ítélkezni fog élők és holtak fölött, az Ő eljövételére és országára”. (2Tim 4,1)
- 75:15 gonoszokat megh ityl – *Aug: Enchiri: c. 55* Pázmány itt Szent Ágoston művére hivatkozik, amelynek címe *Enchiridion* vagy *De fide, spe et charitate* (Kézikönyv, a hitről, a reményről és a szeretetről). Az 55. caput ezzel a mondattal kezdődik: „Dvobus autem modis accipi potest, quod vivos et mortuos iudicabit, siue vt vivos intelligamus, quos hic nondum mortuos,

sed adhuc in ista carne viuentes inuenturus est eius aduentus: Mortuos autem, qui de corpore, priusquam veniat, exiere, vel exituri sunt.” A mondat jelentése magyarul: „Kétféle módon lehet értelmezni azt, hogy ítélni fog élőket és holtakat, vagy úgy, hogy az élők alatt azokat értjük, akik még nem haltak meg, hanem még ebben a testben élve megérik az eljövételét, a halottak pedig azok, akik már azelőtt eltávoznak vagy el fognak távozni a testből, hogy eljönne.”

75:16–17 mint szent Pal ielenti – *1.Thess: 4 v. 15. 17.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Tesszalonikiaknak írt első leveléből* való: „Az Úr tanítása alapján ugyanis ezt mondjuk nektek: Mi élők, akik az Úr eljöveteléig megmaradunk, nem előzzük meg az elhunytakat.” (1Tesz 4,15) És „A felhőkön velük együtt elragadtatunk a magasba Krisztus elé, és így örökké az Úrral leszünk.” (1Tesz 4,17)

75:17–18 az Noe ideiében tamadot vyzözön, veletlenül kapia az embereket – *Matt: 24. v. 38.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumából* való: „A vízözön előtti napokban ettek-ittak, nősültek, férjhez mentek egészen addig, amíg Noé be nem ment a bárkába”. (Mt 24,38)

75:22–76:1 *Si Christus specie irati iudicis appareat, qui exigit rationem transactae vitae, certo sciamus eum furiosum esse diabolum.* – *Luth: Tomo 5. lat: Witteb: An: 1554 in c. 5. ad Gal: fol: 403. a* Pázmány itt Luther Wittenbergben kiadott összes műveinek 5. kötetében található Szent Pál *Galatákhöz írt levelének* kommentárjára (*In epistolam S. Pauli ad Galatas commentarius secundus ex praelectione D. Martini Lutheri collectus = Opera omnia, Tomus quintus*, Wittenberg, 1554.) hivatkozik, méghozzá az 5. caputra. Az idézett szöveg pontosan a Pázmány által hivatkozott helyen, tehát a 403. recto oldal közepén található: „Ideo **si Christus specie irati iudicis** aut legislatoris **apparuerit, qui exigit rationem transactae uitae, certo sciamus eum furiosum esse diabolum**, non Christum.” Luther mondatának jelentése: „Ezért ha Krisztus a haragos bíró vagy törvényhozó képeben jelenik meg, aki számadást kér az evilági életéről, akkor vegyük tudomásul, hogy az a dühödő ördög, nem Krisztus.” A kiemelésből is látszik, hogy Pázmány pontosan idéz, mindössze egy szót hagy el és a végső lényegét. Ez az idézet azon ritka kivételek közé tartozik, amikor Pázmány úgy idéz, hogy némi ferdítéssel megváltoztatja az eredeti

jelentést. Saját maga fordítja az idézet lényegét: „Luther azt nyíltan tanyta, hogy Christus ez vilaghot megh nem ityli, es ha megh itylné, egieb nem volna, az megh dühült ördöghnel”.

76:3–5 *Neque timendum est, vt in Dei iudicium veniant amplius peccata nostra, a quibus tam preciosa mercede nos absoluit filius Dei, ne qua amplius in nobis resideat immundities*: – *Cal*: Mat: 27. v. 26. *Marl*: ibi: A hivatkozott bibliai rész *Máté evangéliumából* való, Pilátus ítélete Jézusról: „Akkor szabadon bocsátotta Barabást, Jézust pedig megostoroztatta, és átadta nekik, hogy feszítsék keresztre.” (Mt 27,26) Kálvin kommentárja: „**Neque enim timendum est vt in Dei iudicium amplius veniant peccata nostra, a quibus tam pretiosa mercede nos absoluit Dei Filius.** Neque enim vulgari tantum mortis specie defunctus est vt vitam nobis acquireret, sed vna cum cruce nostram in se maledictionem suscepit, **nequa amplius in nobis resideat immundities.**” (CALVIN 1555, 411.) Pázmány Kálvin szövegét is pontosan idézi, annyi különbséggel, hogy a második mondatnak csak az utolsó tagmondatát. Ennek is fordítja a lényegét: „az mi bűneinket soha az ityletre nem viszi az Isten, es bár semmit ne félliünc az itylettül.” Pázmány szövegének és Kálvin eredeti gondolatmenete kihagyott tagmondatainak jelentése: „[Mert] nem kell tartani attól, hogy Isten ítélete szempontjából többet nyomnak a latba a bűneink, amelyektől oly értékes váltságdíjjal szabadított meg az Isten Fia. [Mert nemcsak a halál közönséges módján halt meg, hogy életet szerezzen nekünk, hanem a kereszttel együtt a mi átkunkat is magára vette,] hogy semmilyen módon ne legyen bennünk többet tisztátalanság.”

76:13–14 *Nos peccata fidelium venialia esse pronunciamus, non quia, non mortem mereantur, sed quia non imputantur*. – *Cal*: lib: 3. c. 4. n. 28. *Nos* autem (quod Scriptura iusti et iniusti regula docet) peccati stipendium **pronuntiamus** esse mortem: et animam, quae peccaverit, morte dignam. Caeterum **fidelium peccata venialia esse: non quia non mortem mereantur, sed quia** Dei misericordia nulla est condemnatio iis, qui sunt in Christo Iesu: quia **non imputantur**, quia venia delentur. Az idézett szöveg a szakasz harmadánál található. Pázmány erőteljesen rövidíti a gondolatmenetet: „Mi azt hirdetjük, hogy a hívők bűnei bocsánatosak, de nem azért, mert nem érdemelnek halált, hanem mert nem róják föl nekik.” Kálvin eredeti gondolatmenete magyarul: „Mi pedig azt

mondjuk (amit a Szentírás az igaz és hamis dolgok megkülönböztetésének szabályaként tanít), hogy a bűn zsoldja a halál, és aki pedig vétkezik, méltó a halálra. Különböztet a hívők bűnei bocsánatosak, de nem azért, mintha nem érdemelnének halált, hanem azért, mert Isten irgalmából nincs kárhozzátó ítélet azok fölött, akik Krisztus Jézusban vannak, ugyanis a bűnöket nem számítják be nekik, mert a kegyelem eltörli.” (KÁLVIN 2014, I., 495.)

76:19 Nicoenum Concilium – lásd 38:6. jegyzet.

76:19 Angiállal – *Luc: 1 v. 33* – A hivatkozott bibliai hely *Lukács evangéliumából* származik, Jézus születésének Gábrriel arkangyal általi hírül adásának részlete: „és uralkodni fog Jákob házán örökké, s országának nem lesz vége.” (Lk 1,33)

76:19–20 Daniel prophetáual – *Daniel: 7 v. 14. 27. Micheae 4 v. 7. Apocal: 11 v. 15. Isa: 9. v. 7* – A hivatkozott bibliai helyek *Dániel könyvéből*, *Mikeás könyvéből*, a *Jelenések könyvéből* és *Izajás könyvéből* valók: „Hatalmat, méltóságot és királyságot adott neki. Minden népnek, nemzetnek és nyelvnek neki kellett szolgálnia. Hatalma örök hatalom volt, amely nem enyészik el soha, és királysága nem megy veszendőbe.” és „Azután a Fölséges szentjeinek népe nyeri el a királyságot, a hatalmat és a legnagyobb országot az egész ég alatt. Az ő országa örökkévaló ország lesz, neki szolgál, és neki engedelmeskedik minden uralkodó.” (Dán 7,14 és 27) „A sántákat maradékká teszem, a gyengéket hatalmas néppé, s az Úr uralkodik majd rajtuk a Sion hegyén mostantól fogva mindörökké.” (Mik 4,7) „A hetedik angyal is megfújta a harsonát. Nagy szózatok hallatszottak az égben: »Urunk és Fölkentje megszerezte az uralmat a világ felett, és uralkodni fog örökkön-örökké!«” (Jel 11,15) „Az Úr kimondta Jákobra a szót, és az utol is érte Izraelt”. (Iz 9,7)

76:20 *Cuius regni non erit finis* – Pázmány fordítja: „országának vége nem léssen”.

76:23 Pal Apostolt – *1.Cor: 15. v. 24. 28.* A hivatkozott páli szöveg a *Korintusiakhoz írt első levélből* való: „Azután következik a vég, amikor is (Krisztus) átadja az Istennek, az Atyának az uralmat, miután minden felsőbbiséget, hatalmat és erőt megsemmisített.” és „S ha majd minden alá lesz neki vetve, maga a Fiú is aláveti magát annak, aki mindent alávetett neki, hogy Isten legyen minden mindenben.” (1Kor 15,24 és 28)

77:8 *subiectioiat* – alávetését; Pázmány magyarázó fordítása: „Isteni birodalom alatt való létet”.

77:13 *Tract. 121. in Ioan. et Sermon. 547. de Tempore* – Pázmány itt Krisztus sebhelyeiről beszél és Szent Ágoston két művére hivatkozik. Az első a *Tractatus in Iohannis evangelium* (Értekezések János evangéliumáról), a műben található 124 beszédből a 121-es számúra. Ennek az 5. fejezetében esik szó a sebekről Tamás apostol hitetlenkedése kapcsán. A másik pedig a *Sermones de Tempore*, az egyházi év különféle ünnepei alkalmából mondott beszédek. A nyomtatványban lévő 547-es szám elírás lehet, valójában a 147. (modern számozással a 242.) beszédben teszi fel Szent Ágoston konkrétan azt a kérdést, hogy miért támadt fel az Úr sebhelyekkel (= „Quare ergo dominus cum suorum vulnerum cicatricibus resurrexit?”). Az egyházatya válasza egyébként a kérdésre az, hogy azért, mert egyrészt megtehetette, hatalmában állt, másrészt ezzel akarta meggyőzni az egyes kétkedőket (mint például Tamás apostolt).

77:16–17 *Stultum et anile delirium fuit, plagis adhuc confossum imaginari, cum adueniet mundi Iudex*: – *Cal. Luc. 24. v. 39.* A hivatkozott bibliai hely *Lukács evangéliumából* származik, Jézus a halála után megjelenik a tanítványainak: „Nézzétek meg a kezem és a lábam! Én vagyok. Tapogassatok meg és lássatok! A szellemnek nincs húsa és csontja, de mint látjátok, nekem van.” (Lk 24,39) Kálvin az ehhez a vershez írt kommentárjának az utolsó mondata: „Caeterum **stultum et anile delirium fuit, plagis adhuc confossum imaginari quum adueniet mundi iudex.**” (CALVIN 1555, 438.) Pázmány idézetének jelentése: „[Egyébként] ostoba és vénaszonyos lázalom volt azt képzelni, hogy mindaddig csapások sújtanak, amíg el nem jön a világ bírása.” Pázmány semmit nem változtat az eredetin.

78:8 Nicaeabeli szent göleközet – lásd 38:6. jegyzet.

78:12 Harpyanc – a harpüiák (vagy latinosan harpeiák, háрпиák) mitológiai lények, eredetileg félig madártestű szárnyas női szörnyek. Később már mindössze – Pázmány is ilyen értelemben használja – mindent beszeny-nyező, kártékony, gonosz lények.

78:15–16 *Spiritus sanctus est essentialis Dei virtus*. – *Cal. lib. 1. c. 13. n. 22.* Quanquam autem non fit **Spiritus** mentio nisi in historia creationis mundi, non tamen illic inducitur ut umbra, sed **essentialis Dei virtus**, quum narrat Moses informem quoque

illam massam fuisse in eo suffultam. Az idézett szöveg a szakasz kétharmadánál található. Pázmány erősen rövidíti Kálvin szövegét, nála végül mindössze annyi marad, hogy „a Szentlélek az isteni lényeg ereje”. Az eredeti kálvini szöveg magyar fordítása: „S bár a Szentírás voltaképpen csak a világ teremtése kapcsán említi a Szentlelket, ebből még nem következik, hogy csak árnyék lett volna. A teremtés előtt a forma nélküli őselemek fölött lebegett, ahogy Mózes mondja, ami azt jelenti, hogy ő volt az isteni lényeg ereje.” (KÁLVIN 2014, I., 111.)

78:16 Sabellius – Szabelliosz (Sabellius; 3. sz.) tévtanító volt, 217 körül érkezett Rómába. A róla elnevezett eretnekmozgalom a szabellianizmus, amely a Szentháromság személyeinek valóságát és különbözőségét tagadó szekta. Szabelliosz tanítása nem maradt fenn, nézeteit csak a cáfolatokból ismerjük. Tanításának lényege, hogy az Atya, a Fiú és a Szentlélek mindössze három különböző neve és megjelenési formája az egyszemélyű Istennek.

78:18 *essentiale* – lényegi

78:21–22 *Virtus essentialis* – lényegi erő

78:26–28 *Horrendum est dicere quod pater filium et spiritum sanctum formando, suam in eos deitatem transfudit. Quomodo creator qui omnibus dat esse, non erit ex seipso, sed essentiam aliunde mutuabitur?* – Cal: lib: I. c. 13. n. 23. Nebulones enim quidam, ut Serveticae impietatis invidiam ac dedecus effugerent, tres quidem personas esse confessi sunt, sed ratione addita, **quod Pater** qui vere et proprie unicus est Deus, **Filium et Spiritum formando, suam in eos deitatem transfudit.** Nec vero abstinere ab **horrendo loquendi** genere, Patrem hac nota distinguere a Filio et Spiritu, quia sit solus essentia. [...] **Quomodo autem creator qui omnibus esse dat, non erit ex seipso, sed essentiam aliunde mutuabitur?** Pázmány ennek az idézetnek a két mondatát a szakasz különböző helyeiről veszi át, az elsőt a szakasz elejéről, a másodikat a közepéről. Pázmány erőteljesen rövidíti a gondolatmenetet, nem változtat ugyan az eredeti értelmén, de kihagyja Kálvin hosszú magyarázatát arról, hogy mindezt mások mondják. Nem állítja ugyan, hogy ezek Kálvin gondolatai, ám a magyarázat nélkül idézve megtévesztő lehet: „Szörnyű dolog azt mondani, hogy az Atya, amikor megformálta a Fiút és a Szentlelket, a saját maga istenségét öntötte beléjük. A teremtő, aki mindenkinek létezést ad, hogyhogy nem önmagától,

hanem máshonnan szerzi be?” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Néhány ködös agy el szeretné kerülni a Servet-féle hitetlenség miatt támadt gyűlöletet és szégyent, ezért vallják ugyan, hogy valóban három isteni személy van, de hozzáteszik azt az okoskodást is, hogy az Atya az igazi és tulajdonképpen egyetlen Isten, aki a Fiút és a Szentlelket úgy formálta, hogy átárasztotta beléjük a maga istenségét. Nem riadnak vissza attól a szörnyű mondástól sem, hogy az Atyát az különbözteti meg a Fiútól és a Lélektől, hogy ő az egyedüli lényegadó. [...] Hogyan lehetséges tehát, hogy a másoknak életet adó teremtő lényegét nem önmagától, hanem máshonnan kapja?” (KÁLVIN 2014, I., 112–113.)

79:1 Christus Vrunc, azt mondgia – *Ioan: 15. v. 26.* A hivatkozott bibliai hely *János evangéliumából* való: „Ha eljön a Vigasztaló, akit az Atyától küldök, az Igazság Lelke, aki az Atyától származik, ő majd tanúságot tesz rólam.” (Jn 15,26)

79:2 szent Agoston magiarázza – *Aug: Tractat: 99. in Ioan: Pázmány* itt ismételtén (lásd 77:13) Szent Ágoston *Tractatus in Johannis evangelium* (Értekezések János evangéliumáról) című művére hivatkozik, a 99. beszédre. A beszéd 8. fejezetében hivatkozik a fenti (79:1) jánosi versre, itt mondja, hogy a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik. („Si ergo et de Parte et de Filio procedit Spiritus sanctus”.)

79:7–8 *Solus Christus nobis propositus est ad quem se tota fides nostra applicet et in quo conquiescat.* – *Cal: Rom: 1. v. 3. Marl: ibi:* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Rómaiaknak írt leveléből* származik: „Fiáról, Jézus Krisztusról, a mi Urunkról. Ő test szerint Dávid nemzetségéből született”. (Róm 1,3) Kálvin kommentárja a szöveghez: „Nam quum ipse via et expressa imago Patris, non mirum est, eum **solum nobis proponi ad quem se tota fides nostra applicet, et in quo consistat.**” (*In epistolam Pauli ad Romanos Ioan. Calvini commentarius*, CALVIN 1557, 2.) Pázmány csak a mondat második részét idézi: „A mi végső célunk Krisztus, akihez egész hitünk igazodik és akiben megnyugszunk.” Kálvin eredeti mondata magyarul: „Mivel ő az Atya élő és kifejezett képmása, nem meglepő, hogy egyedül ő van élénk állítva, mint akihez egész hitünk igazodik, és akin egész hitünk áll.”

79:10 Nicaeabeli göleközetnec – Lásd 38:6. jegyzet.

- 79:11 szent Peter tanítása tartia – 2.Pet: 1. v. 21. A hivatkozott bibliai hely Szent Péter második leveléből való: „Hisz sohasem keletkezett jövendölés emberi akaratból, hanem mindig csak a Szentlélektől sugalmazva beszéltek – Isten megbízottaiként – a szent emberek.” (2Pt 1,21)
- 79:15–16 *Matthaeus abusus videtur testimonio prophetae in alium sensum*: – Cal: Mat: 4. v. 13. A hivatkozott bibliai hely Máté evangéliumából származik: „Elhagyta Názaretet, és a tenger melletti Kafarnaumba költözött, Zebulun és Naftali vidékére.” (Mt 4,13) Kálvin kommentárja: „Haec historia nihil habet difficultatis, nisi quod **Matthaeus Prophetae testimonio abusus videtur in alium sensum**.” (CALVIN 1555, 76.) A szöveg magyar jelentése: „Ez a történet nem okoz semmilyen nehézséget, kivéve, hogy úgy tűnik, Máté más értelemben használja a prófétai tanúságtételt.” Pázmány pontosan idéz, noha csak a mondat második felét.
- 79:16–17 *videtur parum apposite citari, imo in alium sensum torqueri hoc vaticinium*. – Matth: 8. v. 17. A hivatkozott bibliai hely Máté evangéliumából származik, Jézus kafarnaumi működéséről szól, amikor sorra gyógyítja a betegeket: „hogyan beteljesedjen Izajás jövendölése: »Magára vállalta bajainkat és hordozta betegségeinket.«” (Mt 8,17) Kálvin kommentárja: „**Videtur parum apposite citari, imo in alienum sensum torqueri hoc vaticinium**.” (CALVIN 1555, 82.) A szöveg Izajásra és a jövendölésére vonatkozik, jelentése magyarul: „Úgy tűnik, nem jól idézi, hanem más értelmet ad ennek a jövendölésnek.” Pázmány pontosan idéz.
- 79:18–20 *Quomodo nomen Hieremiae obrepserit, me nescire fateor, certe errore positum est nomen Hieremiae, Alter etiam locus, nisi dextre accomodetur in alienum sensum male detortus videri possit*. – Cal: Matt: 27. v. 9 A hivatkozott bibliai hely Máté evangéliumából való, Júdas kétségbeeséséről szól: „Így beteljesedett, amit Jeremiás próféta jövendölt: Fogtam a harminc ezüstöt, annak árát, akit ennyire becsültek, akit Izrael fiai becsültek ennyire.” (Mt 27,9) Kálvin kommentárja: „**Quomodo Ieremiae nomen obrepserit, me nescire fateor, nec anxie laboro. Certe Ieremiae nomen errore positum esse pro Zacharia, res ipsa ostendit: quia nihil tale apud Ieremiam legitur, vel etiam accedat. Alter autem ille locus nisi dextre accomodetur, in alienum sensum male detortus videri posset**.” (CALVIN 1555, 404.) Pázmány erőteljesen rövidít: „Bevallom, nem tudom,

hogy került ide Jeremiás neve, alighanem tévedés Jeremiás nevét említeni itt. A másik idézet is, ha nem helyesen használják, úgy tűnhetik, hogy helytelenül lett értelmezve.” Az eredeti kálvini szöveg magyarul: „Hogy Jeremiás neve hogyan került ide, bevallom, nem tudom, s nem is nagyon foglalkozom vele. Bizonyára tévedésből került Jeremiás neve Zakariás helyett (a szövegbe), mivel semmi ilyesmiről nem olvasunk Jeremiásnál, még ha lehetséges is lenne. Ami pedig a másik helyet illeti, ha nem helyesen használják, úgy tűnhetik, hogy rosszul lett értelmezve.”

79:23–80:1 *Vt nunquam extinguitur Spiritus sanctus, ita fidem quam semel insculpsit piorum cordibus, euanescere et perire impossibile est. Quibus semel infixi Dei veritas, nunquam effluit.* – *Cal: Mat: 13. v. 20.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumából* származik, a magvetőről szóló példabeszéd magyarázatának részlete: „A köves talajba hullott ellenben az, aki meghallgatja a tanítást és szívesen be is fogadja”. (Mt 13,20) Kálvin kommentárja: „Sermo Dei manet in aeternum, in cordibus fidelium impleri dicit, **quibus semel infixi Dei veritas nunquam effluit**, sed vsque ad finem viget. [...] Porro **vt nunquam extinguitur Spiritus ille: ita et fidem quam semel insculpsit piorum cordibus, euanescere et perire impossibile est.**” (CALVIN 1555, 195–196.) Pázmány megcseréli a idézetben a mondatokat, a későbbit teszi előre és a korábbi hátra: „Ahogyan sohasem alszik ki a Szentlélek, úgy a hit, amely egyszer már bele lett vésve a hívők szívébe, sem tud eltűnni és elpusztulni. Akinek a szívébe egyszer már bevésődött Isten igazsága, az onnan sohasem távozik.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Isten szava mindörökké megmarad, azt mondja, hogy a hívők szívét betölti, s amibe egyszer bevésődött az Isten igazsága, onnan sohasem távozik, hanem mindvégig megmaradt. [...] Azután pedig sohasem alszik ki ez a Lélek, úgy, hogy lehetetlenség, hogy az a hit, amelyet egyszer már belevésített a hívők lelkébe, semmivé váljék és elpusztuljon.”

80:2–3 *Quos inseruit semel Christus in suum corpus, eorum neminem perire sinit.* – *Cal: lib: 3. c. 22. n. 7.* Potuit ergo Iudas, quum perfide Apostolatum gereret, diabolus esse deterior: sed **quos inseruit semel Christus in corpus suum, eorum neminem perire sinet**: quia in conservanda eorum salute quod pollicitus est praestabit: nempe exseret Dei potentiam, quae maior omnibus est. Az idézett szöveg a szakasz háromnegyedénél található. Pázmány pontosan idéz, de rövidít:

„Akiket egyszer Krisztus beolt a maga testébe, azok közül senkit sem hagy elveszni.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Az apostolságot hűtlenül viselő Júdás még az ördögnél is rosszabb lehetett volna; de akiket Krisztus egyszer beolt a maga testébe, azok közül senkit sem enged elveszni; mert teljesíti, amit megígért, hogy üdvösségüket megőrzi; vagyis kiárasztja rájuk Isten erejét, amely mindennél nagyobb.” (KÁLVIN 2014, II., 95.)

80:3 *Electorum fides extra periculum defectionis est. – Lib: 3. c. 24. n. 6.*

Iam vero neque hoc dubium est, quum orat Christus pro omnibus **electis**, quin idem illis precetur quod Petro, ut nunquam deficiat **fides** eorum. Ex quo elicimus, **extra periculum defectionis esse**, quia eorum pietati constantiam postulans Filius Dei repulsam passus non est. Az idézett szöveg a szakasz végén található. Pázmány ismét rövidít: „A választottak hitét nem fenyegeti az a veszély, hogy megfogyatkoznék.” Kálvin eredeti szövegének jelentése: „Sőt, az sem kétséges, hogy amikor Krisztus a választottakért imádkozott, ugyanazt kérte számukra, amit Péter számára is kért: el ne fogyatkozzék a te hited. Ebből arra következtethetünk, hogy nem fenyegeti őket az elhanyaglás veszélye, mert ha Isten Fia könyörög azért, hogy hitük szilárd maradjon, ő bizonyosan nem utasítatja vissza.” (KÁLVIN 2014, II., 119–120.)

80:7 *Imputaltatic – beszámítják*

80:9 *In summum cumulum infidelitatis erupit. – Cal: Mat: 26. v. 74* A hivatkozott bibliai részlet Máté evangéliumából származik, arról szól, hogy Péter megtagadja Jézust: „Erre már esküdni és átkozódni kezdett: »Nem ismerem azt az embert!« Azon nyomban megszólalt a kakas.” (Mt 26,74) Kálvin kommentárja: „Hac tertia abnegatione **in summum cumulum erupit** Petri erga Magistrum **infidelitas**”. (CALVIN 1555, 402.) Pázmány rövidíti, de az értelmén nem változtat: „A hűtlenség legmagasabb csúcsára tör.” Kálvin mondata magyarul: „Ezzel a harmadik megtagadással Péter hűtlensége a Mester iránt a legmagasabb csúcsra tör.”

80:13 *szent Lukacz azt yria – Actor: 8. v. 12.* A hivatkozott bibliai hely az *Apostolok Cselekedeteiből* való, Simon mágus történetét beszéli el: „De amikor hittek Fülöpnek, aki Isten országáról és Jézus Krisztus nevéről beszélt nekik, megkeresztelkedtek, férfiak és nők egyaránt.” (ApCsel 8,12)

80:14 *Simon Magus – Simon mágus (Kr. u. 1. sz.) az első eretnek, varázsló, görög nyelven alkotó szamaritánus, vallásalapító. Életéről nincsenek*

- pontos adataink, valódi neve sem ismert. A Kr. u. 40-es években Rómában működött. Fülöp diakónust hallgatva megtért. A csodatettek láttán pénzért akarta megszerezni az apostoloktól az erőt, hogy ő is közvetíthesse a Szentlelket, de Péter apostol határozottan elutasította (ApCsel 8,9–24). Az apokrif *Péter apostol cselekedetei* mondja el Simon mágus és Szt. Péter vitáját Rómában. (Magyar fordítása: *Töredékek a Péter evangéliumából I.–II.*, VANYÓ 1988, 262–268. Fordította Vanyó László.) Az egyházatyák szerint személye az eretnesség, bűne (simónia) a hitetlenség ősmintája.
- 82:16 szent Pal azt mondja – *1.Tim: 1. v. 19. Cap: 4. v. 1* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Timóteusnak írt első levelének* két verse: „Tarts ki a hitben, és őrizd meg tisztán a lelkiismeretedet. Ezt néhányan elvesztették, s ezért a hitben hajótörést szenvedtek.” és „A Lélek világosan állítja, hogy a végső időkben némelyek elpártolnak a hittől, megtévesztő szellemekre és ördögi tanításra hallgatnak.” (1Tim 1,19 és 4,1)
- 82:14–15 egy feiec vagion az Christus – *Ephes: 1. v 23. Coloss: 1. v. 18.* A két hivatkozott bibliai hely szent Pál *Efezusiaknak írt leveléből* és a *Kolosz-szeieknek írt leveléből* való: „ez az ő teste és a teljessége annak, aki mindenben mindent teljessé tesz.” (Ef 1,23) „Ő a testnek, az Egyháznak a feje. Ő a kezdet, az elsőszülött a halottak közül, hogy övé legyen az elsőség mindenben.” (Kol 1,18)
- 82:15 egy testnec thagiai – *Rom: 12. v. 5. 1.Cor: 10 v 17.* A két hivatkozott bibliai hely szent Pál *Rómaiaknak írt leveléből* és a *Korintusiaknak írt első leveléből* való: „sokan egy test vagyunk Krisztusban, egyenként azonban tagjai vagyunk egymásnak”. (Róm 12,5) „Mi ugyanis sokan egy kenyér, egy test vagyunk, mivel mindnyájan egy kenyérből részesülünk.” (1Kor 10,17)
- 82:16 faidalmat saynálliac – *Ephes: 4. v. 2. 1.Cor: 12. v 12 et 15* A három hivatkozott bibliai hely szent Pál *Efezusiaknak írt leveléből* és a *Korintusiaknak írt első leveléből* való: „teljes alázatban, szelídségben és türelemben. Viseljétek el egymást szeretettel.” (Ef 4,2) „A test ugyan egy, de sok tagja van, a testnek ez a sok tagja azonban mégis egy test. Így Krisztus is.” „Ha a láb azt mondaná is: »Nem vagyok kéz, tehát nem tartozom a testhez«, azért a testhez tartozik.” (1Kor 12,12 és 15)

82:22 *Particeps ego sum omnium timentium te.* – *Psal: 118. v. 63.* Az idézett bibliai vers a *Zsoltárok könyvéből* származik: „Barátja vagyok mindazoknak, akik félnek téged, mindazoknak, akik követik parancsaidat.” (Zsolt 119,63) Pázmány az első részt idézi.

82:25–83:3 *Electi Dei omnes, sic in Christo connexi, vt quemadmodum ab vno capite pendent, sic in vnum corpus coalescunt, ea inter se compage cohaerentes, qua eiusdem corporis membra.* – *Cal: lib: 4 c. 1. n. 2.* Quin **sic electi Dei omnes in Christo sunt connexi, ut quemadmodum ab uno capite pendent, ita in unum velut corpus coalescant, ea inter se compage cohaerentes, qua eiusdem corporis membra:** Az idézett szöveg a szakasz utolsó negyedében található. Pázmány mondatának és Kálvin eredeti gondolatmenete kihagyott tagmondatainak jelentése: „[Sőt,] Krisztusban úgy kapcsolódik egymáshoz Isten valamennyi kiválasztottja, hogy [mivel] egyetlen főtől függnek, egy testté [is] olvadnak össze, és illő rendbe összeszerkesztve ugyanazon test tagjai lesznek”. (KÁLVIN 2014, II., 152.) Pázmány pontosan idéz, a kiemelésből is látszik, mindössze néhány kötőszót hagy el.

83:13–16 *His inuentis conatus est Satan Christi coenam inquinare, ne eius puritas in Ecclesia retineretur, signum extulit, quo non modo obscuraretur, et peruerteretur, sed poenitus oblitterata et abolita euanesceret:* – *Cal: lib: 4 c. 18. v. 1.* **His et similibus inuentis conatus est Satan,** velut offusis tenebris, sacram **Christi Coenam** infuscare et **inquinare, ne saltem eius puritas in ecclesia retineretur.** Sed horrendae abominationis caput fuit, quum **signum extulit, quo non modo obscuraretur et peruerteretur, sed penitus oblitterata et abolita evanesceret** et ex hominum memoria excideret: Az idézett szöveggel kezdődik a szakasz, Pázmány nem változtat az értelmén, viszont rövidíti: „A Sátán ezen találmányokkal igyekszik Krisztus vacsoráját bemocskolni, hogy ne maradjon meg az egyházban tisztán, kitűzte a jelet, hogy azzal ne csak elhomályosítsa és megrontsa, hanem teljesen eltörölje és megszüntesse.” Kálvin eredeti gondolatmenete magyarul: „Ilyen és hasonló találmányokkal, mintegy sötétséget árasztva, igyekszik a Sátán Krisztus szent vacsoráját bemocskolni és megrontani, hogy ne maradjon meg tisztán az egyházban. E rettenetes utálatosság akkor kezdődött, amikor kitűzte a harci jelvényt; ezzel a szent vacsorát nemcsak elhomályosította és megrontotta, hanem

- teljesen eltörölte és megszüntette, és kiirtotta az emberek emlékezetéből”. (KÁLVIN 2014, II., 467.)
- 83:16 *Ab annis mille collapsa fuere omnia: – Cal: lib: de Scandalis sub finem fol: 873. opus a Galasio collector.* Lásd 33:12–13.
- 83:17 *Lib: 4. c. 1. n. 11. pura verbi praedicatio aliquot saeculis euanuit. –* Eius arte factum est, ut **pura verbi praedicatio aliquot saeculis evanuerit**: Az idézett szöveg a szakasz harmadánál található, a Sátánról szól ez a rész. Pázmány mondatának és Kálvin eredeti gondolatmenete kihagyott tagmondatainak jelentése: „[Mesterkedésének lett eredménye, hogy] az ige tiszta hirdetése évszázadokig szünetelt”. (KÁLVIN 2014, II., 161.) Pázmány pontosan idéz, ám csak a második tagmondatot.
- 83:18 *Sadoletum –* Jacopo Sadoletto (Iacobus Sadoletus; 1477–1547) püspök, bíboros, humanista és reformátor. Legfőbb célja volt, hogy a protestánsokat békés úton visszatérítse a katolikus egyházhoz. Felhívást intézett a genfi szenátushoz, hogy térjenek vissza a katolikus hitre, a genfiiek viszont Kálvint kérték meg, hogy válaszoljon neki, amelyet ő meg is tett *Epistola ad senatum populumque Genevensem, qua in obedientiam Romani Pontificis eos reducere conatur [...]*: *Ioannis Caluini Responsio* címmel. Strasbourgban jelent meg 1539 szeptemberében, közli a bíboros levelét és Kálvin válaszát is.
- 83:18–20 *contra Sadoletum fol: 114. opuscul: Collector: an Gallasio: sublata solius fidei iustificantis cognitione, et Religio abolita, et Ecclesia destructa est: –* ez a Pázmány által idézett írás (*Ioannis Caluini responsio*) is a Gallars által kiadott kisebb munkák összkiadásának kötetében található (lásd 33:12–13). A Jacopo Sadoletóval való levélváltást lásd az előző jegyzetben (83:18). Pázmány ismét megadja a pontos oldalszámot, az idézett szöveg az oldal közepén található: „**Fidei iustificationem** primo loco attingis: de qua nobis primum et acerrimum certamen vobiscum est. Est ne illa spinosa, et inutilis questio? At, **sublata eius cognitione**, et Christi gloria extincta **est, et abolita religio, et Ecclesia destructa**, et spes salutis penitus eversa.” Pázmány pontosan idézi, viszont a retorikai kitérőket, kérdéseket mellőzi: „a megigazulásra vezető hit megismerésének megszüntetésével a vallás is megszűnik és az egyház is leomlik”. Kálvin eredeti gondolatmenete: „A megigazulásra vezető hitet az első

helyen érinted. Ezzel kapcsolatban van nekünk veletek az első és a legkeményebb küzdelmünk. Ez szörszálhasogató és haszontalan kérdés? Ha ennek a megismerésével nem foglalkozunk, akkor Krisztus dicsősége is elhamvad, a vallás is megszűnik, az Egyház is leomlik és az üdvösség reménye is teljesen megszűnik.”

83:20–21 fol: 128. *Innumeris superstitionibus prostituta erat Ecclesia, et foedissimo adulterij genere inquinata*: – Az idézett szöveg ismételtén a fenti Kálvin-kiadásból (83:18–20) való, Pázmány pontosan adja meg a foliószámot, az oldal harmadánál található: „Nonne peregrinis doctrinis tentata, immo violata fuerat, a vestra factione **Ecclesiae** castitas? Nonne violenter a vobis fuerat **innumeris superstitionibus prostituta**? Nonne **foedissimo illo adulterij genere**, simulacrorum cultu, **inquinata** erat?” Pázmány erőteljesen rövidít: „Az Egyházat számtalan babonáság gyalázta meg és a parázñaság legrútabb fajtája szennyezte be”. Kálvin eredeti gondolatmenete: „Hát nem kísértették-e meg, sőt nem tettek-e erőszakot idegen tanítások a ti felekezetetek részéről az Egyház tisztaságán? Hát nem ti gyaláztátok-e meg erőszakosan számtalan babonásággal? Nem szennyezte-e be a parázñaság legrútabb fajtájával, a képmások tiszteletével?”

83:22 *Anteactis saeculis, nulla verae Ecclesiae facies extitit*. – *Cal: praefat: Instit: sub finem*. Sic **anteactis saeculis** Dominus hominum ingratitudinem ultus est: nam quia veritati suae obedire noluerant, et lucem suam exstinxerant, eos excoecatos sensu, et absurdis mendaciis ludi, et altis tenebris immergi passus est, ut **nulla verae ecclesiae facies exstaret**: interim tamen suos et dispersos et delitescentes in mediis erroribus et tenebris ab exitio servavit. Az idézett szöveg az *Institutio* bevezető ajánlólevelében található, Pázmány azt írja, hogy *sub finem* (= a vége előtt), ez azonban némiképp félrevezető, a 22 oldalas *Praefatio* 16. oldalán olvashatjuk. Itt is jelentősen rövidít Pázmány: „A korábbi századokban az igaz egyház arca nem létezett”. Kálvin teljes szövege magyarul: „Az elmúlt századokban is így bosszulta meg Isten az emberi hálátlanságot. Amikor ugyanis nem akartak engedelmeskedni az igazságának, világosságát pedig kioltották, megengedte, hogy megvakított érzékekkel egyrészt lehetetlen hazugságok játékszerei legyenek, másrészt sűrű sötétségbe süllyedjenek, hogy az igaz egyháznak semmiféle színe ne legyen látható.” (KÁLVIN 2014, I., 26.)

- 83:23–24 *De vera Eccles: Reformandae Ratio. sub initium fol: 75l. opuscul.*
Ita saeculis aliquot lacerata et dissipata fuit Ecclesia vt destituta fuerit
veris pastoribus: – ez a Pázmány által idézett újabb Kálvin-írás (*Vera*
Christianae pacificationis, et Ecclesiae reformandae ratio = A keresztény
megbékélés és az Egyház reformálásának igaz módja) is a Gallars által
kiadott kisebb munkák összkiadásának kötetében található (lásd 33:12–
13). Pázmány itt is megadja a pontos foliószámot, a szöveg azonban nem
ezen, hanem két lappal később az oldal alján található: „Non abs re conten-
dimus, **ita saeculis aliquot laceratam et dissipatam fuisse Dei Ecclesiam,**
vt destituta fuerit veris pastoribus.” Pázmány pontosan idézi a máso-
dik tagmondattól: „annyi század alatt úgy szétmarcangolták és szétszór-
ták Isten Egyházát, hogy az igaz pásztorok elhagyták.”
- 83:26 oly tulajdonságghat adgia Z. Pal – *Ephes: 4. v. 12.* A hivatkozott bibliai
részlet Szent Pál *Efezusiaknak írt leveléből* való: „hogy szolgálatuk betöl-
tésére neveljék a szenteket, és fölépítsék Krisztus testét”. (Ef 4,12)
- 84:1 Vrunkis oly ielét adgia – *Matt: 16. v. 18.* A hivatkozott bibliai hely *Máté*
evangéliumából való: „Én is mondom neked: Péter vagy, erre a sziklára
építem egyházamat, s az alvilág kapui sem vesznek rajta erőt.” (Mt 16,18)
- 84:2 szent Pal mondasa szerent – *1.Tim: 3. v. 15.* A hivatkozott bibliai hely
Szent Pál *Timóteusnak írt első leveléből* való: „hogy ha késném is; tudd,
hogyan kell viselkedned Isten házában, amely az élő Isten egyháza,
az igazság oszlopa és biztos alapja.” (1Tim 3,15)
- 84:4 az igassághnac lelke – *Ioan: 14. v. 16.* A hivatkozott bibliai hely *János*
evangéliumából való: „én meg majd kérem az Atyát, és más vigasztalót ad
nektek: az Igazság Lelkét, aki örökké veletek marad.” (Jn 14,16)
- 84:4 igassághra vezérli ötet – *Cap: 16. v. 13.* A hivatkozott bibliai hely *János*
evangéliumából való: „Hanem amikor eljön az Igazság Lelke, ő majd elve-
zet benneteket a teljes igazságra. Nem magától fog beszélni, hanem azt
mondja el, amit hall, és a jövődőt fogja hirdetni nektek.” (Jn 16,13)
- 84:5 soha az Isten Ighyie ő benne meg nem fogiatkozic – *Isa: 59. v. 21.* A hivat-
kozott bibliai vers *Izajás könyvéből* származik: „Én pedig ilyen szövetséget
kötök velük – mondja az Úr. A lelkem, amely rajtad nyugszik, és a szavaim,
amelyeket ajkadra adtam, nem hagyják el ajkadat, sem gyermekeid ajkát,

sem gyermekeid gyermekeinek ajkát, mostantól mindörökre – mondja az Úr.” (Iz 59,21)

84:10 *Inuisibilis* – láthatatlan

84:19–20 *Ex locis. De satisfactione. De Indulgentijs: De Purgatorio*: – Ezekből a helyekből. Az elégtételről, a bűnbocsánatról, a tisztítótűzről. Pázmány itt az *Institutio* 3. könyvének 5. fejezetére utal, amelynek címe: Az elégtétel kiegészítő eszközei: a búcsú és a purgatórium (*De supplementis quae ad satisfactiones adiiciunt, nempe indulgentiis et purgatorio*).

85:12 *poenitentiat* – bűnbánatot

85:13–14 ő nem akarja az bűnösök veszedelmet, hanem megh tereset. – *Ezech: 18. v. 21. c. 33. v. 12.* A hivatkozott két bibliai hely *Ezekiel könyvéből* származik: „De ha a bűnös szakít minden bűnével, amelyet elkövetett, megtartja parancsaimat, a törvényhez és az igazsághoz igazodik, életben marad és nem hal meg.” „Te meg, emberfia, mondd meg néped fiainak: az igazat igaz volta nem menti meg, ha egy napon félrelép, és az istentelent, ha egy napon megtér, nem tartja béklyóban istentelensége, ahogy az igaz sem marad életben, ha egy napon mégis vétkezik.” (Ez 18,21 és 33,12)

85:19–20 az ember minden cselekedetibe vétkezik, es bűnben esic: – *Ita Cal: lib: 1. c. 1. n. 2. Lib: 2. c. 1. n. 9. et c. 3. Titul: lib: 3. c. 12. n. 4 et c. 14. n. 9. 11.* Pázmány itt nem idézi szó szerint Kálvint, tartalmilag hivatkozik az *Institutióból* hat szöveghelyre, amit konkrétan nehéz azonosítani, mivel az emberi vétkezés és bűn olyan fogalmak, amelyek szinte bármelyik részben fellelhetők.

85:23–24 *Non iustificatur homo quia re ipsa talis sit, sed imputatione*: – *Cal: Rom: 3. v. 25.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Rómaiaknak írt leveléből* való: „Őt adta oda Isten véres engesztelő áldozatul a hitben, hogy kimutassa igazságosságát. Isten végtelen türelmében elnézte a korábban elkövetett vétkeket”. (Róm 3,25) Kálvin kommentárja a szöveghez: „Atque haec definitio vel exegesis rursus confirmat quod iam aliquoties monui, **non iustificari homines quia re ipsa tales sint, sed imputatione.**” (*In epistolam Pauli ad Romanos Ioan. Calvini commentarius*, CALVIN 1557, 24.) Pázmány mondatának és Kálvin eredeti gondolatmenete kihagyott tagmondatának jelentése: „[Ez a meghatározás vagy értelmezés újra megerősíti azt, amire már oly sokszor figyelmeztettem, hogy] az emberek nem azáltal

- igazulnak meg, mert valójában azok, hanem beszámítás által.” Pázmány pontosan idéz, noha csak a mondat második felét.
- 85:24–25 *Pro iustis censemur, qui in nobis non sumus.* – *Lib: 3 Instit: c. 11 n. 3.* Quum itaque nos Christi intercessione iustificet Deus, non propriae innocentiae approbatione, sed iustitiae imputatione nos absolvit: ut **pro iustis** in Christo **censemur, qui in nobis non sumus**. Az idézett szöveg a szakasz kétharmadánál található, Pázmány csak a második részét idézi a mondatnak, de kihagyja az egyik lényeges momentumot, tudniillik, hogy „Krisztusban”. Így megváltoztatja a mondat jelentését, mert eszerint „igazként ítéltetünk meg, akik önmagunkban nem vagyunk azok.” Kálvin teljes gondolatmenete: „Amikor tehát Krisztus közbenjárására Isten megigazít minket, akkor nem a magunk ártatlansága oldoz fel, hanem a nekünk tulajdonított igazság, tehát Krisztusban tekint igaznak minket, mert önmagunkban nem vagyunk azok.” (KÁLVIN 2014, I., 551.)
- 86:2 szent Pál azt yria – *Rom: 2. v. 2.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Rómaiaknak írt leveléből* való: „Márpedig tudjuk, hogy Isten ítélete igazságosan éri azokat, akik effélét művelnek.” (Róm 2,2)
- 86:4 az világh bűnet el vészi – *Ioan: 1. v. 29.* A hivatkozott bibliai hely *János evangéliumából* származik, Keresztelő János tanúságtétele: „Másnap, amikor látta, hogy Jézus feléje tart, így szólt: »Nézzétek, az Isten Báránya! Ő veszi el a világ bűneit.«” (Jn 1,29)
- 86:5 minden bűnöktől – *1.Ioan: 1. v. 9.* A hivatkozott bibliai hely *János első leveléből* való: „Ha megvalljuk bűneinket, akkor mivel jó és igazságos, megbocsátja bűneinket, és minden igazságtalanságtól megtisztít minket.” (1Jn 1,9)
- 86:7–8 Isten giölölli az bűnt, es az bűnben heuerő embert – *Sap: 14. v. 9.* A hivatkozott bibliai hely a *Bölcsesség könyvéből* való: „Mert egyaránt utálatos Isten előtt az istentelen és istentelen alkotása.” (Bölcs 14,9)
- 86:8–9 az setétsegh eggiüt nem lehet az világossaggal – *2.Cor: 6. v. 14.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Korintusiaknak írt második leveléből* való: „Ne húzzatok egy igát a hitetlenekkel! Mi köze az igazságnak a sötétséghez?” (2Kor 6,14)
- 86:11–12 *Nos per fidem, perfecta CHRISTI, omnibusque numeris absoluta Iustitia induimur:* – *Beza in Confess: c. 4. artic: 11 fol: 62.* Pázmány itt

Théodore de Bèze először 1560-ban Genfben megjelent munkájára hivatkozik, amelynek címe: *Confessio christianae fidei, et eiusdem collatio cum papisticis Haeresibus*. Pázmány ugyan nem adja meg, hogy melyik kiadást használta (a 16. században számos kiadása volt, átlagosan 6–8 évente megjelent), ám a megadott oldalszám az 1567-es Martinus Agricola által Heidelbergben megjelentetett kiadással egyezik meg. Ebben a kötetben van az idézett szöveg pontosan a megadott helyen, a 4. caput 11. articulusában, a 62. oldal közepén kezdődik: „Hic igitur rursum discamus, **nobis per fidem** applicare alterum hunc **Christi** thesaurum, id est, ipsius iustitiam. Scimus enim hunc unum esse qui omnem iustitiam impleuit, quoniam et patrem perfectissime dilexit ac reueritus est, et hostes suos adeo perfecte amauit, ut sustinuerit etiam maledictio pro eis fieri, id est iram Dei sustinere, ut hac ipsius **perfecta et omnibus numeris absolutissima iustitia induti**, utpote quae per fidem nobis imputetur, Deo accepti simus, ut Christi fratres ac cohaeredes.” Pázmány jelentősen rövidíti a szöveget: „Mi a hit révén Krisztus tökéletes és minden mértéket fölülmúló igazságát öltjük magunkra.” Théodore de Bèze eredeti gondolatmenete: „Itt újra vegyük tudomásul tehát, hogy a hit révén megkapjuk Krisztusnak ezt a másik kincsét is, vagyis az ő igazságát. Tudjuk ugyanis, hogy ő az egyetlen, aki minden igazságot betölt, mivel az Atyát is tökéletesen szerette és tisztelte, és az ellenségeit is annyira tökéletesen szerette, hogy még azt is elviselte, hogy átokká legyen értük, azaz elviselje Isten haragját, hogy ezt az ő tökéletes és minden mértéket fölülmúló igazságát felölte, amit a hit révén kapunk meg, Isten elfogadjon bennünket mint Krisztus testvéreit és örököstársait.”

86:16–17 *Pares sumus in honore et dignitate sancto Paulo et Petro, Deiparae Virgini ac Diuis omnibus*. – Luth: Tomo 5. lat: Witemb: an: 1554 per Lufft: In 1.Pet: 1 fol: 442. Pázmány itt Luther Wittenbergben kiadott összes műveinek 5. kötetében található Szent Péter első levelének kommentárjára (*Enarrationes Martini Lutheri in epistolas D. Petri duas et Iudae vnam = Opera omnia, Tomus quintus*, Wittenberg, 1554.) hivatkozik, méghozzá az 5. caputra. Az idézett szöveg pontosan a Pázmány által hivatkozott helyen, tehát a 442. recto oldal harmadánál található: „Quia uero renati sumus, filij atque haeredes Dei, **pares sumus in dignitate et**

- honore D. Paulo, Petro, S. Deiparae uirgini, ac diuis omnibus.**” Pázmány idézete és Luther eredeti gondolatmenetének kihagyott tagmondata magyarul: „[Mivel újjászülettünk Isten fiaiként és örököseiként,] egyenlők vagyunk méltóságban és tiszteletben Pállal, Péterrel, az Istenszüdő Szűzzel és minden szenttel.” Pázmány pontosan idéz, mindössze az első tagmondatot hagyja el.
- 86:25–87:1 az Isten megh bocsáttia bününket, meg tisztit minket. *Ad Titum* 2. v. 14. *Heb.* 9. v. 13. – A hivatkozott két bibliai hely Szent Pál leveleiből származik, az első *Titusznak írt leveléből* való: „aki önmagát adta értünk, hogy minden gonoszságtól megváltson, megtisztítson, és jótettekben buzgólkodó, választott népévé tegyen.” (Tit 2,14) A második a *Zsidóknak írt levélből*: „Ha ugyanis a bakok és bikák vére meg az üsző hamva a tisztátalanokra hintve külsőleg tisztává teszi őket”. (Zsid 9,13)
- 87:1 le törli büneinket. *Act.* 3. v. 19 *Isa.* 44 v. 22. – A hivatkozott két bibliai hely közül az első az *Apostolok Cselekedeteiből* való: „Tartsatok hát bűnbánatot, és térjete meg büneitek bocsánatára” (ApCsel 3,19), a második pedig *Izajás könyvéből*: „Elsöpröm gonoszságaidat, mint a felhőt, és vétkeidet, mint a ködöt. Térj vissza hozzám: megváltottalak.” (Iz 44,22)
- 87:2 el rontia gonosságinkat. *Rom.* 6 v. 6. – A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Rómaiaknak írt leveléből* való: „Hiszen tudjuk, hogy a régi embert bennünk azért feszítették vele együtt keresztre, hogy a bűn teste elpusztuljon, és ne szolgáljunk többé a bűnnek.” (Róm 6,6)
- 87:2 megh öli az Istennel valo ellenkezést *Ephes.* 2 v. 10. – A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Efezusiaknak írt leveléből* származik: „Az ő alkotása vagyunk: Krisztus Jézusban jótettekre teremtett minket; ezeket az Isten előre elrendelte, hogy bennük éljünk.” (Ef 2,10)
- 87:3 Arani száiu szent Ianos – *Chris. hom.* 30. in I: ad Cor. Pázmány ennél a hivatkozásnál Aranyszájú Szent János homíliájára utal, amelyet Szent Pál *Korintusiaknak írt első leveléről* írt (*Homiliae in epistolam ad Corinthios*).
- 87:6 az Isten, szent lelket önt szüuebe az bünös embernece. *Rom.* 5 v. 5. *Ephes.* 1. v. 13. – A hivatkozott két bibliai hely Szent Pál *Rómaiaknak írt leveléből* és az *Efezusiaknak írt leveléből* való: „A remény pedig nem csal meg, mert a nekünk ajándékozott Szentlélekkel kiáradt szívünkbe az Isten szeretete.” (Róm 5,5) „Benne kaptátok meg ti is a megígért Szentlélek pecsétjét,

- miután hallottátok az igazságról szóló tanítást, üdvösségetek evangéliumát, és hittetek benne.” (Ef 1,13)
- 87:7–8 *2.Pet: 1. v. 4.* oly aiandékot ad mely által, az Isteni természetec tisztaságában részesec leszünc. – A hivatkozott bibliai hely *Szent Péter második leveléből* származik: „Értékes és nagy ígéreteket kaptunk, hogy általuk részeseivé legyetek az isteni természetnek, és megmeneküljete a romlottságtól, amely a világban uralkodik a bűnös kívánság következtében.” (2Pt 1,4)
- 87:9–10 *Nostra libertas est, Non posse peccare, Cal: lib: 2. c. 3. n. 13.* – Pri-mam **fuisse libertatem**, posse non peccare: **nostram** multo maiorem, **non posse peccare**. Az idézett szöveg a szakasz harmadánál található, Pázmány rövidít: „A mi szabadságunk az, hogy nem vagyunk képesek vétkezni.” Kálvin eredeti mondatának jelentése magyarul: „Az első szabadság az volt, hogy Ádám képes volt nem vétkezni; a mi szabadságunk ennél sokkal nagyobb: nem vagyunk képesek vétkezni.” (KÁLVIN 2014, I., 229.)
- 87:11–14 *Z. Agoston* nem azt mondja az ő tőle elő hozot helien, *De Correp: et grat: c. 11. et 12.* hanem csac azt yria, hogy az bodosghsághba nem vetkezhetic az ember, *Nouissima erit faelicitas, non posse, deserere:* – Pázmány itt szent Ágoston *De correptione et gratia* (A feddésről és kegyelemről) című művére hivatkozik. A Pázmány által megadott helyen a 12, 33. caputban található az idézett szöveg: „Prima ergo libertas voluntatis erat, posse non peccare; novissima erit multo maior, non posse peccare: prima immortalitas erat, posse non mori; novissima erit multo maior, non posse mori: prima erat perseverantiae potestas, bonum posse non deserere; **novissima erit felicitas** perseverantiae, bonum **non posse deserere**.” Ágoston gondolatmenete magyarul: „Az akarat első szabadsága tehát az volt, hogy képes volt nem vétkezni; a végső szabadság azonban sokkal nagyobb lesz, mégpedig az, hogy nem tudunk vétkezni. Az első halhatatlanság az volt, hogy az ember képes volt nem meghalni, a végső sokkal nagyobb lesz: nem leszünk képesek meghalni. Az állhatatosság első képessége az volt, hogy az ember képes volt arra, hogy ne hagyja el a jót, az állhatatosság végső boldogsága viszont az lesz, hogy a jót nem tudjuk elhagyni.” (SZENT ÁGOSTON 2015, 98. Fordította Hamvas Endre.) Pázmány a gondolatmenetből csak az utolsó részt idézi, ebből is kihagy két szót, így

némileg megváltozik az értelme. Saját maga fordítja: „az bodoghságba nem vetkezhetic az ember.”

- 87:17–18 *Vnicum recuperandae salutis subsidium restat in fide* – *Cal: lib: 3. cap. 11 n. 1. et lib: 4 c. 17. n. 13.* Iam mihi satis diligenter exposuisse supra videor, quomodo hominibus a Lege maledictis **unicum recuperandae salutis restet in fide subsidium**. Az idézett szöveg az első hivatkozott szöveghelyen, a caput elején található. Pázmány pontosan idéz, mindössze az első bevezető tagmondatokat hagyja el: „az üdvösség visszaszerzésének egyetlen segítőeszköze a hit”. Kálvin mondata: „Úgy vélem, korábban már eléggé alaposan kifejtettem, hogy a törvény átkától sújtott ember számára a hitben maradt meg az egyetlen lehetőség üdvössége visszaszerzésére.” (KÁLVIN 2014, I., 549.)
- 87:19–22 *Sola fide salutem consequimur, liberum ergo arbitrium, bonae intentiones, et praeparationes fictitiae conticescant. Ex parte hominis solum recipiendi salutis modum, Apostolus in fide constituit alia media reijcit.* – *Ephes: 2. v. 8. 9. 10 et saepe alibi.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Efezusiaknak írt leveléből* származik: „Kegyelemből részesültek a megváltásban, a hit által, ez tehát nem a magatok érdeme, hanem Isten ajándéka. Nem tetteiteknek köszönhetitek, hogy senki se dicsekedhessék. Az ő alkotása vagyunk: Krisztus Jézusban jótettekre teremtett minket; ezeket az Isten előre elrendelte, hogy bennük éljünk.” (Ef 2,8–10) Kálvin kommentárja: „Eos **sola fide salutem consequutos** esse. [...] Nonne hoc modo et **liberum arbitrium**, et **bonae intentiones**, et **praeparationes fictitiae**, et merita, et satisfactiones **conticescant** oportet? Nihil est enim horum quod non partem laudis in salute hominum sibi vendicet. Ita non esset in solidum laus gratiae, vt Paulus docet. Iam quum **ex parte hominis, solum recipiendae salutis modum in fide constituat, alia media reijcit**, quibus niti solent homines.” (*In Epistolam Pauli ad Ephesios, commentarius*, CALVIN 1557, 345.) Pázmány rövidíti a szöveget: „Az üdvösséget egyedül a hit révén nyerhetjük el, a szabad akarat tehát, a jószándékok és az elképzelt előkészületek mind hallgatnak. Az ember részéről az üdvösség elnyerésének a módját az apostol kizárólag a hitbe helyezte, más eszközöket elvetett.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Ők egyedül a hit által üdvözültek. [...] Nem kell-e hasonló módon a szabad akaratnak, a jószándékoknak, az elképzelt előkészületeknek,

az érdemeknek és az elégtételeknek is elhallgatniuk? Mert nincs ezek közt egyetlen egy sem, amely ne magának követelje a dicséret egy részét az ember üdvözülésében. Így nem lenne egyetemleges a kegyelem dicsérete, ahogy Pál tanítja. Amikor már az ember részéről, egyedül a hitben állapítja meg az üdvösség elnyerésének módját, más eszközöket elvetett, amelyekre az emberek szoktak támaszkodni.”

87:22 *Bonum Iustitiae sola fide possidetur*: – *Cal: lib: 3. c. 14. n. 17.* Sed id quoque Scriptura reclamante, quae et Christum nobis esse in iustitiam et vitam simpliciter affirmat, et hoc **iustitiae bonum sola fide possideri**. Az idézett szöveg a szakasz utolsó mondatában található. Pázmány idézete és Kálvin eredeti gondolatmenetének kihagyott tagmondata magyarul: „[De ezt megcáfolja a Szentírás, amikor közérthetően kijelenti, hogy igazságunk és életünk Krisztus, és] az igazságnak [ezt] az ajándékát egyedül hittel vesszük birtokba.” (KÁLVIN 2014, I., 594.) Pázmány pontosan idéz, viszont mindössze az utolsó tagmondatot.

87:25 szent Iacab nyiluan mondgia – *Iacob 2. v. 24.* A hivatkozott bibliai hely Szent *Jakab leveléből* való: „Látjátok tehát, hogy az embert a tettek teszik igazzá, nem a hit egymagában.” (Jak 2,24)

87:26–88:1 szent Palis azt yria szent Iacabbal eggiüt – *1.Cor: 13. v. 2. Iacob: 2. v. 17. 26.* A hivatkozott három bibliai vers Szent Pál *Korintusiaknak írt első leveléből* és *Szent Jakab leveléből* való: „Lehet prófétáló tehetségem, ismerhetem az összes titkokat és mind a tudományokat, hittemmel elmozdíthatom a hegyeket, ha szeretet nincs bennem, mit sem érek.” (1Kor 13,2) „Ugyanígy a hit is, ha tettei nincsenek, magában holt dolog.” (Jak 2, 17) „Mert ahogy lélek nélkül halott a test, a hit is halott tettek nélkül.” (Jak 2,26)

88:1 Az bölcsis azt yria – *Eccles 1. v. 28.* A hivatkozott bibliai hely *Sirák fia könyvéből* származik: „Az Úr félelmével sose szegülj szembe, és megosztott szívvel ne járulj eléje.” (Sir 1,28)

88:3 üdüöžitönkis az poenitentia tartas nekül azt mondgia – *Lucae 3. v. 3. 5.* A hivatkozott bibliai hely *Lukács evangéliumából* származik: „S ő bejárta a Jordán egész környékét, hirdette a bűnbánat keresztségét a bűnök bocsánatára” és „A völgyeket töltsetek fel, a hegyeket, halmokat hordjátok el, ami görbe, legyen egyenessé, a göröngyös változzék sima úttá”. (Lk 3,3 és 3,5)

- 88:5 szeretettel munkálkodic – *Gal: 5. v. 6.* A hivatkozott bibliai hely szent Pál *Galatáknak írt leveléből* való: „Krisztus Jézusban ugyanis nem az számít, hogy valaki körülmetélt vagy körülmetéletlen, hanem csak a hit, amely a szeretetben teljeseedik ki.” (*Gal 5,6*)
- 88:8–10 *Ebion legis Mosaicae obseruatione opus esse ait, perinde ac si fide sola in Christum et vitae ratione quae cum illa cohaeret neutiquam salui esse possumus*: – *Euseb: 3. Hist: c. 1.* Ennél az idézetnél Pázmány Eusebius egyháztörténete 3. könyvének 1. caputjára hivatkozik, noha a szöveg a 21. caputban található meg: „Porro **legis Mosaicae obseruatione omnino ipsis opus esse: perinde ac si fide sola in Christum, et vitae ratione quae cum illa cohaeret, neutiquam salui esse possent.**” (*Historiae ecclesiasticae scriptores Graeci [...]*, Ioanne Christophorsono, Anglo, Cicestrensi quondam Episcopo interprete, Coloniae Agrippinae, 1581, 49.) – A fordító John Christopherson (Johannes Christophorsonus; † 1588) angol katolikus püspök, tudós. – Pázmány néhány kifejezést megváltoztat: „Ebion azt mondja, hogy meg kell tartani a mózesi törvényt, ezért a Krisztusba vetett hit és a hozzá kapcsolódó életmód miatt semmiképpen sem üdvözülhetünk.” Az eredeti mondat jelentése: „Továbbá nekik szükségük van a mózesi törvény megtartására, ezért a Krisztusba vetett hit és a hozzá kapcsolódó életmód miatt semmiképpen sem üdvözülhetnek.”
- 88:11–12 *Credere Deo est facere eius voluntatem*. – *Iren: lib: 4 c. 14. n. 6.* Pázmány ennél a hivatkozásnál Irenaeus *Adversus haereses* (Az eretnek-ségek ellen) című művére hivatkozik. A Pázmány korában legismertebb latin nyelvű kiadása az 1576-ban Párizsban megjelent munka (*Divi Irenaei episcopi Lugdunensis, et martyris, adversus Valentini, et similibus Gnosticorum Haereses, libri quinque*), amelyet François Feuardent adott ki. Ebben a kiadásban a 240. oldalon található az idézett mondat. „Az Istenben való hit azt jelenti, hogy az akarata szerint cselekszünk.”
- 88:12–13 *Vera fides est quum hoc quod verbis dicit moribus non contradicit*. – *Greg: homil: 29. in Euang:* Pázmány itt Nagy Szent Gergely bibliamagyarázatára hivatkozik (*Sancti Gregorii Magni, XL Homiliarum in Evangelia*), ennek a 29. homiliájában szerepel az idézett szöveg. Pázmány fordítja a mondatot: „Az vgimond az igaz Hit, meliell nem ellenkezik

- az embernek magha viselése”. Az igaz hit mellett „felszegh” hitnek mondja Pázmány az alább következő (88:15) páli levélben írott mondatot.
- 88:15 az ember szaiáual valliá az Istent, es erkölcséuel megh tagadgia – *Ad Tit: 1. v. 16.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Titusznak írt leveléből* való: „Hangoztatják, hogy ismerik az Istent, de tetteikkel megtagadják, mert utálatra méltók, konokok, semmi jóra nem képesek.” (Tit 1,16)
- 88:18 Trindentomi giölöközet – *Conc: Trident: Sess: 6. c. 7. 8. 9* A tridenti (pontosabban trentói vagy német nevén trienti) zsinat a római katolikus egyház 19. egyetemes zsinata volt. A reformáció terjedésének megakadályozására, a katolikus megújulás előmozdítására hívták össze. III. Pál pápa (1534–1549) adta ki a zsinatot összehívó bullát 1535-ben. Rögzítették az *Ó- és Újszövetség* könyveinek kánonját, hétben állapították meg a szentségek számát, meghatározták az eredeti bűn természetét és következményeit. 1551-ben már III. Gyula pápa (1550–1555) hívta össze újra a zsinatot, amelyen megfogalmazták az Eucharisztia tanát. Foglalkoztak a bűnbánat szentségével és a betegek kenetével is. Egyházmegyénként papnevelő intézetek felállítását írták elő, és foglalkoztak a szerzetesek fegyelmezésével is. Eltörölték a búcsúcédulák árusítását, határozatot hoztak a házasságok felbonthatatlanságáról, állást foglaltak a szentek közbenjárásáról, valamint az ereklyék és képek tiszteletéről. A zsinat reformjait a protestánsok nem fogadták el, így a szakadás véglegessé vált.
- 89:3 in *Indiuiduo* – Pázmány fordítja: „személy szerént”
- 89:4–5 *Fides* (vgimond) *est diuinae erga nos benevolentiae certa notitia.* – *Cal. lib. 3. c. 2. n. 7. et 12.* Nunc iusta **fidei** definitio nobis constabit, si dicamus esse **divinae erga nos benevolentiae** firmam **certamque** cognitionem, quae gratuita in Christo promissionis veritate fundata, per Spiritum sanctum et revelatur mentibus nostris et cordibus obsignatur. [...] Quanquam etiam **fides divinae erga nos benevolentiae notitia est**, et certa de eius veritate persuasio: non mirum tamen est divini amoris sensum in temporariis evanescere, qui licet fidei sit affinis, ab ea tamen multum differt. Az idézett mondat hivatkozásával Pázmány két szakaszt is megad, a 7. szakaszban az utolsó mondatban találjuk, a 12-ben pedig ez az első. Pázmány a hosszú tagmondatokból csak annyit idéz, hogy „a hit az irányunkban megnyilvánuló isteni jóakarat biztos ismerete”. Kálvin eredeti mondatai magyarul: „Ezek után így határozzuk meg az igaz hitet: az irántunk tanúsított isteni

jóindulat biztos és szilárd ismerete, amely a Krisztusban megjelent ingyen kegyelem igazságán alapul, és melyet a Szentlélek tár fel elménk előtt és erősít meg szívünkben.” [...] „Noha a hit az irántunk mutatott isteni jóindulat ismerete is, és egyúttal szilárd meggyőződés is Isten igazságáról, mégsem kell csodálkozni azon, ha az isteni szeretet megérzése idővel eltűnik, ami közel áll ugyan a hithez, de tőle mégis nagyon különbözik.” (KÁLVIN 2014, I., 416 és 420.)

89:5–6 *Vere fidelis non est, nisi qui solida persuasione Deum sibi propitium, beneuolumque patrem esse persuasus est.* – *Ibid: n 16. 19. 40* In summa, ***vere fidelis non est nisi qui solida persuasione Deum sibi propitium beneuolumque patrem esse persuasus***, de eius benignitate omnia sibi pollicetur: Az idézett szöveg az első hivatkozott szakasz közepén található, a másik két helyen már csak tartalmilag fedezhető fel, szó szerint nem. Kálvin mondata magyarul: „Összefoglalva: csak az lehet igazán hívő, aki szilárdan meg van győződve arról, hogy Isten könyörülő és kegyelmes Atya, s az ő jóindulatából remélhet magának mindent”. (KÁLVIN 2014, I., 425.) Pázmány pontosan idéz, az utolsó tagmondat nélkül.

89:14 *cooperatio* – együttműködése

89:28 az mi szüünkbe mi nem latunkis fogiatkozást – *1.Cor: 4. v. 4. Iob 9 v. 21* A hivatkozott bibliai helyek közül az első Szent Pál *Korintusiaknak írt első leveléből* való: „Nem érzem ugyan magam semmiben sem bűnösnek, de ez még nem jelent megigazulást. Az Úr mond fölöttem ítéletet.” (1Kor 4,4) A második *Jób könyvéből* származik: „Ártatlan vagyok? Nem ismerem magam. Életem mit sem ér, semmire sem tartom.” (Jób 9,21)

90:1 szent Dauiddal, azon köniöröghetünc – *Psal: 18. v. 14.* A hivatkozott bibliai hely a *Zsoltárok könyvéből* való: „Őrizd meg szolgádat a kevélységtől, nehogy hatalmába ejtsen! Akkor mentes maradok a bűntől és tiszta a súlyos vétektől.” (Zsolt 19,14)

90:2–3 Az Bölcsis arra int – *Eccles: 5. v. 5.* A hivatkozott bibliai hely *Sirák fia könyvéből* származik: „És a bocsánatot ne vedd oly biztosra, hogy bűnt bűnre halmozz annak tudatában.” (Sir 5,5)

90:4 mint szent Pal – *Philip: 2. v. 12.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Filippieknek írt leveléből* való: „Kedveseim, ti mindig engedelmesek voltatok,

- félve-remegve munkáljátok hát üdvösségeteket, nemcsak amikor köztetek vagytok, hanem sokkal inkább most, hogy távol kell lennem.” (Fil 2,12)
- 90:4 szent Peter parancsolliac – *1.Petri 1. v. 17.* A hivatkozott bibliai hely Szent Péter első leveléből való: „Ha Atyának hívjátok azt, aki részrehajlás nélkül ítél meg mindenkit a tettei alapján, éljetez istenfélelemben zárándoklástok idején.” (1Pt 1,17)
- 91:16–17 *Satan in papatu adulteravit quaecunque Deus in salutem nostram destinaverat.* – *Cal: lib: 4. c. 1. n. 1.* Quare postulat docendi ratio, ut nunc de ecclesia eiusque regimine, ordinibus, potestate, item de Sacramentis tractemus, et postremo de politico etiam ordine: ac simul pios lectores revocemus a corruptelis, quibus **Satan in Papatu adulteravit quaecunque Deus in salutem nostram destinaverat.** Az idézett mondat a szakasz közepén található. Pázmány idézete és Kálvin eredeti gondolatmenetének kihagyott tagmondatai magyarul: „[Ezért a tanítás rendje azt kívánja, hogy most az egyházzal és annak kormányzásáról, rendjéről, hatalmáról, valamint a sakramentumokról értekezzünk, végül pedig a politikai rendről. Eközben a kegyes olvasókat igyekszünk visszatartani azoktól a tévedésektől, amelyekkel] a Sátán a pápaságban megrontotta mindazt, amit Isten az üdvözülésünkre rendelt.” (KÁLVIN 2014, II., 151.) Pázmány pontosan idéz, a hosszú szövegből az utolsó tagmondatot.
- 91:18–20 *Papistae idololatriam habent crassiore quam fuerit sub Ieroboam, vixque vllum cum ipsis conuentum possumus habere, in quo non aperta idololatria nos polluamus.* – *Lib: 4. c. 2. n. 9.* Age nunc, negent **Papistae** si possunt, ut sua vitia maxime extenuent, religionis statum ita apud se corruptum vitiatumque esse, ut **fuit** in regno Israelitico **sub Iarobeam.** Atqui **idololatriam habent crassiore**: neque in doctrina, guttula una sunt puriores: nisi forte in hac quoque ipsa magis sint impuri. [...] **Vix enim ullum cum ipsis conventum possumus habere, in quo non aperta idololatria nos polluamus.** Az idézett szöveg a szakasz első mondataiban található és a közepén. Pázmány nem változtat a szöveg értelmén, rövidíti: „a pápisták nagyobb bálványimádók, mint Jeroboám alatt voltak, s alig tudunk úgy találkozni velük valami alkalmon, hogy ne szennyezne be bennünket a nyilvános bálványimádás.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Nosza, most tagadják le a pápisták, ha tudják, hogy vétkeiket teljesen elfedezzék: a vallás állapota annyira megromlott és elfajult közöttük, mint az izráelieké volt Jeroboám korában! Sőt, még durvább bálványimádást

űznek, és a tanítás egyetlen cseppje sem tisztább; mi több, még azokénál is tisztátalanabb. [...] Hiszen alig tudunk úgy részt venni velük valami alkalmon, hogy meg ne fertőzne minket a nyilvános bálványimádás.” (KÁLVIN 2014, II., 180–181.)

91:27–92:1 *Fides a bonis operibus separari non potest, et bona opera non nisi ex fide procedunt.* – *Cal: Mat: 22. v. 11.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumából* való: „Amikor a király bejött, hogy lássa a vendégeket, észrevett egy embert, aki nem volt menyegzőre öltözve.” (Mt 22,11) Kálvin kommentárja a szöveghez: „Porro de veste nuptiali frustra certatur, sitne fides, an sancta et pia vita: quia neque **fides a bonis operibus separari potest, et bona opera non nisi ex fide procedunt.**” (CALVIN 1555, 216.) Pázmány idézete és Kálvin eredeti gondolatmenetének kihagyott tagmondatai magyarul: „[Továbbá hiába vitatkoznak a menyegzői ruhával kapcsolatban, hogy az a hit-e vagy a szent és kegyes élet, mert sem] a hitet nem lehet elválasztani a jó cselekedetektől, és a jó cselekedetek is csak hitből fakadhatnak.” Pázmány pontosan idéz, noha csak a mondat utolsó részét.

92:2–3 *Opera bona testimonia sunt Dei in nobis habitantis ac regnantis.* – *Cal: lib: 3. c. 14. n. 18.* Sic fundata, erecta, stabilita conscientia, **operum** quoque consideratione stabilitur: quatenus scilicet **testimonia sunt Dei in nobis habitantis ac regnantis.** Az idézett szöveg a szakasz közepén található. Pázmány egyszerűsíti és rövidíti: „a jócselekedetek a bennünk lakó és uralkodó Isten bizonyosságai”. Kálvin teljes gondolatmenete: „A lelkiismeretet, amely így szilárd alapot kapott, erre felépült és megszilárdult, a cselekedetek figyelembevételére is erősítette; mivelhogy ezek a bennünk lakó és uralkodó Isten bizonyosságai.” (KÁLVIN 2014, I., 594.)

92:5–6 *Nihil in nobis inuenit Deus, praeter foetidas sordes* – *Cal: Mat: 22. v. 11.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumából* való: „Amikor a király bejött, hogy lássa a vendégeket, észrevett egy embert, aki nem volt menyegzőre öltözve.” (Mt 22,11) Ugyanaz, mint feljebb (lásd 91:27–92:1). Kálvin kommentárja a szöveghez: „quum **nihil Deus inueniat in nobis praeter** miseram nuditatem et **foetidas sordes**, ornare nos splendido vestitu.” (CALVIN 1555, 216.) Pázmány itt is rövidít: „semmi mást nem talált bennünk Isten, csak rút szennyet”. Kálvin teljes gondolatmenete magyarul:

„mivel Isten nem talál bennünk semmit nyomorult mezítelenségen és rút szennyen kívül, ragyogó ruhába öltöztet bennünket.”

92:11–12 *Vitioso nostro sensu quicquid in Christo eiusque doctrina est, peruertimus, multa falsa arripimus quae Euangelij contemptum pariunt.* – *Cal: Ioan: 6. v. 41.* Az idézett kommentár János evangéliumából való vershez íródott: „A zsidók elkezdtek zúgolódni, amiért azt mondta: »Én vagyok a mennyből alászállott kenyér.«” (Jn 6,41) Kálvin kommentárja: „**Vitioso enim nostro sensu quicquid in ipso est, eiusque doctrina, peruertimus, adeo sinistri sumus interpretes. Deinde eo ipso non contenti, multa falsa arripimus quae Euangelii contemptum pariant.**” (CALVIN 1553, 43r.) Pázmány ismételten rövidít: „Bűnös érzékelésünkkel mindent kifordítunk, ami Krisztusban és az ő tanításában van, sok hamis dolgot teszünk a magunkévé, s ezek mind az evangélium megvetését eredményezik.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Mert a mi bűnös érzékünkkel mindent, ami csak benne van és az ő tanításában, azt kifordítjuk, annyira helytelen értelmezők vagyunk. Aztán pedig ezzel magával nem elégedve meg, sok hamis dolgot teszünk a magunkévé, amelyek mind az evangélium megvetését eredményezik.”

92:18–19 *Omnes quidem resurgemus sed non omnes immutabimur.* – *1. Cor: 15. v. 51.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál Korintusiaknak írt első levéléből való: „Nos, titkot közlök veletek: Nem halunk ugyan meg mindnyájan, de mindnyájan elváltozunk, hirtelenül”. (1Kor 15,51) Pázmány fordítja a bibliai mondatot: „Mindniáian fel támadunc, de nem valtozunc el mindniáian”. (Pázmány bibliahasználatáról lásd BOGÁR 2012.)

92:21 *non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur* – *Vide Staplet in Antidot: huius capit:* Pázmány ennél az idézetnél az angol jezsuita, Thomas Stapleton művére hivatkozik, amelyet a két korintusi levélhez írt (*Antidota Apostolica in duas Epistolas ad Corinthios*) és Antwerpenben jelent meg 1598-ban. Ennek a kötetnek a 810. oldalán található meg az idézett mondat a görög eredetivel együtt. Mellette Stapleton marginális megjegyzése: „Graeci textus moderni corruptio.” (= A modern görög szöveg szövegromlása.) Pázmány fordításában: „Nem aluszunc el minniáian, de minnyaian el valtoztatunc”. Stapleton összeállított több olyan bibliai idézetgyűjteményt, amely a hitvitákba bekapcsolódó katolikus

teológusoknak nyújtott segítséget a protestánsok teológiai érvelésének cáfolásához.

93:3–4 *non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur*: – Nem szenderülünk el mindnyájan, de mindnyájan elváltozunk. Lásd fent 92:21.

93:7–8 Agoston *quaest. 3. ad Dulcitium*: Hieronymus Tom: 3. *Epistol: ad Minerium et Alexandrum*, Ambros: *I. Corint: 15*. – Pázmány itt három ókeresztény egyházatyára hivatkozik. Elsőként Szent Ágoston Dulcitiushoz írott művére (AUGUSTINUS, *Questiones ad Dulcitium*) hivatkozik, másodszor Szent Jeromos Mineriusához és Alexanderhez írott levelére (HIERONYMUS, *Epistola ad Minerium et Alexandrum*), végül Szent Ambrus kommentárjára, amelyet Pál apostol első korintusi leveléhez írt (AMBROSIUS, *In epistolam beati Pauli ad Corinthios primam*).

93:10 az mit szent Pal masut tanyt – *Hebr: 9. v. 27*. A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Zsidóknak írt leveléből* való: „Amint az ember számára az a rendelkezés, hogy egyszer haljon meg, és utána ítéletben legyen része”. (Zsid 9,27)

93:16–19 *Indignatio Dei in reprobos, attactu suo, omnia deuorat et absorbet: Conteruntur reprobi onere manus Dei, solo aspectu cunctos mortales dissipat, in nihilum redigit Deus*: – *Cal. lib: 3. c. 25. n. 12*. Nam primum eius **indignatio** instar ignis est violentissimi, cuius **attactu omnia devorentur et absorbentur**. [...] Quare nullam requiem inveniunt infelices conscientiae, quin diro turbine vexentur ac dissipentur, quin ab infesto Deo se discerpi sentiant, et confixae mortiferis aculeis lancinentur, quin ad Dei fulmen expavescant, et **conterantur onere manus eius**: [...] Qua de re Psalmus nonagesimus continet memorabilem sententiam: quamvis **solo aspectu cunctos mortales dissipet ac in nihilum redigat**, cultores tamen suos, quo magis sunt timidi in hoc mundo, urgere, ut cruce oneratos ad properandum incitet, donec sit ipse omnia in omnibus. Az idézett szöveget a szakasz közepétől kezdődően rakta össze Pázmány, erőteljesen rövidít: „Isten felindulása az elvetettekkel szemben, érintésével mindent megemészt és porrá éget. Isten kezének súlyától rettegnek az elvetettek, egyetlen pillantásával Isten lesújt és megsemmisít minden halandót.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Mert először is, felindulása olyan, mint a hevesen tomboló tűz, amely mindent megemészt és porrá éget, amit elér. [...] Ezért semmiféle nyugalmat nem lelnek a boldogtalan lelkiismeretek, sőt kemény szélvész dobálja és szórja

szét őket; érzik, hogy a haragvó Isten széttépi, halálos nyilak csapódnak és fúródnak beléjük, Isten villáma rémíti, keze rettentí őket [...] Erről a 90. zsoltár közöl emlékezetes kijelentést, hogy bár Isten pusztá tekintetével is lesújt és szétszór minden halandót, tisztelőit annál inkább buzdítja, minél gyámoltalanabbak e világon, így ösztönözve őket arra, hogy a keresztet hordozva haladjanak előre, mígnem ő lesz minden mindenekben.” (KÁLVIN 2014, II., 147.)

93:23–24 *Vmbrae et larua* – *Cal: lib: 3. c. 20 v. 24 27*. Nugantur quidem in suis **umbris** nescio quid de fulgore divini vultus ipsos irradiante, in quo, ceu in speculo, res hominum ex alto despiciant: Valamint Quod nos verissimum quidem esse fatemur, sed inde colligimus nihil eos Christo reliquum facere, qui pro nihilo ducunt eius intercessionem, nisi accedant Georgius et Hippolytus, aut similes **larvae**. Pázmány mindössze két szót idéz két különböző szakaszból. Az első (umbra = árnyék) a 24. szakasz kétharmadánál található, a második (larva = báb) a 27. szakasz utolsó mondatában. Az eredeti szövegkörnyezet jelentése: „A szofisták hűs árnyékban Isten orcájának, nem is tudom, miféle világosságáról fecsegnek, amely úgy fényeskedik a meghalt szenteknek, hogy ezáltal a magasból mintegy tükörben láthatják az emberi dolgokat.” (KÁLVIN 2014, II., 49.) „Ez feltétlenül igaz, ezt mi magunk is elismerjük; de éppen ezért mondjuk, hogy Krisztusnak semmit sem hagynak meg, miután közbenjárását semmibe veszik, ha nem lép közbe György és Hippolitus, vagy más hasonló kísértet.” (KÁLVIN 2014, II., 53.)

93:24–26 Luther monda tudni illic, hogy az lelkec halhatatlansaghárul valo tudomány, az Papa kamora székin toiot velekedés. – *Ita Luther: in Assert: Artic: 27. Tom: 2. lat: Wittemb: anno 1546. fol: 109*. Pázmány itt Luthernek az *Assertio omnium articulorum Martini Lutheri per Bullam Leonis X. nouissimam damnatorum* (= *Opera omnia, Tomus secundus*, Wittenberg, 1546.) című művére hivatkozik. Azonban nem a megadott foliószám (109) találjuk meg a 27. articulust és benne a sokszor idézett mondatot, hanem a 113. versón. „Animam esse immortalem. Et omnia illa infinita portenta in Romano sterquilinio Decretorum, ut qualis est eius fides, tale sit Euangelium, tales et fideles, talis et Ecclesia, et habeant similem labra lactucam, et dignum patella fit operculum.” Luther gondolatmenete: „A lélek halhatatlan. És minden végtelen szörnyűség a decretumok

római trágyadombján, hogy amilyen a hite, olyan az evangélium, olyanok a hívek is, olyan az Egyház, és hasonló zöldségeket beszélnek és méltó az edény a fedélhez.” Pázmány számos esetben, több vitairatában hivatkozik erre az articulusra, magyarul foglalva össze a tartalmát. Talán a legpontosabban a *Tíz bizonyságban*: „Hogy a Papatul szerzet hit agazattia ez, hogy az ember lelke halhatatlan, mely a Romai Doctoroc kamoraszekin születet”. (PÁZMÁNY 1605/2001, 192.)

94:6–7 *Tenendum est, immortalitatis gloriam, vsque ad diem vltimum differri*: – *Cal: Lucae 16. v. 22.* A hivatkozott bibliai hely *Lukács evangéliumából* származik: „Történt, hogy a koldus meghalt, és az angyalok Ábrahám kebelére vitték. Meghalt a gazdag ember is, és eltemették.” (Lk 16,22) Kálvin kommentárja: „Interea **tenendum est, immortalitatis gloriam vsque ad diem vltimum redemptionis differri**.” (CALVIN 1555, 221.) Pázmány mondatának jelentése magyarul: „[Közben azonban] figyelembe kell venni, hogy a halhatatlanság dicsősége a megváltás utolsó napjáig el van halasztva.” Pázmány pontosan idéz.

94:7–8 *neque enim nunc tantum expectanda nobis est salus, sed vbi vita defuncti quiescemus*: – *Matth: 25 v. 1.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumából* való, az okos és balga szüzek története: „A mennyek országa hasonlít a tíz szűzhöz, akik fogták lámpásukat, és a vőlegény elé mentek.” (Mt 25,1) Az idézett mondat Kálvin kommentárja a szöveghez, azonban néhány verssel arrébb, az ötödiknél („A vőlegény késett, így valamennyien elálmosodtak és elaludtak.” Mt 25,5) találjuk meg: „**Neque enim nunc tantum expectanda nobis est salus, sed vbi vita defuncti in Christo quiescimus**.” (CALVIN 1555, 370.) A Pázmány idézetének jelentése magyarul: „Mert nem csak most kell várnunk az üdvösséget, hanem mikor [Krisztusban] megholtan nyugszunk.” Pázmány pontosan idéz.

94:9–11 *Non ita pronuntiat Deus animas a morte superstites, quasi iam praesenti gloria, et sua beatitudine fruuntur: Sed earum spem, in vltimum vsque diem suspendit*: – *Matt: 22. v. 23.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumából* való, Jézus példabeszéde a feltámadásról: „Aznap még szadduceusok is mentek hozzá, akik tagadták a feltámadást.” (Mt 22,23) Kálvin kommentárja: „**Neque enim Deus pronuntiat animas a morte esse superstites, quasi iam praesenti gloria, et sua beatitudine**

fruantur: sed earum spem in vltimum vsque diem suspendit.” (CALVIN 1555, 327.) A szöveg magyarul: „Mert Isten nem jelenti ki, hogy a lélek megmarad a halál után, mintha már a jelen dicsőséget és boldogságát élvezné, hanem ennek reményét egészen az utolsó napig felfüggeszti.” Pázmány pontosan idéz.

94:11 *differeatur ad diem Christi plena Dei visio*: – *1. Cor. 13 v. 12*. A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Korintusiaknak írt első leveléből* való: „Ma még csak tükörben, homályosan látunk, akkor majd színről színre. Most még csak töredékes a tudásom, akkor majd úgy ismerek mindent, ahogy most engem ismernek.” (1Kor 13,12) Kálvin kommentárja a szöveghez: „Tametsi autem **differeatur ad diem Christi plena visio**”. (*In Epistolam Pauli ad Corinthios priorem commentarius*, CALVIN 1557, 202.) Pázmány beleteszi a magyarázó értelmű „Isten”-t: „Isten teljes látása el van halasztva Krisztus napjáig”. Az eredeti mondat jelentése: „Még ha el van is halasztva Krisztus napjáig teljes látása.”

94:13–16 *De intermedio animarum statu curiosius inquirere, nec fas est, neque expedit. Torquent se multi, quem locum occupent, et an coelesti gloria iam fruuntur necne: Atqui stultum et temerarium est de rebus altius inquirere*: – *Cal. lib. 3. c. 25. v. 6*. Porro **de intermedio earum statu curiosius inquirere neque fas est, neque expedit. Valde se torquent multi disputando quem locum occupent, et an coelesti gloria iam fruuntur necne. Atqui stultum et temerarium est de rebus incognitis altius inquirere**, quam Deus nobis scire permittat. Az idézett szöveg a szakasz kétharmadánál található. Pázmány nem változtat a szöveg értelmén, az utolsó tagmondatot elhagyja: „Ami pedig a lelkek átmeneti állapotát illeti, ezt nem tanácsos és nem is üdvös kíváncsiskodva kutatni. Sokan [szerfelett] gyötrik magukat azon [vitatkozván], hogy vajon miféle [ideiglenes] helyre kerülnek a lelkek, és már ott élvezik-e a mennyei dicsőséget. De ostobaság és vakmerőség ismeretlen dolgok után, azon túlmenve is kutakodni, [mint amit Isten enged tudnunk.]” (KÁLVIN 2014, II., 138.)

94:23–95:1 *Quisquis vera fide custodiam animae suae moriens Christo committit, non extrahetur in longum tempus vt suspensus langueat, sed eius voto, eadem qua erga latronem vsus est benignitate, CHRISTVS occurrit*: – *Cal: Lucae 23. v: 43*. A hivatkozott bibliai hely *Lukács evangéliumából* való: „Ezt válaszolta neki: »Bizony mondom neked, még ma velem

leszel a paradicsomban.«” (Lk 23,43) Kálvin kommentárja a szöveghez: „**Quisquis ergo vera fide animae suae custodiam Christo moriens tradet, non extrahetur in longum tempus vt suspensus langueat: sed eius voto eadem, qua erga latronem vsus est, benignitate Christus occurrer.**” (CALVIN 1555, 418.) A szöveg jelentése magyarul: „Aki igaz hittel a lelke őrizetét haldokolva Krisztusra bízva, annak nem nyúlik hosszúra az az idő, amíg kétségek között senyved, hanem imájára ugyanazzal a jóssággal fordul Krisztus, ahogy a latorral tette.” Pázmány pontosan idéz. 95:1–3 *Anima Lazarri ab Angelis in beatam vitam defertur: Veteres patres in coelestis vitae haereditatem, mortui recepti sunt.* – *Cal: Luc: 16. v. 22.* A hivatkozott bibliai hely *Lukács evangéliumából* való, a már többször idézett (64:2–4, 67:2–3, 95:11–12) gazdag ember és a szegény Lázár története: „Történt, hogy a koldus meghalt, és az angyalok Ábrahám kebelére vitték. Meghalt a gazdag ember is, és eltemették.” (Lk 16,22) Kálvin kommentárja a szöveghez: „atqui videmus quam pretiosa **anima** in foedo et putrido corpore latuerit, quae **ab Angelis in beatam vitam defertur.** [...] Ex hac tamen loquendi forma, qua vsus est Christus, colligere interim licet, **Patres** sub Lege **caelestis vitae haereditatem, in quam mortui recepti sunt,** fide amplexos esse dum viuerent.” (CALVIN 1555, 220–221.) Pázmány ismételtelen jelentősen rövidít: „Lázár lelkét az angyalok a boldog életre viszik. Az elhunyt ösatyák a mennyei élet örökségébe jutnak.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Látjuk hát, hogy az értékes lélek, amelyet az angyalok a boldog életbe visznek, rúd és rothadó testben lakott. [...] Mégis abból a beszédmódból, amelyet Krisztus használt, ki lehet következtetni, hogy az atyák a Törvény érvényessége idején a mennyei élet örökségét, amelybe haláluk után eljutottak, a hit révén kapták meg, amíg éltek.”

95:9–10 *De loco paradisi, curiose et argute disputandum non est.* – *Cal: Lucae 23. v. 43.* A hivatkozott bibliai hely *Lukács evangéliumából* való, Jézus mondja halála előtt a jobb latornak: „Ezt válaszolta neki: »Bizony mondom neked, még ma velem leszel a paradicsomban.«” (Lk 23,43) Kálvin kommentárja: „**De loco tamen Paradisi curiose et argute disputandum non est.**” (CALVIN 1555, 419.) Pázmány pontosan idéz, a mondat jelentése magyarul: „A Paradicsom helyéről nem kell kíváncsian és ravaszul értekezni.”

95:11–12 *defuncti in beatam quietem se recipiunt, nec vero certum locum imaginari necesse est.* – *Lucae 16. v. 22.* A hivatkozott bibliai hely *Lukács evangéliumából* való, ismét a gazdag ember és a szegény Lázár története: „Történt, hogy a koldus meghalt, és az angyalok Ábrahám kebelére vitték. Meghalt a gazdag ember is, és eltemették.” (Lk 16,22) Kálvin kommentárja: „Quum ergo Filii Dei in hoc mundo dispersi peregrinentur, sicuti in praesenti curriculo fidem sequuntur patris sui Abrahae, ita **defuncti in beatam quietem** in qua eos expectat, **sese recipiunt. Nec vero certum locum imaginari necesse est**”. (CALVIN 1555, 221.) Pázmány rövidít: „a holtak boldog nyugalomba térnek, és nem szükséges egy bizonyos helyet elképzelni.” Az eredeti gondolatmenet magyarul: „Amikor tehát Isten fiaiként szétszórva vándorolnak ezen a világon, ahogy a jelenlegi útjukon atyjuknak, Ábrahámnak hitét követik, úgy a holtak is boldog nyugalomba térnek, amelyben várja őket. Nem szükséges azonban egy bizonyos helyet elképzelni.”

95:15 *Quod nusquam est non est* – ami sehol nincs, az nincs. Pázmány fordítja az idézet után: „Az mi sohult nincsen, az vgian telliességgel nincsen.”

95:22–23 *Quid absurdi si dicamus, charitatis perpetuitatem quam praedicat Apostolus, post diem extremum fore nihil pertinere ad tempus intermedium:* – *Cal: 1.Cor: 13. v. 8. Marl: ibi:* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Korintusiaknak írt első leveléből* való: „S a szeretet nem szűnik meg soha. A prófétálás véget ér, a nyelvek elhallgatnak, a tudomány elenyésczik.” (1Kor 13,8) Kálvin kommentárja: „**Quid si dicam** ita detineri et quasi absorberi Dei intuitu, vt nihil praeterea aliud cogitent: quomodo probabunt hoc non esse rationi consentaneum? Quid si excipiam, **charitatis perpetuitatem**, cuius hic meminit **Apostolus, post diem extremum fore, nihil pertinere ad tempus intermedium?**” (*In Epistolam Pauli ad Corinthios priorem commentarius*, CALVIN 1557, 121.) Pázmány mondata: „Milyen lehetetlen dolog lenne, ha azt mondanánk, hogy a szeretet örökkévalósága, amelyet az apostol hirdet, az utolsó nap után jön el, és egyáltalán nem vonatkozik a köztes időre.” Az eredeti kálvini szöveg magyarul: „Mit jelentene, ha azt mondanám, hogy Isten tekintete úgy megragadja és elnyeli őket, hogy azon túl már semmi másra sem gondolnak? Hogyan fogják igazolni, hogy ez nem egyezik az értelemmel? Mert ha feltételezném, hogy a szeretet

örökkévalósága, amelyről itt említést tesz az apostol, az utolsó nap után jön el, akkor semmi sem vonatkozik a köztes időre?”

95:23–24 *Nullum nobis cum sanctis mortuis reliquit Deus commercium*: – *Cal: lib: 3. c. 20 n. 24* Az idézett szöveg a szakasz közepén található. Kálvin eredeti gondolatmenete: Omnes eiusmodi rationes a **mortuis** absunt: quos a nostro contubernio dum subduxit Dominus, **nullum nobis cum illis reliquit commercium**, ac ne illis quidem nobiscum, quantum assequi licet coniecturis. Pázmány magyarázva rövidíti a szöveget: „Isten semmilyen kapcsolatot nem hagyott nekünk a halott szentekkel.” Az eredeti mondat jelentése magyarul: „Minden ilyen ok távol áll a holtaktól; s miután az Úr kiragadta őket társaságunkból, nem hagyott számunkra módot, hogy közösködjünk velük, és nekik sem, amennyire a körülményekből következtetni lehet erre.” (KÁLVIN 2014, II., 49.)

96:1–3 *Eorum charitas in Communione corporis Christi continetur, in hunc modum pro nobis orare concedam*. – *Cal: lib: 3 c. 20 n. 24* Quod si verum est, **eorum** quoque **caritatem in communionem corporis Christi** non dubium est **contineri**, nec latius patere quam fert communionis illius natura. Iam vero **tametsi in hunc modum pro nobis orare concedam**, non tamen ideo a sua quiete discedunt, ut distrahantur in terrenas curas: ac multo minus a nobis ideo protinus invocandi erunt. Az idézett szöveg a szakasz harmadánál található. Pázmány erőteljesen rövidít: „Az ő szeretetük Krisztus testének közösségében megmarad. Megengedem, hogy ezen a módon imádkoznak értünk.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Ha ez igaz, szeretetük kétségtelenül megmarad Krisztus testének közösségében, és nem terjed tovább, mint ameddig e közösség tart. Ha el is fogadnám, hogy ily módon imádkoznak értünk, azért mégsem háborítják meg nyugalmukat azzal, hogy földi dolgok intézésébe bonyolódjanak; már csak ezért sem kell őket segítségül hívni.” (KÁLVIN 2014, II., 49.)

96:12–14 *Vere fidelis non est, nisi qui solida persuasione Deum sibi benevoluntiam patrem esse persuasus, indubitam salutis expectationem praesumit*. – *Cal: Phil: 1. v. 6. Cal: lib: 3. c. 2. n. 16*. In summa, **vere fidelis non est nisi qui solida persuasione Deum sibi propitium benevoluntiamque patrem esse persuasus**, de eius benignitate omnia sibi pollicetur: nisi qui divinae erga se benevolentiae promissionibus fretus, **indubitam salutis expectationem praesumit**. Az idézett szöveg a szakasz közepén található. Pázmány rövidíti a szöveget: „Csak az lehet igazán hívő, aki szilárd meggyőződéssel vallja az Istent kegyelmes

atyjának, s az üdvösséget kételkedés nélkül várja.” Kálvin gondolatmenete: „Összefoglalva: csak az lehet igazán hívő, aki szilárdan meg van győződve arról, hogy Isten könyörülő és kegyelmes Atyja, s az ő jóindulatából remélhet magának mindent; vagy másképpen: csak az lehet hívő, aki az isteni jóakarat ígéreteiben bizakodva kételkedés nélkül várja az üdvösséget”. (KÁLVIN 2014, I., 425.)

96:16–18 *secure nobis spondemus vitam aeternam, nec regnum coelorum potest magis nobis excidere quam ipsi Christo, et peccatis nostris non posse nos damnari*. – *Cal: lib: 4. c. 17. n. 2.* Hinc sequitur, ut **nobis secure spondere audeamus, vitam aeternam** nostram esse, cuius ipse est haeres: **nec regnum coelorum**, quo iam ingressus est, **posse magis nobis excidere quam ipsi**: rursum **peccatis nostris non posse nos damnari**, a quorum reatu nos absolvit, quum ea sibi imputari voluerit, ac si sua essent. Az idézett szöveg a szakasz elején található. Pázmány erőteljesen rövidít: „bizonyosan ígérhetünk magunknak örök életet, és a mennyek országát már nem lehet tőlünk elvenni, mint magától Krisztustól sem, és a bűneink sem kárhoztatnak már minket.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Következésképpen, azzal a bizonyossággal buzdíthatjuk magunkat, hogy miénk az örök élet, amelynek ő az örököse; a mennyek országát éppúgy nem lehet tőlünk elvenni, mint tőle, aki már belépett oda, továbbá, bűneink sem kárhoztathatnak már minket, mert azok vádja alól felmentett, hiszen magára vette azt, mintha őt illelné.” (KÁLVIN 2014, II., 418.)

96:371. jegyzet *De alijs non esse nos certos, ait* – Azt mondja, hogy a többi (kérdéssel) kapcsolatban nem vagyunk bizonyosak.

96:28–97:1 *de vita aeterna nemo potest esse securus, nisi consummata fuerit ista vita, quae tentatio est super terram*. – *Aug: Tomo 7. De bono perseuer: c. 22.* Pázmány itt Szent Ágoston kései művére hivatkozik, a *De bono perseverantiaera* (Az állhatatosság adományáról). A mű a 16. század első felében megjelent életműkiadás hetedik kötetében jelent meg (AUGUSTINUS 1528), erre a kiadásra hivatkozik Pázmány. „Quoniam **de vita aeterna** quam filiis promissionis promisit non mendax deus ante tempora aeterna, **nemo potest esse securus, nisi cum consummata fuerit ista vita quae tentatio est super terram**, sed faciet nos perseuerare in se vsque in eius vitae finem cui quotidie dicimus, Ne nos inferas in tentationem.” (279.) A Pázmány által rövidített mondat: „az örök élet felől senki sem lehet

nyugodt, csak ha beteljesedett az az élet, amely kísértés a földön”. Szent Ágoston gondolatmenete: „Mivel az örök étellel kapcsolatban, amelyet az ígéret fiainak megígért a nem hazug Isten az örök élet előtt, senki sem lehet nyugodt, csak ha már befejeződött ez az élet, amely kísértés a földön, de ő, akinek minden nap mondjuk: »ne vígy minket a kísértésbe«, mégis megteszi majd, hogy kitartsunk benne egészen az élet végéig.”

97:2–3 *Quis donum perseuerantiae acceperit, quamdiu hanc vitam ducit incertum est.* – *Ibid: c. 1.* Pázmány itt Szent Ágoston kései művére hivatkozik, a *De bono perseverantiaera* (Az állhatatosság adományáról). A mű a 16. század első felében megjelent életműkiadás hetedik kötetében jelent meg (AUGUSTINUS 1528), erre a kiadásra hivatkozik Pázmány. „Asserimus ergo **donum** dei esse **perseuerantiam** qua vsque in finem perseueratur in Christo: finem autem dico quo vita ista finitur, in qua tantummodo periculum est ne cadatur. Itaque vtrum quisque hoc munus **acceperit, quamdiu hanc vitam ducit, incertum est.**” Pázmány rövidített mondata: „Aki megkapta az állhatatosság ajándékát, bizonytalan, meddig él.” Szent Ágoston gondolatmenete: „Azt állítjuk, hogy Isten ajándéka az az állhatatosság, amely egészen végig kitart Krisztusban. Végnek pedig azt nevezem, ahol ez az élet befejeződik, amelyben csak az a veszély, hogy elesünk. Így aztán bármit ragad is meg a kéz, amíg ezt az életet éli, bizonytalan.”

97:6–7 szent Ágoston mondja az hyt aghazatyba, nem szabad *fortet*, Talámat, mondani – *Aug: 8 de Trin: c. 5.* Pázmány itt Szent Ágoston egyik dogmatikai munkájára hivatkozik a *De Trinitate* (A Szentháromságról) címűre. A 8. könyv 5. caputjának közepén olvashatjuk: „Itaque hic salua fide licet dicere, forte talem habebat faciem, forte non talem: forte autem de virgine natus est Christus, nemo salua fide Christiana dixerit.” (D. Aurelii Avgvstini Hipponensis episcopi *De Trinitate*, vna cum reliquis illius libris [...] Tomvs tertivs, Lvgdvni, 1562, 469.) Ágoston mondatának jelentése: „Így aztán hit csorbulása nélkül lehet mondani, hogy talán ilyen arca volt, talán nem ilyen volt neki, azt azonban senki sem mondja a hit csorbulása nélkül, hogy Krisztus talán szüztől született.”

97:10 azt yria – *1.Cor: 9. v. 27.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Korintusiaknak írt első leveléből* való: „és rabságba vetem testemet,

hogy míg másokat tanítok, magam méltatlanná ne váljak. Intő példák az Ószövetségből.” (1Kor 9,27)

97:23 *Bonum iustitiae sola fide possidetur.* – *Cal: lib: 3. c. 14. n. 14* Sed id quoque Scriptura reclamante, quae et Christum nobis esse in iustitiam et vitam simpliciter affirmat, et hoc **iustitiae bonum sola fide possideri**. A szöveg locusában egy apró hiba található, nem a 14. hanem a 17. szakasz utolsó sorában található az idézett mondat. Kálvin gondolatmenete magyarul: „De ezt megcáfolja a Szentírás, amikor közérthetően kijelenti, hogy igazságunk és életünk Krisztus, és az igazságnak ezt az ajándékát egyedül hittel vesszük birtokba.” (KÁLVIN 2014, I., 594.) Pázmány pontosan idéz, ám csak az utolsó tagmondatot.

97:23–24 *Vnicum recuperandae salutis subsidium in fide est:* – *Lib: 3. c. 11. n. 1.* Iam mihi satis diligenter exposuisse supra videor, quomodo hominibus a Lege maledictis **unicum recuperandae salutis** restet **in fide subsidium**. Az idézett szöveg a szakasz első mondatában található. „Úgy vélem, korábban már eléggé alaposan kifejtettem, hogy a törvény átkától sújtott ember számára a hitben maradt meg az egyetlen lehetőség üdvössége visszaszerzésére.” (KÁLVIN 2014, I., 549.) Pázmány pontosan idéz, ám csak az utolsó tagmondatot.

98:5–6 *Mercedem vitae aeternae Deus legis suae obseruatoribus promittit:* – *Cal: Mat: 19. v. 17.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumában* található, a gazdag ifjú példázata: „Így felelt neki: »Miért kérdezel engem a jó felől? Csak egyvalaki jó. Ezért, ha el akarsz jutni az örök életre, tartsd meg a parancsokat.«” (Mt 19,17) Kálvin kommentárja: „Fateor ergo, quia **mercedem vitae aeternae Deus Legis suae obseruatoribus promisit**, nisi obstaret carnis nostrae infirmitas, hanc viam tenendam esse.” (CALVIN 1555, 292.) Pázmány rövidít: „az örök élet jutalmát azoknak ígéri Isten, akik megtartják törvényét”. Az eredeti kálvini szöveg magyarul: „Megvallom tehát, hogy mivel az örök élet jutalmát az Isten megígérte azoknak, akik betartják az ő törvényét, ha a testünk gyarlósága nem állna útjába, ezen az úton kellene járni.”

98:6–8 *coelorum haereditatem non alijs Deus promittit, nisi qui bonis operibus ad palmam supernae vocationis contendunt:* – *Matt: 25. v. 34.* A hivatkozott bibliai hely *Máté evangéliumában* található, az utolsó ítéletről szóló példabeszéd: „Aztán így szól a király a jobbán állókhoz: Jöjjetek, Atyám

áldottai, vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot!” (Mt 25,34) Kálvin kommentárja a szöveghez: „Ad hoc posterius membrum refertur quod **caelorum haereditatem non aliis promittit nisi qui bonis operibus ad palmam supernae vocationis contendunt.**” (CALVIN 1555, 372.) A mondat magyarul: „Ehhez a későbbi részhez tartozik, hogy nem másoknak ígéri meg a mennyek örökségét, csak azoknak, akik a mennyi meghívásra törekszenek jó cselekedetekkel.” Pázmány pontosan idéz, mindössze az első tagmondatot hagyja el.

98:8–10 *Praeposteri homines, promissiones Dei tam angustis finibus includunt, vt mercedem piorum, ad praesentem vitam restringant:* – *Cal: Mat: 22. v. 23. Et 3. Inst: c. 15. n. 4.* A hivatkozott bibliai hely Máté evangéliumában található, a feltámadásról szóló példabeszéd eleje: „Aznap még szadduceusok is mentek hozzá, akik tagadták a feltámadást.” (Mt 22,23) Kálvin kommentárja: „Non negabant quidem sancte et iuste viuendum: nec tam profani erant vt Dei cultum superuacuum esse ducerent: quin potius asserebant Deum esse mundi iudicem, ac eius prouidentia res humanas regi: sed quum tam **mercedem piorum** quam debitas impiis poenas **ad praesentem vitam restringerent**, etiamsi vere dixissent, nunc quenque **hominem** aequaliter pro suo merito tractari, hoc tamen erat nimis **prae-posterum, promissiones Dei tam angustis finibus includere.**” (CALVIN 1555, 327–328.) Pázmány két szöveghelyet is megad, az első kommentárban találjuk meg, azonban eléggé szabadon bánik a szöveggel, felcseréli a tagmondatokat, rövidít és csak bizonyos részeket idéz: „A hamis emberek Isten ígéreteit annyira szűk határok közé szorítják, hogy a jámborak jutalmát a jelen életre korlátozzák.” Kálvin eredeti gondolatmenete magyarul: „Nem tagadták, hogy szent és igaz módon kell élni, és nem voltak annyira istentelenek, hogy azt gondolják, az Isten tisztelete felesleges, sőt inkább azt tartották, hogy Isten a világ bírása, és az ő gondviselése kormányozza az emberi dolgokat. Mivel azonban a jámborak jutalmát éppúgy a jelen életre korlátozzák, mint a gonoszoknak járó büntetést, még ha igazat mondtak volna is azzal, hogy most minden embert egyenlően ítélnék meg érdemei alapján, mégis túlságosan fonák dolog volt, hogy Isten ígéreteit ilyen szűk határok közé szorították.”

98:12–13 *quos Deus aeternae vitae haereditati destinavit, eos per bona opera inducit in eius possessionem*: – *Cal: lib: 3. c. 14. n. 21.* nempe **quos** sua misericordia, **aeternae vitae haereditati destinavit**, **eos** ordinaria sua dispensatione **per bona opera inducit in eius possessionem**. Az idézett szöveg a szakasz negyedénél található. Pázmány ismét rövidít: „akiket az örök élet örökségére rendelt Isten, azokat a jócselekedetekkel iktatja be az örökségbe.” Kálvin eredeti gondolatmenete magyarul: „Azért, mert akiket irgalmából az örök élet örökségére rendelt, azokat üdvrendje szerint jó cselekedetekkel iktatja be az örökségbe.” (KÁLVIN 2014, I., 596.)

98:16–17 *Aspersa sunt sordibus perpetuo bona opera nostra, quibus merito Deus offendatur ac succenseat* – *Lib: 3. c. 14. n. 4.* Porro Scripturae doctrina est, **aspersa esse perpetuo** sordibus multis **bona nostra opera, quibus merito Deus offendatur, ac** nobis **succenseat**: tantum abest ut vel conciliare illum nobis queant, vel eius erga nos beneficentiam provocare: Az idézett szöveg nem a 14. hanem a 15. szakaszban található, a 4. numerus közepén. Pázmány rövidít, csak a gondolatmenet egyik részét idézi: „jócselekedeteinket folyamatosan beszenyyezte a piszok, amely méltán sérti Istent és haragra lobbantja”. Kálvin eredeti szövege: „Továbbá, a Szentírás azt tanítja, hogy jó cselekedeteink – melyeket állandóan töménytelen piszok szennyez be, és emiatt méltán sértik Istent, aki ezért haragszik ránk – nagyon távol állnak attól, hogy megbékítsék velünk Istent, vagy kiváltsák jóindulatát.” (KÁLVIN 2014, I., 600.)

100:5 Minap egy patuarkodo Caluinista írására akadéc – *Francisci Gomari Leidensis cont: Enchirid: Costeri*. Franciscus Gomarus (François Gomaer, 1563–1641) holland református teológus. Pázmány itt az *Anticosterus: seu Enchiridii controversiarum praecipuarum nostri temporis de Religione, a Francisco Costero* [...] című művére hivatkozik, amely 1599-ben jelent meg Leidenben, és Francis Coster ellen íródott. Francis Coster (Frans de Coster, Franciscus Costerus; 1532–1619) belga katolikus teológus, jezsuita szerzetes. Főleg aszketikus és elmélkedő műveket, valamint prédikációkat írt, de polemikus írásai is vannak. Gomarus fent említett könyvére 1604-ben jelent meg a válasza Kölnben, *Liber de Ecclesia contra Franciscum Gomarum* címmel.

100:15 Helleborus – Lásd az 57:24. jegyzetet.

- 100:21 kakon pillis, tar variu – kákán pilis, tarvarjú; mindkét kifejezés gunyos utalás: az első azt jelenti, hogy „a kákán is csomót keres”, mivel a pilis ebben az esetben valami feleslegest jelent. A tarvarjú (geronticus eremita) egy a középkorban még elterjedt madárfaj, amely mára vadon gyakorlatilag kipusztult, és mindamellett hogy meglehetősen visszataszító, keselyűszerű kinézete van, ha megszólításként (vocativus) értelmezzük, akkor egy csúfolódó megnevezés, ha pedig valami mögöttes tartalmat keresünk, akkor talán annyit jelenthet, hogy „láttam én már karón varjút”, tehát semmi újdonságot nem tudsz mondani. Pápai Páriz Ferenc 1767-es szótárában szerepel *Tar-varjú*-címszó, ebben egyetlen közmondást ír magyarázatképpen: „Egyébkor-is láttam ágon tar-varjat.” (PÁPAI PÁRIZ 1767/1995, 345.) Ugyanezt idézi Margalits Ede: „Egyébkor is láttam ágon tarvarjat. (Nem különös dolog.) M.” (MARGALITS 1896, 743.)
- 100:27 elő hiuektül szoktunc kérni – *Ita Aug: 20. contra Faust: c. 22.* Pázmány itt Szent Ágoston Faustus manichaeus püspök elleni iratára (*Contra Faustum Manichaeum*) hivatkozik, lásd 53:12–13. jegyzet.
- 101:3–5 az Romai Ecclesia soha azt nem vegezte egy altallíába, hagi Bodogh azonni bün nekül foghantatot legien, hanem csac velekedésbe haggia azt az dolghot – A szeplőtelen fogantatás (immaculata conceptio), vagyis hogy Szűz Máriát fogantatásakor (azaz Szent Anna fogadásakor) Isten megőrizte az áteredő büntől, Pázmány idejében még teológiai hagyomány volt. Dogmaként való kihirdetésére csak 1854-ben került sor IX. Pius pápa ex cathedra döntése alapján, az *Ineffabilis Deus* bullában.
- 101:23 *Repleta est malis anima mea* – *Psal: 87. v. 4.* (= gonosz dolgok töltötték be lelkemet) A hivatkozott bibliai hely a *Zsoltárok* könyvéből való: „Mert a lelkem tele gyötrellemel, s életem közel van a holtak országához.” (Zsolt 88,4)
- 101:26–27 immar akkor menyországban vala – *Ioa: 3. v. 13. c: 12 v. 16 c. 14. v. 3. c. 17. v. 24.* A hivatkozott bibliai versek János evangéliumából származnak: „Senki sem ment föl a mennybe, csak aki alászállt a mennyből: az Emberfia (aki a mennyben van).” (Jn 3,13) „Tanítványai először nem értették, de amikor Jézus megdicsőült, ráeszméltek, hogy ami történt vele, azt megírták róla.” (Jn 12,16) „Ha aztán elmegyek, és helyet készítek nektek, újra eljövök, és magammal viszlek benneteket, hogy ti is ott legyetek,

- ahol én vagyok.” (Jn 14,3) „Atyám, azt akarom, hogy akiket nekem adtál, ott legyenek velem, ahol vagyok, s lássák dicsőségemet, amelyben részesítettél, mivel már a világ teremtése előtt szeretted.” (Jn 17,24)
- 102:17 Gabriel Angyal – Szent Gábor az egyik főangyal, Isten hírvivője. Az Ószövetségben és az Újszövetségben is szerepel.
- 102:27 szent Pál – *Roman: I. v. 8.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Rómaiaknak írt leveléből* származik: „Először is hálát adok Istenemnek mindenjáratokért Jézus Krisztus által, hitetekről ugyanis az egész világon dicsérettel szólnak.” (Róm 1,8)
- 102:28–29 Geneuai – genfi
- 102:31 nem Ecclesia, hanem Synagoga – nem egyház, hanem (csak) gyülekezet
- 103:5 Calumnia – ármánykodás, fondorlat, rágalom
- 103:9–10 *Non remittuntur peccata nisi gratis, Diuina Misericordia, propter Christum.* – *Trid: sess: 6. cap: 9.* Pázmány fordítja a mondatot: [Isten] „Ingien, csac egiedül Christusért bocsáttatic megh az mi bününc.” A trienti zsinaton elfogadott kánon (DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 1533.) első mondata egészen pontosan így kezdődik: „Quamvis autem necessarium sit credere, neque remitti, neque remissa umquam fuisse peccata, nisi gratis divina misericordia propter Christum”.
- 103:10–11 Az szentec azért köniörghésecc által seghytnecc minket Isten elöc – *Idem: Theolog: omnes cum S. Thom: 12. Q. 114. artic: 5. 6.* Pázmány itt Aquinói Szent Tamás fő művére, a *Summa theologiae*-ra hivatkozik. A 114. quaestio az érdemről (*De merito*) szól, és ennek az 5. és 6. articulusa arról, hogy vajon az ember képes-e elnyerni magának és másoknak az elsődleges kegyelmet (5. *Utrum homo possit sibi mereri primam gratiam* 6. *Utrum homo possit alteri mereri primam gratiam*). Itt mondja azt szent Tamás, hogy a szentek imái nem haszontalanok, hanem eredményesek („orationes iustorum non sunt vacuae, sed efficaces”).
- 103:13 az Isten fel fogadta – *I. Cor: 15 v. 58.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Korintusiaknak írt első leveléből* való: „Legyetek tehát állhatatosak és kitartók, szeretett testvéreim! Tegyetek mindig minél többet az Úr ügyéért, hiszen tudjátok, hogy az Úr ügyében való fáradozástok nem hiábavaló.” (1Kor 15,58)

- 103:390. jegyzet *S. Thom.*: – Aquinói Szent Tamás (Thomas Aquinas; 1225 k.–1274) itáliai teológus, skolasztikus filozófus, Domonkos-rendi szerzetes. Arisztotelész és a görög elődök filozófiáját kívánta szintetizálni a keresztény tanítással, ám mindezt megújítva és egységbe foglalva, ebből alakult ki az ún. „tomizmus”. Fő műve a *Summa theologiae*, amely a könyvnyomtatás kezdeteitől számos kiadásban megjelent, mivel a teológiai képzés egyik legfőbb tananyaga volt.
- 104:29–30 *proprio Iudicio subuersus* – *Ad Titum* 3. v. 11. (= a saját ítélete által felforgatva). A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Titusznak írt leveléből* való: „hiszen tudod, hogy az ilyen ember megromlott, bűnben él és saját magát ítéli el.” (Tit 3,11)
- 106:8 az neuh – az név
- 106:22 Epistolicusoknak – Pázmány azon élcelődik, hogy mindkét felekezet (a lutheránusok és a kálvinisták) nem tarthatja magát evangélikusnak, tehát az *Evangéliumok* követőjének, mivel nem mondják ugyanazt, Luther követői szerint az oltáriszentségben jelen van Krisztus teste, Kálvin szerint pedig nincs. Tehát őket nem lehet evangélikusnak mondani, csak epistolikusnak, azaz a páli levelek követőjének és nem az evangélium követőjének.
- 107:2–5 azt mondja hogi az papistac hity, három dologhban all, tudni illic, hogy Isten sincsen, Az Euangeliomis csac költöt hazugságh az öröc bodogsághrul valo tanusaghis csac beszede: – *Cal: lib: 4 c. 7. n. 27* Ugyan Pázmány ennél a locusnál csak magyarul idézi Kálvin szövegét, de ennek alapján visszakereshető az eredetiben. Az idézett szöveg a szakasz közepén található: „Primum enim arcanae illius Theologiae, quae inter eos regnat, caput est, nullum esse Deum. Alterum, Quaecunque de Christo scripta sunt ac docentur, mendacia esse et imposturas. Tertium, Doctrinam de futura vita et ultima resurrectione, meras esse fabulas.” Kálvin gondolatmenete magyarul: „Nagy becsben tartott, titkos teológiájuk első fejezete ez: nincs Isten. A második: bármit is írnak vagy tanítanak Krisztusról, az mind hazugság és csalás. A harmadik: az örök életről és a feltámadásról szóló tanítás merő mese.” (KÁLVIN 2014, II., 252.)
- 107:5–6 azt kiáltia hogy az papistac Litaniaiokba, hymnusiba, prosaiba, csac emlekezet sincz Christusrul – *Lib: 3 cap: 20. n. 21*. Ennél a locusnál sem

idézi Pázmány az eredeti latin szöveget, éppen úgy, mint feljebb, ám itt is könnyen visszakereshető a magyar szövegből. Az idézet a szakasz utolsó mondata: „Deinde in suis omnibus litanis, hymnis et prosis, ubi Sanctis mortuis nihil non honoris defertur, nulla Christi mentio.” Kálvin mondata magyarul: „Márpedig litániáikban, himnuszaiukban és prózáikban mindenféle tiszteletet megadnak a halott szenteknek, Krisztust pedig meg sem említik.” (KÁLVIN 2014, II., 47.) Prosa = szekvencia.

107:10–12 ha *per Antiphrasim* vissza értuén, mikeppen az hadát *bellumnac* hiiac az Deakoc *eo quod minime bellum sit, Lucum a lucendo eo quod minime luceat*, – ellentétes értelem révén – *bellum*nak hívják a rómaiak a háborút, noha a legkevésbé sem szép, és a berket a fénylő ígéről *lucus*-nak, noha a legkevésbé sem fényes. Ismert antik etimológiai magyarázat (Vö. pl. Varro, *De lingua Latina*; Quintilianus, *Institutio oratoria*; Servius, *Commentarii ad Aeneidem*).

107:23–24 *In veteri Ecclesia, quingentis circiter annis florebat religio, et sincerior doctrina vigeat*: – *Ita Calui: lib: 1. c. 11. n. 13.* Principio, si quid nos movet *veteris ecclesiae* auctoritas, meminerimus **quingentis circiter annis**, quibus magis adhuc **florebat religio, et sincerior doctrina vigeat**, Christiana templa fuisse communiter ab imaginibus vacua. Az idézett szöveg a szakasz elején található. Pázmány rövidít: „az ősegyházban körülbelül ötszáz évig virágzott a vallás és a tanítást komolyabban vették”. Kálvin gondolatmenete magyarul: „Először is, ha van még előttünk tekintélye az ősegyháznak, emlékezzünk csak arra, hogy körülbelül ötszáz éven át, amikor még jobban virágzott az egyházi élet, és a tanítást is komolyabban vették, nem voltak képek a keresztyén templomokban.” (KÁLVIN 2014, I., 86.)

107:25–26 *Extra controuersiam erat nihil a principio, vsque ad illam aetatem mutatum fuisse in doctrina*. – *Lib: 4 c. 2 n. 3.* Sed quum **extra controversiam esset, nihil a principio usque ad illam aetatem mutatum fuisse in doctrina**, sumebant quod omnibus novis erroribus conficiendis sufficeret, illis oppugnari doctrinam ab ipsis usque Apostolis constanter et unanimi consensu retentam. Az idézett szöveg a szakasz végén található. Pázmány csak az első két tagmondatot idézi Kálvin teljes gondolatmenetéből: „Hanem miután vitán felül állott, hogy a kezdetektől fogva e tanítók koráig semmi változás nem következett be a tanításban, [ők ezt elegendőnek tartották arra, hogy visszaverjenek minden

- újonnan előálló tévelygést, hogy ugyanis ellenkeznek az apostolok kora óta szilárdan és közös egyetértéssel megtartott tanítással.]” (KÁLVIN 2014, II., 177.)
- 108:2–3 meghis vallia Caluinus mikor azt hyrdeti hogy az reghiec minniaian el teueliedtec valakiknec irasi kezünkben vagion. – *Cal: lib: 3. c. 5. n. 3. 8. et 10 etc.* Pázmány nem idézi a pontos latin szöveget, mivel egy nagyobb témát jelöl meg, ezért általánosságban több locust is megad.
- 108:5–6 szent Palnac vallasabol: – *Gal: 1. v. 9* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Galatáknak írt leveléből* való: „Amint már kijelentettük, most újra megismétljük: Ha valaki más evangéliumot hirdetne nektek, mint amit tőlünk hallottatok: átkozott legyen!” (Gal 1,9)
- 108:15–19 *Authoritatem Ecclesiae spernere, vel monita respuere, vel consilijs refragari, vel castigationes ludere, nemini impune licet, multo minus ab ea deficere, aut eius rumpere unitatem, Tanti enim Ecclesiae suae communionem facit Deus, vt pro transfuga et desertore Religionis habeat, quicunque se ab ea alienauerit.* – *Cal: lib: 4 c. 1. n. 10.* Utcunque sit ubi reuenter auditur Evangelii praedicatio, neque sacramenta negliguntur, illic pro eo tempore neque fallax neque ambigua ecclesiae apparet facies: cuius vel **auctoritatem spernere, vel monita respuere, vel consiliis refragari, vel castigationes ludere, nemini impune licet: multo minus ab ea deficere, ac eius abrumpere unitatem. Tanti enim ecclesiae suae communionem facit Dominus, ut pro transfuga et desertore religionis habeat, quicunque se** a qualibet Christiana societate, quae modo verum verbi ac sacramentorum ministerium colat, contumaciter **alienarit.** Az idézett szöveg a szakasz harmadánál található. Pázmány pontosan idéz, bár ismételten rövidít: „Az Egyház tekintélyét büntetlenül senki nem vetheti meg, intését nem utasíthatja vissza, tanácsainak nem szegülhet ellen, dorgálását nem gúnyolhatja ki; sokkal kevésbé szabad tőle elpártolni és egységét megtörni. Az Úr oly nagyra tartja egyháza közösségét, hogy a vallás árulójának és szökevénynek tekint mindenkit, aki elszakad tőle.” Kálvin eredeti teljes gondolatmenete: „Bárhogyan is, ahol tisztelettel hallgatják az evangélium hirdetését, és a sákramentumokat sem hanyagolják el, ott arra az időre az egyháznak sem hamis, sem bizonytalan képe nem bukkan fel; tekintélyét büntetlenül senki nem vetheti meg, intését nem utasíthatja vissza, tanácsainak nem szegülhet ellen, dorgálását nem gúnyolhatja ki; annál kevésbé szabad tőle

- elpártolni és egységét megtörni. Az Úr oly nagyra tartja egyháza közösségét, hogy a vallás árulójának és szökevénynek tekint mindenkit, aki megátalkodva szakad el bármelyik keresztyén közösségtől, mely az ige és a sákramentumok igaz szolgálatát ápolja.” (KÁLVIN 2014, II., 160.)
- 108:23 szent Pal soc helien tanyttia: – *1. Cor: 12. v. 12. 27.* A hivatkozott bibliai hely Szent Pál *Korintusiaknak írt első leveléből* való: „A test ugyan egy, de sok tagja van, a testnek ez a sok tagja azonban mégis egy test. Így Krisztus is.” „Ti Krisztusnak teste vagytok, s egyenként tagjai.” (1Kor 12,12; 12,27)
- 109:10 Vitakerusrul – William Whitaker (Vitakerus; 1548–1595) az anglikán egyház teológusa, cambridge-i vallásprofesszor. Pázmány ellene írta a *Diatriba theologica* (Graz, 1605.) című művét, ennek témájára utal a következő sorokban.
- 109:23–24 szabad nekemis szinte vgi beszélletem Caluinussal, az mint szent Agoston szolla Iulianussal – *August: 3. cont: Iulian: c. 17.* Eclanumi Julianus (Iulianus Aeclanensis; 4–5. sz.) Szent Ágoston vitapartnere, két írásának is a címzettje, a pelagianus tanok követője. Ennek a tévtanításnak a megfogalmazója Pelagius ír szerzetes volt, aki valószínűleg 384 előtt érkezett Rómába. 411 körül ment Afrikába, Szent Ágoston hippói püspöki területére. Tanításainak lényege: 1. Ádám meghalt volna, ha nem vétkezik is; 2. Ádám bűne csak neki ártott és nem az egész emberiségnek; 3. az újszülöttek olyan állapotban vannak, mint Ádám a bűnbeesés előtt, vagyis tagadta az áteredő bűnt; 4. Ádám bűne és halála éppoly kevésbé oka az emberiség halálának, mint ahogy Jézus feltámadása folytán sem támad fel az egész emberiség; 5. a törvény betartása éppúgy a mennyországba vezet, mint az evangélium; 6. az Úr eljövetele előtt is voltak bűn nélküli emberek. 418. május 1-jén kétszáz püspök zsinatot tartott, amelyen határozatot hoztak a pelagianizmus ellen. Pelagius valószínűleg Palesztinában halt meg. – Pázmány itt Szent Ágoston *Contra Iulianum libri VI* (Hat könyv Julianus ellen) című művére hivatkozik. Pázmány talán arra gondol, hogy ebben a részben meglehetősen kemény hangon szól Ágoston Julianushoz, például amikor azt mondja: „dic mihi, Iuliane, quae te peperit? Utrum te casta, an vero meretrix, in lucem quam deseruisti, per uterum gratiae spiritualis enixa est?” (= mondd meg nekem Iulianus, milyen

asszony szült téged? Vajon tiszta, vagy utcanő hozott fényre, melyet elhagytál, a lelki kegyelem méhén keresztül?) A másik Julianus ellen írott műve befejezetlen maradt Ágoston halála miatt (*Contra secundum Iuliani responsionem imperfectum opus*).

109:29 zab giermec – zabigyerek; törvénytelen gyermek

113:15–16 *csuda hogy őket saarral es genéial be nem tapasztiac az gyermekec es aszoni nepec* – Pázmány itt már előlegezi a következő hivatkozott forrását, Kálvin *De scandalis* című művét. Ehhez hasonló mondatot idéz Kálvintól a *Vindiciae ecclesiasticae* című pamfletjében is. Lásd BATHORY 2019, 237.

113:402–406. jegyzet A *Genus*. B C *Differentia*. D *Proprietas*. E – Az egymás után következő öt jegyzetben Pázmány a hagyományos logika arisztotelészi eredetű öt viszonyfogalmát (predikabilia) sorolja fel, (illetve kettőt csak betűvel jelöl) Kálvin-definíciójához kapcsolódóan. A skolasztikus logikában mint „öt szó” (*quinque voces*) szerepel: faj (*species*), nem (*genus*), különbség (*differentia*), sajátosság (*proprietas*), járulék (*accientia*).

114:6–13 CALuinus lib: de scandalis, circa medium: in Tomo opusculorum a Galasio collectorum folio 858. *Ipsi pastores nostri, qui suggestum condescendunt, sunt interdum turpissima vel nequitiae vel malorum aliorum exempla: Quidam eorum benigne hospitio excepti, vel furto onusti clam abeunt, vel sollicitant ad stuprum ancillas, ac interdum, etiam vxores tentare audent: Alij mutuo fallunt, Alij, quae Eleemosinae nomine abstulerunt, in scortatione, alea consummunt. Alij sacrosanctum coniugij vinculum, deceptis vxoribus, et abiectis liberis, violare non dubitant:* – Pázmány itt Kálvin *De Scandalis* (Egyes botrányokról) című művére hivatkozik, méghozzá pontos oldalszámot és sajtó alá rendezőt megadva, így megtudhatjuk, hogy pontosan melyik kiadásból ismerte a szöveget. Nicolas de Gallars (Nicolaus Gallasius; 1520 k.–1581) kálvinista teológus, francia fordítója és kiadója volt Kálvin műveinek. A Pázmány által idézett mű a *Ioannis Caluini opuscula omnia in vnum volumen collecta. Quibus accessit libellus nunc primum editus, De aeterna Dei praedestinatione, aduersus Albertum Pighium Campensem, et Georgium Siculum. [...] Genevae, 1552. Pontosán megadja az oldalszámot, a 858. oldal közepén található a szöveg első része, majd a második egy oldallal később,*

a 859. közepén: „quod **pastores, ipsi**, inquam, pastores, **qui suggestum**, hoc est sacrum Christi tribunal ea lege **conscondunt**, vt vitae puritate prae alijs omnibus excellant, **interdum sunt turpissima vel nequitiae, vel malorum aliorum exempla**. [...] Alij **benigne hospitio excepti, vel furto onusti clam abeunt**, vel alijs modis hospites defraudant, **vel sollicitant ad stuprum ancillas, ac interdum etiam vxores tentare audent**. [...] Alij **in mutuo fallunt**: alij abnuunt depositum: alij in societate perfidi. **Alij quam eleemosynae nomine pecuniam a bonis frugique hominibus abstulerunt**, vel **in scortationem consumunt**, vel **in aleam**, vel profusos alios luxus. [...] **Alij sacrosanctum coniugij vinculum, deceptis vxoribus, et abiectis liberis, violare non dubitant**.” Pázmány a számos felsorolt példát rövidíti: „a pásztorok maguk, akik a szószerkekre lépnek fel, olykor a legrútább példái a hitványságnak és más gonoszságoknak. Vannak, akik közülük, miután kedvesen vendégül látták őket, vagy lopott holmival megpakolva titokban távoznak, vagy bujálkodásra veszik rá a szolgálókat, s olykor még a feleségeket is megkísértik. Egyesek letagadják a kölcsönt, mások azt, amit alamizsna címen elvettek, szajhákra és kockára költik. Megint mások a házasság szent kötelékét nem haboznak megsérteni, becsapva a feleségüket és elhagyva a gyerekeiket.” A kálvini teljes gondolatmenet magyarul: „mert a pásztorok maguk, hangsúlyozom, a pásztorok, akik a szószerkekre, azaz Krisztus szent emelvényére azzal a kötelezettséggel hágnak föl, hogy életük tisztaságával mindenki más előtt kitűnjenek, közben vagy a semmirekellőség, vagy más bűnök legrútább példái. [...] Mások által nyájasan vendégül látva vagy lopott holmival megpakolva titokban távoznak, vagy más módon csapják be a vendéglátóikat, vagy bujálkodásra ösztönzik a szolgálólányokat, s olykor még arra is veszik a bátorságot, hogy megkísértsék a feleségüket. [...] Egyesek letagadják a kölcsönt, mások a letétet elhazudják. Megint mások alamizsnaként pénzt szereztek a derék és jó emberektől, amit vagy bujálkodásra költenek, vagy kockára, vagy más fényűző dologra. [...] Mások nem haboznak erőszakot tenni a házasság szent kötelékén, becsapva feleségüket és elhagyva gyerekeiket.”

114:14–19 lib: 4. Institut: cap: 17. n. 24. *Dicimus Christum, tam externo symbolo, quam spiritu suo ad nos descendere, vt vere substantia carnis suae, et sanguinis sui, animas nostras viuificet: In his verbis qui non sentit multa*

subesse miracula, plus quam stupidus est, quando nihil sit magis incredibile, quam res toto coeli et terrae spatio dissitas, in tanta locorum distantia, non solum coniugi, sed vniri: – Dicimus, Christum tam externo symbolo, quam Spiritu suo ad nos descendere, ut vere substantia carnis suae et sanguinis sui animas nostras vivificet. In his paucis verbis qui non sentit multa subesse miracula, plus quam stupidus est: quando nihil magis praeter naturam, quam ut vitam spiritualem et coelestem animae mutentur a carne, quae originem suam e terra accepit et quae morti fuit subiecta: nihil magis incredibile, quam res toto coeli et terrae spatio dissitas ac remotas in tanta locorum distantia non solum coniungi, sed uniri, ut alimentum percipiant animae ex carne Christi. Az idézett szöveg a szakasz közepén található. Pázmány pontosan idéz, noha a magyarázatot rövidíti: „Azt mondjuk, hogy Krisztus mind külső jelképpel, mind Lelkével alászáll hozzánk, hogy lelkünket életre keltse teste és vére valóságos lényegével. Aki nem érzi, hogy ezekben a szavakban sok csodás dolog van, több mint ostoba, mivel nincs hihetlenebb dolog, mint az egymástól ég és föld távolságra lévő dolgok, e nagy térbeli távolság ellenére nemcsak összekapcsolódnak, hanem egyesülnek is.” Kálvin teljes eredeti gondolatmenete magyarul: „Mi azt mondjuk, hogy Krisztus mind külső jelképpel, mind Lelkével alászáll hozzánk, hogy lelkünket életre keltse teste és vére valóságos lényegével. Aki nem érzi meg, hogy e néhány szóban milyen sok csoda rejlik, az több mint ostoba, hiszen semmi sem haladja meg jobban a természetet, mint az, hogy a lélek lelki és mennyei életet kölcsönöz attól a testtől, amely eredetét a földből vette, és ki volt szolgáltatva a halálnak. Nincs annál hihetlenebb, hogy az egymástól ég és föld távolságra lévő és eső dolgok, e nagy térbeli távolság ellenére nemcsak összekapcsolódnak, hanem egyesülnek is, hogy a lelkek Krisztus testéből táplálékhoz jussanak.” (KÁLVIN 2014, II., 438.)

114:20–24 Ioannis 6. vers. 41. *Nos CHRISTVM non aspicimus, nisi carneis oculis, ita fit, vt nihil in ipso nobis magnificum appareat: Vitioso enim nostro sensu, quicquid in ipso est, eiusque doctrina, peruertimus, adeo sinistri sumus interpretes: Deinde, eo non contenti, multa falsa arripimus, quae Euangelij contemptum pariunt: – A hivatkozott bibliai hely János evangéliumából való: „A zsidók elkezdtek zúgolódni, amiért azt mondta: »Én vagyok a mennyből alászállott kenyér.«” (Jn 6,41) Kálvin ehhez a helyhez*

írott kommentárja: „Primo, magnum hoc nobis impedimentum est, quod **Christum non aspicimus nisi carnis oculis: ita fit vt nihil in ipso magnificum nobis appareat. Vitioso enim nostro sensu quicquid in ipso est, eiusque doctrina, peruertimus, adeo sinistri sumus interpretes. Deinde eo ipso non contenti, multa falsa arripimus quae Euangelii contemptum pariant.**” (CALVIN 1553, 43r.) Pázmány idézete és Kálvin gondolatmenetének kihagyott tagmondata magyarul: „[Először is, igen nagy akadály nekünk, hogy] csak testi szemekkel tekintünk Krisztusra, emiatt történik az, hogy számunkra semmilyen nagyszerű nem jelenik meg benne. Fogytékos érzékelésünkkel ugyanis mindazt, ami benne és az ő tanításában van, kiforgatjuk, annyira rossz értelmezők vagyunk. Ezért be sem érve ezzel, még sok hamis dolgot is teszünk, ami az evangélium megvetését eredményezi.” Pázmány pontosan idéz, noha az első tagmondat elhagyásával.

114:408. jegyzet *Quinque praedicamenta, in quibus continentur adaequate praedicatores Caluini* – Öt állítmány, amely pontosan megmutatja Kálvin prédikátorait.

115:1–3 lib: de scandalis citato, folio 858. *Mirantur Pastores, et queruntur, contemptui se esse apud plebem: Ego autem potius miror vulgi patientiam, quod non eos luto, et stercorebus mulieres et pueri operiant.* – Az idézet forrását lásd 114:6–13. jegyzet. A szöveg a 858. oldal közepén található: „Et tales scilicet **contempui se esse apud plebem**, aut etiam ludibrij causa digito se monstrari conqueruntur. **Ego autem potius vulgi miror patientiam, quod non eos luto et stercorebus mulieres ac pueri operiunt.**” Pázmány rövidít és kiegészíti a mondatot a megelőző szövegrészből az alany-nyal: „Csodálkoznak a pásztorok és azt panaszzolják, hogy a nép megveti őket. Én azonban inkább a nép türelmét csodálom, hogy az asszonyok és a gyerekek nem borítják el őket sárral és ganéjjal.” Kálvin eredeti teljes gondolatmenete: „Az ilyenek ugyanis amiatt panaszkodnak, hogy megveti őket a köznép, vagy pedig, hogy gúnyolódásból ujjal mutogatnak rájuk. Én azonban inkább a nép türelmét csodálom, hogy az asszonyok és a gyerekek nem borítják el őket sárral és ganéjjal.”

115:4–7 libr: de scandalis citato, folio 864. *Quid ergo dicemus, nisi veterem illam poetae querimoniam, in Nostrum quoque saeculum vere competere,*

Aetas parentum peior auis, tulit nos nequiores mox daturos progeniem vitiosiore. – Az idézet forrását lásd 114:6–13. jegyzet. A szöveg a 864. oldal közepén található: „Verum, quum promiscue in toto fere orbe scelera exundauerint, **quid dicemus, nisi veterem illam Poetae querimoniam, in nostrum quoque seculum vere competere? Aetas parentum peior auis tulit nos nequiores, mox daturos progeniem vitiosiore.**” Kálvin szövege magyarul: „Bizony, mivel szinte az egész világon túláradt a bűn, mi mást mondhatnánk, mint hogy a mi századunkra is illik a költő ama régi panasza: »Elődeinknél már szüleink kora / satnyább, s mi náluk is silányabb / atyjai még gonoszabb fiaknak!«” Pázmány mindössze az első tagmondatot hagyja el, egyébként pontosan idézi Kálvint, aki Horatius ódáját idézi a mondat végén. (HORATIUS 1961, 205. Fordította Lator László.)

115:9 *Soli Deo honor, et gloria.* – Egyedül Istené a tisztelet és a dicsőség.

116:7 *Arcus* – árkus, egy ívnyi papír, amely átlagosan 40x50 centiméteres darabot jelentett

4. MUTATÓK

4.1. A Pázmány által használt művek mutatója
(a nyomtatvány főszövege és jegyzetei szerint)

1. ad Ephe:, Calu: Ad Ephes:, Ephes – Jean CALVIN, *In Epistolam Pauli ad Ephesios, commentarijs = In omnes Pavli Apostoli Epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebraeos, Ioanni Calvini commentarii*, [Genf], Ioannis Crispini, 1557. – 23:53. jegyz., 50:161. jegyz., 51:163. jegyz., 73:261. jegyz., 73:263. jegyz., 87:327. jegyz.
2. Ad Heb: – Jean CALVIN, *In epistolam ad Hebraeos, Iohannis Calvini commentarijs = In Epistolas Canonicas, siue Catholicas Commentarius Iohannis Caluini*, Geneuae, 1551. – 53:167. jegyz.
3. Ad Rom:, Cal: Rom: – Jean CALVIN, *In epistolam Pauli ad Romanos Ioannis Calvini commentarijs = In omnes Pavli Apostoli Epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebraeos, Ioanni Calvini commentarii*, [Genf], Ioannis Crispini, 1557. – 12:8. jegyz., 74:268. jegyz., 79:289. jegyz., 85:316. jegyz.
4. Aegidius Hunnius egy illien könyvében – Ägidius HUNNIUS, *Calvinus Iudaizans*, Witeberga, 1593. – 37:19, 40:26
5. Amb: ad Eph: – Aurelius AMBROSIIUS, *In epistolam Beati Pauli ad Ephesios* – 63:218. jegyz.
6. Ambros: I.Corint: 15. – Aurelius AMBROSIIUS, *In epistolam beati Pauli ad Corinthios primam* – 93:8
7. Apolog: – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Apologeticum* – 66:233. jegyz.
8. Aug: Tomo 6. haeres: 82. – Aurelius AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum* – 46:146. jegyz.
9. Azoar: – *Korán* – 45:141. jegyz.
10. Beza in Confess: – Théodore de BÈZE, *Confessio christianae fidei, et eiusdem collatio cum papisticis Haeresibus*, Heidelbergae, 1567. – 86:323. jegyz.
11. Beza Ioan: – Théodore de BÈZE, *Iesu Christi D. N. Novum testamentum, sive Novum foedus*, Genevae, 1565. – 43:134. jegyz., 93:4

12. Brent: Homil: 54 et 65. in Lucam. – Johannes BRENZ, *In evangelii quod inscribitur secundum Lucam duodecim priora capita Homiliae centum et decem*, Francofurti, 1545. – 64:225. jegyz.
13. Cal: 1.Ioan – Jean CALVIN, *Johannis Apostoli Epistola, cum Iohannis Calvini commentariis = In omnes Pavli Apostoli Epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebraeos, item in Canonicas Petri, Iohannis, Iacobi et Iudae, quae etiam Catholicae vocantur, Ioh. Calvini commentarii*, [Genf], Oliua Roberti Stephani, 1556. – 40:123. jegyz.
14. Cal: 1.Cor: – Jean CALVIN, *In Epistolam Pauli ad Corinthios priorem commentarius = In Epistolas Canonicas, siue Catholicas Commentarius Iohannis Caluini*, Geneuae, 1551. – 94:362. jegyz., 95:368. jegyz.
15. Cal: Act: – Jean CALVIN, *Commentariorum Ioannis Caluini in Acta Apostolorum*, Geneuae, 1552. – 74:268. jegyz.
16. Cal: contra Libert: – Jean CALVIN, *Adversus fanaticam et furiosam sectam Libertinorum, qui se Spirituales vocant, instructio = Contra Anabaptistas, Libertinos, et Franciscum quendam*, Geneuae, 1563. – 12:6. jegyz.
17. Cal: Gal: – Jean CALVIN, *In Epistolam Pauli ad Galatas, Iohannis Calvini commentarius = In omnes Pavli Apostoli Epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebraeos, item in Canonicas Petri, Iohannis, Iacobi et Iudae, quae etiam Catholicae vocantur, Ioh. Calvini commentarii*, [Genf], Oliua Roberti Stephani, 1556. – 57:195. jegyz.
18. Cal: Harmon. Ioan.; Cal: Ioan.; Caluinus Ioannis – Jean CALVIN, *In evangelium secundum Iohannem, commentarius Iohannis Caluini*, Geneuae, 1553. – 35:93. jegyz., 35:96. jegyz., 38:111. jegyz., 39:115. jegyz., 40:122. jegyz., 41:124. jegyz., 53:169. jegyz., 57:191. jegyz., 72:260. jegyz., 92:352. jegyz., 114:20
Cal: lib: → Inst.; Instit
19. Cal: Luc.; Luc.; Lucae – Jean CALVIN, *Harmonia ex tribus Euangelistis composita, Matthaeo, Marco et Luca: adiuncto seorsum Iohanne, quod pauca cum aliis communia habeat. Cum Ioh. Calvini commentariis*, Geneuae, 1555. – 35:95. jegyz., 36:104. jegyz., 36:106. jegyz., 44:136. jegyz., 46:142. jegyz., 64:224. jegyz., 77:284. jegyz., 94:359. jegyz., 95:364. jegyz., 95:365. jegyz., 95:366. jegyz., 95:367. jegyz.

20. Cal: Marci – Jean CALVIN, *Harmonia ex tribus Euangelistis composita, Matthaeo, Marco et Luca: adiuncto seorsum Iohanne, quod pauca cum aliis communia habeat. Cvm Iohannis Calvini commentariis*, Geneuae, 1555. – 36:11, 73:262. jegyz.
21. Cal: Mat.; Cal: Matt.; Matt.; Matth: – Jean CALVIN, *Harmonia ex tribus Euangelistis composita, Matthaeo, Marco et Luca: adiuncto seorsum Iohanne, quod pauca cum aliis communia habeat. Cvm Iohannis Calvini commentariis*, Geneuae, 1555. – 31:72. jegyz., 34:89. jegyz., 34:90. jegyz., 34:92. jegyz., 35:94. jegyz., 35:97. jegyz., 36:100. jegyz., 36:101. jegyz., 36:102. jegyz., 36:103. jegyz., 36:105. jegyz., 38:21, 45:137. jegyz., 46:143. jegyz., 46:145. jegyz., 49:17–18, 49:152. jegyz., 49:153. jegyz., 49:154. jegyz., 49:155. jegyz., 49:157. jegyz., 52:164. jegyz., 53:168. jegyz., 53:171. jegyz., 55:185. jegyz., 56:186. jegyz., 56:189. jegyz., 57:190. jegyz., 57:192. jegyz., 58:23–24, 68:245. jegyz., 68:246. jegyz., 74:16, 76:278. jegyz., 79:291. jegyz., 79:292. jegyz., 79:273. jegyz., 80:294. jegyz., 80:297. jegyz., 92:349. jegyz., 92:351. jegyz., 94:360. jegyz., 94:361. jegyz., 98:379. jegyz., 98:380. jegyz., 98:381. jegyz., 116:29, 117:3
22. Calu: Ad Philip; Cal: Phil: – Jean CALVIN, *In epistolam Pauli ad Philipenses, Iohannis Calvini commentarius = In Epistolas Canonicas, siue Catholicas Commentarius Iohannis Caluini*, Geneuae, 1551. – 42:127. jegyz., 96:371. jegyz.
23. Caluin: de scand.; de Scandalis – Jean CALVIN, *De Scandalis = Ioannis Caluini opuscula omnia in vnum volumen collecta*. Quibus accessit libellus nunc primum editus, De aeterna Dei praedestinatione, aduersus Albertum Pighium Campensem, et Georgium Siculum [...], Genevae, 1552. – 33:83. jegyz., 114:6, 115:1, 115:4
Caluino Turcis → Reginaldus lib: 3. Caluino Turcis
24. Cani: 2. Marial.; Canis.; Canisium lib: 3. Marial: – Petrus CANISIUS, *De Maria Virgine incomparabili et Dei Genitrice sacrosancta libri quinque*, Ingolstadii, 1577. – 44:135. jegyz., 45:138. jegyz., 46:147. jegyz.
25. Chris: hom: 30. in 1: ad Cor., Chrysost: – Iohannes CHRYSOSTOMUS, *Homiliae in epistolam ad Corinthios* – 87:325. jegyz.
26. Ciuit: – Aurelius AUGUSTUS, *De civitate Dei* – 17:28. jegyz., 60:201. jegyz., 66:238. jegyz., 67:240. jegyz.

27. Coccius To: – Jodocus COCCIUS, *Thesaurus Catholicus*, Coloniae, 1600–1601. – 49:2
28. Confessione maiori refert confessio Heluetica – Heinrich BULLINGER, *Orthodoxa Tigurinae Ecclesiae ministrorum Confessio cum responsione ad Doctoris Martini Lutheri calumnias*, Tigurum, 1545. – 8:13
29. cont: Iulian: c. 17. – Aurelius AUGUSTINUS, *Contra Iulianum libri VI* – 109:401. jegyz.
30. contra Fau:, contra Faust: – Aurelius AUGUSTINUS, *Contra Faustum Manichaeum* – 53:170. jegyz., 100:385. jegyz.
31. contra Sadoletum fol: 114. opuscul: Collector: an Gallasio: – Jean CALVIN, *Ioannis Caluini responsio = Ioannis Caluini opuscula omnia in vnum volumen collecta*. Quibus accessit libellus nunc primum editus, De aeterna Dei praedestinatione, aduersus Albertum Pighium Campensem, et Georgium Siculum [...], Genevae, 1552. – 83:18
32. Cyrill: Catech: – CYRILLUS Hierosolymitanus, *Catecheses* – 62:215. jegyz., 63:218. jegyz.
33. Damasc: 4. de Fide – IOANNES Damascenus, *Expositio de fide orthodoxa* – 18:3
34. de Baptis: contra Donat: – Aurelius AUGUSTINUS, *De baptismo contra Donatistas libri septem* – 8:2
35. De bono perseuer:, de bono Perseu: – Aurelius AUGUSTINUS, *De bono perseuerantiae* – 23:52. jegyz., 50:160. jegyz., 97:373. jegyz.
36. DeCorrep: et grat: – Aurelius AUGUSTINUS, *De correptione et gratia* – 87:12
37. de fide et Symb: c. 7. – Aurelius AUGUSTINUS, *De fide et symbolo* – 72:257. jegyz.
38. de Genes: – Aurelius AUGUSTINUS, *De Genesi ad litterum* – 22:50. jegyz., 60:203. jegyz., 66:235. jegyz.
39. de nat: et gratia c. 36. – Aurelius AUGUSTINUS, *De natura et gratia* – 46:144. jegyz.
40. de Orig: Animae c. 7 Tomo 7 – Aurelius AUGUSTINUS, *De Anima et eius origine* – 17:29. jegyz.
41. de Praedest: Sanct: c. 15 – Aurelius AUGUSTINUS, *De praedestinatione Sanctorum* – 50:160. jegyz.
de Tempor: → Sermon. 547. de Tempore

42. de Trin: – Aurelius AUGUSTINUS, *De Trinitate* – 97:375. jegyz.
43. De vera Eccles: Reformandae Ratio. – Jean CALVIN, *Vera Christianae pacificationis, et Ecclesiae reformandae ratio* = Ioannis Caluini opuscula omnia in vnum volumen collecta. Quibus accessit libellus nunc primum editus, De aeterna Dei praedestinatione, aduersus Albertum Pighium Campensem, et Georgium Siculum [...], Genevae, 1552. – 83:23
44. Enchiri:, Enchirid: – Aurelius AUGUSTINUS, *Enchiridion de fide, spe et caritate* – 46:147. jegyz., 75:274. jegyz.
Ephes: → ad Ephe:, Calu: Ad Ephes:
45. Epi: 3. ad Volus: – Aurelius AUGUSTINUS, *Epistolae* – 45:138. jegyz.
46. Epi: 57. ad Dardan – Aurelius AUGUSTINUS, *Epistolae* – 63:218. jegyz., 70:249. jegyz.
47. Epi: 99., Epist. 99., Epistola 99. ad Euodium. – Aurelius AUGUSTINUS, *Epistolae* – 63:218. jegyz., 66:232. jegyz., 70:249. jegyz.
48. Epi:, Epist: 105. – Aurelius AUGUSTINUS, *Epistolae* – 18:31. jegyz., 24:56. jegyz.
49. Euseb: 3. Hist: – EUSEBIUS Caesariensis, *Historia ecclesiastica* – 61:210. jegyz., 88:334. jegyz.
50. Feuardent: in Epist: ad Philemonem. – François FEUARDENT, *In Epistolam ad Philemonem* = *Biblia Sacra, cum glossa ordinaria* [...], Parisiis, 1590. – 37:24
51. Francisci Gomari Leidensis cont: Enchirid: Costeri. – François GOMAER, *Anticosterus: seu Enchiridii controversiarum praecipuarum nostri temporis de Religione, a Francisco Costero [...] Refutatio*, Lugdunum Batavorum, 1599. – 100:384. jegyz.
52. Genebrardus yria lib:3. de Trinitate – Gilbert GÉNÉBRARD, *De Sancta Trinitate libri tres*, Parisiis, 1569. – 44:23
53. Genes: Edit: Nor: apud Ioan: Mont. – Martin LUTHER, *In Genesin enarrationum, reverendi patris, Domini Doctoris Martini Lutheri*, Norimbergae, 1552. – 65:231. jegyz.
54. Greg: homil: 29. in Euang: – GREGORIUS Magnus, *XL Homiliarum in Evangelia* – 88:336. jegyz.
55. Hier: ad Eph: – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Commentarius in epistulam ad Ephesios* – 63:218. jegyz.

56. Hierony: Epist: 59. ad Anitum – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Epistola ad Avitum* – 67:244. jegyz.
57. Hieronymus Tom: 3. Epistol: ad Minerium et Alexandrum – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Epistola ad Minerium et Alexandrum* – 93:7
58. Illyric: Centur: – *Ecclesiastica Historia [...] secundum singulas centurias [...] Per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica*, Basileae, 1559–74. – 46:148. jegyz.
59. in Psal: 77. – Aurelius AUGUSTINUS, *Enarrationes in psalmos* – 18:32. jegyz.
60. Inst: Instit, Cal: Lib: Lib: – Jean CALVIN, *Institutio religionis Christianae*, Genevae, 1559. – 10:3. jegyz., 10:4. jegyz., 11:2, 11:5. jegyz., 12:7. jegyz., 13:9. jegyz., 13:10. jegyz., 13:11. jegyz., 13:12. jegyz., 14:13. jegyz., 14:26, 14:15. jegyz., 15:13, 15:15, 15:19–22, 15:25–32, 16:23–24, 16:20. jegyz., 17:21. jegyz., 19:37. jegyz., 19:38. jegyz., 19:39. jegyz., 19:40. jegyz., 20:41. jegyz., 20:42. jegyz., 20:43. jegyz., 20:44. jegyz., 21:4–9, 21:11, 21:13, 21:16, 21:25–26, 22:3–4, 22:5, 22:7, 22:9, 22:18, 22:20, 23:51. jegyz., 23:54. jegyz., 24:55. jegyz., 26:60. jegyz., 27:65. jegyz., 27:66. jegyz., 27:67. jegyz., 28:68. jegyz., 28:69. jegyz., 31:71. jegyz., 31:73. jegyz., 31:74. jegyz., 31:75. jegyz., 32:77. jegyz., 32:78. jegyz., 32:79. jegyz., 32:80. jegyz., 33:84. jegyz., 33:85. jegyz., 33:86. jegyz., 34:87. jegyz., 34:88. jegyz., 37:108. jegyz., 37:109. jegyz., 37:110. jegyz., 38:22, 38:112. jegyz., 38:113. jegyz., 39:114. jegyz., 39:116. jegyz., 39:117. jegyz., 39:118. jegyz., 39:119. jegyz., 40:120. jegyz., 40:121. jegyz., 43:133. jegyz., 45:140. jegyz., 50:159. jegyz., 50:161. jegyz., 50:162. jegyz., 51:163. jegyz., 52:166. jegyz., 53:172. jegyz., 53:173. jegyz., 54:174. jegyz., 54:175. jegyz., 54:183. jegyz., 55:184. jegyz., 56:187. jegyz., 56:188. jegyz., 57:196. jegyz., 57:197. jegyz., 58:24, 61:207. jegyz., 61:213. jegyz., 62:214. jegyz., 62:216. jegyz., 63:217. jegyz., 64:225. jegyz., 64:226. jegyz., 64:227. jegyz., 64:228. jegyz., 67:241. jegyz., 67:242. jegyz., 67:243. jegyz., 69:247. jegyz., 69:248. jegyz., 73:265. jegyz., 73:266. jegyz., 76:279. jegyz., 78:285. jegyz., 78:286. jegyz., 80:295. jegyz., 80:296. jegyz., 83:17, 83:304. jegyz., 83:305. jegyz., 83:307. jegyz., 85:315. jegyz., 85:317. jegyz., 87:10, 87:326. jegyz., 87:328. jegyz., 89:339. jegyz., 89:340. jegyz., 91:346. jegyz., 91:347. jegyz., 92:350. jegyz., 93:356. jegyz., 93:357.

- jegyz., 94:363. jegyz., 95:369. jegyz., 96:370. jegyz., 96:371. jegyz., 96:372. jegyz., 97:377. jegyz., 97:378. jegyz., 98:381. jegyz., 98:382. jegyz., 98:383. jegyz., 107:393. jegyz., 107:394. jegyz., 107:395. jegyz., 107:396. jegyz., 108:397. jegyz., 108:399. jegyz., 114:14
61. Iren: lib: – IRENAEUS, *Adversus haereses* – 88:335. jegyz.
Lib: → Inst; Instit
Luc; Lucae → Cal: Luc:
62. Luth: To: 4. Witt: Lat: in c. 2. Ionae – Martin LUTHER, *Enarrationes Domini Martini Lutheri in Ionam prophetam, e germanico latine per Iustum Ionam redditae = Opera omnia, Tomus quartus*, Witebergae, 1552. – 65:230. jegyz.
63. Luth: Tomo 5. lat: Witemb: an: 1554 per Lufft: In 1.Pet: – Martin LUTHER, *Enarrationes Martini Lutheri in epistolas D. Petri duas et Ivdæ vnam = Opera omnia, Tomus quintus*, Witebergae, 1554. – 86:324. jegyz.
64. Luth: Tomo 5. lat: Witteb: An: 1554 in c. 5. ad Gal: – Martin LUTHER, *In epistolam S. Pauli ad Galatas commentarius secundus ex praelectione D. Martini Lutheri collectus = Opera omnia, Tomus quintus*, Witebergae, 1554. – 76:277. jegyz.
65. Luther: in Assert: Artic: 27. Tom: 2. lat: Wittemb: anno 1546. – Martin LUTHER, *Assertio omnium articulorum Martini Lutheri per Bullam Leonis X. nouissimam damnatorum = Opera omnia, Tomus secundus*, Witebergae, 1546. – 93:358. jegyz.
66. Mar.; Marlor.; Marlora.; Marlorat. – Augustin MARLORAT DU PASQUIER, *Novi Testamenti catholica expositio Ecclesiastica*, Genevae, 1561. – 12:8. jegyz., 34:90. jegyz., 34:92. jegyz., 35:93. jegyz., 35:94. jegyz., 35:95. jegyz., 35:96. jegyz., 35:97. jegyz., 38:111. jegyz., 40:123. jegyz., 41:124. jegyz., 41:125. jegyz., 42:127. jegyz., 44:136. jegyz., 45:137. jegyz., 46:142. jegyz., 46:145. jegyz., 50:161. jegyz., 52:165. jegyz., 53:167. jegyz., 53:169. jegyz., 56:186. jegyz., 57:191. jegyz., 57:192. jegyz., 57:195. jegyz., 68:245. jegyz., 68:246. jegyz., 72:260. jegyz., 73:261. jegyz., 73:263. jegyz., 76:278. jegyz., 79:289. jegyz., 95:368. jegyz., 116:30
Matt.; Matth: → Cal: Mat; Cal: Matt:
67. quaest: 3. ad Dulcitium: – Aurelius AUGUSTINUS, *Questiones ad Dulcitium* – 93:7

68. Reginaldus lib: 3. Caluino Turcis. – William REYNOLDS, *Calvino-turcismus, id est Calvinisticae perfidiae cum Mahumetana collatio et dilucida utriusque sectae confutatio*, Antverpiae, 1597. – 37:24, 46:145. jegyz.
69. Retract: – Aurelius AUGUSTINUS, *Retractationes* – 66:232. jegyz.
70. Ruffinus – RUFINUS Tyrannius, *Historia ecclesiastica* – 62:215. jegyz.
71. Schlüssel:; Schlüsselburg:; Schlüsselburgius lib: 2. Theolog: Caluin: – Konrad SCHLÜSSELBURG, *Theologiae Calvinistarum libri tres*, Francofurti, 1592. – 8:15–16, 37:23, 42:128. jegyz., 49:1, 65:229. jegyz.
72. Serar: Thesi: 57. de Apostolis. – Nicolaus SERARIUS, *De duodecim sanctis domini nostri Jesu Christi apostolis disputatio, in centum assertiones tributa*, Wirtzbvrgi, 1584. – 10:2. jegyz.
73. Sermon. 547. de Tempore – Aurelius AUGUSTINUS, *Sermones de tempore* – 66:237. jegyz., 77:13
74. Tert: lib: de ani. – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *De anima* – 66:233. jegyz.
75. Tertull: 2 contra Marcion – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Adversus Marcionem* – 17:27. jegyz.
76. Tertull: 2 Carmin: con: Mar: c. 4 – INCERTI AUCTORIS, *Carmen adversus Marcionem* – 63:218. jegyz.
77. Theolog: omnes cum S. Thom: – THOMAS Aquinas, *Summa theologiae* – 103:390. jegyz.
78. Tract: 121. in Ioan:; Tractat: 99. in Ioan: – Aurelius AUGUSTINUS, *Tractatus in Johannis evangelium* – 77:13, 79:288. jegyz.
79. Z. Hieronym: Thren: – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *In lamentationes Jeremiae* – 18:2
Z. Mathenac 27. reszit: → Cal: Mat:, Cal: Matt:

4.2. A Pázmány által használt művek mutatója (szerzők szerint)

- AMBROSIUS, Aurelius, *In epistolam beati Pauli ad Corinthios primam* – 6.
AMBROSIUS, Aurelius, *In epistolam Beati Pauli ad Ephesios* – 5.
AUGUSTINUS, Aurelius, *Contra Faustum Manichaeum* – 30.
AUGUSTINUS, Aurelius, *Contra Iulianum libri VI* – 29.
AUGUSTINUS, Aurelius, *De Anima et eius origine* – 40.
AUGUSTINUS, Aurelius, *De baptismo contra Donatistas libri septem* – 34.
AUGUSTINUS, Aurelius, *De bono perseverantiae* – 35.
AUGUSTINUS, Aurelius, *De civitate Dei* – 26.
AUGUSTINUS, Aurelius, *De correptione et gratia* – 36.
AUGUSTINUS, Aurelius, *De fide et symbolo* – 37.
AUGUSTINUS, Aurelius, *De Genesi ad litterum* – 38.
AUGUSTINUS, Aurelius, *De haeresibus ad Quoduultdeum* – 8.
AUGUSTINUS, Aurelius, *De natura et gratia* – 39.
AUGUSTINUS, Aurelius, *De praedestinatione Sanctorum* – 41.
AUGUSTINUS, Aurelius, *De Trinitate* – 42.
AUGUSTINUS, Aurelius, *Enarrationes in psalmos* – 59.
AUGUSTINUS, Aurelius, *Enchiridion de fide, spe et caritate* – 44.
AUGUSTINUS, Aurelius, *Epistolae* – 45., 46., 47., 48.
AUGUSTINUS, Aurelius, *Retractationes* – 69.
AUGUSTINUS, Aurelius, *Sermones de tempore* – 73.
AUGUSTINUS, Aurelius, *Tractatus in Johannis evangelium* – 78.
BÈZE, Théodore de, *Confessio christianae fidei, et eiusdem collatio cum papisticis Haeresibus*, Heidelberg, 1567. – 10.
BÈZE, Théodore de, *Iesu Christi D. N. Novum testamentum, sive Novum foedus*, Genf, 1565. – 11.
BRENZ, Johannes, *In evangelii quod inscribitur secundum Lucam duodecim priora capita Homiliae centum et decem*, Frankfurt, 1545. – 12.
BULLINGER, Heinrich, *Orthodoxa Tigurinae Ecclesiae ministrorum Confessio cum responsione ad Doctoris Martini Lutheri calumnias*, Zürich, 1545. – 28.

- CALVIN, Jean, *Adversus fanaticam et furiosam sectam Libertinorum, qui se Spirituales vocant, instructio = Contra Anabaptistas, Libertinos, et Franciscum quendam*, Genf, 1563. – **16.**
- CALVIN, Jean, *Commentariorum Ioannis Caluini in Acta Apostolorum*, Genf, 1552. – **15.**
- CALVIN, Jean, *De Scandalis = Ioannis Caluini opuscula omnia in vnum volumen collecta*. Quibus accessit libellus nunc primum editus, De aeterna Dei praedestinatione, aduersus Albertum Pighium Campensem, et Georgium Siculum [...], Genf, 1552. – **23.**
- CALVIN, Jean, *Harmonia ex tribus Euangelistis composita, Matthaeo, Marco et Luca: adiuncto seorsum Iohanne, quod pauca cum aliis communia habeat. Cvm Ioh. Calvini commentariis*, Genf, 1555. – **19., 20., 21.**
- CALVIN, Jean, *In epistolam ad Hebraeos, Iohannis Calvini commentarius = In Epistolas Canonicas, siue Catholicas Commentarius Iohannis Caluini*, Genf, 1551. – **2.**
- CALVIN, Jean, *In Epistolam Pauli ad Ephesios, commentarius = In omnes Pavli Apostoli Epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebraeos, Ioanni Calvini commentarii*, [Genf], Ioannis Crispini, 1557. – **1.**
- CALVIN, Jean, *In Epistolam Pauli ad Galatas, Iohannis Calvini commentarius = In omnes Pavli Apostoli Epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebraeos, item in Canonicas Petri, Iohannis, Iacobi et Iudae, quae etiam Catholicae vocantur, Ioh. Calvini commentarii*, [Genf], Oliua Roberti Stephani, 1556. – **17.**
- CALVIN, Jean, *In epistolam Pauli ad Philippenses, Iohannis Calvini commentarius = In Epistolas Canonicas, siue Catholicas Commentarius Iohannis Caluini*, Genf, 1551. – **22.**
- CALVIN, Jean, *In epistolam Pauli ad Romanos Ioan. Calvini commentarius = In omnes Pavli Apostoli Epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebraeos, Ioanni Calvini commentarii*, [Genf], Ioannis Crispini, 1557. – **3.**
- CALVIN, Jean, *In evangelium secundum Iohannem, commentarius Iohannis Caluini*, Genf, 1553. – **18.**
- CALVIN, Jean, *Institutio religionis Christianae*, Genf, 1559. – **60.**
- CALVIN, Jean, *Ioannis Caluini responsio = Ioannis Caluini opuscula omnia in vnum volumen collecta*. Quibus accessit libellus nunc primum editus, De

- aeterna Dei praedestinatione, aduersus Albertum Pighium Campensem, et Georgium Siculum [...], Genf, 1552. – **31.**
- CALVIN, Jean, *Johannis Apostoli Epistola, cum Iohannis Calvini commentariis = In omnes Pavli Apostoli Epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebraeos, item in Canonicas Petri, Iohannis, Iacobi et Iudae, quae etiam Catholicae vocantur, Ioh. Calvini commentarii*, [Genf], Oliua Roberti Stephani, 1556. – **13.**
- CALVIN, Jean, *Vera Christianae pacificationis, et Ecclesiae reformandae ratio = Ioannis Caluini opuscula omnia in vnum volumen collecta*. Quibus accessit libellus nunc primum editus, De aeterna Dei praedestinatione, aduersus Albertum Pighium Campensem, et Georgium Siculum [...], Genf, 1552. – **43.**
- CANISIUS, Petrus, *De Maria Virgine incomparabili et Dei Genitrice sacrosancta libri quinque*, Ingolstadt, 1577. – **24.**
- CHRYSOSTOMUS, Iohannes, *Homiliae in epistolam ad Corinthios* – **25.**
- COCCIUS, Jodocus, *Thesaurus Catholicus*, Köln, 1600–1601. – **27.**
- CYRILLUS Hierosolymitanus, *Catecheses* – **32.**
- Ecclesiastica Historia [...] secundum singulas centurias [...] Per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica*, Bázel, 1559–74. – **58.**
- EUSEBIUS Caesariensis, *Historia ecclesiastica* – **49.**
- FEUARDENT, François, *In Epistolam ad Philemonem = Biblia Sacra, cum glossa ordinaria [...]*, Párizs, 1590. – **50.**
- GÉNÉBRARD, Gilbert, *De Sancta Trinitate libri tres*, Párizs, 1569. – **52.**
- GOMAER, François, *Anticosterus: seu Enchiridii controversiarum praecipuarum nostri temporis de Religione, a Francisco Costero [...] Refutatio*, Leiden, 1599. – **51.**
- GREGORIUS Magnus, *XL Homiliarum in Evangelia* – **54.**
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Commentarius in epistulam ad Ephesios* – **55.**
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Epistola ad Avitum* – **56.**
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Epistola ad Minerium et Alexandrum* – **57.**
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *In lamentationes Jeremiae* – **79.**
- HUNNIUS, Ägidius, *Caluinus Iudaizans*, Wittenberg, 1593. – **4.**
- IOANNES Damascenus, *Expositio de fide orthodoxa* – **33.**

- INCERTI AUCTORIS, *Carmen adversus Marcionem* – 76.
- IRENÆUS, *Adversus haereses* – 61.
- Korán – 9.
- LUTHER, Martin, *Assertio omnium articulorum Martini Lutheri per Bullam Leonis X. nouissimam damnatorum* = *Opera omnia, Tomus secundus*, Wittenberg, 1546. – 65.
- LUTHER, Martin, *Enarrationes Domini Martini Lutheri in Ionam prophetam, e germanico latine per Iustum Ionam redditae* = *Opera omnia, Tomus quartus*, Wittenberg, 1552. – 62.
- LUTHER, Martin, *Enarrationes Martini Lutheri in epistolas D. Petri duas et Iudae vnam* = *Opera omnia, Tomus quintus*, Wittenberg, 1554. – 63.
- LUTHER, Martin, *In epistolam S. Pauli ad Galatas commentarius secundus ex praelectione D. Martini Lutheri collectus* = *Opera omnia, Tomus quintus*, Wittenberg, 1554. – 64.
- LUTHER, Martin, *In Genesin enarrationum, reverendi patris, Domini Doctoris Martini Lutheri*, Nürnberg, 1552. – 53.
- MARLORAT DU PASQUIER, Augustin, *Novi Testamenti catholica expositio Ecclesiastica*, Genf, 1561. – 66.
- REYNOLDS, William, *Calvino-turcismus, id est Calvinisticae perfidiae cum Mahumetana collatio et dilucida utriusque sectae confutatio*, Antverpiae, 1597. – 68.
- RUFINUS Tyrannius, *Historia ecclesiastica* – 70.
- SCHLÜSSELBURG, Konrad, *Theologiae Calvinistarum libri tres*, Frankfurt, 1592. – 71.
- SERARIUS, Nicolaus, *De duodecim sanctis domini nostri Jesu Christi apostolis disputatio, in centum assertiones tributa*, Würzburg, 1584. – 72.
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *Adversus Marcionem* – 75.
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *Apologeticum* – 7.
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *De anima* – 74.
- THOMAS Aquinas, *Summa theologiae* – 77.

4.3. Pázmány rövidítései

A Pázmánynál található rövidítések feloldását alanyesetben és határozós esetben (legtöbbször a helyhatározást kifejező *ablativusban*) is közöljük.

an. = annum, anno = év, évben

ar., art., artic. = articulus, articulo = cikkely, szakasz, cikkelyben, szakaszban

C., can. = canon, canone = kánon, kánonban

c., ca., cap. = caput, capite = fejezet, fejezetben

citāt. = citatus, citato, citata = idézett, említett

col., colum. = columna = oszlop, oszlopban

con., cont., contr. = contra = ellen, szemben

conc. = concio, concione = beszéd, beszédben

D. = dominus = úr

d., dist. = distinctio, distinctione = distinkció, distinkcióban

ed., edit. = editio, editione / edito, edita = kiadás, kiadásban / kiadott

eod. = eodem = ugyanabban

ep., epist. = epistola = levél, levélben

f., fol. = folium, folio = (folió) oldal, oldalon

ibi., ibid. = ibidem = ugyanott

id., idem = idem = ugyanaz, ugyanazt, ugyanő

inf. = infra = alább

Lat. = Latina (editio) = latin (nyelvű kiadás)

l., li., lib. = liber, libro = könyv

loc. cit., loc. citat. = loco citato = az idézett helyen

n., num. = numerus, numero = szám, számban

NB = Nota bene! = Jól jegyezd meg!

p., part. = pars, parte = rész, részben

pag. = pagina = lap, lapon

praefat. = praefatio, praefatione = előszó, az előszóban

q., qu., quaest. = quaestio, quaestione = kérdés, kérdésben

respons. = responsio, responsione = válasz, válaszbán

serm. = sermo, sermone = beszéd, prédikáció, beszédben, prédikációban

sess. = sessio, sessione = (zsinati) ülőszak, ülőszakban, szakasz, szakaszban

4. MUTATÓK

sup., supr. = supra = fentebb
thes. = thesis, thesi = tétel, tételben
tit. = titulus, titulo = cím, címben
t., tom. = tomus, tomo = kötet, kötetben
tract. = tractatio, tractatione = tárgyalás, tárgyalásban
v. = versus, versu = vers, versben

Gyakori latin kifejezések és elöljárószavak

a, ab = -tól, -től-, által
ab intito = az elejétől
ad = -hoz, -hez, -höz; -nál, -nél
alii = mások
ante = előtt
apud = -nál, -nél
causa = ok
circa medium = a közepe táján
clarius = világosabban
data = kelt, datált
de = -ról, -ről
et = és
ex = -ból, -ből
hanc = ezt
hoc = ez, ezt, ebben
huius = az ő (valamije), ennek a (valamije)
hunc = ezt
illo = abban
illud = az, azt
in = -on, -en, -ön; -ban, -ben / -ra, re; -ba-be
(in) fine = a végén
(in) medio = a közepén
initio = az elején
initium = eleje, kezdete (valaminek)

4.3. Pázmány rövidítései

inter = között

ita = így

late = bőven

latius = bővebben

lege = olvasd!

longe = hosszan, messze

nota = jegyezd meg! / megjegyzés

paulo = kevéssel

per = által, révén

post = után

post medium = a közepe után

refusius = terjedősebben, bővebben

sic = így

sub finem = a vége felé

supra = fentebb

testatur = tanúsítja, bizonyítja

ubi = hol, ahol

vide = lásd!

4.4. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, 1964 – *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, főszerk. SÖTÉR István, szerk. KLANICZAY Tibor, II, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964.
- AJKAY 2018 – AJKAY Alinka, „Calvinus megvallja” Pázmány Kálvin-hivatkozásairól = *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, főszerk. SZÁRAZ Orsolya, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018 (*Loci Memoriae Hungaricae*, 7), 267–275.
- ANGYAL 1898 – ANGYAL Dávid, *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig* = *A magyar nemzet története*, VI, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., Athenaeum, 1898.
- AUGUSTINUS 1528 – AUGUSTINUS, Aurelius, *Septimus tomus operum divi Aurelii Augustini episcopi Hipponensis continens reliquam partem τῶν πολεμικῶν, id est, pugnas adversus haereses Donatistarum et Pelagianorum*, Basileae, 1528.
- BÁTHORY 2019 – PÁZMÁNY Péter, *Vindiciae ecclesiasticae* = *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez*, I, szerk. BÁTHORY Orsolya, KÁRMÁN Gábor, ZÁSZKALICZKY Márton, Bp., reciti, 2019, 201–248.
- BÁTHORY 2020 – BÁTHORY Orsolya, *Pázmány Péter Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszekegy Istene című vitairatának előképe* = *Az idő és tér szerepe a barokk kori lelkiesség alakulásában*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiesség Kutatócsoport, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, 2020 (*Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiességtörténeti Tanulmányok*, 28) 7–28.
- BITSKEY 1979 – BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világgép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1979.
- BITSKEY 1986 – BITSKEY István, *Pázmány Péter*, Bp., Gondolat Kiadó, 1986 (*Magyar História*).
- BOGÁR 2012 – BOGÁR Judit, *Pázmány Péter Imádságos könyve és a Biblia* = *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba,

- Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, 2012 (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 3), 45–56.
- CALVIN 1551 – Jean CALVIN, *In epistolam ad Hebraeos, Ioh. Calvini commentariis* = *In Epistolas Canonicas, siue Catholicas Commentarius Ioh. Caluini*, Genf, 1551.
- CALVIN 1552 – Jean CALVIN, *Commentariorum Ioannis Caluini in Acta Apostolorum*, Liber I., Genf, 1552.
- CALVIN 1553 – Jean CALVIN, *In evangelium secundum Iohannem, commentarius Iohannis Caluini*, Genf, Oliua Roberti Stephani, 1553.
- CALVIN 1555 – Jean CALVIN, *Harmonia ex tribus Euangelistis composita, Matthaeo, Marco et Luca: adiuncto seorsum Iohanne, quod pauca cum aliis communia habeat. Cvm Ioh. Calvini commentariis*, [Genf], Oliua Roberti Stephani, 1555.
- CALVIN 1556 – Jean CALVIN, *In omnes Pavli Apostoli Epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebraeos, item in Canonicas Petri, Iohannis, Iacobi et Iudae, quae etiam Catholicae vocantur, Ioh. Calvini commentarii*, [Genf], Oliua Roberti Stephani, 1556.
- CALVIN 1557 – Jean CALVIN, *In omnes Pavli Apostoli Epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebraeos, Io. Calvini commentarii*, [Genf], Ioannis Crispini, 1557.
- CALVIN 1580 – Jean CALVIN, *Johannis Apostoli Epistola, cvm Ioh. Calv. Commentariis* = *Iohannis Calvini Commentarii in omnes Pauli Apostoli Epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebraeos. Adivnxiimvs Eiusdem Authoris Commentarios in omnes Epistolas Canonicas*, Genf, 1580.
- DENZINGER–HÜNERMANN 2004 – Heinrich DENZINGER, Peter HÜNERMANN, *Hitvallások és az Egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, szerk. BURGER Ferenc, ford. FILA Béla, JUNG László, összeáll. ROMHÁNYI Beatrix, SARBÁK Gábor, Bátonyterenye – Budapest, Örökmécs Kiadó, Szent István Társulat, 2004.
- FRAKNÓI 1876 – FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter négy ismeretlen munkája*, Magyar Könyvszemle, 1876, 57–67.
- FRAKNÓI 1886 – FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter*, Bp., Méhner Vilmos, 1886.
- FRANKL 1868 – FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I., Bp., Ráth Mór, 1868.

- HARGITTAY 2019 – HARGITTAY Emil, *Pázmány Péter írói módszere: a Kalauz és a vitairatok újraírása*, Bp., Universitas Kiadó, 2019.
- HELTAI 1989 – HELTAI János, *Alvinczi Péter pályája* = ALVINCZI Péter, *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*, Bp., Európa Kiadó, 1989.
- HORATIUS 1961 – HORATIUS, *Carminem liber tertius*, VI, *Ad populum Romanum*, 46–48. Quintus HORATIUS FLACCUS *Összes versei*, szerk., bev. BORZSÁK István, jegyz. SZEPESSY Tibor, Bp., Corvina Kiadó, 1961.
- JÁNOSSY 1977 – JÁNOSSY Imre, *Kálvin idézetek Pázmány Péter műveiben*, Református Egyház, 1977/5, 97–101.
- KÁLVIN 2014 – KÁLVIN János, *Institutio Christianae Religionis: A keresztyén vallás rendszere 1559*, ford., jegyz. BUZOGÁNY Dezső, I–II, Bp., A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2014 (Református Egyházi Könyvtár 7/1–2.).
- Kereszteni Religiora es igaz hitre valo tanitas*, 1624 – *Kereszteni Religiora es igaz hitre valo tanitas. Mellyet Deakul irt Calvinus Janos. Es osztan Franciai, Angliai, Belgiai, Olasz, Német, Czeh és egyéb nyelvekre fordítottanak: Mostan pedig az Magyar nemzetnek Isteni Igassagban való épületire Magyar nyelvre fordított Molnar Albert Hasznos és bövséges Registromockal egyetemben*. Hanoviaban, 1624.
- MARGALITS 1896 – MARGALITS Ede, *Magyar szólások és közmondásszerű szólások*, Bp., Kókai Lajos, 1896.
- MARLORAT 1570 – *Novi testamenti catholica expositio Ecclesiastica, Id est, ex vniuersis probatis theologis (quos Dominus diuersis suis Ecclesiis dedit) excerpta, a quodam verbi Dei ministro, diu multumque in theologia versato. Sive, Bibliotheca Expositionum noui Testamenti. Id est, Expositio ex probatis omnibus theologis collecta, et in vnum corpus singulari artificio conflata: quae instar bibliothecae multis expositoribus refertae esse possit*, Genf, Oliva Henrici Stephani, 1570.
- Megrostálás* → PÁZMÁNY 1609/2017.
- OLÁH 2020 – OLÁH Róbert, *Kálvin műveinek recepciója a 16–17. századi Magyarországon*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2020 (Református Művelődéstörténeti Füzetek, 9).

- ÖRY 1976 – ÖRY Miklós, *Péter Pázmány in Kaschau*, Ungarn-Jahrbuch, 1976, 73–102.
- P. VÁSÁRHELYI 2009 – P. VÁSÁRHELYI Judit, *Szenci Molnár Albert Institutio-formitása* = SZENCI MOLNÁR Albert, *Az keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás*. Hanovia M. DC. XXIV, Bp., Balassi Kiadó, MTA Irodalomtudományi Intézete, OSzK, 2009.
- PÁPAI PÁRIZ 1767/1995 – PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Dictionarium Latino–Hungaricum et Hungarico–Latino–Germanicum*, Cibinii, 1767. A hasonmás kiad. s. a. r. HARGITTAY Emil, KECSKEMÉTI Gábor, THIMÁR Attila, Bp., Universitas Kiadó, 1995.
- Patrológia* 1997 – Juraj PAVIĆ – Tomislav Zdenko TENŠEK, *Patrológia*, Szeged, Agapé Kiadó, 1997.
- PÁZMÁNY 1603/2000. – PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyari István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére (1603)*, kiad. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas Kiadó, 2000 (Pázmány Péter Művei, 1).
- PÁZMÁNY 1603/2014. – PÁZMÁNY Péter, *Felelet (1603): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. BÁTHORY Orsolya, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas Kiadó, 2014 (Pázmány Péter Művei, 7).
- PÁZMÁNY 1605/2001. – PÁZMÁNY Péter, *Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonyossága és rövid intés a Török Birodalomról és vallásról*, kiad. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas Kiadó, 2001 (Pázmány Péter Művei, 2).
- PÁZMÁNY 1605/2012. – PÁZMÁNY Péter, *Tíz bizonyosság (1605): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. AJKAY Alinka, közreműködők: BÁTHORY Orsolya, VARSÁNYI Orsolya, Bp., Universitas Kiadó, EditioPrinceps Kiadó, 2012. (Pázmány Péter Művei, 5).
- PÁZMÁNY 1606/2006. – PÁZMÁNY Péter, *Rövid tanúság (1606)*, s. a. r., jegyz. BRETZ Annamária, Bp., Universitas Kiadó, 2006 (Pázmány Péter Művei, 4).
- PÁZMÁNY 1607/2016. – PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni felelet a megdicsőült szentek tiszteletiről, értünk való könyörgésekről és segítségül hívásokról (1607)*, s. a. r., jegyz. AJKAY Alinka, Bp., Universitas Kiadó, 2016 (Pázmány Péter Művei, 8).

- PÁZMÁNY 1609/2017. – PÁZMÁNY Péter, *Alvinci Péternek sok tétoházó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztényi szelídséggel való megrostálása (1609)*, s. a. r., jegyz. BÁTHORY Orsolya, Bp., Universitas Kiadó, 2017 (Pázmány Péter Művei, 9).
- PÁZMÁNY 1609/1613/2019 – PÁZMÁNY Péter, *Öt szép levél (1609), Öt levél (1613)*, s. a. r., jegyz. HORVÁTH Csaba Péter, Bp., Universitas Kiadó, 2019 (Pázmány Péter Művei, 10).
- PÁZMÁNY 1613 – PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazságra vezérleó kalavz*, Pozsony, 1613.
- PÁZMÁNY 1623 – PÁZMÁNY Péter, *Igasságra vezérleó kalavz*, Pozsony, 1623.
- PÁZMÁNY 1626 – PÁZMÁNY Péter, *A Sz. Irásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék*, Bécs, 1626.
- PÁZMÁNY 1631/2001 – PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv (1631)*, kiad. Sz. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas Kiadó, 2001 (Pázmány Péter Művei, 3).
- PÁZMÁNY 1631/2013 – PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv (1631): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. Sz. BAJÁKI Rita, BOGÁR Judit, Bp., Universitas Kiadó, Editoprinceps Kiadó, 2013 (Pázmány Péter Művei, 6).
- PÁZMÁNY 1637 – PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus: Igazságra vezérleó kalavz*, Pozsony, 1637.
- PÁZMÁNY 1637/2000 – PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus: Igazságra vezérleó kalavz*, a hasonmást kiad. KÖSZEGHY Péter, kísérő tanulmány HARGITTAY Emil, Bp., Balassi Kiadó, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2000 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 32).
- PÁZMÁNY 1983 – PÁZMÁNY Péter *Művei*, vál. jegyz., TARNÓC Márton, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1983 (Magyar Remekírók).
- PETRIK I – PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, I, Bp., Dobrowsky Ágost, 1888.
- Plautus vígjátékai* 1977 – DEVECSERI Gábor *Művei: Titus Maccius Plautus vígjátékai*, I, Bp., Magyar Helikon Kiadó, 1977.
- PPÖL I – PÁZMÁNY Péter *Összegyűjtött levelei*, I, s. a. r. HANUY Ferenc, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanácsa, 1910.
- PPÖM II – PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, s. a. r. BREZNAY Béla, Bp., 1–267. – PÁZMÁNY Péter, *Rövid tanuság, mint ismerhesse meg akármely*

- együgyü ember is az igaz hitet*, s. a. r. BREZNAY Béla, Bp., 1895, 269–314. – PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni felelet a megdűcsöült szentek tiszteletirül, értünk való könyörgésekrül és segítségül hívásokrul*, s. a. r. KISFALUDY Árpád Béla, Bp., 1895, 315–502. – PÁZMÁNY Péter, *Egy keresztyén predikátorul S. T. D. P. P. az kassai nevezetes tanítóhoz Alvinczi Péter uramhoz iratott öt szép levél*, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895, 503–620. – PÁZMÁNY Péter, *Alvinczi Péternek sok tétovázó kerengésekkel és czégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztyéni szelidséggel való megrostálása*, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895, 621–691. – PÁZMÁNY Péter, *Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszek-egy-Istene*, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895, 693–776. – PÁZMÁNY Péter, *Posonban lött praedikatio*, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895, 777–801.
- PPÖM V – PÁZMÁNY Péter, *Csepregi mesterség, az-az: Hafenreffernek magyarrá fordított könyve eleiben függesztett leveleknek czégéres czigánysági és orcza-szégyenítő hazugsági*, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., 1900, 1–25. – PÁZMÁNY Péter, *Az calvinista predikátorok igyenes erkölcsű tekkelletességének tüköre*, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., 1900, 27–45. – PÁZMÁNY Péter, *Az igazságnak győzedelme, melyet az Alvinczi Péter tükörében megmutatott Pázmány Péter*, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., 1900, 47–114. – PÁZMÁNY Péter, *Csepregi szégyenvallás, az-az rövid felelet, melyben az csepregi hívásoknak köszegi tóldalékit verőfényre hozza Pázmány Péter*, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., 1900, 115–249. – PÁZMÁNY Péter, *Rövid felelet két calvinista könyvecskére, melyeknek egyike okát adgya, miért nem felelnek az calvinista predikátorok az Kalaúzra, másika Itinerarium catholicumnak nevezetik*, s. a. r. SZÉKELY István, Bp., 1900, 251–302. – PÁZMÁNY Péter, *Bizonyos okok, melyek erejétül viseltetvén sok fő ember, mind ennek előtte, mind e napokban-is az új-vallások töréből ki-feslett és az római ecclesiának kebelébe szállott*, s. a. r. KISS János, Bp., 1900, 303–342. – PÁZMÁNY Péter, *A Sz. Írásrul és az Anyaszentegyházhárul két rövid könyvecskék*, s. a. r. DEMKÓ György, Bp., 1900, 343–469. – PÁZMÁNY Péter, *A' setét hajnal-csillag után bujdosó luteristák vezetője, mely útban igazittya a' vittebergai academiának Fridericus Balduinus által kibocsátott feleletit a' Kalaúzra*, s. a. r. KISS János, Bp., 1900, 471–823.

- RMNy 1983 – *Régi magyarországi nyomtatványok II, 1601–1635*, BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla munkája FAZAKAS József, HELTAI János, KELECSÉNYI Ákos, VÁSÁRHELYI Judit közreműködésével, szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983.
- SCHLÜSSELBURG 1592 – SCHLÜSSELBURG, Konrad, *Theologiae calvinistarum libri tres*, Frankfurt am Main, 1592.
- SÍK 1939 – SÍK Sándor, *Pázmány, az ember és az író*, Bp., Szent István Társulat, 1939.
- SZABÓ 2009 – SZABÓ András, *Szenci Molnár Albert Kálvin-fordítása* = SZENCI MOLNÁR Albert, *Az keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás. Hanovia M. DC. XXIV*, Bp., Balassi Kiadó, MTA Irodalomtudományi Intézete, OSzK, 2009.
- SZENT ÁGOSTON 2009 – SZENT ÁGOSTON, *Isten városáról*, IV., ford. DÉR Katalin, HEIDL György, Bp., Kairosz Kiadó, 2009.
- SZENT ÁGOSTON 2015 – SZENT ÁGOSTON, *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről*, ford., vál., bev. HAMVAS Endre, Bp., KGRE–L'Harmattan Kiadó, 2015.
- SZENT JEROMOS 2005 – SZENT JEROMOS, *Levelek*, ford. PUSKELY Mária, TAKÁCS László, II, Bp., Szenczár Kiadó, 2005.
- TAKÁCS 2006 – TAKÁCS Tamás, *A Calvinus Hiszekegye és egy kiadatlan Kálvin-ellenes pasquillus* = *Textológia és forráskritika: Pázmány-kutató-sok 2006-ban*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2006 (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 6.), 73–83.
- Tíz bizonyosság* → PÁZMÁNY 1605/2001, PÁZMÁNY 1605/2012.
- VANYÓ 1980 – VANYÓ László, *Az ókeresztény egyház és irodalma*, Bp., Szent István Társulat, 1980.
- VANYÓ 1988 – *Apokrifek*, szerk. VANYÓ László, Bp., Szent István Társulat, 1988.
- VISKOLCZ 2005 – VISKOLCZ Noémi, „Vagyon egy kis Varos Moguntian innen.” *Hanau és Oppenheim szerepe a magyar művelődéstörténetben* = *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve XI* (2005), 62–98.

4.4. Hivatkozott művek és szakirodalom

A jegyzetek készítéséhez felhasznált, külön nem hivatkozott irodalom

Biblia: Ószövetségi és újszövetségi Szentírás, s. a. r. RÓZSA Huba, Bp., Szent István Társulat, 2005. – A tárgyi jegyzetekben előforduló bibliai idézeteket ebből a kiadásból idézzük külön jelzés nélkül.

Magyar Katolikus Lexikon, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, I–XV, Bp., Szent István Társulat, 1993–2010.

VANYÓ László, *Ókeresztény írók lexikona*, Bp., Szent István Társulat, 2004 (Szent István kézikönyvek 10.).

4.5. Bibliai könyvek mutatója

Pázmány hivatkozási gyakorlatának egyik alapvető tendenciája, hogy igen nagy számú bibliai könyvre hivatkozik. Jelen vitairat esetében a 46 ószövetségi könyvből 29-re, a 27 újszövetségből pedig 25-re, ezért úgy gondoltuk – a kritikai kiadás korábbi köteteihez hasonlóan –, hogy annak is információértéke van, ha szemléltetjük, mely könyveket nem említi. Ezért a mai katolikus *Biblia* beosztását követve felsoroltuk az összes ó- és újszövetségi könyvet, és a könyvek neve előtt szerepelő csillaggal (*) jelöltük meg azokat, amelyeket Pázmány nem idéz. Először a bibliai könyveknek a ma használatos magyar nyelvű elnevezése olvasható, ezt követi zárójelben az adott könyv latin (vagy görög) elnevezése, majd ahol van ilyen, pontosvesszővel elválasztva ezek általánosan elterjedt magyar megnevezése. Ezután következik a Pázmány által használt összes előforduló rövidítés és a mai gyakorlatban használt rövidítések *dőlt*tel.

Ószövetségi könyvek

Teremtés könyve (Genesis; Teremtés) – Gen., Genes., *Ter* – 17, 48, 60

* Kivonulás könyve (Exodus; Kivonulás) – *Kiv*

Leviták könyve (Leviticus; Leviták) – Leui., Leuit., *Lev* – 54

Számok könyve (Numeri; Számok) – Num., *Szám* – 22

Második Törvénykönyv (Deuteronomium; Második törvénykönyv) – Deut.,
MTörv – 22, 26, 58

Józsue könyve (Josue) – Iosu., *Józs* – 22

* Bírák könyve (Judicum) – *Bír*

* Rut könyve (Ruth) – *Rut*

* Sámuel 1. könyve (I. Regum; Királyok 1. könyve) – *ISám*

Sámuel 2. könyve (II. Regum; Királyok 2. könyve) – 2.Reg., *2Sám* – 17

Királyok 1. könyve (III. Regum; Királyok 3. könyve) – 3.Reg., *1Kir* – 71

* Királyok 2. könyve (IV. Regum; Királyok 4. könyve) – *2Kir*

* Krónikák 1. könyve (I. Paralipomenon) – *1Krón*

* Krónikák 2. könyve (II. Paralipomenon) – *2Krón*

* Ezdrás könyve (I. Esdrae) – *Ezd*

4.5. Bibliai könyvek mutatója

- * Nehemiás könyve (II. Esdrae) – *Neh*
- Tóbiás könyve (Tobias) – Tob., Tobiae, *Tób* – 21
- * Judit könyve (Judith) – *Jud*
- * Eszter könyve (Esther) – *Esz*
- Jób könyve (Job) – Iob, *Jób* – 18, 43, 67, 89
- Zsoltárok könyve (Psalterium Davidis) – Psal., *Zsolt* – 12, 14, 18, 33, 37, 43, 50, 60, 63, 67, 70, 71, 82, 90, 101
- * Példabeszédek könyve (Parabola, Proverbia) – *Péld*
- Prédikátor könyve (Ecclesiastes) – Eccl., Eccles., *Préd* – 8, 12, 16, 18, 22, 26, 60, 66, 88, 90
- * Énekek éneke (Canticum Canticorum) – *Én*
- Bölcsesség könyve (Sapientia) – Sap., Sapient., *Bölcs* – 12, 18, 21, 43, 86
- Sirák fia könyve (Ecclesiasticus) – Eccl., Eccles., Ecclesiast., *Sir* – 8, 12, 16, 18, 22, 26, 60, 66, 88, 90
- Izajás könyve (Isaias) – Isa., Isai., *Iz* – 17, 24, 33, 54, 66, 76, 84, 87
- Jeremiás könyve (Jeremias) – Hier., Hieremiae., Ierem., *Jer* – 12, 16, 66, 79
- * Siralmak könyve (Lamentationes, Threni) – *Siral*
- * Báruk könyve (Baruch) – *Bár*
- Ezekiel könyve (Ezechiel) – Ezech., *Ez* – 21, 85
- Dániel könyve (Daniel) – Daniel, *Dán* – 76
- Ozeás könyve (Oseas) – Oseae, *Oz* – 21, 25, 58
- * Joel könyve (Joel) – *J*
- * Ámosz könyve (Amos) – *Ám*
- * Abdiás könyve (Abdias) – *Abd*
- * Jónás könyve (Jonas) – *Jón*
- Mikeás könyve (Michaeas) – Micheae, *Mik* – 76
- * Náhum könyve (Nahum) – *Náh*
- * Habakuk könyve (Habacuc) – *Hab*
- * Szofoniás könyve (Sophonias) – *Szof*
- * Aggeus könyve (Aggaeus) – *Ag*
- Zakariás könyve (Zacharias) – Zachar., *Zak* – 61
- * Malakiás könyve (Malachias) – *Mal*
- * Makkabeusok 1. könyve (I. Machabeorum) – *IMak*
- * Makkabeusok 2. könyve (II. Machabeorum) – *2Mak*

Újszövetségi könyvek

- Máté evangéliuma (Matthaeus) – Matt., Matth., Mathe, *Mt* – 12, 25, 26, 28, 31, 35, 36, 38, 53, 58, 61, 63, 67, 71, 72, 79, 84, 94, 98, 116
- Márk evangéliuma (Marcus) – Marc., Marci *Mk* – 34, 41, 72
- Lukács evangéliuma (Lucas) – Luc., Lucae, *Lk* – 35, 36, 61, 67, 76, 88, 95, 116
- János evangéliuma (Joannes) – Ioa., Ioan., *Jn* – 12, 16, 19, 54, 61, 75, 79, 84, 101, 117
- Apostolok cselekedetei (Acta Apostolorum) – Act., Actor., *ApCsel* – 12, 16–18, 60, 63, 70, 71, 75, 80, 87, 117
- Rómaiaknak írt levél (Ad Romanos) – Rom., Roman., *Róm* – 18, 21, 48, 63, 82, 86, 87, 102
- Korintusiaknak írt 1. levél (I. ad Corinthios) – 1.Cor., 1.Corinth., *IKor* – 12, 57, 76, 82, 87–89, 92, 94, 97, 103, 108
- Korintusiaknak írt 2. levél (II. ad Corinthios) – 2.Cor., 2.Corinth, *2Kor* – 48, 86
- Galatáknak írt levél (Ad Galatas) – Gal., *Gal* – 57, 58, 88, 108
- Efezusiaknak írt levél (Ad Ephesios) – Ephes., *Ef* – 23, 25, 32, 43, 49, 51, 63, 66, 71, 72, 74, 82, 83, 87
- Filippieknek írt levél (Ad Philippinenses) – Philip., Philipp., *Fil* – 26, 50, 75, 90
- Kolosszeiekhez írt levél (Ad Colossenses) – Colos., Coloss., *Kol* – 32, 50, 61, 82
- Tesszalonikiaknak írt 1. levél (I. ad Thessalonicenses) – 1.Thess., *ITessz* – 75
- * Tesszalonikiaknak írt 2. levél (II. ad Thessalonicenses) – *2Tessz*
- Timóteusnak írt 1. levél (I. ad Timotheum) – 1.Tim., 1. Timot., 1.Timoth., *ITim* – 21, 48, 80, 84, 117
- Timóteusnak írt 2. levél (II. ad Timotheum) – 2.Tim., *2Tim* – 75
- Titusznak írt levél (Ad Titum) – Tit., *Tit* – 86, 88, 104
- Filemonnak írt levél (Ad Philemonem) – Philemonem, *Filem* – 37
- Zsidóknak írt levél (Ad Hebraeos) – Heb., Hebr., *Zsid* – 32, 45, 48–50, 53, 54, 60, 71, 74, 75, 86, 93
- Szent Jakab levele (Jacobi) – Iacob., *Jak* – 12, 87, 88

4.5. Bibliai könyvek mutatója

Szent Péter 1. levele (I. Petri) – 1.Pet., 1Petr., 1Petri., *IPt* – 49, 50, 54, 61, 70, 86, 90

Szent Péter 2. levele (II. Petri) – 2.Pet., 2.Perti., *2Pt* – 21, 25, 79, 87

Szent János 1. levele (I. Joannis) – 1.Ioan., *IJn* – 26, 48, 49, 54, 86, 117

* Szent János 2. levele (II. Joannis) – *2Jn*

* Szent János 3. levele (III. Joannis) – *3Jn*

* Szent Júdás levele (Judae) – *Júd*

Jelenések könyve (Apocalypsis Joannis) – Apocal., *Jel* – 61, 71, 76

4.6. Helynévmutató

A helynévmutatóban az RMNy gyakorlatát követtük. Első helyen egy adott település ma használatos – lehetőség szerint, illetve ha van, akkor magyar – elnevezése áll, majd zárójelben a Pázmány által használt változat következik, ha ez eltér a mai alaktól. Ettől pontosvesszővel választottuk el a mai hivatalos névalakot, majd utána annak az országnak a jele következik, amelynek a területén ma az adott település fekszik. Például: Bécs (Becs; Wien, A). A mutató Pázmány művének a helyneveit tartalmazza.

Leiden (NL) – 100

Nagyszombat (Trnava, SK) – 7

Nicea (Nicaea; Iznik, TR) – 78, 79

Nor: → Nürnberg (Norinberga; D)

Nürnberg (Norinberga; D) – 65

Raceburg → Ratzeburg (D)

Ratzeburg (D) – 8

Thorga → 69

Tigur → Zürich (CH)

Witemb:, Witt:, Witteb:, Wittemb: → Wittenberg (D)

Wittenberg (D) – 65, 76, 86, 93

Zürich (Tigur; CH) – 8

4.7. Személynévmutató

A személynévmutatóban a Pázmány által használt változatoknál átutalunk a mai hivatalos elnevezésekhez, betűrendi eltérés esetén. A szentek, pápák és uralkodók esetében magyar nevüket használtuk elsősorban, de a jegyzetek között mindegyiknek megtalálható a latin névváltozata is, valamint az összes előforduló elnevezésük. Az egyes személyeknél a nemzetiségük szerinti helyesírást követtük, természetesen náluk is megadva a latinos és egyéb névalakokat. A 19–21. századi szerzők nevét KISKAPITÁLIS betűtípussal szedtük.

Ábel (Abel) – 14, 153, 154

Abgár, V., edesszai fejedelem (Abgarus) – 253

Ábrahám (Abraham) – 30, 53, 181, 182, 189, 203, 258, 266, 309, 311, 312

Absalom (Absolon) – 12, 13, 15, 18, 147–149, 160, 163

Absolon → Absalom

Acháb, zsidó király (Aháb) – 148, 149, 156, 157

Ádám (Adam) – 14, 16, 17, 24, 154, 162, 163, 188, 189, 298, 324

Ágoston, Szent (Agoston, Aug., Augu.) – 8, 17, 18, 22–24, 45, 46, 50, 53, 60, 63, 66, 67, 70, 72, 75, 79, 97, 100, 109, 137, 158, 159, 163–165, 173, 176, 177, 220, 222, 223, 228, 237, 249, 251, 258, 262–265, 272, 274, 279, 285, 307, 314, 315, 319, 324, 333, 335–341, 348

Agricola, Martinus – 296

Aháb → Acháb, zsidó király

AJKAY Alinka – 6, 126, 348, 351

Alexander – 93, 307, 338, 343

Alexandrosz, Alexandriai, Szent – 213

Alvinczi Péter – 121–123, 125, 350, 352, 353

Ambrus, Szent (Amb., Ambros., Ambrosius, Aurelius Sanctus) – 63, 93, 137, 187, 188, 258, 307, 333, 341

Ámina bint Whab (Emina) – 46, 222

András, Szent, apostol – 140

ANGYAL Dávid – 123, 348

Anitus – 338

Anna, Szent – 319

Arisztotelész – 144, 321, 325

Arius – 206, 212, 213

Áron – 181, 182, 239

Artopaeus → Becker, Peter

Assur-bán-apli (Sardanapalus) – 190, 191

Aug., Augu., Augustinus → Ágoston, Szent

Avitus presbiter – 67, 136, 267, 338, 343

BAJÁKI Rita, Sz. – 352

Balassi Bálint – 250

Baldiunus, Fridericus – 353

Baranyai Decsi János – 254

BÁTHORY Orsolya – 6, 126, 154, 325, 348, 351, 352

Becker, Peter (Artopaeus) – 10, 141

Benjámín – 250

Bertalan, Szent, apostol – 140, 195

Bèze, Théodore de (Beza) – 43, 86, 92, 93, 109, 218, 225, 295, 333

Biandrata, Giorgio (Blandrata) – 40, 213

BITSKEY István – 6, 122, 253, 348

Blandrata → Biandrata, Giorgio

Bodogh Azzoni → Mária, Szent, Szűz

BOGÁR Judit – 306, 348, 352

Bonifác, Szent – 138

BORSA Gedeon – 354

BORZSÁK István – 350

Brent., Brentius → Brenz, Johannes

Brenz, Johannes (Brent., Brentius) – 10, 62, 64, 140, 255, 259, 260, 334, 341

BRETZ Annamária – 351

BREZNAY Béla – 352, 353

Bucer, Martin – 261

Buddha – 237

Bugenhagen, Johannes – 271

Bullinger, Heinrich – 139, 336, 341

BURGER Ferenc – 349

BUZOGÁNY Dezső – 131, 350

Cal., Calu., Caluin, Caluinus → Calvin, Jean

Calvin, Jean (Cal., Calu., Caluin, Caluinus, Kálvin) – 5, 7–29, 31–46, 48–58, 61–65, 67–70, 72–87, 89–101, 104–117, 121–131, 133, 134, 136, 138–163, 165–180, 183–212, 214–222, 224–228, 230–232, 236–249, 252–261, 266–269, 274–279, 281–288, 290–295, 298–300, 302–314, 316–318, 321–329, 333–340, 342, 343, 348–350, 353, 354

Canis., Canisius, Petrus → Péter, Canisius Szent

Chris. → János, Aranyszájú Szent

Christopherson, John – 301

Chrysost → János, Aranyszájú Szent

Cirill, Jeruzsálemi Szent (Cyrill) – 62, 63, 254, 255, 257, 336, 343

Coccius, Jodocus – 49, 224, 225, 336, 343

Corvinus, Andreas – 223

Coster, Frans de (Costerus, Franciscus) – 100, 318, 337, 343

Costeri → Coster, Frans de

Crispinus, Ioannis – 333, 342, 349

Cyrill → Cirill, Jeruzsálemi Szent

Damas., Damasc → János, Damaszkuszi Szent

Damáz, I., pápa (Damasus) – 164

Dániel próféta (Daniel) – 76, 282, 357

Dardanus (Dardan) – 70, 258, 272, 337

David → Dávid, Szent, zsidó király

Dávid Ferenc – 213

Dávid, Szent, zsidó király (Daud) – 14, 17, 18, 63, 82, 90, 147, 153, 154, 163, 229, 278, 285, 303, 357

Delespine, Jean (de l’Espine) – 274

DEMKÓ György – 353

DENZINGER, Heinrich – 320, 349

DÉR Katalin – 251, 265, 354

4. MUTATÓK

DEVECSERI Gábor – 162, 352

Diocletianus, Caius Aurelius Valerius, római császár – 137

DIÓS István – 355

Donatus – 137

Donatus, Aelius – 164

Dörhoff, Bernard – 126, 154

Dulcitius – 93, 307, 339

Elizeus, próféta – 181

Emina → Ámina bint Whab

Estienne, Henri (Stephanus) – 196, 218, 350

Estienne, Robert (Stephanus) – 184, 334, 342, 343, 349

Euodius → Evodius püspök

Euseb., Eusebius → Euszebiosz Kaiszareai

Euszebiosz Kaiszareai (Euseb., Eusebius Caesariensis) – 61, 88, 252, 254, 301, 337, 338, 343

Eusztathiosz – 206

Eutükhész (Eutyches) – 30, 38, 182, 208

Evodius püspök (Euodius) – 70, 272, 337

Ezekiel, próféta (Ezech) – 21, 85, 294, 357

Faber, Basilius – 223

Faustus (Faust.) – 100, 237, 238, 319, 336, 341

FAZAKAS Gergely Tamás – 348

FAZAKAS József – 354

Ferdinánd, III., magyar király – 348

Feuardent, François – 37, 205, 301, 337, 343

FILA Béla – 349

Filemon (Philemon) – 37, 205, 337, 343, 358

Flacius, Matthias, Illyricus – 223

FRAKNÓI (FRANKL) Vilmos – 122–124, 349

Frosch (Froschauer), Christophorus – 8, 138, 139

Fülöp, diakónus – 288, 289

Fülöp, Szent, apostol – 140, 195, 196

- Gábrriel angyal (Gabriel) – 76, 102, 282, 320
Galasio → Gallars, Nicolas de
Gallars, Nicolas de (Galasio, Gallasius) – 83, 114, 189, 291, 293, 325, 336
Genébrard, Gilbert (Genebrardus) – 44, 218, 337, 343
Gergely → Gergely, I., Nagy Szent, pápa
Gergely, I., Nagy Szent, pápa (Gergely, Gregor., Gregorius) – 45, 88, 220, 301, 337, 343
Gomarus, Franciscus – 100–103, 318, 337, 343
Gregor. → Gergely, I., Nagy Szent, pápa
- Gyarmati Bíró Miklós – 121, 125
György, Kappadókiai Szent – 308
Gyula, III., pápa – 302
- HAMVAS Endre – 298, 354
HANUY Ferenc – 352
HARGITTAY Emil – 6, 123, 125, 129, 350–352, 354
HEIDL György – 354
HELTAI János – 122, 123, 350, 354
Henrici Stephani → Estienne, Henri
HERVAY Ferenc – 354
Hieremiae → Jeremiás, próféta
Hier., Hierony., Hieronym. → Jeromos, Szent
Hippolitus, Római Szent – 308
HOLL Béla – 354
Holthuter, Thomas – 223
Horatius Quintus, Flaccus – 329, 350
HORVÁTH Csaba Péter – 352
Hunnius, Ägidius – 37, 40, 205, 333, 343
HÜNERMANN, Peter – 320, 349
- Iacob → Jakab, Szent, apostol
Iacob patriarcha → Jákob
Ianos → János, Keresztelő Szent

- Ianos → János, Szent, apostol
Ierem → Jeremiás, próféta
Illyric → Flacius, Matthias, Illyricus
IMRE Mihály – 348
Ioa., Ioan. → János, Szent, apostol
Ioan. Mont. → Montanus, Ioannes
Iob → Jób
Ioseph → József, Szent
Iosu → Józsué
Iouinianus → Jovinianus
Iren., Irenaeus → Iréneusz, Szent
Iréneusz, Szent (Iren., Irenaeus) – 88, 205, 301, 339, 344
Isa., Isai., Isaias → Izajás, próféta
Iudae → Júdás, Iskarióti
Iulian, Iulianus → Julianus, Eclanumi
Izajás, próféta (Isa., Isai., Isaias) – 17, 24, 33, 54, 66, 76, 84, 87, 177, 181, 239, 251, 264, 282, 286, 293, 294, 297, 357
- Jakab, Szent, idősebb, apostol – 140
Jakab, Szent, ifjabb, apostol (Iacab, Iacob) – 12, 87, 88, 140, 187, 300, 334, 342, 343, 349, 358
Jákob (Iacob) – 48, 60, 163, 181, 188, 224, 249, 250, 282
János, Aranyszájú Szent (Chris., Chrysost., Chrysostomus) – 62, 87, 254, 255, 297, 335, 343
János, Damaszkuszi Szent (Damascenus) – 18, 45, 164, 220, 297, 336, 343
János Frigyes, I., szász választófejedelem – 271
János, Keresztelő Szent (Ianos) – 202, 268, 295
János, Szent, apostol, evangélista (Ianos, Ioa., Ioan., Jn) – 12, 16, 19, 26, 35, 38–41, 43, 48, 49, 53, 54, 57, 61, 68, 72, 75, 77, 79, 84, 86, 92, 101, 114, 117, 140, 165, 178, 182, 196, 197, 206, 208, 209, 214–216, 218, 224, 227, 236, 239, 240, 245, 252–254, 256, 262, 268, 274, 279, 283, 285, 293, 295, 306, 319, 320, 327, 333, 334, 340, 358, 359
JÁNOSSY Imre – 126, 128, 129, 350
Jeremiás, próféta (Hieremiae) – 79, 145, 164, 178, 286, 287, 340, 343, 357

- Jeromos, Szent (Hier., Hierony., Hieronym.) – 12, 18, 63, 66, 67, 93, 164, 258,
264, 267, 307, 337, 338, 340, 343
- Jézus, Sirák fia – 145, 250, 265, 300, 303, 357
- Jn → János, Szent, apostol
- Jób (Iob) – 18, 43, 67, 89, 148, 149, 157, 161, 217, 265, 266, 303, 357
- Jónás, próféta – 257, 261, 357
- Jonas, Justus – 271
- Jovinianus (Iovinianus) – 222, 223
- József – 17, 163, 221, 249, 250
- József, Arimateai Szent – 62, 244, 256
- József, Szent (Ioseph) – 196, 222
- Józsué (Iosu) – 22, 356
- Júdás, Iskarióti (Iudae) – 14, 140, 153, 154, 269, 286–288
- Júdás Tádé, Szent, apostol (Iudae, Thadaeus) – 140, 252, 253, 334, 342, 343,
349, 359
- Judex, Matthias – 223
- Julianus, Eclanumi (Iulian, Iulianus) – 109, 324, 325, 336, 341
- JUNG László – 349
-
- Kaifás – 273, 279
- Káldi György – 250, 251, 266
- Káldy Ferenc – 133
- Kálvin János → Calvin, Jean
- KAMPFMÜLLER Sándor – 6
- KÁRMÁN Gábor – 348
- Károli Gáspár – 266
- Károly, V., német-római császár – 270
- Kecskeméti C. János – 123
- KECSKEMÉTI Gábor – 351
- KELECSÉNYI Ákos – 354
- KISFALUDY Árpád Béla – 353
- KISS János – 353
- KLANICZAY Tibor – 348
- KÓKAI Lajos – 350

4. MUTATÓK

Konstantin, I., Nagy, római császár – 206, 213

KÖSZEGHY Péter – 352

KRÁNITZ Mihály – 6

LATOR László – 329

Lázár – 94, 95, 258, 266, 311, 312

LÁZÁR István – 6

Lévi – 181

Lk → Lukács, Szent, evangélista

Lombardus, Petrus – 230

Lossius → Lotze, Lucas

Lót – 181

Lotze, Lucas (Lossius) – 35, 198

Luc., Lucae → Lukács, Szent, evangélista

Lucianus → Lukianosz

Lufft, Hans – 86, 296, 339

Lukács, Szent, evangélista (Luc., Lucae, Lukacz, Lk) – 35, 36, 44, 46, 61, 64, 67, 76, 77, 88, 94, 95, 116, 184, 196–198, 201, 202, 217, 218, 220, 224, 252, 253, 258–260, 265, 266, 282, 283, 300, 309–312, 334, 335, 339, 341, 342, 349, 358

Lukianosz (Lucianus) – 36, 203

Luther, Martin – 8, 11, 65, 69, 75, 76, 86, 93, 106, 108, 121, 138–140, 205, 255, 261, 262, 270–272, 275, 280, 281, 296, 297, 308, 321, 336, 337, 339, 341, 344

Mágochy Ferenc – 122

Magyari István – 121, 351

Mahomet → Mohamed, próféta

Mani – 237

Mar., Marlor., Marlora., Marloratus → Marlorat du Pasquier, Augustin

Marc, Marci → Márk, Szent, evangélista

Marcion → Markion

MARGALITS Ede – 319, 350

Mária, Szent, Szűz (Maria, Bodogh Azzoni, Szűzanya) – 31, 43–47, 101, 102, 110, 111, 183, 219–223, 319, 335, 343

- Márk, Szent, evangélista (Mar., Marc, Marci, Mk) – 34, 36, 41, 72, 74, 184, 195, 202, 216, 224, 252, 273, 274, 276, 278, 279, 334, 335, 342, 349, 358
- Markellosz – 206
- Markion (Marcion) – 17, 18, 163, 258, 340, 344
- Marlorat du Pasquier, Augustin (Mar., Marlor., Marlora., Marloratus) – 12, 34, 35, 38, 40–42, 44–46, 50, 52, 53, 56, 57, 68, 72, 73, 76, 79, 95, 116, 146, 147, 194–197, 206, 214–216, 218–221, 230, 232–236, 241, 242, 245, 246, 268, 274–276, 281, 285, 312, 339, 344, 350
- Mat., Mate, Mathe, Matt., Matth., Matthaeus → Máté, Szent, evangélista
- Máté, Szent, apostol, evangélista (Mat., Mate, Mathe, Matt., Matth., Matthaeus, Mt) – 12, 25, 26, 28, 31, 34–36, 38, 45, 46, 52, 53, 55–58, 61, 63, 67, 68, 71, 72, 74–76, 79, 80, 84, 92, 94, 98, 116, 117, 140, 178, 180, 181, 184, 194–202, 207, 219, 221, 224, 231, 232, 236, 238, 241, 244, 245, 248, 251, 252, 256, 257, 265, 266, 268, 273, 278–281, 286–288, 293, 305, 309, 316, 317, 334, 335, 339, 340, 342, 349, 358
- Mátyás, II., magyar király – 123, 348
- MÉHNER Vilmos – 349
- Melanchthon, Philipp – 198, 270
- Melánia, ifjabb Szent – 220
- Melchisedec → Melkizedek
- Méliusz Juhász Péter – 141
- Melkizedek (Melchisedec) – 33, 37, 189, 203
- Meuslin, Wolfgang (Musculus) – 41, 214, 253
- Micheae → Mikeás, próféta
- Mikeás, próféta (Micheae) – 76, 282, 357
- Minerius – 93, 307, 338, 343
- Mk → Márk, Szent, evangélista
- Mohamed, próféta (Mahomet) – 36, 45, 46, 203, 205, 220, 222, 340
- Mónika, Szent – 137
- Montanus, Ioannes (Mont.) – 65, 262, 337
- Moyses → Mózes, próféta
- Mózes, próféta (Moyse) – 10, 142, 181, 182, 196, 247, 248, 284, 301
- Mt → Máté, Szent, evangélista

4. MUTATÓK

MUCKENHAUPT Erzsébet – 6, 130

Musculus → Meuslin, Wolfgang

Nabú-kudurri-uszur, II., babilóniai király (Nabukodonozor, Nebukadnezar) – 145

Naftali – 286

Nátán, próféta – 147

Natánael (Nathanael) – 34, 195, 196

Nebukadnezar → Nabú-kudurri-uszur, II., babilóniai király

Nero, Claudius Caesar Augustus Germanicus, római császár – 20, 169, 177

Nesztoriosz (Nestorius) – 30, 38, 182, 183, 206

Neuber, Ulrich – 262

Nikodémus – 197, 256

Noé – 75, 280

OLÁH Róbert – 124, 350

Órigenész – 267

Oseae Oseas → Ozeás, próféta

Ozeás, próféta (Oseae Oseas) – 21, 25, 58, 178, 248, 357

ÖRY Miklós – 122, 351

Pál, III., pápa – 302

Pál, Szent (Paulus) – 25, 32, 45, 54, 57, 60, 63, 66, 71, 72, 74–76, 80, 83, 84, 86, 87, 90, 92, 93, 97, 100, 102, 108, 146, 147, 150, 152, 157, 164, 172, 174, 178, 189, 202, 203, 216, 217, 224–226, 229, 231, 235, 239, 246–249, 251, 257, 258, 263, 265, 272–280, 282, 285, 289, 293–297, 299–303, 306, 307, 310, 312, 320, 321, 323, 324, 333–335, 339, 341, 342, 344, 349

Pammachius – 267

Pápai Páriz Ferenc – 319, 351

PAVIĆ, Juraj – 351

Pelagius – 223, 324

Péter, Canisius Szent – 219, 220, 335, 343

Péter, Szent, apostol (Pet., Petri, Simon) – 21, 25, 49, 50, 54, 61, 70, 79, 80, 86, 87, 90, 100, 140, 148, 149, 177, 180, 181, 201, 227, 239, 250, 253, 262, 272, 286, 288, 289, 293, 296–298, 304, 334, 339, 342–344, 349, 359

PETRIK Géza – 130, 352

Philemon → Filemon

Pighius, Albertus – 190, 325, 335–337, 342, 343

Pilatus, Quintus Pontius – 48, 59, 111, 148, 149, 224, 256, 281

Piusz, IX., pápa (Pius) – 319

Plautus, Titus Maccius – 162, 352

Pontius Pilatus → Pilatus, Quintus Pontius

PUSKELY Mária – 354

Quintilianus, Marcus Fabius – 322

Quodvultdeus – 223, 333, 341

RAPAICS Rajmond – 353

RÁTH Mór – 349

Reynolds, William (Reginaldus) – 37, 205, 335, 340, 344

Riuulino → Rivulini János

Rivulini János (Rivulinus) – 134

Roberti Stephani → Estienne, Robert

ROMHÁNYI Beatrix – 349

RÓZSA Huba – 355

Rufinus Tyrannius, Aquileiensis (Ruffinus) – 62, 253, 254, 340, 344

Sabellius → Szabelliosz

Sadoleto, Jacopo (Sadoletus) – 83, 291, 336

Sainctes, Claude de – 274

Salamon, zsidó király – 71, 217, 273

Sára – 181

SARBAK Gábor – 349

Sardanapalus → Assur-bán-apli

- Saul, zsidó király – 149, 150, 157
Schlüsselburg, Konrad (Schlüsselburgius) – 8, 37, 42, 49, 65, 139, 140, 205, 216, 217, 224, 225, 261, 340, 344, 354
Semei → Simi
Sepsi György – 133
Serarius, Nicolaus (Serar.) – 10, 143, 340, 344
Serveto, Miguel (Seruetus) – 213, 284, 285
Servius, Maurus Honoratus – 322
Siculus, Georgius – 190, 325, 335–337, 342, 343
Sík Sándor – 126, 354
Simi (Semei) – 163
Simon, Cirenei – 138
Simon, mágus – 80, 288, 289
Simon, Zelóta, Szent, apostol – 140, 252
Sirák fia → Jézus, Sirák fia
Sixtus – 164, 177
SÖTÉR István – 348
Stapleton, Thomas – 92, 306
Sureau de Rosier, Hugues – 274
- Szabelliosz (Sabellius) – 41, 78, 215, 284
SZABÓ András – 129, 354
SZÁRAZ Orsolya – 348
SZÉKELY István – 353
SZELESTEI N. László – 348
SZEMERKÉNYI Ágnes – 6
Szenci Molnár Albert – 124, 129, 130, 351, 354
SZEPESY Tibor – 350
SZILÁGYI Sándor – 348
Szilveszter, I., pápa – 206
Szűzanya → Mária, Szent, Szűz
- TAKÁCS László – 6, 131, 268, 354
TAKÁCS Tamás – 5, 133, 354

- Tamás, Aquinói Szent (Thom.) – 103, 260, 320, 321, 340, 344
Tamás, Szent, apostol – 140, 252, 283
TARNÓC Márton – 177, 352
TENŠEK, Tomislav Zdenko – 351
Tertullianus (Incertus Auctor) – 63, 258, 340, 344
Tertullianus, Quintus Septimius Florens – 17, 18, 66, 163, 263, 333, 340, 344
Thadaeus → Júdás Tádé, Szent, apostol
Thévenin, Pantaléon – 203
THIMÁR Attila – 351
Thom → Tamás, Aquinói Szent (Thom.)
Thurzó György – 123, 124
Timóteus, Szent (Tim., Timoth.) – 21, 48, 75, 80, 84, 117, 224, 279, 289, 293, 358
Tit., Titum → Titusz, Szent
Titusz, Szent (Tit., Titum) – 88, 96, 104, 297, 302, 321, 358
Tóbiás, próféta (Tobiae) – 21, 357
TÖBIS Jenő – 135
- URKOM Aleksander – 6
- VADAI István – 5
Valencia, Gregorio de (Gregorius de Valentia) – 260
VANYÓ László – 215, 289, 354, 355
Varro, Marcus Terentius – 322
VARSÁNYI Orsolya – 351
VÁSÁRHELYI Judit, P. – 354
VICZIÁN János – 355
Vigor, Simon – 274
Vincentius Victor – 164
VISKOLCZ Noémi – 129, 354
Vitakerus → Whitaker, William
Volusianus, Imperator Caesar Caius Vibius Afinius Gallus Valdumnianus
Augustus, római társasászár – 45, 220, 337

4. *MUTATÓK*

Whitaker, William (Vitakerus) – 109, 324

Wigand, Johannes – 223

Zachar., Zacharias → Zakariás, próféta

Zakariás, próféta (Zachar., Zacharias) – 61, 220, 221, 251, 252, 286, 287, 357

ZÁSZKALICZKY Márton – 348

Zebulon (Zebulun) – 286

Zrínyi Miklós – 250

TARTALOM

1. ELŐSZÓ.....	5
2. <i>Az nagi Calvinvs Ianosnac hiszec egi Istene Az az: Az Calvinvs ertelme szerent valo igaz magiarazattia az Credonac: Mely, az Caluinus tulaidon könyueiböl, hyuen, es igazán egybe szedettet, az Caluinista Atiafiaknac lelki eppületekre, es vigasztalasokra. S. T. D. P. P.....</i>	7
3. JEGYZETEK.....	119
3.1. A mű létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete.....	121
3.2. A kiadás ismert példányai.....	133
3.3. Szövegkritikai jegyzetek.....	136
3.4. Tárgyi jegyzetek.....	137
4. MUTATÓK.....	331
4.1. A Pázmány által használt művek mutatója (a nyomtatvány főszövege és jegyzetei szerint).....	333
4.2. A Pázmány által használt művek mutatója (szerzők szerint).....	341
4.3. Pázmány rövidítései.....	345
4.4. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke.....	348
4.5. Bibliai könyvek mutatója.....	356
4.6. Helynévmutató.....	360
4.7. Személynévmutató.....	361

ISBN 978-963-9671-83-6

© Ajkay Alinka, 2021

© Universitas Kiadó, 2021

A kiadásért felel az Universitas Kiadó igazgatója

Borítóterv: Szentes Éva

Készült a Kódex Könyvgyártó Kft. nyomdájában